



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı  
Türk Dili Bilim Dalı

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KİPLİK:  
KISAS-I ENBİYA ÖRNEĞİ**

Melike ÜZÜM

Doktora Tezi

Ankara, 2017



ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KİPLİK:  
KISAS-I ENBİYA ÖRNEĞİ

Melike ÜZÜM

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı  
Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2017

## KABUL VE ONAY

### KABUL VE ONAY

Melike ÜZÜM tarafından hazırlanan *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği* başlıklı bu çalışma, 20.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

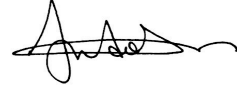
Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN (Başkan)




Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)



Prof. Dr. Funda TOPRAK



Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN



Prof. Dr. Emine YILMAZ



Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU

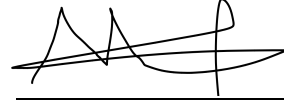
Enstitü Müdürü

## BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

20.06.2017



---

Melike ÜZÜM

## YAYINLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanması zorunlu metinlerin yazılı izin alarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

**Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenkle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirse bile, tezinin arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir.)

**Tezimin/Raporumun ..... tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı ve ya tamamının fotokopisi alınabilir)

**Tezimin/Raporumun ..... tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum, ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

**Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**



05 / 07 / 2017

Melike ÜZÜM

## **ETİK BEYAN**

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Nurettin DEMİR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

05 / 07 / 2017

Arş. Gör. Melike ÜZÜM

## ÖZET

ÜZÜM, Melike. *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.

Dilbilimde, konuşur ve ifade arasındaki ilişki kiplik kategorisi içinde ele alınır. Kiplik, önermede söz dizimsel araçlar, yardımcı fiiller (modal verbs), emir (imperatives), fiil çekimleri (verbal inflection), modal parçacıklar (modal particle) ile işaretlenmektedir.

Kiplik kategorisi semantik bir alan olması sebebiyle literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Öncelikle felsefede ortaya çıkan *olasılık* (possibility) ve *zorunluluk* (necessity) çerçevesinde değerlendirilmiştir. Daha sonraki çalışmalarda epistemik kavramının doğal dillere uygulanmasıyla kiplik anlamın bu iki kategoriyle sınırlandırılmayacağı açıkça anlaşılmıştır (Bybee, Fleischman 1995: 4). Alt kategorileri belirlemeye yönelik yapılan modern çalışmalarda zorunluluk ve olasılık üzerine temellendirilen *epistemik* (epistemic) *kiplik*, *dinamik* (dynamic) *kiplik* ve *deontik* (deontic) *kiplik* ortak alanları belirlenmiştir.

Tezde kiplik kategorilerden Palmer'ın (2001) ve Declerck'ın (2011) sınıflandırmaları model alınarak, epistemik kiplik üzerine yoğunlaşılacaktır. Anlambilimsel ulamlar olarak olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, sorumluluk yüklenme, tahmin, şüphe, kanıt, kesinlik vb. göz önünde bulundurulacaktır.

İnceleme konusu *epistemik kiplik*, konuşucunun önermenin olgusal durumu hakkında yargılarını ifade etmesi ya da belli bir önermenin olgusal değerinin bilinçli bir varlık tarafından değerlendirilmesinin dilbilimsel işaretlenmesi olarak tanımlanabilir (Rentszch 2013). Bu doğrultuda, tezde *ihimal-kurgu* ve *henüz gerçekleşmemiş olgusalılık* skalaları arasında önermenin epistemik değeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Araştırma korpusunu oluşturan ifadeler, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait, hacimli mensur bir eser olan *Kısas-ı Enbiya*'dan (Yılmaz, Demir, Küçük 2013) seçilecek ve kavramlar bu korpus üzerine temellendirilecektir. Bu eseri seçmemizin gerekçeleri; eserin 2013 yılında sözlük oluşturularak Latin alfabesine aktarılmış yeni bir basım olması, hacminin genişliği ve farklı metin türlerini barındırması, söz varlığı, sözcük türetme, söz dizimi ve içerik bakımından araştırma sorunsalını derinleştirebileceğimiz veriler sunmasıdır.

Konunun daha açık hale gelmesi için gerek duyulduğunda başka eserlerden de örnekler kullanılacaktır. Ancak manzum eserlerin kendine özgü dil kullanımı ve zaten az olan önermelerin semantik açıdan çözümlenmesinin zorluğu sebebiyle araştırma örneğinde mensur eserler ağırlıklı olacaktır.

Bu çalışmayla Aristoteles'ten beri söz konusu olan kip ve kiplik kavramlarının Eski Anadolu Türkçesinde hangi yollarla işaretlendiği sorgulanacak, epistemik kiplik taşıyan ifadelerin işlevleri ve anlamları belirlenmeye çalışılacak, olasılık değerleri epistemik skala üzerinde gösterilecektir.

### Anahtar Sözcükler

Kiplik kategorisi, Eski Anadolu Türkçesi, epistemik kiplik, kiplik işaretleyicileri, epistemik skala, *Kısas-ı Enbiya*



## ABSTRACT

ÜZÜM, Melike. *Epistemic Modality in Old Anatolian Turkish: the case of Kisas-i Enbiya*, Doctoral Thesis, Ankara, 2017.

In linguistics, the relationship between a speaker and his/her utterance is explored through modality. Modality is marked in a statement via syntax, modal verbs, imperatives, verbal inflection, and modal particles.

Because modality is considered a topic of semantics, it was categorized in various ways in previous literature. Initially, modality was conceptualized in the frameworks of possibility and necessity in philosophy. In later studies, with the application of epistemic conceptualization in natural languages, it became clear that modality can not be limited to these two philosophical concepts (Bybee, Fleischman 1995: 4). In modern studies conducted to explore the subcategories of modality, the subcategories: epistemic modality, dynamic modality, and deontic modality were proposed; all founded on the two major themes, possibility and necessity.

In the present study, Palmer's (2001) and Declerck's (2011) categorizations are adopted, and epistemic modality is further explored. The study focuses on the semantics themes: possibility, necessity, faith, narration, rumor, inference, responsibility, estimation, suspicion, evidence, and certainty, etc.

The topic of the study is broadly defined as epistemic modality; the interpretations of a speaker over the factuality of an utterance or the interpretations of a conscious being over the factuality of a given utterance, and the linguistic marking of this process (Rentsch 2013). In this conceptual framework, the study explores the specified factuality value located on the epistemic scale between *speculative* and *not factual yet*.

The utterances that make up the corpus that the present study uses come from a seminal and rather lengthy text; *Kisas-i Enbiya*. (Yilmaz, Demir, Kucuk, 2013). The reasons to choose this manuscript as the corpus of the study are: a) in 2013, the manuscript was transcribed in the Latin alphabet along with a dictionary section, b) it is a lengthy manuscript with a variety of different texts, and c) it offers texts that are rich in lexical repertoire, morphing words, word order, and content, which will help researchers conduct an in-depth analysis on the research questions.

In order to clarify some parts in the study, other resources in the literature are also consulted. Because poetry texts have a unique discourse and fewer statements for semantic analysis, narrative texts are used more often in the example excerpts.

With this study, the topic of mood and modality in Old Anatolian Turkish which has been discussed since Aristoteles. will be explored. The analysis also considers its functions in statements marked with epistemic modality and their factuality values that are specified on an epistemic scale.

### **Key Words**

Modality, Old Anatolian Turkish, Epistemic modality, modality markers, epistemic scale, *Kisas-ı Enbiya*

## İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY .....	i
BİLDİRİM .....	ii
YAYINLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI .....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT .....	vi
İÇİNDEKİLER .....	vii
KISALTMALAR .....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
<b>GİRİŞ .....</b>	<b>1</b>
<b>1. KONU .....</b>	<b>1</b>
<b>2. AMAÇ .....</b>	<b>2</b>
<b>3. YÖNTEM.....</b>	<b>3</b>
<b>4. KAPSAM .....</b>	<b>4</b>
<b>5. SINIRLILIKLAR.....</b>	<b>5</b>
<b>6. ESER HAKKINDA .....</b>	<b>6</b>
<b>7. DİNİ METİNLERDE DİL KULLANIMI .....</b>	<b>7</b>
<b>8. TEMEL KAVRAMLAR .....</b>	<b>8</b>
<b>8.1. Önerme .....</b>	<b>8</b>
<b>8.2. Epistemoloji.....</b>	<b>10</b>
<b>8.3. Epistemik Kiplik.....</b>	<b>11</b>
<b>8.4. Öznellik.....</b>	<b>12</b>
<b>8.5. Gerçeklik ve Gerçekdışılık.....</b>	<b>12</b>
<b>8.6. Zorunluluk .....</b>	<b>14</b>
<b>8.7. Olası dünya.....</b>	<b>15</b>
<b>8.8. Olgusal dünya .....</b>	<b>15</b>
<b>8.9. Karşıolgusal dünya.....</b>	<b>16</b>
<b>8.10. Olgusallık dışı dünya.....</b>	<b>17</b>
<b>8.11. Kaplam .....</b>	<b>18</b>
<b>8.12. Bilgi .....</b>	<b>18</b>
<b>9. LİTERATÜR .....</b>	<b>20</b>
<b>9.1. Eski Türkçede Kip ve Kiplik.....</b>	<b>20</b>
9.1.1. erinç .....	21
9.1.2. kü(ö?)k.....	23
9.1.3. erki.....	24
9.1.4. unç .....	25
9.1.5. bolgay .....	26
<b>9.2. Eski Anadolu Türkçesinde Kip ve Kiplik .....</b>	<b>27</b>
<b>9.3. Türkiye Türkçesinde Kip ve Kiplik.....</b>	<b>30</b>
<b>I. BÖLÜM.....</b>	<b>35</b>
<b>1. ZAMAN-GÖRÜNÜŞ-KİPLİK .....</b>	<b>35</b>
<b>1.1. ZAMAN-GÖRÜNÜŞ-KİPLİK GELİŞİMİ .....</b>	<b>36</b>
1.1.1. Görünüş ve Kiplik .....	38
1.1.2. Zaman ve Kiplik .....	41

1.1.2.1. Gelecek Zaman.....	43
1.1.2.2. Geniş Zaman.....	46
1.1.2.3. Şimdiki Zaman .....	48
1.1.2.4. Geçmiş Zaman.....	49
1.1.3. Zaman, Görünüş ve Epistemik Kiplik Açısından –mİş/-Imİş .....	49
<b>1.2. KİPLİK .....</b>	<b>55</b>
<b>2. ALETİK KİPLİK VE EPİSTEMİK KİPLİK.....</b>	<b>63</b>
<b>2.1. EPİSTEMİK VE ALETİK BELİRSİZLİK.....</b>	<b>64</b>
<b>3. EVİDENSİYELLİK VE EPİSTEMİK KİPLİK İLİŞKİSİ.....</b>	<b>65</b>
<b>3.1. EVİDENSİYELLİK.....</b>	<b>67</b>
3.1.1. Evidensiyellik ve Epistemik Kiplik Arasındaki Farklar.....	69
3.1.2. Evidensiyellik ve Epistemik Kipliğin Örtüşmesi .....	71
<b>II. BÖLÜM .....</b>	<b>78</b>
<b>1. EPİSTEMİK KİPLİK.....</b>	<b>78</b>
<b>1.1. EPİSTEMİK OLASILIK VE ZORUNLULUK .....</b>	<b>82</b>
<b>1.2. EPİSTEMİK KİPLİK TÜRLERİ .....</b>	<b>82</b>
<b>1.3. EPİSTEMİK ANLAM .....</b>	<b>85</b>
<b>1.4. EPİSTEMİK SKALA .....</b>	<b>87</b>
<b>1.5. EPİSTEMİK KİPLİK YAPILARI.....</b>	<b>91</b>
1.5.1. Sözlüksel İşaretleyiciler.....	92
1.5.2. Kiplik Tümceler.....	95
1.5.3. Morfolojik İşaretleyiciler.....	96
1.5.4. Söz dizimsel ve Morfosentaktik İşaretleyiciler .....	99
<b>III. BÖLÜM.....</b>	<b>101</b>
<b>1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KİPLİK .....</b>	<b>101</b>
<b>1.1. İHTİMAL-KURGU İFADELERİ .....</b>	<b>102</b>
1.1.1. Sözlüksel İşaretleyiciler.....	102
1.1.1.1. oranla-.....	102
1.1.2. Morfolojik İşaretleyiciler.....	103
1.1.2.1. -A .....	103
<b>1.2. OLABİLİRLİK .....</b>	<b>105</b>
1.2.1. Sözlüksel İşaretleyiciler.....	105
1.2.1.1. gümān, gümān ilet-/ getir-/ bırak-/yok .....	105
1.2.1.2. ūek getir- / dut-.....	106
1.2.1.3. kirtin- .....	107
1.2.1.4. inan- .....	108
1.2.1.5. san- .....	109
1.2.1.6. um-.....	111
1.2.3. Söz dizimsel İşaretleyiciler.....	113
1.2.3.1. ola kim .....	113
<b>1.3. OLGUSALLIĞA YAKINLIK-KESİNLİK .....</b>	<b>115</b>
1.3.1. Morfolojik İşaretleyiciler.....	116
1.3.1.1. -mİş.....	116
1.3.1.2. -mİş-dUr .....	116
1.3.2. Sözlüksel İşaretleyiciler.....	117
1.3.2.1. gümānsuz.....	117
1.3.2.2. lā-cirem.....	117
1.3.2.3. bayık.....	118
1.3.2.4. dūrūst .....	120
1.3.2.5. bil- .....	121
1.3.2.6. yāqīn bil-/ yāqīn bil- .....	122

1.3.2.7. elbette/elbetde.....	124
1.3.2.8. belkim.....	126
1.3.2.9. hakikat.....	135
1.3.2.10. gerek.....	136
1.3.3. Söz dizimsel İşaretleyiciler.....	137
1.3.3.1. illā kim.....	137
1.3.4. Bağlaçlar.....	138
1.3.4.1. gerek... gerek.....	138
1.3.4.2. yoksa/yokhsa.....	139
1.3.4.3. nitekim.....	140
<b>1.4. İHTİMAL DAHİLİNDE OLMAMA .....</b>	<b>141</b>
1.4.1. Sözlüksel İşaretleyiciler.....	141
1.4.1.1. nevmiz ol-/ nevmid ol-.....	141
1.4.2. Morfolojik İşaretleyiciler.....	142
1.4.2.1. -Xbil- x -UmA.....	142
1.4.3. Söz dizimsel İşaretleyiciler.....	145
1.4.3.1. Soru zamiri + ola.....	145
1.4.3.2. mümkün degül.....	146
<b>1.5. OLASI OLMAYAN/İMKANSIZ .....</b>	<b>147</b>
1.5.1. Morfosentaktik İşaretleyiciler.....	149
1.5.1.1. -Ur degül.....	149
1.5.1.2. -AsI degül.....	149
1.5.1.3. -IsAr degül.....	150
1.5.2. Morfolojik İşaretleyiciler.....	151
1.5.2.1. -mAyIsAr.....	151
1.5.3. Kalıplaşmış Yapılar.....	151
1.5.3.1. ...kandan...kandan.....	151
<b>1.6. HENÜZ GERÇEKLEŞMEMİŞ OLGUSALLIK.....</b>	<b>152</b>
1.6.1. Morfolojik İşaretleyiciler.....	152
1.6.1.1. -IsAr.....	152
1.6.1.2. -AsI.....	153
1.6.1.3. -(X)r.....	155
1.6.1.4. -DI.....	156
1.6.2. Morfosentaktik İşaretleyiciler.....	157
1.6.2.1. -sA gerek.....	157
<b>IV. BÖLÜM.....</b>	<b>159</b>
<b>1. KAPLAMSAL OLARAK EPİSTEMİK KIPLİK BİLDİREN İŞARETLEYİCİLER .....</b>	<b>159</b>
1.1. BELLÜ.....	159
1.2. BENZE-.....	160
1.3. VA'L-LĀHĪ.....	161
<b>2. AKTARMA İFADELERİNDE EPİSTEMİK KIPLİK.....</b>	<b>163</b>
<b>3. KOŞUL İFADELERİNDE EPİSTEMİK KIPLİK.....</b>	<b>167</b>
<b>4. KISAS-I ENBİYA'DA KARŞIOLGUSAL İFADELER.....</b>	<b>176</b>
<b>5. SORU.....</b>	<b>179</b>
5.1. (...) Mİ KİM (...)......	181
5.2. Mİ.....	181
5.3. (...) Mİ YOKSA (...)......	182
5.4. 'ACAB (...) Mİ Kİ.....	184
5.5. 'ACAB (...) OLA MI.....	185
5.6. Mİ DİRSİZ.....	186
<b>SONUÇ.....</b>	<b>187</b>

<b>KAYNAKLAR .....</b>	<b>189</b>
<b>DİZİN .....</b>	<b>202</b>
<b>EK 1: TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU .....</b>	<b>209</b>
<b>EK 2: DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU .....</b>	<b>210</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ</b>	

**KISALTMALAR**

KB Kutadgu Bilig

KE = Kısas-ı Enbiya

KT = Kültigin

BK = Bilge Kağan

YTS = Yeni Tarama Sözlüğü

GTS = Güncel Türkçe Sözlük

TS = Tarama Sözlüğü

SN = Süheyl ü Nevbahâr

EAT = Eski Anadolu Türkçesi

TT = Türkiye Türkçesi

ET = Eski Türkçe

DLT = Dîvânu Lugâti't-Türk

krş. = karşılaştır

bk. = bakınız

örn. = örnek

## ÖNSÖZ

Modern dilbilimin verilerini kullanarak Türk dili tarihi metinlerinin incelenmesi Türkoloji için büyük önem taşımaktadır. Batı Türkçesinin başlangıcı olarak kabul edilen Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış birçok eser bugün metin ve sözlük olarak yayınlanmış, incelenmeyi beklemektedir. Bu ihtiyaca yönelik, tezle kiplik kategorisi üzerine yapılan dillerarası incelemeler göz önünde bulundurarak Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Kiplik kategorisi içinde epistemik kipliğin sınıflandırmalarda ortak olarak yer alması ve bu kategorinin tarihi metinlerde incelenmemiş olması konu seçiminde etkili olmuştur. Tez, TÜBİTAK tarafından 2211- Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı çerçevesinde desteklenmiştir.

Bu zorlu süreçte desteklerini gördüğüm ve teşekkür etmek istediğim pek çok insan var. Tez danışmanlığından öte her zaman sorularımı dikkate alarak cevabını aramayı öğretene, beni bıkmadan usanmadan zevk alarak çalışmaya yönelten, meslektaş olarak görüp düşüncelerime saygı duyan danışmanım Prof. Dr. Nurettin Demir'e, çalışmalarıyla gerek konu seçimimde gerek teorik çerçeveyi belirlememde yol gösterici rol oynayan, ikinci danışmanım olarak çalışma sürecinde fikirlerimi geliştirmeme yardımcı olan Sema Aslan Demir'e, lisansüstü eğitimimin her aşamasında ufkumu açan ve akademik yeterliliğiyle örnek olan Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, her zaman desteğini hissettiğim Doç. Dr. Bülent Gül'e, tez jürimde yer alan, yapıcı eleştirileri ve fikirleriyle çalışmama katkı sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan, Prof. Dr. Funda Toprak ve Prof. Dr. Nesrin Bayraktar'a teşekkürü borç bilirim. Akademik gelişimim açısından büyük önem taşıyan Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesinde bulunduğum sürece kuramsal konuları kavramamda ve tez bulgularımı yorumlamamda yardımcı olan Julian Renztsch'e ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bu süreçte her an yanımda olan ve tezimi okuyarak fikirlerini benimle paylaşan meslektaşım ve dostum Bilge Gökter'e, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, bana sabır göstererek beni yüreklendiren aileme, özellikle akademik eğitimimin her aşamasında gelişimime katkı sağlayan ağabeyim Dr. Babürhan Üzüm ve eşi Heather Baker Üzüm'e, huzurlu bir çalışma ortamı sunan Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki hoca ve arkadaşlarıma, dostluğuyla yanımda olan ve bu süreci kolaylaştıran Kadim Polat, Hülya Uysal ve Yasemin Çürük'e gönülden teşekkür ederim.

## GİRİŞ

### 1. KONU

Orta Asya'dan dağılan Türk boyları göç ederek kollara ayrılmıştır. Geniş bir coğrafyaya yayılan bu göç dalgasının en önemli sonucu Orta Asya'da konuşulan Türk dilinin farklı etkileşimlerle varyantlaşmasıdır. Kollara ayrılan Türk dili, bazı bölgelerde yazı diline gelişmiş, bazılarında konuşma dili olarak kalmıştır. Anadolu coğrafyasında ise *Eski Anadolu Türkçesi* (EAT) zamanla gelişerek Oğuz boyları tarafından edebi dil olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Oğuz boyları, Köktürkler döneminden itibaren dil ve kültür açısından güçlenerek geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Dağıldığı bölgelerde Oğuz-Türkmen temelinde devletler ve topluluklar kurarak Güney-Batı lehçelerini oluşturmuştur. Oğuzların dili hakkında VI.-VIII. yüzyıllar arasındaki durumlarını inceleyebileceğimiz eserler yoktur. Çünkü Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerine kadar siyasi bir varlık gösterememiş, ancak bu süreçte Orta ve Batı Asya'da birtakım şekillenmelerden geçerek bazı ağız gruplarına ayrılmıştır. XI.-XIII. yüzyıllar arasında yazılan eserler, Selçuklu dönemi eserleriyle Batı Oğuzcasının, karışık dilli eserlerle Doğu Oğuzcasının özelliklerini yansıtır. Korkmaz (2013: 86) bu dönemin dilini Oğuzcanın kendi içinde farklı biçimlere ayrılma süreci olarak değerlendirir.

Selçuklu döneminin devamı niteliğinde Anadolu'da gelişen Oğuzca temelli Türk yazı dilinin ilk dönemi literatürdeki yaygın kullanıma göre *Eski Anadolu Türkçesi*'dir. Literatürde XIII.-XV. yüzyıllar arasını kapsayan bu dönem Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi olarak da bilinir.

EAT döneminden kalma eserlerin önemli kısmı yayınlanmıştır. Mevcut metin neşirleri dönemin dil durumu hakkında eş zamanlı ve art zamanlı ayrımı çalışmaları için önemli veriler sunar. Dönem metinlerinin, geleneksel filoloji araştırmalarında olduğu gibi, dönemin dil durumunu anlamaya yönelik günümüz dilbilimi çalışmalarının yöntemlerinden yararlanılarak da incelenmesi Türk dilbilimine önemli katkılar sağlayacaktır.

EAT dönemi metinlerinde, geleneksel Türkolojinin ve günümüz dilbilim araştırmalarının yöntemleriyle incelenebilecek konulardan birisi de *kiplik kategorisi*dir. Bu tezin konusunu kiplik sınıflandırmalarında bir alt kategori olarak verilen *epistemik kiplik* oluşturmaktadır. Çalışmada, EAT döneminin epistemik kiplik işaretleyicileri bağlam içinde ele alınarak ortaya konacak, oluşturulan skala üzerinde olgusallığa yakınlık ya da uzaklık açısından epistemik değerler karşılaştırmalı olarak yorumlanacaktır. İşaretleyiciler yorumlanırken epistemik kiplik unsurlarının anlam alanları ve birbirleriyle ilişkileri belirlenecektir. Ayrıca epistemik kiplik işaretleyicilerinin EAT'den Türkiye Türkçesine (TT) nasıl geliştiği sorusuna yönelik bulgular,



epistemik kiplik gelişim kuramları (Traguott, Papafragou, Sweetser vb.) göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir.

Dil incelemelerinde amaca uygun korpus seçimi önemlidir. Özellikle kiplik çalışmalarında diyalogların bulunduğu metinlerin seçilmesi ya da derleme yoluyla veri sağlanması beklenir. Çalışmamıza EAT döneminin önemli temsilcilerinden 14. yüzyıl metni *Kıyas-ı Enbiya* (KE) temel alınmıştır. KE aşağıda ayrıntılı olarak tanıtılacaktır. İhtiyaç duyulduğunda dönemin diğer eserlerinden örneklere yer verilecektir. İnceleme bölümünde KE’de tespit edilen yapılar; anlam alanları, dilbilgisel işlevleri, tarihsel süreçte epistemik kiplik unsuru olarak gelişim durumları açısından yorumlanacaktır. Örnekler birincil ve ikincil ya da kapsamsal epistemik değer taşımalarına göre ayrı ayrı değerlendirilecektir. Birincil epistemik değer taşıyan yapılarda anlam daha belirginken ikincil yapılar tartışmalıdır. Tartışmalı konular tezin kapsamı dışında tutulmak istense de EAT ve TT üzerine ileride yapılacak benzer çalışmalara katkısı olacağı düşüncesiyle örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Kapsam dışında bırakılmış olan yan cümlelere<sup>1</sup>, sadece incelenen konuya açıklık getirmesi amacıyla değinilecektir. Örneğin literatürde varsayımsallık işaretleyicisi olarak tanımlanan *-sa* biçimbirimi koşul ifadelerinde yan cümleyi oluşturması sebebiyle ele alınacak, yan cümlelerin olgusalılık değeri ayrıca sorgulanmayacaktır.

Tezde, genel olarak ele alınan soru, koşul ve karşıolgusal ifadelerin her biri ayrı bir araştırmanın konusu olabilecek genişliktedir. İşaret edilen konulara çalışmada bütün incelikleriyle yer verilirse de belirlenen örneklerin yorumlanmasıyla EAT metinleri üzerinde bu konularla ilgili ayrıntılı çalışmaların eksikliğine ve bu konuların da epistemik kiplik içinde yer aldığına dikkat çekilmek istenmiştir.

## 2. AMAÇ

Literatür tartışmasında da görüleceği üzere, EAT dönemini konu alan araştırmaların önemli bir kısmı metin yayını ve metin gramerlerine odaklanmaktadır. Bunun sonucunda EAT dönemine ait ayrıntılı incelemelerde kullanılabilir yeterli metin ortaya çıkmıştır. Ancak dönemin dili hakkında pek çok ayrıntı çalışması araştırmacılarını beklemektedir.

Çalışmanın konusu olan epistemik kipliği ifade etmenin farklı araçları vardır. Öncelikle bu araçlar ve işlevlerinin Türk dilinin farklı dönemlerinde ve kollarında ayrı ayrı araştırılması gerekmektedir. Teker teker dilleri konu alan araştırmalar yapıldıktan sonra karşılaştırmalı

<sup>1</sup> *aña eydildi sizüñ meligünüz olcağ gişinüñ* (KE 551,1), *Karaşet ol kavmuñ melikleri adıdur ve Şu ‘ayb zamânında gölge ‘azâbı olduğı gün ol (6) kavmuñ meligi Kelemen idi* (KE 345, 5), örneğinde görüldüğü gibi yan tümcelerde tercih edilen biçimbirim de zaman, görünüş ve kiplik değerine göre değişiklik göstermektedir. Yan cümlelerin kuruluşundaki tercihler ana cümlelerin yüklemiyle yakından ilişkilidir (yan cümlelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erkman Akerson ve Ozil 2015). Kornfilt ise kiplik işaretleyen bağımlı biçimbirimlerin bitimli yapıyla kullanıldığı, yan cümlelerde yer alabilen tek kiplik işaretleyicisinin *-Abil* olduğu görüşündedir (1997: 381).

çalışmalar yapmak da mümkün olabilecektir. Tezin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, yüzeyde anlaşılır görülen yapılar kiplik açısından ayrıntılı incelendiğinde son derece karmaşıktır.

Bu çalışmanın amacı, Batı Türk yazı dilinin başlangıç dönemi olan EAT'de epistemik kipliğin hangi yollar ve işaretleyicilerle yapıldığını ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda sözlüksel, morfolojik, söz dizimsel, morfosentaktik epistemik işaretleyicilerin belirlenmesi, işlevlerinin ve aralarındaki farkların mümkün olduğunca tanımlanması planlanmaktadır. Konunun layığıyla incelenmesi, sadece EAT dönemine değil günümüz dilbilgisi araştırmalarına da önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmanın kapsamı dar tutularak kiplik kategorisinin tek bir ulamına odaklanılmış, işaretleyicilerin açıklanmasında konunun anlaşılabilirliği açısından gerektiğinde TT'ye de başvurulmuştur. Tezde kullanılan yöntemin bu tür çalışmalar için bir örnek oluşturması ve elde edilen bulgularla Türk dilbilimine katkı sağlayacak bir model ortaya konulması hedeflenmiştir.

### 3. YÖNTEM

Epistemik kiplikle işaretlenen önermelerin bilginin güvenilirliği açısından değerlendirilmesinde bağdaşımcılık (coherentism) kuramından yararlanılmıştır. Bu kuram, epistemik gerekçelendirmeye ve önermede ifade edilen inancın bağlamla ilişkili olarak bilgi değeri kazandığı temeline dayanır (Mehdiyev 2011: 261). Çalışmada ayrıca bağlamcılık (contextualism) kuramı göz önünde bulundurulmuştur. Bağlamcılık kuramı, bir inancın gerekçelendirilmesinin tutarlı inançlar sistemi içerisinde yer almasına bağlı olduğunu ileri sürer. Bu kurama göre; önermede yer alan inancın, bulunduğu sistem içinde diğer önermelerdeki inançlarla bağdaşık olması beklenir. Bu bağdaşıklık, inançlar arası mantıksal tutarlılığa dayanır. Konuşurun olgusal dünyayı algılayışıyla ilişkilendirebilmesi için önermeler mümkün olduğu kadarıyla bağlam içinde verilmeye çalışılmıştır. Bir işaretleyici, birçok işlevde kullanılabilir. Bu nedenle kiplik işaretleyici yapıların yorumlanmasında konuşma ile ilgili arka plana ihtiyaç vardır. Bu arka plan işaretleyicinin anlam alanını ve bu anlam alanına bağlı olarak hangi kiplik türünü işaretlediğini belirlememizi sağlar. Burada bahsedilen arka plan konuşurun sözceleme sırasındaki mevcut bilgisidir (Papafragou 2006: 1689-1690). Bazı örneklerde anlamın belirginleşmesi için tümcenin yeterli olduğu görülmüştür ve sadece önermenin yer aldığı tümce verilmiştir.

Çalışmada anlamsal yorumlamalarda önermenin yerleştirildiği bağlama ek olarak ifadeye zemin hazırlayan ön bilgilerin verilmesinin açıklamalara katkıda bulunacağı düşünülmüş, bu nedenle yorumdan önce olay örgüsü genel hatlarıyla verilmiştir. Örneklere erişimi kolaylaştırmak amacıyla varak ve satır numarası verilmiştir.

İşaretleyicilerin belirlenmesinde modern ve tarihi sözlüklerden yararlanılmıştır. Ancak dilbilgisel unsurların ya da sözlüksel işaretleyicilerin TT'deki kullanımlarının yanıltıcı olabileceği düşünülerek sadece sözlüklerdeki anlamlarına bağlı kalınmamış, metindeki kullanımlarına bakarak pragmatik düzlemde işaretleyicilerin tespitine gidilmiştir.

Kiplik incelemelerinde birçok ifade kaplam olarak ya da felsefi boyutta epistemik kabul edilebilir. Bu çalışmada dilsel düzeyde ortaya çıkan işaretleyiciler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Belirlenen bağımlı ve bağımsız biçimbirimler, “işaretleyiciler” olarak adlandırılarak sözlüksel, morfolojik, morfosentaktik, söz dizimsel ve bağlaçlar şeklinde ana başlıklar altında değerlendirilmiş, yorumlamalarda işlevlerine değinilmiştir.

İfadelerin epistemik değerlerini sorgularken sentaktik olarak en küçük yapıda (örneğin ana cümlede öncelikle ekler, morfosentaktik yapılar ve en belirgin yapı olan sözcükler) epistemik kiplik işaretleyicisinden başlanmıştır.

İşaretleyicilerin analizinde öncelikle işaretleme yoluna göre alt başlıklar oluşturulmuş ve bu başlıklar altında işaretleyicinin; biliniyorsa etimolojisi, örnekte çizdiği anlam alanı, tezde oluşturulan epistemik skalaya göre olgusallık değeri, eserde yer alıyorsa olumsuz kullanımı ve şahıslara göre kullanımında ortaya çıkan anlam farklılıkları metinde yer aldığı kadarıyla değerlendirilmiştir. Tespit edilen işaretleyiciler TT'deki kullanımlarıyla da karşılaştırılarak anlam değişimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KE'de tespit edilen morfolojik epistemik kiplik işaretleyicileri, TT'yi kapsadığında bugünkü kullanımlarına göre ünlü uyumlarını temsil edecek biçimde gösterilmiş, EAT'deki kullanımları için ise farklı temsiller oluşturulmuştur. Örneğin EAT'de  $-dUr(Ur)$  biçimi hem  $-dUr$  hem de  $-dUrUr$  kullanımlarını kapsar.  $-Xbil-$  şeklinde gösterilen biçimbirim, KE'deki  $-übil-$ ,  $-ubil-$ ,  $-abil-$ ,  $-ebil-$  kullanımlarını temsil eder.  $-Xr$  biçimbirimi ise KE'de;  $-ar$ ,  $-er$ ,  $-ur$ ,  $-ür$ ,  $-ır$ ,  $-ir$  kullanımlarını karşılar.

Çalışmada, genel olarak dilbilimin verilerinden yararlanılsa da kiplik kategorisinin, temelleri felsefede atılan semantik bir alan olduğu unutulmamalıdır. Özellikle epistemik kiplik üzerine yapılan bir çalışmada felsefenin görüşlerinden faydalanmak kaçınılmazdır. Bu nedenle kiplik, dilbilimin konusu olarak ele alınsa da kavramların açıklanmasında felsefeden de faydalanılmıştır.

#### 4. KAPSAM

Bu çalışmada *epistemik kiplik*, olgusallık dışı dünyaya atıfta bulunan, konuşurun önermeye yaklaşımını ve ifadesiyle arasındaki bağı işaretleyen unsurların oluşturduğu semantik alanı göstermek için kullanılmıştır. Çalışmada kiplik kategorisi hakkında genel görüşler değerlendirilmiş, kapsamı önermenin olgusallık düzeyi hakkında konuşurun yaklaşımını

bildirdiği epistemik kiplik ile sınırlandırılmıştır. Evidensiyellik ayrı bir kategori olarak kabul edilmiş, epistemik kiplikten ayrılan ve onunla örtüşen yönleri tartışılmıştır. Evidensiyelliğin bir alt ulamı olan aktarma ifadeleri epistemik açıdan ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Kiplik kategorisiyle ilişkili olarak zaman ve görünüş kategorileri hakkında da kısaca bilgi verilmiştir.

İnceleme metni aşağıda tanıtılacak olan *KE* ile sınırlandırılmıştır. EAT döneminde epistemik kiplik işaretleme yolları, işaretleyicilerin tespiti ve olgusal dereceleri tezin genel çerçevesini oluşturur. Ancak EAT'deki kiplik kategorisini açıklayabilmek için ihtiyaç duyulduğunda günümüz Türkçesinden örnekler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Yardımcı cümle işlevindeki yapılar ve herhangi bir işaretleyicinin bulunmadığı örtük kiplik bildiren ifadeler kapsam dışında bırakılmıştır.

## 5. SINIRLILIKLAR

Epistemik kipliği, tarihi metinlerden hareketle incelemenin kendine göre zorlukları ve sınırlıkları vardır. Dönemin dilinin konuşuru ve standart varyantının bulunamaması, dil verilerinin kiplik açıdan incelenmesini güçleştirmektedir. Dilin kullanımında ortaya çıkan farklılıklar bilinçli bir tercihin sonucu mu yoksa yanlış bir kullanım mı veya farklılıklar bireysel bir kullanımı mı yoksa genel geçer bir varyantlaşmayı mı yansıtmaktadır gibi epistemik kiplik açısından önemli olabilecek soruların yanıtlarını bulmak kolay değildir. Metinde geçen aynı yapının farklı varyantları, doğruluğu veya yanlışlığı sorgulanmadan incelemeye dahil edilmiştir. EAT'deki kiplik işaretleyiciler, semantik ve işlevsel açıdan TT'den bağımsız olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak yorumlamada anlam gelişmesini takip edebilmek için günümüzdeki durumlara da başvurulmuştur. EAT'deki kullanımlarla ilgili yorumların doğrulaması, ancak bağlam içinde yapılabilir. Ancak yorumlarda TT anadili kullanımının etkisinden tamamen kurtulmak her zaman mümkün olmamış olabilir. Yorumlama güçlükleri Eski Türkçenin (ET) gramerlerinden, işaretleyici hakkındaki etimolojilerinden ve modern ya da tarihi sözlüklerden faydalanılarak aşılmaya çalışılmıştır. Fakat gerek metin sözlüklerinin gerekse bağımsız sözlüklerin yeterli olmadığı görülmüş, bu eksikliğe çalışma içinde yeri geldikçe değinilmiştir.

EAT dönemi çalışmalarında metin transkripsiyonu, dilbilgisel dizin ve eserin dili üzerine incelemeler önemli bir yer tutar. Mevcut yayınlardaki dil incelemesi kısmında ise genelde esere dayalı ses bilgisi ve biçimbilgisi özelliklerine odaklanılmış, metinde kullanılan unsurların işlevsel analizi, Türkolojideki genel bir eğilimin de yansıması olarak ihmal edilmiştir. Ön araştırmaların yetersizliği nedeniyle dilbilgisel unsurların ve sözlüksel işaretleyicilerin tarihsel süreç içinde anlam ya da işlev değişikliklerinin tespitine yönelik bilgilerin büyük bir kısmı *KE* ile sınırlandırılmıştır.

EAT’de ve TT’de farklı gösterimleri bulunan bağımlı biçimbirimlerin EAT’deki düzensiz kullanımları tüm kullanımlara atıfta bulunacak bir temsilin oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Açıklamalarda tüm kullanım şekillerinin tekrar tekrar sıralanması yerine bağımlı biçimbirimlerin alomorfları bir kez açıklanarak yorum kısmında TT’de kullanılan şekil temsili olarak verilmiştir.

## 6. ESER HAKKINDA

Örnekleme alanımızı oluşturan çalışma, Türk Dil Kurumu A/145 numarada kayıtlı 954 sayfalık yazmanın yazıçevrimli basımıdır. Yazıçevrimli basım, Yılmaz, Demir ve Küçük tarafından hazırlanmış, 2013 yılında *Kıyas-ı Enbiya* adıyla TDK tarafından yayınlanmıştır. Çalışma, *Yazıçevrimli Metin, Sözlük-Dizin, Sözlük-Dizinle İlgili İlkeler ve Notlar* bölümlerinden oluşmaktadır.

95 bāb ve 37 meclisten oluşan *Kıyas-ı Enbiya* Salebi’nin *El-keşf’ül beyan ‘an tefsiri’l-kur’ān* adlı eserinin 14. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen çevirisidir. Eserde anlatılan konular, yaratılış öncesinde başlar ve Hz. Muhammed’le sona erer. *KE* cümle yapıları ve söz varlığı açısından EAT dönemi hakkında bugüne kadar yapılan incelemelerden farklı veriler sunmaktadır (bk. Yılmaz 2014a, 2014b). Yapılan bazı incelemelerde eserin, kaynaklarda tanıklanamayan yeni sözcüklerle ya da önceden tespit edilmiş sözcüklerin Tarama Sözlüğü’nde (TS) ve diğer kaynaklarda bulunmayan farklı anlam alanlarında kullanımlarıyla literatüre katkı sağladığı ortaya konulmuştur. Bazı sözcüklerin anlamları bağlamdan çıkarılmaya çalışılmıştır (bk. Yılmaz ve Demir 2005, 2009, 2010).

Eser üzerine başka incelemeler de vardır. Hacettepe Üniversitesinde yürütülen yüksek lisans tezleri dışında Şerife Özer, *Die nominale Wortbildung im Altosmanischen* (2008) başlıklı doktora çalışmasını yapmış, çalışmasında *Kıyas-ı Enbiya*’dan hareketle Eski Anadolu Türkçesinde isim yapımını ele almıştır.

Eserde farklı metin türlerine rastlanmaktadır: diyaloglar, tarihi bilgi, ayet çevirileri vb. Bu nedenle eser, 954 sayfalık hacmiyle fonoloji, morfoloji, söz dizimi ve anlambilim açısından incelenmeye değer veriler sunar ve dönemin diliyle ilgili ayrıntı çalışmaları için geniş bir korpus sağlar. Aynı şekilde epistemik kiplik incelemeleri için de uygun örnekler bulundurulur.

Kiplik anlamlar genelde konuşur ve alıcının olduğu diyalog, yani etkileşimli iletişimde ortaya çıkmaktadır (Bybee ve Fleischman 1995: 3-8, Karabağ 2000: 275). Bu nedenle kiplik incelemelerinin malzemesi, doğal dil verileri olmalıdır (Fintel 2006: 2). Fakat tarihi metinlere ait incelemelerde doğal ortamı gözleme imkanı olmadığından yazılı kaynaklara başvurulmaktadır. EAT döneminde genel geçer bir standart dil yoktur, ancak özellikle din, tıp, hayvancılık vb. konulardaki eserlerin dilinin halkın konuştuğu dile yakın olması

beklenmektedir. *KE*'nin 14. yy. Türkçesini yansıtan dini bir metin olması, olayları sıkça kaynak kişilerin ağzından diyaloglarla aktarması, tüm şahıs çekimlerini içeren ifadelerin yer alması, tanrının konuşTURULMASI, din çerçevesinde farklı konulara yer vermesi vb. nedenlerle epistemik kiplik açısından incelenmesi, çalışma sonunda ortaya çıkacağı üzere, alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Metinde doğrudan ve dolaylı anlatım birlikte kullanılmıştır. *Eyitti, rivayet kıldı, hikayettür* vb. işaretleyicilerle dolaylılık taşıyan ifadelere sık sık yer verilmiştir. Bu ifadelerde zaman zaman bilgi güvenilirliğini sağlamak ve artırmak amacıyla kanıtlar sunulmuştur. Epistemik kiplik açısından dolaylı olarak elde edilse bile bilgi güvenilirliği yüksek, nötr ya da düşük olarak işaretlenmiştir.

Eserin içerdiği metinleri hadisler, ayetler ve söylentiler olarak sınıflandırabiliriz. Ayetlerin ayet olduğu belirtilmiş, böylece dini açıdan ileri derecede bir güvenilirlik sağlanmıştır. Hadislerin aktarımında ise kaynak kişi belirtilerek güvenilirliği güçlendirilmiştir. Bir başka aktarım türü ise söylentilerdir. Söylenti kabul ettiklerimiz genelde *rivayet kıl-* ile verilen ve kaynak kişinin belirtilmediği ifadelerdir. Bunlara ek olarak ihtilafa düştükleri durumları anlatan farklı tahmin ve görüşlerin yer aldığı ifadeler de söylenti içinde değerlendirilebilir. Bir konu üzerine birden fazla kişinin farklı görüşlerinin bulunması önermenin güvenilirliğini düşürmekte ve görüş sayısına bağlı olarak, görüş sayısı arttıkça gerçeklik olasılığı düşmektedir.

## 7. DİNİ METİNLERDE DİL KULLANIMI

Çalışmada, bazı ifadelerin açıklanmasında inanç ifadesi olarak değerlendirilerek yorumlamalar yapılacağından dini metinlerde dil kullanımı ile ilgili kısaca bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Dil, dil dışı gerçeklikle ilişki kurmamızı sağlayan bir araçtır. Belirli bir gramer yapısı üzerinde şekillense de kullanıldığı alana göre farklı anlam alanlarına gelişir. Din dilinin, kendi içinde kendine özgü grameri olan bir yapı ya da bağımsız bir söylem olduğu söylenemez aksine genel dilin kural ve kategorilerini paylaşan, kavramlarını kullanan ve sentaksını takip eden bir yapıya sahiptir (Kuvancı 2012: 160-161). Ancak bu yapıyı oluşturduğu kavram alanı içinde kendi dil oyununu oluşturur.

Dini metinlerdeki dil kullanımında ikna edicilik önemlidir. Dolaylı anlatımın baskın olduğu bu anlatılarda, alıcı açısından dolaylılığın anlatıcı ve önerme arasına mesafe koyduğu düşünülebilir, ancak dini metinlerin farklı bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekir. Örneğin, Tibetçede Buda'nın hayatı dolaylı anlatımla (*hearsay/indirect*) aktarılır fakat bu yazarın bunlara inanmadığı anlamına gelmez. Anlatıcı sadece bilginin kaynağını işaretler, fakat bilginin

gerçeklik değeri karşısındaki yargısı hakkında görüş bildirmeyebilir ya da anlatıcı dolaylı ve doğrudan aktarım tercihiyle kendi yaklaşımını bildirebilir.

Dilin farklı kullanımlarından yola çıkarak bilginin kaynağı ve değerinin işaretlenmesi için dillerde farklı yapılar vardır (Cornillie 2009: 51). Dinsel bilgilerde daha çok öznel bir bakış açısının olduğu, bu nedenle bu tür bilgilere “dini bilgi” ya da “kişisel bilgi” denilebileceği ileri sürülür (Özcan 2014: 102-103). Ancak inanç bildiren önermelerin ampirik olarak doğrulanması beklenmez. Burada bilginin gerçekliği dış dünyayla doğrulanmaz, kişinin kendi iç dünyasında gerekçelendirildiği ölçüde gerçek kabul edilir, mantıksal olarak test edilebilir olduğuna inanılır. Bununla ilişkili olarak Locke’un, emin olmadığımız sürece bir inancı gerekçelendirilmiş olarak kabul etmemizin doğru olmadığını ve inanana kadar deliller toplamamız gerektiği düşüncesini dini bilgi açısından değerlendirebiliriz (Wolterstorff 1996: 108).

Kişisel ya da dinsel bilgi olarak nitelenen inanca dayalı önermelerin anlam alanları dine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Örneğin “Tanrı yaratandır ve yaratıcıdır” önermesini bilinçli özne inandığı dinin doktrinlerine göre anlamlandırma eğilimi gösterir (Özcan 2014: 27). Önermelerin inançlara göre yaratma anlatıları ve Tanrının vasıfları değişecektir. Bir din için ölüp yeniden dünyaya gelme önermesi olgusalığa yakın bir değer taşıırken başka bir din için epistemik skalada imkansızlıkta konumlandırılabilir.

Dinsel anlatıların güvenilirliğinde aktarıcıların rolü önemlidir. Dolaylı olarak öznenin ulaştığı önermenin içerdiği yargının güvenilir olması ya da olmaması öncelikle sözceleyen özneye ilişkilendirilir. Daha sonra diğer aracı isimler ya da yollar (yazılı, resimli kaynaklar) bilginin güvenilirlik derecesini etkiler. Arka planda, dinsel bilgilerde dinin otoritesine (peygamberler ve din adamları) güven, sözünün gerçekliğine inanmaktan önce gelmektedir (Özcan: 2014: 64). Bu durum dinsel kaynaklarla ilgili şüphelerin oldukça fazla olmasıyla ilgilidir. Bu çalışmanın örneklemini oluşturan *KE*’de anlatımın ilahi anlatıcı tarafından dolaylı ve doğrudan anlatımla aktarıldığı, anlatılan olayların daha önceki anlatıcılarının özellikle belirtildiği görülür. Bu çalışmada önermeler *KE* içeriğiyle sınırlandırılarak değerlendirilmiş, metin dışındaki tartışmalar ve görüşler kapsam dışında bırakılmıştır.

## 8. TEMEL KAVRAMLAR

### 8.1. Önerme

Öncelikle felsefede ortaya çıkan *önerme* terimi dilbilimde genellikle dilbilgisel ya da semantik analizlerin bir parçası olarak kullanılır. Önermeler doğru ya da yanlış olabilen yargı cümleleridir. Önermenin söz dizimi kurallarına uygun ve anlamlı olması gerekmektedir. En küçük önerme, parçalar halinde başka önerme içermeyen, genellikle uygun sayıda unsurla, sadece bir yüklem olarak çözümlenen yapılardır.

Bir cümlenin önerme kabul edilebilmesi için sadece bir durumu nitelmemesi, aynı zamanda durum üzerine bir yargıda bulunması gerekir (Ayer 2010: 68). Her önerme cümle olarak değerlendirilebilir fakat her cümleye önerme denilemez. Çüçen'in (2012: 93-94) ifadesiyle kısaca "Yalnızca bir iddiayı, yargıyı, öneriyi, bildiriye ve tanımını dile getiren cümleler..." önerme olarak değerlendirilir. Cevizci (1999: 658) dilbilgisi terimleriyle tanımlayarak mantıkta dilin söz dizimi kurallarına uygun haber kipiyle ifade edilen yargı ya da inanç bildiren tümcelere önerme denildiğini belirtir.

Olasılık dünyasının semantiğinde önerme, bir takım *olası dünyalar* olarak değerlendirilirken, önermeler matematiğinde; mantıksal sonuç, mantıksal gerçeklik vb. örneklerin ispatlanabilmesi için kullanılan semantik ve tündengelim kurallarıyla oluşturulmuş biçimsel yazımla (formal notation) önermelerin gösterildiği bir sistemdir. Önerme karşılığı olarak matematikte ve dilbilim çalışmalarında *p* işareti kullanılır. Önermesel mantık ise, en küçük önermelerin içyapısının analizini gerektirmeyen ve standart olarak "gerçeklik işlevsel bağlayıcıları"nın (truth functional connectives) analizini kapsayan mantığın bakış açılarıyla ilgilenir (Crystal 2008: 393).

Önerme kavramı cümlenin başlıca iki temel bileşeninden biri olarak (Cümle  $\Rightarrow$  Kiplik + Önerme) durum dilbilgisi (case grammar) incelemelerinin temelini oluşturur. Çünkü, kullanıldığı pozisyonda, her önerme yüklem ve ilişkilendirildiği değişkenler açısından analiz edilir (Crystal 2008: 393).

Önerme, bir bütün olarak kabul edilir. Önermeyi oluşturan bileşenlerin işlevleri kullanıldığı bağlam içinde değer kazanır. Örneğin epistemik kiplik bildiren bağımlı biçimbirim, sadece eklendiği sözcüğü değil bütün önermeyi etkiler ya da zarf işlevindeki bir işaretleyici, sadece yüklemi değil, aksine bütün ifadeyi kapsar.

Önermeyle ilişkili olan ve araştırma konumuzu ilgilendiren başka bir kavram *önermesel yaklaşımdır*. Felsefede ve genellikle semantik kuramda karşılaşılan *önermesel yaklaşım*, zihinsel yaklaşımlar (örneğin inanç, umut, şüphe vb.) için kullanılmıştır. Bu yaklaşımlar genellikle önermeye katılabilen bireysel ilişkiler olarak analiz edilir. Fiillerle temsil edilen önermesel yaklaşımın semantik analizi, içerimsellik<sup>2</sup> (intension) tartışmalarında önemli bir rol oynar (Crystal 2008: 393). Konuşur önermeye yönelik inanmak, dilemek, ummak gibi zihinsel fiillerle yaklaşımını bildirir: *Ali Tarkan'ın en iyi şarkıcı olduğuna inanıyor, Çok mutlu olmanı diliyorum* vb. Önermesel yaklaşımlar önerme ve konuşur arasında bilişsel bir ilişki kurar.

Epistemik açıdan sadece önermeler değerlendirilebilir. Önermeleri ifade eden dilbilimsel araçlar ise cümlelerdir. Cümleler, anlamlarıyla verilen bir olgunun durumuna ilişkin olarak, önerme gerçekliği yapma durumuyla ilgili koşulları belirtir. Yani önermeler, gerçeklik değerleri üzerine

<sup>2</sup> Bir sözcüğü söylemeden onun oluşumlarından hareket ederek ifade etmek, tanımlamak; örneğin "araba için tekerlekler, direksiyon vb. Kavram ya da nesne içeriğiyle tanımlanır (bk. İmer vd. 2013: 152, Crystal 2008: 248).



olası dünyalar çizen bağımlı yapı biçimleri (functor) olarak değerlendirilebilir (Doherty 1983: 18).

Geçerliliğini her deney karşısında korumaya kararlı olan bir önerme bir varsayım değil, bir tanım haline gelir. Tanımlanabilen bir durumu ifade eden önerme analitik bir önermedir (Ayer 2010: 72). Analitik önermeler, dilbilgisel biçimi ve sözlüksel anlamı doğru kabul edilen ifadelerdir denilebilir. Farklı olgusallık değerine sahip önermeler için Aristoteles, bütün bilimlerin önermelerinin zorunlu gerçek kabul edilmesi görüşünü savunur. Ancak bugün doğa bilimlerinin önermeleri gerçeklik değerleri çok yüksek olarak değerlendirilir (Cevizci 1999: 125). Gerçeklik değerlerinin yüksek olması, olgusal dünyayla örtüşme ya da karşılıklarının bulunma olasılığının yüksek olduğu anlamına gelir.

## 8.2. Epistemoloji

Yunanca *episteme* ve *logos* sözcüklerinden oluşan epistemoloji, felsefenin bilgi üzerine yoğunlaşmış bir alanıdır. Epistemoloji bilginin kaynağını, bilgiye ulaşma yöntemlerini ve bilginin doğruluğunu sorgulayan ontoloji ve etikten sonra felsefenin uğraştığı temel alanlardan biridir. Epistemoloji terimi ilk kez 1854'te J.F. Ferrier tarafından kullanılmıştır. Ferrier, felsefeyi ontoloji ve epistemoloji olarak ikiye ayırmıştır. Epistemoloji teriminin Almanca karşılığı olan *Erkenntnistheorie* daha önce kullanılmış ise de İngilizcedeki karşılığı kadar yaygınlık kazanmamıştır (bk. Runes vd. 1942: 94-96).

Felsefede epistemoloji kendi içinde ikiye ayrılır: 1. Aristoteles'in temsilcisi olduğu varlığın ya da nesnelerin bilinebilirliği üzerine görüşleri benimseyen dışsalcılar, 2. Decartes, Locke, Kant'ın üzerinde durduğu, öznenin zihinsel olarak bilme gücü üzerine görüşleri benimseyen içselciler. Bu görüşlerden ilkinde gerçeklik zihin dışındaki dünyada, ikincisinde ise gerçeklik insan zihninde aranır. Çağdaş epistemoloji olarak adlandırılan ikinci görüşün araştırdığı konular; bilginin tanımı, gerekçelendirme ve doğruluk sorunlarıdır (Mehdiyev 2011: 11-13).

Araştırma alanının genel adı olan epistemolojiden sonra tanımlanmasına ihtiyaç duyulan bir terim de dilbilim çalışmalarında görülen *epistemik* terimdir. Türkçe *bilgi* terimi *epistemik* terimiyle aynı anlamda kullanılır. Örneğin Cevizci, epistemoloji hakkındaki çalışmasını "Bilgi Felsefesi, 2015" olarak adlandırır, ancak çalışmasında *epistemoloji* terimini de kullanır. Çünkü *bilgi* tek başına *epistemik* terimini tam olarak karşılamamakta, ek açıklamalar gerektirmektedir. Epistemoloji terimi, felsefede ortaya çıkmış ve yerleşmiş bir düşünce alanına atıfta bulunur. Bilgiyle ilgili sorgulamaları kapsar. İngilizce "knowledge" karşılığı olarak *bilgi*, epistemoloji teriminin açıklanmasında kullanılır. Epistemoloji önermesel bilgiyle ilgilenir. Konuyla ilgili açıklamalar önerme kavramı altında verilmiştir. Bu gerekçelerle *bilgi* teriminin *epistemoloji* ve

*epistemik kiplik* alanını temsil etmediği düşünülmüş ve bu çalışmada *epistemik* terimi kullanılmıştır.

### 8.3. Epistemik Kiplik

Çalışma epistemik kiplik incelemesinden oluşmaktadır. Bu nedenle epistemik kiplik konusunun ayrıntılı olarak ele alınması gerekir. Ancak giriş niteliğinde kullanılacak olan terminoloji hakkında burada ön bilgi olarak sözü edilen terimin ve kavram alanının kısaca tanıtılması, çalışmadaki konu bütünlüğü açısından uygun olacaktır.

*Kiplik mantıktan* türeyen epistemik kiplik kavramı, dildeki kiplik fiillerin ve ilişkili yapıların analizi için kuramsal bir çerçevenin parçası olarak dilbilimcilerce kullanılmaktadır. *Kiplik mantık* içinde yer alan *epistemik mantık*, inanılan veya bilinen önermelerin ima ettiği ya da iddia ettiği ifadelerin mantıksal yapısıyla ilgilenir. Epistemik mantıkta bilginin uzmanı konuşurdur (Kaufmann vd. 2006: 73), önemli olan konuşurun ne bildiğidir. Örneğin *Araba hazır olmalı* cümlesinde kiplik kullanılmıştır. Bu örneği epistemik mantık açısından değerlendirirsek cümledeki kiplik işaretleyici, arabanın hazır olma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade eder. Bu önermenin yorumlanmasında epistemik kiplik, kiplik mantığın aşağıda açıklanacak olan diğer ulamları (önermelerin kendi içindeki uyumuna dayanan) aletik kiplik ve (dış dünyayla ilişkili olarak belirli normlara, konuşurun isteklerine dayanan) deontik kiplikle zıtlık gösterir. Verilen örnekteki ifade sırasıyla aletik mantıkta “Metafiziksel olarak araba için hazır olma durumu zorunludur” ve deontik mantıkta “Arabanın hazır olmasını sağlamak yükümlülüktür” (bk. Crystal 2008: 171). Yine kiplik mantıkta eğer bir önerme gerekliyse, izin verilir, izin verilen bir önerme için olasılık söz konusudur ( $\blacksquare p \rightarrow p \blacklozenge$ ) fakat bu önermenin olgusal dünyayla örtüştüğü, yani gerçek olduğu anlamına gelmez (Kaufmann vd. 2006: 73).

Bu çalışmanın inceleme bölümünde yapılacak yorumların daha iyi anlaşılabilmesi için epistemik kipliğin alt ulamlarının da açıklanması gereklidir. Bu açıklamalar aşağıda “Epistemik Kiplik” başlığı altında ayrıntılı olarak verilecektir. Kiplik kategorisinin anlaşılması için Palmer’ın (2001) sınıflandırması büyük önem taşımaktadır. Palmer kiplik incelemeleri için önerme kipliği ve olay kipliği ana başlıklarını belirler. Önerme kipliği altında evidensiyellik ve epistemik kiplik verilir. Epistemik kiplik alt ulamları ise üçe ayrılır:

**a. İhtimal-Kurgu kipliği:** Konuşurun bilgisine karşı güvensiz tutumunu işaretleyen kiplik türü olasılık-kurgu kipliğidir (speculative). Bu kipliği taşıyan ifadeler yüksek oranda belirsizliğe dayanır.

**b. Varsayım kipliği:** Olanaksız, kesin olmayan, nispeten imkânlı vb. derecelerdeki anlam alanına işaret eden kiplik türü varsayım kipliği (assumptive) olarak adlandırılır. Bu kipliği

taşıyan ifadeler genel bilgiye dayanır. İhtimal-kurgu kipliğine göre olgusallık değeri daha yüksektir.

**c. Çıkarım kipliği:** Kanıt, tahmin ve yargı (judgement) anlamlarını içeren kiplik türüne çıkarım kipliği (deductive) denir. İçerdiği anlam alanı sebebiyle hem evidensiyellik hem de epistemik kipliğe dahil edilebilir (Palmer 2001: 24).

Ancak bu iki kategori arasında farklılıklar vardır. Örneğin epistemik kipliğin alt anlam alanı olarak verilen çıkarım kipliğinde konuşur önermenin olgusal durumu hakkında sahip olduğu delillere dayalı yargılarını ifade ederken, evidensiyellikle olgusal durum için sahip olunan kanıtları açıklamaya odaklanır. Bu nedenle çalışmamızda evidensiyellik ve epistemik kipliğin örtüştüğü ve ayrıldığı durumlar ayrı başlıklar altında tartışılmıştır.

Bu çalışmada Palmer'ın görüşlerinden faydalanılmış, ancak korpusa uygun olarak yeni bir alt sınıflandırma oluşturulmuştur. Palmer, olumlu ve olumsuz kullanımları bir arada değerlendirmiş, geleceğe yönelik bildirimleri sınıflandırmasına dahil etmemiştir. Ancak bu çalışmada Declerck'ın (2011), Palmer'ın (2001) ve Rentszch'in (özellikle 2015) görüşlerinin birlikte kullanıldığı bir skala oluşturulmuştur (bk. Epistemik Skala).

#### 8.4. Öznellik

Açıklamalarda sıkça başvurulan bir kavram da *öznellik*dir. Öznellik, epistemik olasılık ifadesinin ayrılmaz bir bileşenidir (Coates 1995: 59). Epistemik kipliğin tanımında yer verildiği gibi konuşur, olgusallık açısından önermeye karşı geliştirdiği tutumu inancına ve mevcut bilgisine dayanan öznel yargılarla dile getirir. Bu ifadelerde doğruluğu ya da yanlışlığı ispatlanmamış, konuşurla ifade arasındaki bağlantıyı gösteren, öznel yorumları taşıyan işaretleyiciler kullanır. Lyons'ın ifadesiyle “devices whereby the speaker, in making an utterance, simultaneously comments upon that utterance and expresses his attitude to what he is saying” (Lyons 1977: 739). Ancak öznellik kiplik kategorisi içinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Çalışmada öznellikten, konuşurla ürettiği dilsel ifade arasındaki bağ anlaşılacaktır. Epistemik anlam öznelleşme yoluyla ortaya çıkabilir. Bununla birlikte epistemik kiplik taşıyan ifadeler konuşurun izlerini taşır, bu nedenle öznelidir. Ancak öznellik ve olgusallık arasındaki ilişki konuşurun tercihinine bağlıdır. Konuşur, tercih ettiği işaretleyicilerle ifadesini kendisiyle ilişkilendirir ve ilişkilendirme kuvvetiyle ifadenin olgusallık derecesi hakkında alıcıya sezdirimde bulunur. Öznellik kavramı, çalışma içinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

#### 8.5. Gerçeklik ve Gerçekdışılık

Bu çalışmada gerçeklik ve olgusallık birbiriyle ilişkili olarak kullanılmıştır. Olgusal dünya, gerçekliği yansıtır. Bir önerme, olgusal dünyayla örtüşmesi durumunda gerçek kabul edilir. Gerçeklik ve gerçekdışılık dünya dillerinde ayrı bir kategori olarak değerlendirilir. Palmer'ın

(2001) da belirttiği gibi bu kavramlar başlangıçta önermenin dilbilgisel durumunu belirlemek için kullanılırken daha sonra alanını genişletmiş ve tipolojik kategoriye temsilen de kullanılmaya başlanmıştır.

Gerçeklik ve gerçekdışılığın dile yansımaları farklı şekillerde görülür. Bir dilde gerçeklik olarak işaretlenebilen emir ya da buyurma, başka bir dilde gerçekdışı olarak işaretlenebilmekte veya hiçbir şekilde kiplik sisteminin bir parçası olarak görülmemektedir. Benzer çeşitlilikler gelecek, soru, reddetme, bildirme yapılarının işlenmesinde de görülür (Palmer 2001: 2).

Crystal'e göre *gerçeklik*, anlambilimde epistemik kiplik çalışmaları için kullanılan bir terimdir. Gerçeklik bildiriminde (realis assertion) önerme güçlü bir şekilde *doğruyu* (true) öne sürer. Konuşur kanıtlarla veya akıl yürütmeye iddiasını desteklemeye hazırdır. Gerçekliğin zıttı ise gerçekdışılıktır (irrealis/unreal). Gerçekdışılıkta önerme doğruyu zayıf bir şekilde ileri sürer, bu durumda konuşur ifadesini desteklemeye hazır değildir. Crystal<sup>3</sup>, sadece geçmiş zamanı ('X did Y' örneğini verir) gerçeklik fiil şekilleri kabul eder. Gerçekdışı şekillerin ise belirli kiplikleri içerdiğini belirtir fakat açıklamaz (X may do Y örneğini verir) (2008: 402-403). Lyons (1977: 795) gerçek olmayan (unreal)<sup>4</sup> durumları ve dilekleri ayrıca karşıolgusallık (contra-factivity) altında değerlendirir. Lyons'ın açıklamasına göre karşıolgusallıkta konuşur önermenin sahteliğini<sup>5</sup> iddia eder ve iddiasının sorumluluğunu alır. Sahtelik aslında olgusal dünyada var olmadığı bilgisine sahip olunan anlamındadır. Konuşur, olgusal dünyada gerçekleşme olasılığı olmayan, atıfta bulunulan zamanda olasılıksal değer taşıyan bir yargıda bulunur.

Olgusallık ve gerçeklik yanında karşımıza çıkan bir kavram da doğruluktur. Bu çalışmada *doğruluk* için Tepe'nin tanımı uygun görünmektedir "Gerçeklik, bilenden, bilinçten bağımsız olarak var olan şeylere ilişkin bir özellik iken, doğruluk varlığını bir var olana ilişkin bildirimde bulunan bir özneye borçludur. Var olana ya da var olanlara ilişkin saptamada bulunan bir özne olmaksızın bir bilgiden, bir önerme ya da kuramdan, bunun doğal sonucu olarak da doğruluk ve yanlışlıktan söz edilemez" (2011: 217). Doğru ya da yanlışlığı sorgulanabilen şeyler, bilinçli bir özne tarafından inanılan, gerekçelendirilen ve doğruluğu, yanlışlığı özne tarafından kabul edilen yani bilgiye dayalı yargılardır.

Doğru bilgi, verili bir durumu olduğu gibi yansıtan bilgidir (Tepe 2011: 219). EAT'de "doğru söylüyorsun" için hem "doğru" hem de "gerçek" kullanılır. Bu kavramlar birbiriyle ilişkilidir ancak gerçeklik olgusal dünyaya yönelik, doğruluk bir yargının gerçeklik değerinin sorgulanmasıyla ortaya çıkar.

<sup>3</sup> Gerçeklik zarfları için *fortunately* ve *sadly*; gerçekdışılık zarfları için ise *maybe* ve *hopefully* sözlüksel işaretleyicilerini verir (2008: 403).

<sup>4</sup> *Unreal* ya da *counter-factual* olarak adlandırılır.

<sup>5</sup> *Falsity* karşılığı kullanılmıştır. Türkçeye farklı çevirileri yapılabilir. Bu çalışma içinde olgusal dünyanın zıttında yer alan yani *truth* karşıtı olarak değerlendirilmiş ve "sahtelik" şeklinde çevirisi yapılmıştır.

Günümüz Türkçesinde en basit şekilde olgusal dünyada konumlanan gerçeklik işaretleyicisi  $-dl$ , olgusal dışı dünyada gerçek dışılık işaretleyicisi olarak ise  $-AcAk$  örnek gösterilebilir. Ancak çalışma içeriğinde açıklanacağı gibi  $-dl$ 'nin her kullanımında gerçeklik bildiriminde bulunduğu söylenemez.

### 8.6. Zorunluluk

Dilbilgisi kitaplarında zorunluluktan söz edilmez. Kiplik çalışmalarında ise, *zorunluluk* (necessary) yükümlülüğün bir alt kategorisi olarak alınır ve gereklilik ya da zorunluluğun  $-mAll$  ile işaretlendiği belirtilir. Bizim çalışmamızda zorunluluk, geleneksel anlayıştan farklı olarak, olasılıkla birlikte kiplik kategorisinin temelini oluşturan bir kavram olarak kullanılacaktır. Karıştırılmaması için yükümlülüğün bir alt kategorisi olan, toplumsal normların gerektirdiği durumları inceleyen kiplik kategorisi ise *gereklilik/zorunluluk* olarak adlandırılacaktır.

Kipliğin ayırt edici özelliklerine göre, eğer bir önermenin gerçekliği tecrübeden bağımsız, önsel<sup>6</sup>, yani salt akıl bilgisinin temellerine ya da yalnızca mantıksal temellere dayandırılarak ispatlanabiliyorsa bu önerme, *zorunludur* ( $2+2=4$ ). *Zorunluluk*, bundan dolayı adeta aksi durumun olabildiği önermenin olası gerçekliğinden ayrılabilmesi için daha güçlü bir gerçeklik türüdür. Buna ilaveten bir önerme; kabul edilerek bağlamda verilen bir grup önermenin sonucu ise *zorunludur*, hatta bu kabul edilen önermeler salt akıl düzeyinde (a priori)<sup>7</sup> üretilen önermeler olarak kabul edilmeseler bile *zorunlu* kabul edilirler (Runes vd. 1942: 207).

Zorunlu kabul edilen önermenin deneylerle kesin bir ispatı yoktur, fakat geçerliliğinin kabulü söz konusudur. Eğer mevcut olanın zıttına, önermeler arasındaki ilişkiler durumunun farklı bir olası durumu yoksa ve olamayacağı düşünülüyorsa önerme *zorunlu* kabul edilir. Papafragou ve Ozturk'ün (2007: 320) açıklamalarında yer aldığı gibi *zorunluluk* tüm alternatif olası dünyalarda gerçekliği işaretler. Buna karşılık *olasılık*, en az bir alternatif olası dünyada gerçekliği işaretler. Zorunlu doğru ya da yanlış önermenin sorgulanması o anki dış dünyayla karşılaştırılarak yapılmaz, diğer önermelerin anlamlarına göre doğruluğu ya da yanlışlığı değerlendirilir. Eğer önermenin yanlışlığı zorunlu değilse önerme olası doğrudur, olası doğru ise yanlışlığı zorunlu değildir (Kiefer 1987: 68). Daha önce de belirtildiği gibi kipliğin temelini oluşturan olasılık ve zorunluluk kavram alanı birbiriyle bağıntılı olarak açıklanır.

Zorunluluğun alt sınıflarına baktığımızda açıktır ki kiplik kategorisinin temelini oluşturur, kendi içinde şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Mantıksal zorunluluk veya matematiksel zorunluluk
- Fiziksel zorunluluk

<sup>6</sup> a priori için terim karşılığı verilmiştir.

<sup>7</sup> Wittgenstein tüm "a priori" yani tecrübeye dayanmayan kavramları atamamızı ve iddiaların pratikteki durumlarına ve bu gibi iddiaların yaşamımızda oynadığı rollere bakmayı önermiştir (Kuvancı 2012: 26).

- Ahlaki zorunluluk

Bu üç tür arasındaki fark Leibniz'in kuramına göre ilk olarak "kesinlik derecesi" (precision) ile çözümlenir. Mantıksal, fiziksel ve ahlaki zorunluluk; mantık, fizik ve ahlaki kanunlara dayalı olarak kurulmuşlardır. Mantık kanunlarını bozan bir şeyin reddi zorunludur (Runes vd. 1942: 207). Benzer şekilde fiziksel zorunlu şeyler, reddedilmeleri durumunda fizik kanunlarını ya da doğa kanunlarını bozan şeylerdir. Gezegenlerin yörüngelerinin fiziksel zorunlu oldukları söylenir. Hareketle ilgili fizik kanunlarının doğruluğu sürdüğü sürece gezegenler için dairesel yörüngelerin varlığı mantıksal olarak mümkündür, olasıdır ama fiziksel olarak mümkün değildir. Bu ayrımı kuramsal zorunluluk ve olgusal zorunluluk olarak da ayırabiliriz. Güç dinamikleri açısından kuramsal zorunluluğa mantığın içsel gücüne sahip olarak görülebilen dışsal durumlardan çıkarım yapmayla ulaşılrken, olgusal zorunluluğun güç dinamikleri kanıtlara dayanır (Radden 2009: 180).

Ahlaki kanunlar büyük ölçüde mantıksal ve fiziksel kanunlardan farklıdır. Ahlaki zorunluluk bir yükümlülüğün zorunluolma durumunda ortaya çıkar. Bir yükümlülüğün yerine getirilmesi; tanınan bir değer olarak göz önünde bulundurulmuş kanunun geçerli olduğu yerlerde, kanunun çiğnenmesi ahlaki açıdan yerine getirilmesinde bir başarısızlık olacağından zorunludur (Runes vd. 1942: 208). Ahlaki kurallar belirleyicidir ve konuşurun ifadesi dış dünyadaki kurallara göre şekillenir.

### 8.7. Olası dünya

Olası dünya, önermede verilen zamanla örtüşen dünyadır. Durum zamanı işaretlenen önerme, sadece bir zamanda doğru olabilir; diğer zamanlarda yanlıştır. Yani sadece bir zaman dünyasının doğrusu olabilir; diğer zaman dünyalarında yanlıştır. Örneğin *J.F. Kennedy Amerika'nın başkanıdır* önermesi 1961 yıllarındaki zaman akışında gerçekleşen herhangi bir dünya için doğrudur, fakat nesnel bir konuşma zamanı dünyası (speech time World) için yanlıştır. Bütün zamanlar için geçerli durumlar, herhangi bir olası zamanda süregelen her olgusal dünyada gerçekleşir. Örneğin: *At bir hayvandır* (Declerck 2011: 23). Bu nedenle kiplik anlamı zaman bildirimini de etkilemektedir.

Kiplik anlamlar, olası dünyalar dizisinden farklı seçimlere karşılık gelmektedir. Bu olası dünyalar dizisi erişilebilirlik bağıntısı tarafından karmaşık cümlelerin değerlendirildiği, yorumlandığı dünyada konumlandırılır (von Fintel 2006: 3-4).

### 8.8. Olgusal dünya

Olgusal dünyada konumlandırılan ifadelerde bütün durumlar, konuşma zamanından önce ya da konuşma zamanında gerçekleşir. Bu durumları bildiren ifadelerin olgusal dünyayla örtüşmesi

beklenir. Belirtilen zamanlarda bildirilen önermeler, olgusal dünyayla örtüşüklerinde gerçektirler. Çünkü olgusal dünyada belirsizlik yoktur, gerçeklik vardır.

### 8.9. Karşıolgusal dünya

Olgusal ve olgusal olmayan (olgusallık dışı) dünyadan farklı, olgusal bir dünya olarak yorumlanamayan olası bir dünyadır. Olgusallık dışı dünya ile karıştırılabilir çünkü ikisi de gerçek kabul edilmeyen durumları ifade eder. Fakat birbirinden ayrı değerlendirilmelidir; olgusallık dışı, önermenin olgusallık durumuna karar vermez, durum belirsizdir; belirsizlikle yoruma dayalı ifadeleri içerir. Karşıolgusallık<sup>8</sup> ise belirli bir gerçekliğin paralelinde, gerçek olmayan bir durumu anlatan ifadeler olarak tanımlanabilir (Lyons 1977: 795, Kumakiri 2013: 166). Yani karşıolgusallık bilinen bir gerçekliğin zıttında yer alır. Örneğin:

*Eğer çok çay içersen, öleceksin! olgusallık dışı* (Kumakiri 2013: 159)

Bu tür ifadelerin olgusallık dışı okunmasının başlıca sebebi, potansiyel olarak gelecekteki bir olaya atıfta bulunmasıdır. Karşıolgusal ifadelerde ise geçmiş zamana işaret edilmesi ve gerçeklik dünyasındaki bir olayın zıttında yer alması gerekmektedir. Doğası gereği geçmişteki bir olasılık karşıolgusal bir yorumlamayı ifade eder (Kumakiri 2013: 167).

Karşıolgusallık iki durumda karşımıza çıkar. İlki öznenin var olan durumun olmamasını ifade ettiği arzu ve istekler aracılığıyla oluşan karşıolgusal dileklerdir (bk. Demir 2008: 132). İkincisi ise şimdiyle ilişkili geçmişteki bir olası duruma işaret eden şart cümleleridir. Iatridou (2000: 231) karşıolgusal dilekler için şu örnekleri verir:

*I wish I had a car* (conveys “I don’t have a car now”)

Yukarıdaki örneği Iatridou “a present counterfactual wishes” olarak tanımlar. Iatridou’ya göre, bu örnek isteğin alanına girerken karşıolgusal yaklaşımla değerlendirildiğinde sözceleme anında bir yokluğun bildirimini yapar. Arabaya sahip olma olasılıksal durumuna karşılık arabanın olmadığı olgusal dünya hakkında bilgi verir. Geleceğe yönelen *keşke*’li ifadeleri tamamıyla isteğin alanında yorumlarken sözceleme anındaki olgusal dünyaya paralel olası durumları bildiren örnekteki gibi ifadeleri karşıolgusal olarak değerlendirebiliriz. Çünkü sözceleme anı da geçmişte kalır.

*I wish I had had a car when I was a student* (conveys “I didn’t have a car then”; nothing about whether I have one now)

Bu örnekte ise geçmişte belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırılarak çizilen zaman dilimine paralel olası dünyada araba sahibi olma isteği bildirilir. Ancak bu isteğin karşıolgusal dünyada yer aldığı açıktır. Konuşma anında bu önermenin belirtilen zaman dilimi için olgusal olmadığı alıcıya iletilir.

<sup>8</sup> Karşıolgusallık (counterfactuality) için *gerçek karşıtı* terimi de kullanılmaktadır (bk. Ruhi vd. 2000).

Karşılgusal ifadelerin Türkçede *eğer* ile kullanımına şu örnekleri verebiliriz:

*Eğer o çalışsaydı, sınavı kazanacaktı.* (Olayın sonucu bugün gerçekleşmez. Bugün sınavı kazanamadığı biliniyor.)

*Eğer o çalışmış olsaydı, sınavı kazanmış olacaktı.* (Geçmişte o sınava çalışmadı. Konuşur bakış noktasını da karşılgusallıkla bildirir.)

Türkçede kiplik konusu üzerinde çalışan Hirik doktora tezinde, bu çalışmada karşılgusal olarak kabul edilen ifadeleri kesinlik işaretleyicileri içeriğinde değerlendirmiştir (2014: 190).

*Zaman zaman “Keşke bu kadar okutmasa mıydık bu oğlanı?” diye hayıflandığı oluyordu Fatış Hatun’un.*

Bu önermede şu anki durumla bağlantılı olarak geçmişteki bir duruma atıfta bulunulur. İfade edilen durumun zıttı bugün gerçekleşmiştir. Söz konusu olası durum karşılgusal bir dünyada gerçekleşir. Konuşur “keşke” ile olgusal dünya ve olgusallık dışı dünya dışında üçüncü bir dünyada yargı üretir. İfadenin olgusallık dışı dünyada değerlendirilmesi doğru görünmemektedir. Skala üzerinde diğer işaretleyicilerle kıyaslanması da mümkün değildir. İşaret edilen dünyaların değerlendirilme ölçütleri birbirinden farklıdır.

Lyons karşılgusallığı *contra-factive* içinde değerlendirir. Lyons’ın görüşüyle *contra-factive*, gerçekliğe değil sahteliğe yöneliktir. *Contra-factivity* nin bulunması konuşurun ifade edilen önermenin sahteliğini üstlendiğine işaret eden sözcük bileşenlerine atıfta bulunur. Olgusallık ve *contra-factive* arasında konuşurun önermenin gerçekliğini ya da yanlışlığını üstlenmediği durumlar ise olgusallık dışıdır (1977: 795). Lyons’ın görüşleri de genel olarak çizdiğimiz karşılgusal dünyayla örtüşmektedir.

### **8.10. Olgusallık dışı dünya**

Bütün olgusallık dışı dünyalar (örneğin olası dünyalar, olgusal dünyalar olarak yorumlanan ya da temsil edilen dünyalar değillerdir) olgusallık dışı dünya yaratan araçlarla ifade edilir. Kiplik dünya olgusallık dışı dünyada gerçekleşir. Kiplik ifade olgusal dünyada gerçekleşen olarak yansıtıldığında bu duruma olgusal dünyada temellendirilmiş kiplik dünya diyebiliriz. Bir kiplik dünyanın bir başka kiplik dünyada temellendirildiği örnekler de vardır. *I might have been killed if I had not give in* kiplik varsayımsal dünyası (*if*’le oluşturulan), kiplik epistemik dünyasında (*might*’la oluşturulan) temellendirilmiştir (Declerck 2011: 26).

Kiplik dünya içinde epistemik kiplik ve deontik kipliğin konumlandırılması ve olgusal dünyayla ilişkilendirilmesi de farklılık göstermektedir. Epistemik kiplik işaretleyicileri önermede olgusal dünyayla ilişki kurarken, deontik kiplik işaretleyicileri olgusal dünya açısından yorum taşımaz, fakat sözceleme anında gerçekleşmemiş bir yükümlülük içerdiği için “henüz olgusal dünyada



gerçekleşmedi” anlamı çıkarılabilir (Declerck 2011: 27-28). Epistemik kiplik işaretleyicileri olgusalıkdışı dünyada değerlendirilse de olgusal dünyaya yönelik yaklaşımları bildirirler.

### 8.11. Kaplam

Dilbilimde *kaplam* (extension), terimi iki farklı anlamda kullanılmaktadır. İlki bir sözcük ya da sözcenin kapsadığı nesnelere kümesi olarak tanımlanmasıdır: örneğin “giyecek” sözcüğünün kaplamında “çorap, etek, kazak vb.” alt anlam birimcikleri bulundurulur. “Giyecek”in kaplamının alt anlam birimcikleridir.

*Kaplam* teriminin diğer bir anlamı ise tarihsel süreçte ortaya çıkan anlam genişlemesi durumlarıdır (bk. Vardar vd. 2007: 128, İmer vd. 2013: 169). Bu çalışmada *kaplam*, çeşitli işaretleyicilerin birbirini kapsaması, deontik ya da evidensiyellik işaretleyicilerinin epistemik anlamı da kapsar hale gelmesi, ikincil düzeyde semantik ve pragmatik düzeyde epistemik anlam bildirmesi bağlamında kullanılmıştır.

### 8.12. Bilgi

Epistemik kiplik terimini bu çalışmada genel hatlarıyla konuşurun önerme hakkındaki inanç, bilgisi doğrultusunda ürettiği ifadeye gerçekle ilişkili olarak kattığı yorum olarak tanımlamaktayız. Bu tanımda, inanç ve gerekçelendirme bilginin ortaya çıkmasını sağlayan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Gerekçelendirerek doğruluğuna inandığımız şey bilgidir, diyebiliriz.<sup>9</sup> Diğer bir ifadeyle öznenin amaçlı yönelimi sonucunda ortaya çıkan nesne ile özne arasındaki ilişkinin ürünü olan şeydir (Cevizci 1999: 123).

Felsefede, ontolojiyle önce varlığın var olduğu tespit edilmiş, sonra epistemolojiyle bilgisine ulaşma sorgulanmıştır. Bu çalışmada epistemolojinin ele aldığı gibi bilginin farklı sorgulamalarına ayrıntılı olarak yer verilmeyecektir. Fakat konumuzun önemli parçasını oluşturan *bilgi* (knowledge) kavramının ayrıca açıklanmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Görüleceği gibi bilginin sorgulanması ve güvenilirliğine etki eden etkenler epistemik kiplik incelemelerinin temelini oluşturur.

Bilgiyi, bilinçli öznenin tecrübeden bağımsız, a priori (salt akıl) ve posteriori (akılla tecrübe) düzeylerinde elde edebileceği önermesel veriler olarak düşünebiliriz. Diğer bir söylemle bilgi, gerçeğin kavranmasının yollarıdır. Bilgiyi sorgulayan epistemolojinin konusu da belirli bir yargı düzeyinde dile getirilmiş önermesel bilgi, bu bilginin kaynağı ve sınırlarının bilginin olasılığı ilkeleri çerçevesinde yorumlanmasıdır. Temel Kavramlar bölümünde de yer aldığı gibi epistemolojinin tanımında evidensiyellikten de faydalanılmaktadır.

<sup>9</sup> Aristoteles söz konusu olgunun nedenini ortaya koyabilmenin bilgi olduğu görüşündedir. Bilimsel bilgi ise, doğruluğu ispatlanmış ve gerekçelendirilmiş önermeler sunar (Cevizci 1999: 124)

Platon, Theatetus diyalogunda “bilgi, gerekçelendirilmiş bir inançtır” diyerek hem bir tanımlama yapar hem de bilgiye ulaşma yolu hakkında görüşünü bildirir. Bilginin tanımından sonra değinilen en önemli konulardan biri sınırları sorunudur. Şüphecilere göre herhangi bir şeyin kesinlikle doğru olduğundan emin olamayız. Buna karşın, Kant bir şeyin doğruluğunu öznel ve nesnel olarak benimseyebiliyorsak bu durumu *bilgi* olarak kabul edebileceğimizi belirtir. Sadece öznel olarak kabul ettiğimiz yargı ise *inançtır* (Kant 1929: 646, ayrıca bk. Öztürk 2011: 229-230). Kant, a priori ve posteriori bilgiyi birleştirir ve tecrübe edilen şeyin anlaşılır olabilmesi için a priori bilgiye uymasının gerekliliğini belirtir. Bu görüşüyle, insan bilgisinin sınırlı ve dünya bilgisinin insan zihninin imkanlarına, yapısına, a priori formlarına bağlı olduğunu savunur (Kant 2004: 143, Cevizci 1999: 126).

Klasik epistemoloji akımları olan deneyimcilik ve akılcılıktan da kısaca bahsetmek, epistemik kiplik türlerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Akılcı felsefeciler kesin bilginin kaynağını tümdengelim yani akıl yürütmeye dayalı çıkarım ve akla dayalı sezgiler olarak ileri sürerler. Tecrübe bilginin olmazsa olmazı değildir, kişi akıl yürütme yoluyla da yeni bilgiye ulaşabilir. Kiplik türlerinde akılcıların savunduğu koşulları olasılık ve çıkarım kipliklerinin betimlenmesi için destekleyici ifadeler olarak düşünebiliriz. Platon, Descartes<sup>10</sup> ve Leibniz deneyime dayalı bilginin kesinlik bildirmeyeceğini ileri sürerler. Örneğin matematiksel zorunlu doğrular deneyimle gerekçelendirilmez. Akılcılara göre “doğuştan kavram ve fikirleri bilme yolumuz a posteriori değil a prioridir”. Deneyimci epistemoloji ise bilginin kaynağının iç ve dış duyum olduğunu savunarak akılcılara karşı çıkarlar. Aquinas’ın “Daha önce duyumlarda olmayan hiçbir şey zihinde yer almaz” düşüncesini hareket noktası kabul eden Locke zihnin boş bir levha olduğunu ve tecrübelerin bu levhada ağlar oluşturduğunu (tabula rasa) savunur (Locke 2001: 73, Öztürk 2011: 231-232). Edinilen tecrübeler, zihinde ilişkili oldukları kümelerle zincirler oluşturur ve dengesizlik, yani önceden karşılaşılmamış yeni bilgi karşısında mevcut ağ genişler ve yeni bilgi mantıksal bir bağ kurularak kaydedilir. Tecrübeye dayalı bilgiyi savunan bu görüşün varsayımsal epistemik kiplik mantığına temel oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bilginin ve gerekçelendirmenin yapısı hakkında felsefede içselci bilgi kuramları kapsamında bulunan temelci ve uyumcu görüşler vardır. Temelci görüşler de kendi içinde temel inançlar ve temel olmayan inançlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Birikimli olarak gelişen bilginin en alt katmanını bu temel inançlar oluşturmaktadır. Temel inançların bilgi düzeyine erişebilmeleri için gerekçelendirilmelerine ya da başka bir bilgiyle doğrulanmalarına gerek yoktur. Temelcilere göre öznenin *a priori* bilgisi, kendi zihinsel durumları ve doğrudan doğruya elde ettiği duysal deneyimleri temel inançları oluşturur. Dilde ise Givon (1982: 30) temel inançlara dayanan bu

<sup>10</sup> Akılcı bilgi anlayışını savunur. Akıl sezgi ve tümdengelim yoluyla soyut matematiksel bilgiye ulaşabilir (bk. Cevizci 1999: 126).

ifadeleri, konuşurun olaya dahil olduğu durumlar olarak değerlendirir. Ona göre temel inançlara dayanan ifadeler, en yüksek kesinlik değerini taşır. Yüksek kesinlik değerinin sebebi bu inançları oluşturan içeriği doğrudan kavramamızdır. Fakat doğrudan kavranan durumlar da kavrama yoluna göre kendi içinde derecelendirilmektedir. Örneğin görme, duymaya göre daha güvenilirdir (Givon 1982: 44). Temel olmayan inançlar ise kendiliğinden gerekçelendirilemeyen ve bilgi değeri kazanabilmek için temel inançlar tarafından desteklenemeye ihtiyaç duyan inançlardır. Uyumcu kuramı ise öznenin sahip olduğu bütün inançlar arasındaki uyuma odaklanır. Öznenin sahip olduğu inanç sistemiyle uyum gösteren inanç gerekçelidir ve bilgi düzeyine ulaşabilir. Uyumculara göre nedeni olmayan hiçbir inanç yoktur ve gerekçelendirilemeyen inançlar bilgi değeri kazanamaz (Öztürk 2011: 232-233).

Görüldüğü gibi neyin bilgi kabul edilebileceği ve bu bilginin düzeyinin ne olduğu felsefede sonu gelmez bir tartışma konusudur. Bilginin doğruluğunun dış dünyayla mı teyit edileceği yoksa zihinsel olarak a priori düzeyde mi sağlamsının yapılacağı bu tartışmaların temelini oluşturur.

Yukarıda kısaca açıklanan, epistemik kiplik incelemelerinin arka planında felsefe, psikoloji gibi alanlar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, dilbilimin konusu olarak ifadede bulunan yargının ne düzeyde olgusallık değeri taşıyarak bilgi kabul edilebileceğine yönelik konuşurun yaklaşımı değerlendirilecektir. Bilgi kabul edilmesinde ölçüt, evren bilgisi değil, konuşurun bilgisidir. Konuşurun, söylem anındaki mevcut bilgisine dayanarak ifadesini olgusal dünyayla ilişkilendirmesi, ifadesine bağlılığı ve yargısının sorumluluğunu alma düzeyi oluşturulan skala üzerinde konumlandırılarak açıklanacaktır.

## 9. LİTERATÜR

### 9.1. Eski Türkçede Kip ve Kiplik

Kiplik üzerine araştırmaların artmasıyla birlikte çalışmalarda tarihi dönemlerde kullanılan işaretleyicilere de yer verilmeye başlanmıştır. ET'de, Erdal epistemik kiplik işaretleyicileri olarak *erinç* ve *erki*'yi verir (2004: 276). Morfolojik işaretleyiciler açısından runik harfli anlamlarda *-mİş* ve *-DI* kullanımlarına bakıldığında *-mİş*'in belirsiz, şüphe duyulan durumlar için kullanıldığı *-DI*'nin ise gerçekliğinden şüphe duyulmayan ya da gerçek kabul edilen durumlar için kullanıldığı görüşü kabul görür. Bu kullanımlara Uygurcada rastlanmadığına, sadece *-DI* basit geçmiş ve *-mİş* bitmişlik kullanımlarının görüldüğüne literatürde yer verilir. Yani anlamlardaki kullanımda *-mİş* ve *-DI* kiplik işaretleyicisi olarak görev alırken Uygurcada bu işaretleyiciler kiplik anlam taşımazlar (Johanson 2000: 65-67, Bacanlı 2008: 10). Tespitlerdeki bu kullanım farklılığı metnin türüyle ilgili olabilir. Konuşma ya da diyalog içermeyen metinler

incelendiyse, bunlar beklenen sonuçlardır. Semantik eğilimler açısından sözlüksel kiplik işaretleyicileri Uygurcada artış gösterirken bağımlı biçimbirimlerdeki bu tespit ilginçtir.

Karahanlı Türkçesine gelindiğinde Ercilasun (1984: 129), Kutadgu Bilig’de *-mİş* ve *-gU* ile birlikte kullanımında *turur*’un ifadeye kuvvetlendirme ve kesinlik kattığı görüşündedir. TT’de sık sık kullanılan olasılık anlamı henüz ortaya çıkmamıştır. *Turur*’un Uygurcada görülmeye başlanan bitimli bir fiilden sonra yardımcı bir yapı olarak kullanımı, Karahanlı’da biraz daha yaygınlık kazanır. Bunun sonucunda sık kullanımın *turur*’ın ekleşme sürecine girmesine neden olduğu gibi semantik alanını etkilediği söylenebilir.

Erdal (2004: 276, 350) *DLT*’de Oğuz lehçesinde kullanıldığına işaret edilen *la* edatına da dikkat çeker. *DLT*’de bu edat için bir işin gerçekleştiğini ya da bittiğini göstermek için eylemlerin sonuna getirildiği belirtilir. Konuşur, olayın nasıl gerçekleştiğini bildiğini ve ifadesinde bildirdiği yargıdan emin olduğunu göstermek amacıyla kullanır (*DLT* 2007: 339). Ayrıca Erdal, ET’de *-gU+sI yok*, *-gU teg* kullanımlarının da bağlama dayalı okumalarla epistemik kiplik bildirebileceğinin örneklerini verir (bk. 2004: 277).

Kiplik unsurlar üzerine ayrıntı çalışmalarına bakıldığında ET epistemik sisteminde başlıca dört işaretleyici bulunduğu görülmektedir: *erinç*, *erki*, *ergey* ile *bolğay*. Bu çalışmada belirtilen işaretleyicilere *unç* ve Gabain’ın (2007) bahsettiği *kük*<sup>11</sup> de eklenmiştir. Orhon Türkçesinde *erinç*, *unç* ve *kük* görülürken Uygurcada hepsi kullanılmıştır. Bunlar, Çağataycada ve günümüz Türk dillerinde anlamsal ve morfolojik değişikliklere uğrayarak devam etmişlerdir (bk. *erki*> Çağatayca *érkin*, *ékin* Schönig 1997: 351-355, Rentzsch 2011: 104-106, 2015: 245, Türkiye Türkçesi *ki* Çağatay 1963, Nogayca *eken* Karakoç 2005: 26-26, Özbekçe ve Yeni Uygurca *-kin* Kleinmichel 1997, Rentzsch 2013:157).

Rentzsch (2015: 245) ET’deki bu işaretleyicileri kendi içinde değerlendirerek bir skala oluşturur. Skalada *erinç* sınırları en belirsiz unsurdur, fakat kesinlik bildiren en güçlü işaretleyicidir. *Erki* kararsızlıktan yüksek, kesinlikten düşük bir aralığı bildirir. *Ergay* ve *bolğay* ise eşdeğer kabul edilmiş, bunlar için daha dar bir gerçeklik aralığı belirlenmiştir.

### 9.1.1. erinç

Tekin’in (1967: 173) ve Erdal’ın (2004: 276) ayrıntılı incelemelerine göre *erinç* ET’de güçlü olasılık bildirir ve günümüz Türkçesine “anlaşılan, belli ki, kesinlikle gerçekten, şüphesiz ki, büyük bir olasılıkla vb.” olarak aktarılır. Aynı sözcüğü, Clauson (1979: 234) da benzer şekilde “presumably, supposedly” olarak anlamlandırır. Clauson’un tanımına göre hem epistemik kiplik hem de evidensiyellik işaretleyicisi anlamlarını taşır. Bu anlamlandırma dolaylı anlatımda bulunan *ermiş* ile kullanımından kaynaklanıyor olabilir (bk. Johanson 2000). Tekin ve

<sup>11</sup> Gabain (2007: 285) *kük* ve *kök* okunabildiğini belirtir ve “belki” şeklinde anlamlandırır.

Clauson'dan farklı olarak Ergin (2006: 93) *erinç*'e, "olacak, olmalı, her halde, tabii, -dır vs." karşılıklarını verir.

Gabain (2007: 106-107) ise tahmin başlığı altında *erinç* yanında *kük*'ten de bahsederek her ikisinin de tahmin ifade etmede kullanıldığını açıkça belirtir. *Erki*'yi de işlevsel olarak *erinç*'e eş değer tutup soru ve bitimli düz cümlede kullanımlarını örneklendirir.

Anıtlarda *erinç* genellikle geçmiş zamana göndermede bulunan *-mİş* ile birlikte kullanılır. Çok sık olmasa da *-DI* ve *-DUK*'la ayrıca isim kökenli yüklemlemlerle de kullanımı görülür. Anlamlandırma bilgilerine ve kullanımına bakıldığında epistemik bildirimde bulunduğu açıktır. Epistemik kiplik değeriyle ilgili olarak ise Rentzsch (2015: 80) kendi oluşturduğu skalaya atıfta bulunarak *erinç*'in epistemik olasılıktan kesinliğe değişen bir değere sahip TT kiplik işaretleyicisi *-Dir* ile benzer olduğunu söyler.

Aşağıda *erinç*'in kullanımları Ergin ve Tekin'in aktarımlarıyla verilmiştir. Kullanımların anlamlandırılmasında Tekin *erinç*'e "şüphesiz" karşılığını verirken Ergin daha esnek davranmış ve pozisyonuna göre anlamlandırmıştır. Bu aktarımlar farklı kiplik okumalar olarak değerlendirilmiş, her ikisinin de verilmesinin kiplik değerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmüştür.

Anıtlardaki kullanım örnekleri şu şekildedir:

#### **-mİş ile kullanımı**

KT D 3 *buyruku yime bilge ermiş erinç alp ermiş erinç* "Kumandanları da akıllı imişler şüphesi, yiğit imişler şüphesiz" (Tekin 2010: 25)/ "Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii" (Ergin 2006: 9)

KT D 4-5 *anta kisre inisi kagan bolmuş erinç oğlını kagan bolmuş erinç* "Ondan sonra erkek kardeşleri hakan olmuşlar şüphesiz, oğulları hakan olmuş şüphesiz" (Tekin 2010: 25)/ "Ondan sonra küçük kardeşi olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii" (Ergin 2006: 9)

KT D 5 *buyruku yime biligsiz erinç, yablak ermiş erinç* "Kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz" (Tekin 2010: 25)/ "Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii" (Ergin 2006: 9)

BK D 10 *Türk tengrisi iduk yiri subı ança itmiş erinç* "Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz" (Tekin 2010: 53)/ "Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir" (Ergin 2006: 37)

#### **-DI ile kullanımı**

KT D 26 [*özünün ol tengri*] *kagan olortdı erinç* "Beni o Tanrı hakan olarak tahta oturttu şüphesiz" (Tekin 2010: 31)/ "Kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii" (Ergin 2006: 19)

BK D 35 *üze tangri iduk yer sub [eçim] kagan kutı taplamadı erinç* “(Bu hareketi) yukarıda Tanrı, (aşağıda da) kutsal Yer-Su (ruhları) ve amcam hakanın ruhu beğenmedi şüphesiz” (Tekin 2010: 63)/ “Üstte mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak” (Ergin: 2006: 49)

KT D 5 *Anta kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç oğlu kañın teg kılınmaduk erinç* “Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamışlar şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz” (Tekin 2010: 25)/ “Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak” (Ergin 2006: 9)

### İsim kökenli yüklemle kullanımı

KT D 24; BK D 20 *barduk yirde edgüg ol erinç* “(in the lands to which you went, this was your (only) benefit” (Tekin 1967: 174)/ “Gittiğiniz yerlerde kazancın şu oldu hiç şüphesiz” (Tekin 2010: 31)/ “Gittin yerde hayrın şu olmalı” (Ergin 2006:17)

Johanson (2000: 70), Türk dillerinde dolaylılığı incelediği çalışmasında kullanımı Karahanlı Türkçesinde devam eden *erinç*in, yine yüklemden sonra gelerek şüphe ve tereddüt bildirdiğini belirtir. Johanson’un verdiği karşılıklara göre TT’ye “büyük ihtimalle, söylendiğine göre muhtemelen, belki vb.” olarak aktarılabilir. Kullanımı için Johanson *Ol keldi erinç* “O geldi muhtemelen” örneğini verir. Burada dikkat edilmesi gereken söz dizimi açısından hem cümlenin başında hem de yüklemden sonra gelebilmesidir. Çalışmada görüleceği gibi EAT’de sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicileri cümlenin başında bulunmaktadır. Ancak yüklemden sonra kullanıldığında da aynı anlam alanını oluşturduğu açıktır. Bu, TT’de de gözlenebilir; *Muhtemelen o geldi, O, geldi muhtemelen* daha çok tercih edilirken *O, muhtemelen geldi* kullanımı azdır. Epistemik kiplik işaretleyicisi *muhtemelen*, sadece *gel-* fiilini niteleyebilecek anlam alanına işaret etmez, *O geldi* önermesinin tamamını kapsar ve bu önermeyi epistemik kipliğin anlam alanına taşır.

### 9.1.2. kü(ö?)k

Gabain (2007 :107) *erinç, erki* ile birlikte işlevini belirsiz olarak gösterdiği Tunyukuk’ta geçen *kük*’ten de bahseder: *ölti kük*<sup>12</sup> “belki öldüler”, *öltürteçi kük* “muhakkak öldürecek” *Kük*’ün farklı skala değerlerine işaret eden sözcüklerle anlamlandırılması ilgi çekicidir. Tekin (1994: 62) Tunyukuk’un sözlük bölümünde *kök* şeklinde vermiş (krş. 16, 21, 30<sup>13</sup>) ve pekiştirme edatı olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte metin çevirilerinde “-Dir” ve “mutlak” olarak aktarımları görülür. Ergin (2006: 103), ise sözlük bölümünde “kuvvetlendirme edatı, bizzat, hep, tam hem, -dir, -dir vs.” olarak tanımlar. Aynı anlamlandırma *ok/ök*’te de görülür. Sözcüğü

<sup>12</sup> Tekin (1994) *köök* olarak okur fakat sözlük bölümünde *kök* şeklinde verir.

<sup>13</sup> Tekin (1994: 13) *ök* okur.

Ergin (2006), “hep” ve “-Dir” olarak, Ölmez (2012), “-Dir” olarak günümüz Türkçesine aktarmıştır. Bu okumalar ve yorumlamalar da gösteriyor ki gelecek bildirimleriyle kullanılması, ifadenin sonunda yer alması, anlamsal bütünlük içinde ifadeye katabileceği anlam ulamları göz önünde bulundurulduğunda bu işaretleyicinin de epistemik kiplik içinde değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Fakat örneklerin azlığı ve kökeninin bilinmemesi belirsizliğe yol açmaktadır. Gabain (2007) ve Tekin (1994) *ok/ök* ile *kük* birbirinden ayrı kabul ederek ikisini farklı örneklerle açıklarken Erdal (2004: 343) pekiştirme edatının (*o*)*k ok* şeklinde iki kez üst üste kullanımından oluştuğu görüşündedir. Açıklamasında ünlüyle biten sözcüklerden sonra *ok* sadece *k* olarak eklenir (*ölürteçik* < *ölürteçi ok*) tespitine dayanarak bazı durumlarda sadece *k* kullanımının yeterince açıklayıcı olmadığı düşünülmüş ve bu ikili kullanımın ortaya çıkmış olabileceğini belirtir. Fakat Tekin’in Tunyukuk 30’da *ök* okuyup sözlükte *kök* maddebaşında vermesi kafa karıştıracıdır. Daha yeni bir yayın olan Ölmez (2012) Tunyukuk 16’yı (s.165) ve 21’i (s.164) *k<sup>ö</sup>ök*, 30’u (s.166) *kök* olarak okur, ancak bu edata sözlük bölümünde yer vermez.<sup>14</sup>

### 9.1.3. erki

Erdal, *erki*’yi soru cümlelerinde “I wonder” bildirim cümlelerinde “maybe, clearly, apparently, perhaps” olarak tanımlar. *Erki*, epistemik değeri açısından yüksek derecede olasılık işaretlemektedir (Erdal 2004: 276, 350). Rentzsch bugün TT’deki *ki* kullanımını ET’den TT’ye epistemik işaretleyiciden kiplik parçacığa<sup>15</sup> gelişim sürecinin sonucu olarak değerlendirir (2015: 247).

*Erinç*’le anlamsal benzerlik gösterse de kullanım bakımından farklıdırlar. Johanson (2000: 70), *erki*’nin genellikle soru ifadelerini yumuşatmak amacıyla kullanıldığı ve alıcıya “düşünceli olma, şüphe duyma, cesaretsizlik” gibi retorik çağrışımlar yaptığı görüşündedir. Ayrıca *erki* içeren soru ifadelerinin kesin bilgiyi sorgulamak amacıyla kullanılmadığını belirtir, örneklendirmek amacıyla verdiği *Ol kelir mü erki* (Karahanlı) ifadesinin yorumunu “Gelip gelmeyeceğini düşünüyorum, merak ediyorum” şeklinde verir.

Uygurcada *-mU* soru işaretleyicisinden sonra gelen *erki*, *DLT* ve Rabguzi’nin *Kısas-ı Enbiya*’sında geçmektedir. Korkmaz *erki*’nin önce *iki* şekline geliştiğini daha sonra *ki* şeklinin ortaya çıktığı görüşündedir. Bu gelişimi, daha çok *mi* soru kilitiğiyle kullanıldığını vurgulayarak *ki*’nin ön ses ünlüsünün düşmesiyle açıklar (Korkmaz 1968: 394). Aynı gelişimi Çağatay (2008: 245) farklı sözcüklerle, bugün *ki* olarak devam eden yapının *er-> i-* şeklinde r’nin sıfırla nöbetleştiği ve soru parçacığ *-mU* ile sık kullanımı sonucu *i-* fiil kökünün de düştüğünü belirtir. Küçük (1987: 367-372) de 15. ve 16. yüzyıl eserlerinden Korkmaz’ın bu görüşünü destekleyen birçok örnek ortaya koyar. Örnek olarak verdiği beyitlerde *iki*’nin; bazılarında sayı, bazılarında

<sup>14</sup> User, çalışmasının metin bölümünde üç örneği de de *kök* olarak vermiştir (2010: 463-464).

<sup>15</sup> Kiplik parçacıklar bk. Yazıcı Ersoy, Habibe (2011), "Başkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları", Türkbilgi, s. 43-56.

Farsça *ki* etkisinde işlev gören bir parçacık olarak kullanıldığını ve çoğunlukla şüphe, tereddüt, ünlem bildirdiğini belirtir. Verdiği örneklerde *kim*, *ne* soru zamirleri ve *nice*, *nicesi* gibi belirsizlik yapılarıyla birlikte kullanılmıştır. Örneğin:

*Zülfinde ruhlan 'aceb anun ne mâh iki*

*Kim bir gicede bakana görindi mâh iki*

Ahmed Paşa'dan alınan bu beyitte görüldüğü gibi ismin araya girdiği durumlar da dahil olmak üzere isimlerden ve soru zamirlerinden sonra *iki*, diğer örneklerde ise *mi* soru klitiğinden sonra *ki* kullanımının tercih edildiğini belirtir.

Bugünkü kullanımına benzer şekilde Uygurca metinlerde soru zamiri ile kullanımları da görülür:

*üç yavlak yolka kayu tınlıg tüşer erki* “Üç kötü yola hangi canlı düşer ki” (M III 44, R4-5)

*bar mu erki* “Var mı ki?” Altun Yaruk 2-15 (Çağatay 1963: 246)

Çağatay, bugün tereddüt bildiren Arapça *acaba* ile ifade ettiğimiz soru cümlelerinin *erki* > *ki* gelişimini açıkça gösterdiği görüşündedir (Çağatay 1963: 246).

Çağatay (1963: 256-247) *erinç*'in de kısmen pekiştirme amacıyla ve “galiba, -DIr” anlamlarında kullanıldığını belirtir. Aşağıdaki örneği verir:

(KT D4-5) *anta kisre inisi kagan bolmuş erinç oğlını kagan bolmuş erinç*

Çağatay'ın günümüz Türkçesine aktarımında “Ondan sonra küçük kardeşi hükümdar olmuştur...” tereddüt anlamı ya da Tekin'in ileri sürdüğü olasılık anlamı görülmemektedir. Daha çok pekiştirme anlamını yüklediği görülmektedir.

#### 9.1.4. unç

*unç* < *u-nç* gelişimi tasarlanabilir. Eylemden ad türeten *-nç* biçimbirimi Köktürkçede kullanılan *u-* “muktedir olmak, yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olma” fiiline eklenmiştir. Tekin ve Ergin *unç*'a karşılık “mümkün, olabilir” anlamlarını verirler. *unç* “mümkün, olabilir” sözcüğünde kullanılmasının yanı sıra *u-* kökü ise zarf-fiil ekinden sonra gelerek birleşik yapılarda da görev alır. Eski Uygurca ve Karahanlıda aynı anlamda kullanılan *-A bil* yapısı görülmeye başlanır. Ancak olumsuz yapılarda *u-* kullanımı devam ederken *-A bil*'in olumsuz yapılarda kullanımı sonradan gelişir. Taranan eserler içinde ilk olarak Dede Korkut'ta görülür.<sup>16</sup> Kıpçak ve Çağatay sahasında kullanılan *-A al-* yapısının ise Kıpçakçada 14. yüzyılda (Codex Cumaicus), Çağataycada 16. yüzyılda (Baburname) var olduğunu gösteren örnekler mevcuttur (ayrıntılı bilgi için bk. Rentzsch 2015: 91-92).

<sup>16</sup> *KE*'de olumsuzluk için *-umA* yapısı kullanılır.



Tunyukuk kitabesinde geçen *unç* sözcüğü şart ifadesinde ana cümlenin yüklemi olarak kullanılır.

(T24) *Angar aytıp bir atlıg barmış tiyin ol yolun yorisar unç tidim* “Ona söyleyip bir atlı gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak dedim” (Ergin 2006: 73)

Kullanım örneğinde bir atlının izlerine bakarak bulunduğu yargı vardır. Konuşur bir atlının gitmesinden yola çıkarak tahminde bulunmaktadır. Rentzsch<sup>17</sup> (2015: 41) *sadece ol yolun yorisar unç* ifadesini ele alarak sınıflandırmasında MOD1 içinde olasılık-imkan (possibility) başlığı altına yerleştirmiştir.

### 9.1.5. *bolgay*

Yukarıda verilen diğer işaretleyiciler kullanımdan düşerken ya da biçimsel ve anlamsal değişikliklere uğrarken *bolgay* daha dirençli bir görünüm sergiler. İlk başta *bolgay* gelecek zamanın ikincil epistemik okuması sonucu epistemik değer taşıırken daha sonra *-gay*'ın gelecek zaman anlamından isteme anlamına gelişmesiyle bağlama göre isteme veya epistemik işaretleyici olarak yorumlanmaktadır. Modern Türk dillerinde de *bolgay*, özellikle Kıpçak ve Karluk-Uygur kollarında epistemik anlam işaretleyicisi olarak kullanılır (Rentzsch 2015: 248). EAT'de ise *bolgay> ola* şeklinde gelecek zaman, isteme ve epistemik anlam alanlarının üçü için de kullanıldığı görülür.

Erdal (2004: 276) *bol-* fiilinin “olması beklenen, olma eğiliminde olan” anlamlarında kullanımının epistemik değer taşıdığını belirtir. Belirttiği anlam alanını *bol-* fiili *-gay* ile kullanımında kazanır.

*muntada yme muñadinçig negü bolgay* “bundan daha güzel ne olabilir?”

Erdal bu örneği soru ve şüphe içeriğinin karışması olarak açıklar. Benzer şekilde epistemik anlam alanı oluşturan başka bir yapının ise *bol-* ve *-sAr* kullanımı olduğunu belirtir. Ancak *bolsAr* kullanımında ortaya çıkan epistemik anlam *-sAr*'ın olgusal dışı varsayımsal dünya açmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu konu koşul ifadeleri içeriğinde ele alınacaktır.

*Bolgay*'ın olumsuz çekimi *bolmagay* ise Uygurcada geleceğin olumsuz anlamında kullanımlarıyla yer alırken Çağataycada epistemik olumsuzluk da bildirmektedir (Rentzsch 2015: 248). Aşağıda değinileceği gibi epistemik işaretleyicilerin olumsuz çekimleri kendi gelişim alanlarını oluşturmaktadırlar.

ET'nin unsurlarını sınırlı düzeyde inceleyen araştırmalar olduğu gibi bu alanda yüksek lisans düzeyinde çalışmalar da yapılmıştır. Yüksek Lisans tezinde Eski Uygur Türkçesindeki olasılık bildirimini işaretleyicilerine odaklanan ve çalışmasını 2013'te tamamlayan Hirik, kiplik

<sup>17</sup> Rentzsch, Clauson'un (1972:172), Rybatzki'nin (1997) ve Berta'nın (2004) okumalarına değinmiş Clauson'un *onç<on-* “to thrive, to prosper” okumasına karşılık *unç<u-* okumasını daha uygun bulduğunu belirtmiştir (2015: 41). Bu çalışmada da aynı görüşte olmamız sebebiyle *unç* okuması dikkate alınmıştır.

işaretleyicileri biçimbilimsel ve sözlüksel işaretleyiciler olarak ikiye ayırır. Alt başlıklarında konuşur tarafından üretilen; müsadekar ve tahmini, nesnel, öznel olasılık kiplikleri kategorilerini oluşturur. İncelediği unsurları, kullanım sıklıklarına göre şu şekilde sıralar: *-sAr/birök... -sAr, u-, bolgu kergek/kergek, -gAy, -gAll, erinç, erki, tip, azu/azu yme, -gU/-gUIUk, mI*.

2015'te Ezgi Yalçınkaya yüksek lisans tezi olarak, Kültigin ve Tunyukuk'u bütün kiplik türleri açısından incelemiştir. Çalışmasında Palmer'ı temel alarak farklı bir bakış açısıyla, örneğin bilgi kipliği altında “şimdiki zamana bağlı bilgi kipliği, amaca bağlı bilgi kipliği, sebebe bağlı bilgi kipliği vb.” alt başlıklarıyla anlamlardaki kullanımları değerlendirmiştir.

## 9.2. Eski Anadolu Türkçesinde Kip ve Kiplik

Kiplik kategorisinin Türkçenin tarihsel dönemlerindeki durumunu tespit etmek, eş zamanlı ve art zamanlı çalışmalar için büyük önem taşımaktadır. ET'nin kollara ayrılmasıyla ortaya çıkan günümüz Türkçesinin oluşumunda ilk aşama olarak kabul edilebilecek Eski Anadolu Türkçesi üzerinde durulması gereken dönemlerden biridir. EAT döneminde çok sayıda eser verilmesi, farklı metin türlerinin olması, metinlerdeki ifade çeşitliliği ve dönemin eserlerinde en azından söz varlığı açısından Klasik Osmanlıcadan daha sade bir dil kullanılması gibi etkenler bu dönemin dilinin dilbilimsel veriler ışığında ayrıntılı olarak incelenmesi gerekliliğini artırmaktadır.

EAT dönemine ait metinlerinin daha iyi anlaşılması, dil özelliklerinin tespiti ve Türkçenin dünya dilleri arasında tipolojik yerinin tanımlanabilmesi için kiplik kategorisi açısından incelenmesi gerekmektedir. Mevcut çalışmaları kısaca taradığımızda; dönemin dilini sistemleştirerek anlatan EAT gramer çalışmalarından başlıcaları Timurtaş (2005) *Eski Türkiye Türkçesi*, Özkan (2000b) *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Gülsevin (2007) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* kitapları ve Mansuroğlu'nun (1998) bir gramer kitabı denilebilecek içeriğe sahip “Eski Osmanlıca” makalesidir. Bunların yanısıra Şahin'in (2015) *Eski Anadolu Türkçesi* çalışması, Merhan ve Şan'ın (2016) *Eski Anadolu Türkçesi Notlar ve Metinler* yayını, Kerimoğlu'nun (2011) EAT'de isteme kipliği, Bulak'ın (2011) tarihi dönemlerde şart kipinin durumu ve Demirtaş'ın (2008) Dede Korkut Hikâyelerinde “gerek” sözcükbiriminin geçtiği yapıları incelediği EAT'de gereklilik kipliği üzerine çalışmaları vardır. Başlıca EAT gramerlerinde yer alan kiplik ve kip ile ilgili açıklamaları günümüz kiplik kategorisi verilerini göz önünde bulundurarak kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Timurtaş (2005) çalışmasında, fiil çekimlerine *fiil* ana başlığı altında yer vermiştir. Fiil çekimleri alt başlığının içeriğini 1. Basit sigalar: a. Bildirme sigaları, b. Dilek sigaları oluşturur. Bildirme sigalarında zaman kategorisinden bahsedilirken dilek sigalarında istek, gereklilik, şart

ve emir ifadeleri ele alınır. Bu çalışmada “siga” terimi fiil çekiminde ortaya çıkan şekillere ve *kip*’e karşılık kullanılmıştır. Timurtaş, dilek sigaları başlığı altında ilk olarak istek ekiyle ilgili –*GAy*> –*GA*> –*A* gelişimini verdikten sonra bu biçimbirimin gelecek ve şimdiki zamanla ilişkisi olmadığını, isteme anlamı taşıdığını belirtmiştir. Devamında istek ekinin, oluşturduğu anlam alanı içinde geniş zaman ve gelecek zaman bildiriminin de bulunduğunu ekler (2005: 145-148). Özkan (2000b) bitimli fiillere gelen çekim eklerini geleneksel dil bilgisi çalışmalarında alışılmış olduğu üzere *Bildirme Kipleri* ve *Dilek Kipleri* olarak ikiye ayırır. Yine geleneksel yaklaşımla örtüşen bir biçimde *Bildirme Kipleri*’nde zaman kategorisi konuları yer alırken *Dilek Kipleri* altında geleneksel gramer kitaplarında istek eki olarak kabul edilen –*A*’nın doğrudan istek, gelecek zaman, şart, geniş zaman, şimdiki zaman, emir, gereklilik, –*ınca* zarf-fiil göreviyle ve ihtimal anlamında kullanımları örneklendirilir. Bu geniş anlam alanı başlı başlı başına ilgi çekicidir. İsteme işaretleyen bu biçimbirimin gelecek zaman bildirmesi dil evrensellikleriyle de örtüşür. Bir biçimbirimin başka işlevlerde kullanılması, onun başka kategorilerin alt başlığını oluşturduğu anlamına da gelir. Özkan, ihtimal anlamında kullanımını “Esasen istek kipinin ifade ettiği kavramda “acaba, belki, mümkündür” gibi kelimelerin ifade ettiği anlamlar bulunmaktadır” şeklinde açıklar. Burada isteme ve ihtimal (epistemik kiplik) anlambilimsel çatı ulamları birbirinden oldukça farklıdır. İhtimal anlam alanına giren önerme artık istek kipinin sınırları belirsiz hale gelir. –*A* tek başına gramer birimi olarak bağımlı bir biçimbirimdir, ancak konuşur isteme işaretleyicisi olarak kullandığında istek kipi olarak anılabilir.

*Eyitdiler Yusuf bizi dahı dile/ Bolay ki melik sözün kabul kıla*

Özkan’ın değerlendirmesine göre –*ay* burada istek ekidir; ihtimal, sakınca bildirir (2000b: 142). Yani şekil olarak istek ekidir, fakat burada olasılık işaretleyicisi olarak kullanılmıştır. İstek eki ya da isteme anlamı söz konusu değildir. *Bolay*<sup>18</sup> sözcüğünün EAT’deki kullanımı için Mansuroğlu’nun doğrudan “ola ki, belki” anlamlarını vermesi de çıkarımımızı doğrular niteliktedir (1988: 272).

Konumuzla ilgili yayınlardan biri de Gülsevin’e aittir (2007). Bu çalışma EAT döneminin eklerini açıklamaya yöneliktir. Kitapta, 13-15. yüzyıllar arasında yazıldığı tahmin edilen birçok eser taranmış ve dönemin eserlerinde kullanılan ekler örneklerle incelenmiştir. Bizim üzerine odaklandığımız konu, çalışmada *Fiil Çekimi* altında *Zaman Ekleri* ve *İstek Kipi* biçiminde ele alınmış, incelemelerde “zaman ve kip eklerinin fonksiyonlarına da” değinilmiştir. Dikkat edilirse başka çalışmalarda tasarlama kipleri olarak verilen ekler, bu çalışmada “istek kipi” altında toplanmıştır. Gülsevin, çalışması işlev odaklı olduğu için emir, istek, dilek-şart ve gereklilik için istek kipini üst başlık olarak belirlediğini vurgular, *kip* terimini, cümle içinde yüklem olarak görev yapan unsurlara eklenen biçimbirimler için kullanır (2007: 107-110).

<sup>18</sup>Mansuroğlu (1988: 272) ifadeleri değerlendirirken daha sistemli bir şekilde istek işaretleyicisi –*GAy* ve olasılık anlamı veren –*Ay* biçimbirimlerini ayrı ele almıştır. Özkan (2000b: 142) ise istek kipi başlığı altında toplamıştır.

Gülsevin'in çalışması, kiplik ve evidensiyellik kategorileri çalışmaları ışığında incelenirse ilk olarak Türkçede bilginin kaynağını işaretleyen *-mİş* biçimbirimi ile ilgili yazılanlar dikkat çeker. Gülsevin, *-mİş* biçimbiriminin fonksiyonlarını göz önünde bulundurarak kendi içinde duyulan geçmiş zaman ve farkına varılan geçmiş zaman olarak ikiye ayırır evidensiyellikten söz etmez. *-mİş* biçimbiriminin EAT'deki kullanımının zaman ve görünüş işaretlemesi dışında evidensiyellik açısından daha ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir. Dilbilim çalışmalarının son yıllarda hız kazanması ve incelemelerde Türkçe verilerin de kullanılması, Türkçe dilbilgisine büyük katkılar sağlamıştır. Fakat tarihi metinlerin de bu bakış açısıyla incelenmesi gerekmektedir. Örneğin:

*mâlcugazını getirince nice zahmet çekmişsizdür* (T.S. Anter. 402)

Yukarıdaki ifade için Gülsevin (2007: 84) "Fiilin ilgili zaman içinde 'kesin olarak' işlendiğini ifade edebilir, 'belki işlenmiş olabileceğini' de gösterebilir. Ayrıca *-mİş* ekinin üzerine *+dUr* eklenince, fiilin yapılmasındaki 'rivayet' de ortadan kalkar." açıklamasını yapar. Fakat bu önermede asıl kastettiği *-mİş* biçimbiriminin *-dUr*'la birlikte epistemik olasılık bildirmesi durumudur. Açıklamasında zaman ifadesi geri plandadır ve önermenin gerçek olma olasılığına karşılık konuşurun yargısı söz konusudur. Gülsevin'in şekilsel bir sınıflandırma yaptığı söylenebilir. *-mİş*'la geçmişte gerçekleştiği işaretlenen durumun *-dUr* biçimbirimiyle kullanılmasının anlam farkına yol açtığı göz ardı edilmemelidir. Ergin, bu nedenle *-dUr* için kuvvetlendirme ve ihtimal ifadesini kullanır ve *-dUr*'un şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal olarak üç işlevi olduğunu ayrıca vurgular (2004: 330-331).<sup>19</sup>

*İnşâallah bu ulu taşı müslümânlaruñ yolından götürsem gerek, didi.* (T.S. Müslim. 1,46)

Gülsevin (2007: 103) yukarıdaki ifadeyi incelerken EAT çalışmalarında *-sA gerek*'in gereklilik bildiren bir yapı olarak tanımlandığını fakat gereklilikten çok gelecek zaman bildirdiğini belirtir. Buna ilaveten Rentzsch, *-sA gerek* bulduran ifadeleri olay kipselliğinden epistemik kipselliğe geçen yapılar olarak değerlendirir (2013: 158). Gülsevin'in gelecek zaman için verdiği önermeyi değerlendirdiğimizde, *-sA gerek* yapısının morfosentaktik varsayım kiplik işaretleyicisi işlevinde kullanıldığı düşünülebilir. Diğer yandan bu çıkarımı destekleyen varsayım kipliği işaretleyen sözcükler arasında kabul edilen (Göksel ve Kerlake 2005: 298), konuşurun önermenin gerçekleşme olasılığını artırmak için ifade ettiği *umut et-* anlamına gelen ve öznellik taşıyan (Coates 1995: 64) *inşallah* sözcüğü de kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında önermeyi tekrar ele aldığımızda konuşur kuvvetli bir olasılıkla gelecekte gerçekleşmesi

<sup>19</sup> Ergin, *-dUr*'un eklendiği fiil çekimlerini birleşik çekim sayar ve kipleri şimdiki zamana aktarıırken kuvvetlendirme ve ihtimal anlamlarını kattığını söyler. Burada dikkat edilmesi gereken *-dUr*'un görülen geçmiş zaman ekiyle kullanılmamasıdır. Bunun sebebi, *-dI* morfolojik işaretleyicisinin epistemik skalada 1'e yani önermenin gerçekliğine/kesinliğine işaret etmesi olabilir.

muhtemel gerçektışı bir duruma işaret etmektedir. *İnşallah* kiplik sözcüğü de bu varsayıma dayalı yargıyı kuvvetlendirmek için kullanılmıştır.

Geleneksel gramerlerde rastlamadığımız, fakat Mansuroğlu'nun (1988: 271) değindiği önemli bir konu da koşul cümlelerinin *gerçekleşmemiş* (irrealis) durum olarak değerlendirilmesidir.

*Ana hakkı Tanrı hakkı degülmiseydi, kalkubanı kaba ökçem altına salaydum* (DK 31:1-2)

Mansuroğlu, olgusalılık değeri açısından yüzeysel de olsa ifadede çıkarımda bulunulduğunu belirtir. Sonraki çalışmalara bakıldığında bu çıkarımın EAT uzmanlarınca daha ayrıntılı bir şekilde yorumlanmadığı ve geliştirilmediği açıktır.

Şahin (2015: 62-67), dilbilgisi ve metin örneklerinden oluşan çalışmasında fiil kategorisi içinde Bildirme Kipleri (görülen g.z., öğrenilen g. z., geniş z., gelecek z. ve şimdiki z.) ve Tasarlama Kipleri (istek, emir, dilek-şart, gereklilik) olarak sınıflandırır. Tasarlama kiplerini zaman anlamı taşımayan geleceğe yönelik tasarıları ve istekleri bildiren yapılar olarak tanımlar. Buna ilaveten tasarlanan olay ya da durumun gelecek zaman içinde gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair ipucu bulunmadığını ve tasarlayanın daima birinci kişi olduğunu belirtir.

### 9.3. Türkiye Türkçesinde Kip ve Kiplik

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında fiil çekiminde çoğunlukla morfolojik işaretleyiciler üzerine yoğunlaşıldığı görülür. Kiplik kategorisine kısaca değinilir fakat ayrıntılı işlev incelemesi yapılmaz. Ayrıca kiplik işaretleyicilerinin, zaman ve görünüş kategorileriyle karıştırıldığı da görülür. Kipi; dilbilgisel bir kategori olarak değerlendiren ve fiilin çekimlenmesi sonucu girdiği biçim, çekimlenme sırasında aldığı ek, çekim kalıbı olarak tanımlayan çalışmalar vardır (bk. Ergin 2004, Ediskun 1988, Gencan 2001). Buna karşılık, *kip*'in kiplik kategorisini de kapsayan bir üst terim olarak kullanıldığı da görülür (bk. Kocaman 1981, Sebzeçioğlu 2004, Gülsevin 2007, Erkman Akerson ve Ozil 1998, 2015, Hirik 2013).

Geleneksel dilbilgisinde fiil çekiminde kullanılan biçimbirimlerin tek bir işlevine odaklanılır ve bu işleve göre bir adlandırma yapılır, istisnalarına işaret edilir. Anadili derslerinde sistematik olarak bu adlandırmalara uygun örneklerle dil bilgisi öğretimi yapılır. Öğretim için örnekler doğal dilden seçilmek yerine kurgulanmış olabilmektedir. Ancak fiil çekimi yapılarının doğal dilde kullanımları incelendiğinde ders kitaplarında verilenlerden çok farklı, zaman zaman imkansız görünen işlevlerle karşılaşılabilir. Bir örnek vermek gerekirse *-DI* eki gerçek anlamda zaman bildiren bir geçmiş zaman ekidir. Bu nedenle *geldim* gibi bir yapı işaret ettiği eylemin konuşma anından önce gerçekleşmiş olduğunu gösterir. Ancak bağlama göre aynı yapı geleceğe atf yapan bir kararlılık ifadesi olabilir.

*-Geliyor musun?*

-*Geldim, geldim.*

Diğer yandan farklı öğelerin aynı noktayı işaretlemesi de olası bir durumdur. Rentzsch, bu duruma örnek olarak morfolojik işaretleyici *-mAll* ile sözlüksel işaretleyici *lazım* 'ı vermektedir: *olması lazım = olmalı* (2013: 153). Görüldüğü gibi sözlüksel işaretleyici ve bir morfolojik işaretleyici aynı anlam alanına işaret edebilmektedir. Kullanılan “anlam alanı” kesinlikle noktasal olarak düşünülmemelidir, sınırları belirsizdir.

Türk dili incelemelerinde Dilaçar (1971), kip kavramının daha geniş bir alana işaret ettiğini, ruh durumu kadar kip olduğunu belirtir. Ayrıca Türkçe gramerlerde kiplik kategorisiyle ilgili açıklamalara rastlanır. İlk baskısı 1959’da yapılan gramerinde Banguoğlu zaman kategorisini ve kiplik değerlerini bir arada ele alır ve “Kiplerin Anlatımı” başlığı altında inceler. “Geçmiş Kipleri” alt başlığında verdiği açıklamalar konumuz açısından ilgi çekicidir:

“Türkçede *geçmiş kipi bildirme* tarzında basit bir kip olarak geçmiş zaman kesimini genişçe kaplayan bir anlatım taşır. Eydenin görgüsüne, bazan da kesin kanaatine dayanan bir deyiş meydana getirir. Bu sebeple şuhudî mazi= görgü geçmişini adını almıştır. Burada oluş veya kılış başlayıp bitmiş, ya da bitmemiş olabilir:

Avcı tavşanı vurdu. Samsundan ne zaman döndünüz? Yağmur dindi. Paraya kıydım. Atlılar uzaktan göründüler gibi.” (2007: 458).

Dikkat edilirse Banguoğlu bu açıklamada, *-di* biçimbiriminin öznel değerlendirmeye dayanarak kesinlik değeri taşıdığına işaret eder. Türkçede gerçeklik işaretleyicisi olduğuna ve konuşucunun ifadeyi işaretlemesi açısından nötr bir değer taşıdığına değinmemiştir. Banguoğlu’nun “Geçmiş Kipleri” başlığı altında verdiği ifadeler farklı kategori alanlarına işaret eder. Örneğin *Ben yarın gittim oraya (mutlaka gideceğim)* ifadesinde *-DI* işaretleyicisinin kararlılık anlamında kullanıldığını belirtir. Bu kullanım konuşma dilinde görülmektedir. *-DI* gerçeklik işaretleyicisi olmaktan çıkar ve epistemik açıdan yüksek olasılık değeri bildirir. Yine *-DI*’nin koşul cümlelerinde yine olgusal dışı durum işaretleyicisi olarak kullanıldığını da belirtir: “Karşıma çıksaydı öldürdüyüm” (2007:459). Bu çalışmada bu tür, gerçekleşmemiş bir durumu dile getiren ifadeler karşıolgusal olarak değerlendirilmiştir. Banguoğlu yorumlarıyla görüldüğü gibi geleneksel dilbilgisi kitaplarının dışına çıkmıştır. Fakat verdiği bilgilerde, bugünkü kiplik anlayışı açısından terim ve iç içe girmiş açıklama problemleri göze çarpmaktadır. En başta zaman kategorisinin kip başlığı altında verilmesi, gerçeklik ve olasılık gibi kiplik anlamlara zaman zaman değinilmesi fakat açıklanmaması, gerçekdışı durumlar için *olmayası*’nın terim olarak kullanımı gibi durumlar söz konusudur. Zaman bildiren yapılardan sonra “Dilek-Şart, İstek, Gereklilik ve Buyuru Kipi” başlıkları altında morfolojik işaretleyicileri ve bunların zaman biçimbirimleriyle kullanımını anlatmış, sözlüksel işaretleyicilere yer vermemiştir. Açıklamaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki Banguoğlu

zaman kategorisini kip başlığı altında almış, deontik kipliğin morfolojik işaretleyicilerine de bu başlık altında yer vermiştir.

Korkmaz, “Gereklilik Kipi” başlığında epistemik anlama değinmiştir. “Tahmin, İhtimal İşlevi” alt başlığında *-mAll* biçimbiriminin *olmak* fiiliyle birlikte epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığını gösteren örnekler vermiştir (2007: 699).

*Beş altı lira olmalı diye tahmin etti.*

Verilen örnekte *tahmin etmek* fiilinin kiplik bildiren fiil olmasının yanısıra *olmalı* sözcüğü de olasılık bildirmektedir. Burada gereklilik anlamı, olasılık anlamından daha uzaktır. Korkmaz, *-mAll* ekinin bulunması sebebiyle anlam alanını öncelikli olarak gereklilikle sınırlandırmıştır.

Kocaman, kiplik ifadelerle dilbilimsel ölçütlerle yaklaşmıştır. Kiplik işaretleyicilerini, kiplik incelemeleri için model olabilecek önermeler kullanarak örneklendirmiştir. Morfolojik işaretleyiciler üzerine yoğunlaşılmasını eleştirerek; *belki, herhalde, kuşkusuz* vb. sözlüksel işaretleyicilerin de “kiplikleme” amaçlı kullanıldığını belirtmiştir (1981: 82).

Kiplik alanında yol gösterici ve detaylı bir çalışma Sema Aslan Demir’e (2008) aittir. Çalışmada, Türkçede isteme kiplik işaretleyicilerini semantik ve pragmatik yaklaşımla ele alan Aslan Demir, alt ulamlar olarak emir, istek, rica ve yalvarma anlam alanlarını belirler. İsteme işaretleme yollarını ise morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel ve söyleme dayalı olarak verir. İncelemelerinde belirlediği alt ulamları görünüş, zaman ve kişi ilişkisi açısından ele almış, modern dilbilimin verilerinden yararlanarak özgün bir çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışma, gerek kuramsal gerekse inceleme bölümlerinin oluşturulmasında tezde başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır.

Literatür tartışması çerçevesinde işaret edilmesi gereken isimlerden biri de Caner Kerimoğlu’dur. Kerimoğlu, *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe* (2011) başlıklı yayınında kiplik konusunu Türkçe örneklerle ele almıştır. Çalışmada, kiplik incelemeleriyle ilgili genel ve kuramsal çalışmalar tanıtılır ve tanıtılan konular Türkçe verilerden hareketle değerlendirilir. Bu çerçevede dilbilimsel kategoriler ve kiplikle ilgili tartışmalı konulara da yer verilir.

Kerimoğlu bir başka çalışmasında, tezin konusunu oluşturan epistemik kiplik üzerine yoğunlaşır (2010). Söz konusu yayında, konuşurun önermeye karşı bilgi ve güven eksikliğini bildiren işaretleyiciler incelenir ve hangi anlamsal çerçevelerde kullanıldıkları tartışılır. Kiplik işaretleyicileri; *-Abil/-AmA, -Dİr, -(A/I)r/-mAz, -AcAk, -sA, -mA+-sIn, m(A)+-(y)A* “morfolojik işaretleyiciler”, *gibi* “kiplik parçacığı” ve *-sA gerek, -mİş olur, -(A/I)r dA -mAz dA* “morfosentaktik işaretleyiciler” ve *belki, galiba, herhalde, sanki, muhtemelen, bence, kanımca, fikrimce, genellikle/çoğunlukla, olasılık, ihtimal, muhtemel* vb. yapıları “lexical markers” anabasılığı altında cümle içindeki görevlerine göre alt başlıklar oluşturularak değerlendirilir.

Bunlara ek olarak eylem kategorilerinde kipliğin, zaman ve görünüş kategorisinden farkını gösteren çalışmaların eksikliğini vurgulayan ve geleneksel anlayışın dışında biçimbirimler üzerine işlevsel açıdan odaklanan birçok çalışma vardır: Erkman Akerson (1994) – *DI*, *-Iyor*, *-(A/I)r*, *-(y)AcAk*, Erguvanlı Taylan (1997), Sebzecioğlu (2004) *-yor<sup>20</sup>*, Rentzsch (2010) *-di*, Bacanlı (2010) Altay Türkçesinde geleneksel gramer kitaplarında gelecek zaman eki olarak gösterilen *-atan* vb.

Bir ayrıntı çalışması örneği olarak Torun (2013) “Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri” başlığıyla *-DAÇI*, *-çI*, *-sIk*, *-gU*, *-gAy*, *-IsAr*, *-AsI* ve *-AcAk* gibi gelecek zaman eki kabul edilen ve art zamanlı olarak gelecek zaman işlevini de yerine getirdiği düşünülen *-A*, *-mAlU*, *-sA gerek* yapılarına odaklanmıştır. Torun, söz konusu çalışmasında; zaman, görünüş, kılınış, kip, kiplik, gelecek kavramı, Türkçede gelecek zaman ve kiplik ilişkisi ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Mevcut yayınların eleştirildiği çalışmalar da alana katkıda bulunmaktadır. Örneğin Sebzecioğlu (2004: 21) zaman, görünüş ve kiplik işaretleyicilerinin dilbilgisi kitaplarında bildirme (haber) ve tasarlama kipleri (dilek-şart) başlığı altında verilmesini eleştirir ve bunun yanlış olduğunu ileri sürer. Torun, yukarıda adı geçen Kocaman’ın da (1981) işaret ettiği gibi, bu sınıflandırmalardaki eksikliklere dikkat çekmektedir. Buna göre sadece morfolojik kiplik işaretleyiciler değerlendirilmemeli, yorumlarda görünüş kategorisi göz ardı edilmemelidir. Sebzecioğlu (2004: 22), ayrıca birleşik zaman çekimine kiplik açısından da değinir ve *-mIş* + *-DI*, *-yor* + *DI* kullanımının birleşik zaman bildiremeyeceğine kesin gözüyle bakmaktadır. Bu görüş örnekler üzerinden değerlendirilebilir. Bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığı için ayrıca ele alınmayacaktır. Dilbilgisi kitaplarındaki eksikliklere ve yanlışlara işaret eden Sebzecioğlu (2004: 23) evidensiyelliği de kiplik olarak nitelendirmiştir (örn. *Güya çok zekiymiş*).

Menz (2010: 588) genel bir değerlendirme olarak tasarladığı çalışmasında kiplik kategorisini “mood categories” olarak adlandırır. Türkçede zaman-görünüş eklerinin gerçekliğe (factuality) atıfta bulunduğunu, ancak *-(y)EcEk*, *-(X)r*, *-mIş* biçimbirimlerinin aynı zamanda kiplik değerler (modal values) taşıyabildiğini belirtir. Yüklülüğün, hiç biri tam bir çekim kategorisi oluşturmayan üç biçimi vardır: emir (imperative), gönüllülük (voluntative) ve istek (optative-subjunctive). Bunlara ek olarak şart, gereklilik, olgusal dışılık, olasılık/yeterlik gibi morfolojik işaretleyicileri de örnekendirir.

Çürük’ün (2010: 59, 2013: 20) çalışmaları, Türkçe literatürde açık bir şekilde rastlanmayan *kip* ve *kiplik* ayrımını yapması nedeniyle önem taşımaktadır. *Kipin* morfolojik işaretleyicilere atıfta bulunan, kipliğin ise morfolojik, sözlüksel ve diğer işaretleme türlerini (söz dizimsel, parçalarüstü sesbirim vb.) kapsayan genel bir kavram olduğunu belirtir.

<sup>20</sup> Kiplik işaretleyicilerle kullanımı ve kiplik değerinin olup olmadığı sorgulanmıştır. Görünüş değeri ve kiplik ilişkisini gösteren örneklere yer verilmiştir. Sebzecioğlu çalışmasının sonucunda *-yor* biçimbiriminin birincil olarak kiplik değer taşımadığı çıkarımında bulunmuştur.



İlk baskısı 1998’de yapılan Erkman Akerson ve Özil’in çalışması da kiplik alanında önemli bir yere sahiptir. Öncelikle kiplik, zaman ve görünüş kategorileri hakkında bilgiye yer verilen çalışma sıfat işlevli yan cümlelerde kiplik konusunu ele alarak bir ayrıntı çalışma niteliği taşımaktadır. Erkman Akerson ve Özil (2015: 235-237) sadece epistemik kipliğe odaklanarak evidensiyelliği de dahil edip şu şekilde sınıflandırır: 1. Konuşmacı önermenin gerçekliğinden emin, olaya tanık olmuş ya da güvenilir bilgi elde etmiş olabilir. Bu tür kiplik bildirim için “-ir, -yor, -di, -rdi, -yordu, -diydi, -mişti, -ecekti” işaretleyicilerini örnek olarak verirler. *-ecekti* ile verilen örnekte eylemin gerçekleştiğinin kesin olduğu iddiasını ileri sürmekte fakat burada geleceğin öyküsel bir anlatımı görülmektedir. Gerçekleşmiştir diyemeyiz gerçekleşmesi yüksek bir olasılıkla beklenen bir edim olarak değerlendirebiliriz (2015: 235). 2. Konuşur olayın gerçekleştiği zaman diliminde yer almamış, tanık olmamıştır ve bilgi edinilen kaynak yeterince güvenilir değildir ya da olayı tecrübe etmiş ve hayretle karşılamıştır. Diğer bir durum ise olayın gerçekleşebileceğini yalnızca hayal etmektedir. Bu tür kiplik türünde tereddüt bildirim için güvenilirliği düşürmek amacıyla *-miş*’in tercih edildiğini belirtirler. Verilen örneklerde varsayımsal kiplik ve evidensiyellik örnekleri yer almaktadır. 3. Konuşur gerçekleşme olasılığını yüksek olarak değerlendirir, fakat gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında kesin bir bilgiye sahip değildir. *-Dir*’la kurulan *-iyor* ve *-miş* çekimleriyle örneklendirir. 4. Türü ise koşul ve isteme ifadeleri oluşturmaktadır. Konuşur olayın gerçekleşmediğini bilir fakat gerçekleşmesi için dilekte bulunabilir ya da olay koşula bağlıdır. Örneklerde sözlüksel işaretleyicilerin üzerinde durulmamış sadece fiil çekimlerine işaret edilmiştir. *Keşke* ve *-sAyDIM* ifade yapısıyla gerçekliğin olmadığı, gerçekleşmenin koşula bağlı olduğu ve gerçekleşme olasılığı taşıyan bir ifadelerle bu türü örneklendirmiştir. 5. Kiplik türde gerçekleşmemiş bir olay söz konusudur fakat olabirlik taşıırken bu değerini kaybetmiştir. *Çocuk az daha düşecekti / düşüyordu / düşecekmiş* örneğini vererek *az daha* zarfının olabirlik değerini düşürdüğünü belirtir. Bu örnekler karşıolgusallık içinde değerlendirilebilir. Zarfın işlevini de eylemin olasılığını düşürdüğü değil yükselttiği düşünülebilir. Fakat tek başına bu zarf kiplik değer taşımamaktadır. Burada asıl görevi bağımlı biçimbirim üstlenmektedir. Gerçekliğe yönelik kiplik bildirimlerin dışında çalışmada diğer kiplik türlerine de kısaca yer verilir (Erkman Akerson ve Ozil 2015: 235- 237).

Yapılan çalışmalarda işaret edildiği gibi Türkçede kiplik kategorisinin daha iyi anlaşılabilmesi için Türkçe verilerden hareketle ayrıntı çalışmalarına ihtiyaç vardır.

## I. BÖLÜM

### 1. ZAMAN-GÖRÜNÜŞ-KİPLİK

Zaman ve görünüşü kapsayan dilbilgisel zamanın çeşitli konuları, farklılaşan kaplamalarda *kip* ve *kiplik*'le, özellikle epistemik nitelikle, ayrılmaz bir şekilde ilişkilendirilir. Bu üç dilbilgisel yapı çoğu durumda yüklem üzerinde işaretli üç semantik alan oluşturmaktadır. Dünya dillerinde yaygın olarak görülmesi sebebiyle üst kategori<sup>21</sup>(super-category) olarak adlandırılmakta ve insan dilinin evrensellerinden kabul edilmektedir (Brisard ve Patard 2011: 1).

Türkoloji alanına kuramsal açıdan önemli katkılar sunan Johanson, geleneksel dilbilgisi verilerinin dışına çıkarak işlevsel bir bakış açısıyla Türkçenin zaman işaretleyicilerini sadece zaman açısından değerlendirmenin eksik olduğunu görünüş de bildirdiklerini açıkça belirtir (bk. 1971, *Aspekt im Türkischen* s. 49-50). Türkçenin dilbilgisi kitaplarında zaman işaretleyicileri bu görüşü kısmen destekler şekilde kip olarak da değerlendirilmiştir. Kaynaklarda bildirme ya da haber kipleri (indicative) başlığı altında zaman ve görünüş işaretleyicilerine, tasarlama ya da dilek kipleri (subjunctive) altında ise istek, emir, gereklilik, şart vb. kiplik ulamlarına yer verilmiştir (örnek olarak bk. Ergin 2004, Ediskun 1988, Gencan 2001, Eker 2003, Korkmaz 2003). Ancak dilbilgisi kitaplarında işlev ağırlıklı bir tanımlama öncelikli olmadığı için zaman, görünüş ve kiplik ilişkisi açıklanmamış, kullanımlarında ortaya çıkan durumlar değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada, zaman, görünüş ve kiplik kavramlarının açıklanmasıyla kiplik işaretleyicileri, bu kavramlar arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan anlam gelişmeleri ve oluşturdukları semantik alan daha anlaşılır hale getermeye çalışılacaktır. Zaman ve görünüş kategorileri, aşağıda kiplik kategorisiyle ilişkili olarak değerlendirilecektir.

İlk olarak dikkat çeken özellik zaman ve görünüş kategorileri gibi kiplik de önermenin içeriğinin sadece bir yönünü nitelemez, bütün önermeye etki eder (Kılıç 2004: 2). Bu nedenle diyebiliriz ki önermenin konumlandırıldığı semantik çerçeve bu üç kategori tarafından oluşturulur. Ancak zaman ve görünüş işaretleyicileri arasındaki ilişki açısından işlevlerden birinin öncelikli mi olduğu ya da eş zamanlı olarak mı ortaya çıktıkları sorusu sorulabilir. Bu soruyu cevaplandırmaya yönelik Aksu-Koç (1986: 249), dil edinimi üzerine yapılan araştırmalarda çocuk dilinde zaman işaretleyicilerinin öncelikli işlevlerinin görünüş işaretlemek olduğuna dikkat çeker. Fakat TT'de görünüşün gerçekleşmesinde zamanın da rolü vardır (bk. Johanson 1971). Bu nedenle ikisini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün

<sup>21</sup> Tense-Aspect-Modality semantik alanına göndermede bulunan ve bu kategorilerin birlikte ortaya çıkma durumlarına işaret eden terim.

görünmemektedir. Zaman ve görünüşü daha iyi anlayabilmek için kavramların işaretledikleri anlam alanına yönelik betimlemeler faydalı olacaktır.

Zaman, konuşurun öznel seçimlerine dayanan psikolojik bir kategori değildir. Fakat zaman işaretleyicisinin seçimi semantik faktörler tarafından motive edilir (Brisard ve Patard 2011: 2-3). Görünüş ise konuşurun tercihinine bağlıdır ve yaklaşımını bildirir. Konuşur kendini konumlandığı noktadan olaya karşı bir bakış açısı geliştirir. Diğer bir ifadeyle sözeleme zamanı ya da diğer bazı zamanlar açısından olayın yer-zamanına atıfta bulunma zaman kategorisi, olayların içsel zamansal bileşenine atıfta bulunmak görünüş kategorisinin alanına girer. Zamanlara atıfta bulunmak için olaylar arasında ilişki kurmayı gerektiren dilbilgisel bir kategori olarak zaman, bir zaman noktası açısından öncelik ve sonralık ilişkisi içinde sıralanan olaylar boyunca zamansal bir eksen varsayar. Görünüş işaretleyicileri ise süreç, devamlılık, yineleme, olayın başlangıcı veya tamamlanışı gibi zamansal özelliklerle ilişkili anlamsal farklılıkları gösterme işlevini yerine getirir (Aksu-Koç 1986: 247).

Türkçede görünüş ve kiplik işaretleyiciler arasındaki ilişkiye yükledikleri anlam ve eklerin birlikte kullanılıp kullanılmasına odaklanan Rentzsch (2015); çalışmasında görünüş ve kiplik ilişkisini temel alarak kiplik işaretleyicilerini sınıflandırır, temel olarak görünüş ve bazı kiplik işaretleyicileri aynı katmanı paylaşırken<sup>22</sup> zaman işaretleyicileriyle daima ayrılır görüşünü paylaşır (2010b: 271). Rentzsch'in sınıflandırmasına görünüş ve kiplik başlığı altında yeniden döneceğiz.

Zaman, görünüş ve kiplik işaretleyicilerinin işaretleme yolları açısından Türkçede daha önce bahsedildiği gibi morfolojik birimler üzerinde durulmuştur. Ancak çalışmada sözlüksel işaretleyiciler içinde değerlendirilen yapılara benzer şekilde Erguvanlı Taylan kiplik gibi görünüş ve zamanın da zarflarla bildirilebileceğini belirtir. Örneğin *iki aydır*, *kış boyunca* vb. zarflar bir olayın ya da durumun içyapısını yansıtmaları sebebiyle görünüş işaretlemektedirler (1997: 2). Konuşurun bakış noktası hakkında bilgi vermeleri sebebiyle bu zarflar görünüş açısından değerlendirilebilir fakat bu çalışmanın kapsamında yer almamaktadır.

### 1.1. ZAMAN-GÖRÜNÜŞ-KİPLİK GELİŞİMİ

Epistemik kiplik işaretleyicilerinin gelişimi zaman, görünüş ve kiplik işaretleyicilerinin anlam ilişkilerine dayandırılmaktadır. Bu üç kategorinin işaretleyicileri kendi içinde birbirlerinin anlam alanına gelişebilmekte, anlam alanlarına etki edebilmektedir. Ayrıca yukarıda açıklandığı gibi bu kategoriler bir işaretleyicide birlikte bulunma, aynı ifadede birlikte kullanılma veya kullanılmama ve pozisyonları açısından da ilişki halindedirler.

<sup>22</sup> Bu tip kiplik işaretleyicileri görünüş işaretleyicileriyle birlikte kullanılamaz; *-sIk*, *-GU*, *-GUIUK*.

Bir dilbilgisel yapının farklı semantik kaplamalara gelişmesiyle ilgili bir görüş, semantik genelleşmedir (semantic generalization) (Bybee ve Pagliuca 1985). Bu görüşe göre tek işlevli bir işaretleyici daha soyut bağlamlarda kullanılmak suretiyle yeni anlamlar kazanmaktadır. Semantik genelleşmenin en önemli yöntemlerinden biri metaforik kaplamadır (metaphorical extension). Örneğin *-mAll* yükümlülük anlam içeriğinden metaforik genişleme yoluyla işlev alanı olarak sadece kılıcıya yönelik bildirimde bulunmak için kullanılmaz, önermenin gerçekliğine yönelik bildirim için de kullanılabilir hale gelir (bk. Bybee ve Pagliuca 1985, Willet 1988). *-mAll* işaretleyicisinin özellikle Türkçede mevcudiyet bildiren *ol-* ile kullanımında epistemik anlam açıkça görülür: *Gelen öğrencim olmalı, Bu saatlerde yağmur yağmalı*. Birinci örnekte öğrencinin geleceğine dair önbilgi vardır, bu nedenle de güçlü bir tahmin söz konusudur, ikinci örnekte ise konuşurun hava tahminleri bilgisine sahip olduğu arka planı anlaşılmalıdır. Kısaca Bybee ve Pagliuca'nın görüşüne göre, konuşurun mantık yürütmesi metaforlaşmaya bağlıdır ve epistemik anlam, yükümlülüğün metaforik kaplamasının önermenin olgusallığına uygulanışıyla ortaya çıkar. Ancak Traugott, kiplik bildiren işaretleyicilerin sadece metaforlaşma ile açıklanmasına karşı çıkar (1989: 49-50). Ona göre kiplik işaretleyicileri sadece metaforlaşmayla açıklanamaz, metaforlaşma özellikle soyut ve öznel ifadeleri açıklamada yetersiz kalır. Traugott, metafor ve konuşma sezdirimlerinin genelleşmesinin farklı semantik değişimler olarak kabul eder, epistemik anlam gelişmesinin metafor ve konuşma sezdirimlerinden farklı bir eğilim olarak değerlendirilmesi gerektiğini önerir. Örneğin *Gitmen için ısrar ediyorum* ifadesinde *gitmek* eylemi “Senin için olası olduğuna inanıyorum, gerçekten gitmek zorundasın” vb. sezdirimlerde bulunabilir.

Givon (1973), fiilden türeyen görünüş, zaman ve kiplik biçimbirimleriyle ilgili çalışmasında bu fiillerden türeyen dilbilgiselleşmiş yapıların kaplamsal olarak farklı anlamlara gelişmesinin beklenen bir durum olduğunu belirtir. Çünkü bu, dilbilgisel yapıların gelişmelerinin başlangıcında sundukları semantik yapının bir parçasıdır. Willet (1988: 80) bu görüşü “içerme hipotezi” (containment hypothesis) olarak adlandırır.

Dahl (1985: 11) görünüş ve zaman üzerine yaptığı, diller arası incelemesinde ikincil anlamların ortaya çıkmasını sezdirimin yaygınlaşmasıyla açıklar. Belirli bir dilbilgisel kategori kullanıldığında bazı durumlar sık ortaya çıkıyorsa, durum ve kategori arasında güçlü bir çağrışım gelişebilir. Bu çağrışım kategori ve sözkonusu koşulun ilişkilendirilmesi ve kategorinin bir parçası olarak algılanmasıyla ilgilidir. Örneğin geçmiş zaman (perfect) yapılarının çıkarımsallık anlamı, geçmiş işaretleyicisinin kullanımıyla geçmişteki bir olayın arkasında bıraktığı izlere dayalı çağrışımlar aracılığıyla olay hakkında çıkarım bildirimi işaretler hale gelmiştir (Willet 1988: 81).

Geçmiş zaman işaretleyicilerinin kipselleşmesi üzerine de çalışmalar vardır. Örnek olarak Farsçanın günlük konuşma dilinde geçmiş zaman öznel epistemik kiplik ve deontik kiplik için kullanılabilir. A: *una migæen ke mæn bææende+ mišæm* “Benim kazanacağımı söylüyor.” B: *una goftænd-o to æm bææende šudi* “(sonuçsal parçacık *æm* ile ifade bağlanır) sen kazanan olmuşsun/sen kazanmışsın dediler” şeklinde çevirebiliriz. Fakat ikinci konuşur kesinlikle kaybeden olacağına atıfta bulunmaktadır, kuşku, inanmama anlamlarını bildirerek epistemik kiplik işaretlemektedir (Tavangar ve Amouzadeh 2009: 863). Farsçadaki bu örneğe benzer şekilde Türkçede iki farklı durum gözlenmektedir: geleceğe yönelik işlerin durumu için geçmiş işaretleyicisi kullanıldığı durumlar değerlendirilebilir: *Yarıştta herkes güçsüz, sen birincisin* ya da *Sen kazandın* (yarış bitmedi son dakikalar). Yine bu örnekte epistemik kiplik bildirimini çıkarımsallığa dayanmaktadır. Diğer bir durum ise A: *Sana hediye aldım* B: *Bana hediye aldın* (öyle mi?) vb. parçalarüstü sesbirimlerle desteklenerek epistemik kiplik bildirmesi mümkündür. Bu çalışmada konuşulmayan bir dil malzemesi inceleneceğinden parçalarüstü sesbirimler kapsam dışında bırakılmıştır.

### 1.1.1. Görünüş ve Kiplik

Görünüş ve kiplik ayrı kategoriler olarak değerlendirilmelerine rağmen görünüş ve kiplik arasında yakın bir ilişki vardır (bk. Comrie 1976, Coates 1983, Barbiers 1996, Heine 1995, Rentszch 2015, Aslan 2012). Dilbilgisel bir kategori olan görünüş, olayları kendi sınırları içinde gözlemlemeye imkan sağlar ve konuşurun öznel bakış açısını bildirir.<sup>23</sup> Benzer şekilde öznellik bildirimini taşıyan epistemik kiplik bilgi eksikliği, tereddüt, şüphe, kuvvetli inanç gibi durumları içerir. Ayrıca epistemik kiplik kullanımında sonuç konuşur tarafından bilinmez. Bu nedenle epistemik kiplik, özellikle bitmemişlik görünüşüyle ilişkilendirilir (Boogart ve Trnavac 2011: 217-248). Çünkü sonuç belirsizdir. Bitmişlik bildiriminde ise sonuçlar açıktır, konuşur bu bilgiye sahiptir. Örneğin *-mAlı* biçimbiriminin *ol-*'a eklenmesi durumunda epistemik anlamın ortaya çıkması görünüşle ilgilidir. Birincil olarak *gitmeli, yapmalı* gibi ifadeler deontik kiplik bildirir ve *-mAlı* biçimbirimi bitmemişlik görünüşüyle aynı katmanda örtüştüğü için görünüş işaretleyicileriyle aynı fiile getirilemez. Bu nedenle başka bir fiile ihtiyaç vardır. Bu durumda *ol-*<sup>24</sup> görev alır; *gitmiş olmalı, gidiyor olmalı* vb. Aslan (2012: 12) *ol-*'un yardımcı fiil görevinde kullanıldığı yapıları değerlendirerek “*i-* fiili ile ifade edilemeyen görünüş zaman ilişkilerini

<sup>23</sup> Erkman Akerson ve Ozil (2015: 231-233) görünüşü *bitmezlik* ve *biterlik* olarak ikiye ayırarak ele almaktadır. Adı geçen araştırmacıların terminolojisinde *bitmezlik*; başlangıç ve bitiş noktasını değil süreklilik, yinleme, genelgeçerliklerini göstermede, *biterlik* ise bir kez gerçekleşen ve tamamlanan olayları ifade etmede kullanılmaktadır. Ancak geleceğe atıfta bulunabilen *-AcAk* değerlendirilirken hem bitmezlik hem de biterlik işaretlediğiyle ilgili kullanımlar verilir: *Ayşe bundan sonra okula otobüsle gidecek* (bitmezlik), *Ayşe yarın saat 5'te gelmiş olacak* (biterlik). Örneklerde kullanılan ölçüt, olayın tekrar edip etmeyecek olmasıdır, fakat zarflar da görünüşü etkilemektedir. Ayrıca açıklamalarda kılınşa da görünüş içinde yer vererek görünüş değeriyle ilişkilendirmişlerdir.

<sup>24</sup> Boogart ve Trnavac (2011: 220) “to be” yapısının içsel olarak bitmemişlik bildirdiği görüşündedir.

ifade etme ve gerçek zamanlara paralel, gerçek dışı zamanları anlatabilme yetileri” olduğunu söyler. Bu yeti kiplik işaretlemeye önemli bir rol üstlenmesini açıklar. *Ol-* fiiline ihtiyaç duyulan kullanımları *-dlr*’la karşılaştırabiliriz: *-dlr* görünüş işaretleyicileriyle birlikte kullanılabilirdiği için doğrudan fiile gelebilir; *gelmiştir*, *geliyordur* vb. Fakat bu iki kiplik işaretleyicisi arasında da epistemik okuma açısından farklılık bulunmaktadır. Deontik kiplikten gelişen *olmalı* yapısı taşıdığı zorunluluk anlamı ve dış dünyayla ilişkisi nedeniyle kesinliğe daha yakın bir değere sahiptir. Bu nedenle bir kanıtın ya da genel bir bilginin varlığını sezdiren *olmalı*, öncesinde bildirilen yargıyı olgusalığa yaklaştırır. Diğer yandan TT’de birincil olarak epistemik değer taşısa da çeşitli destekleyicilerle deontik anlam taşıyabilir; *Saat beşe kadar bitirmiş olmalı*. Bu kullanımda görünüş bildirim anlam alanı önerme sınırları içinde kalır.

Konuşurun tam olarak bilgi sahibi olmadığı, konuşma anında sürmekte olan (progressive) durumlar ve sürekli tekrar eden alışkanlıklarla (habitual) ilgili bildirimlerde aynı ifade üzerinde hem deontik hem epistemik okuma yapılabilir (bk. Ramchand 2014: 104). Konuşma anında sürmekte olan durum için *Şu an maratonda koşuyor olmalı* (dış koşullar bunu gerektirmekte ya da sahip olduğum bilgiye göre öyle tahmin ediyorum) *Bu saatlerde eve gitmeli* (dış koşullar bunu gerektirmekte ya da her zaman bu saatlerde eve gider, şu an eve gittiğini tahmin ediyorum).

Epistemik kiplik okumada, görünüş açısından bitmemişlik bildiren olay epistemik kiplik işaretleyicisiyle durum değerlendirmeye dönüşür. Bununla ilgili olarak Boogaart ve Trnavac, bitmemişlik bildiren yapıların epistemik anlam taşıyabileceği görüşünü desteklerken durum ifadelerinin de bitmemişlik bildirdiğini belirtir (2011: 219).<sup>25</sup> Boogaart ve Trnavac’ın görüşünü de göz önünde bulundurarak epistemik anlam taşıyan ifadelerin bir eylemin gerçekleşmesinden çok durum bildirimi yaptıkları söylenebilir: *Birazdan gelir/gelebilir*. Örneklerde eylemin gerçekleştirilmesine yönelik bir güç söz konusu değildir, olası bir durum bildirilir.

Yukarıdaki açıklamalara ve örnekler bakıldığında kişinin bakış açısını bildirdiği için görünüş işaretleyicilerinin ifadeye semantik açıdan kiplik değer kattığı açıktır. Rentzsch’in (2013: 146) ifadesiyle “görünüşsel kipsellik<sup>26</sup>, olayın yapısına dokunmaksızın, olayın katılımcı tarafından yerine getirilmesinin bilinçli bir varlığın kanısınca mümkün, lazım ya da istenilir olduğunu belirtir”. Burada Rentzsch, kipliğin alt kategorilerine ayrı ayrı göndermede bulunarak işaretleyicilerin anlam kaplamalarını kısaca özetlemiştir. Görünüşsel kiplik unsurların sınıflandırılmasındaki ortaklığı ise “kiplik kavramların bilinçli bir varlığın bakış noktasından

<sup>25</sup> Bitmemişlik ve bitmişlik görünüşü arasındaki semantik farklılık açısından Comrie (1976) ile aynı görüştedirler; bitmemişlik zaman içinde belirli bir anda devam eden olarak olayın içinden bakış açısıyla durumu ifade ederken, bitmişlik dıştan bir yönelişle tamamlanmış bir bütün olarak hem bitiş hem başlangıç noktalarını içererek olayın sınırlarına atıfta bulunmadan ifade eder.

<sup>26</sup> Tasarlama kipleri olarak adlandırılan işaretleyicilerin taşıdığı görünüşsel bileşim sebebiyle Rentzsch (2013: 145-146) bu grubu görünüşsel kipsellik terimiyle karşılar: *-(y)A*, *-(y)InIz*, *-sIn*, *-mAll* vb.

sunması” olarak açıklar. Yani görünüş işaretleyicileriyle kiplik işaretleyicilerini kesiştiren nokta konuşurun varlığı ve ifadedeki öznellik bildirimidir. Ancak görünüşün öznelliği daima üzerinde taşınması ve öznelliğin ön planda olması sebebiyle kiplik kategorisinde nispeten epistemik kipliğe daha yakın olmasına neden olmaktadır. Epistemik anlama gelişme görüşlerinde de yer verildiği gibi bir unsur öznelleşmeyle epistemik kipliğin anlam alanına girmeye başlar. Buna ilaveten konuşur ifadesine bağlılığını ne kadar bildirirse o kadar olgusalığa yaklaşır ama aşağıda açıklanacak olan postterminal bakış açısıyla ifadeye yüklenebilen belirsizlik epistemik kiplikte her zaman vardır.

Görünüş ulamlarından sınır sonrası için Johanson’un (2000), sınır sonrası ve dolaylılığın birbiriyle ilişkisini anlattığı çalışması önemli bulgular sunmaktadır. Johanson (2000: 63), dolaylı bakış açısının olayla konuşur arasında bir mesafe koyduğunu ve hatta ifade edilen olayın fiili olarak gerçekleşmesi hakkında belirsizliği ileri sürebileceğini belirtir. Geçmiş ya da kısmen geçmiş bir olaya ilişkin sonuçlara dayanan bilginin kaynağı farklılaşabilir; izlerin algılanması ve diğer sonuçlardan ya da başkasından duymayı da içeren güncel bilginin diğer formlarından çıkarımlar. Örneğin; bilginin güvenilirliği açısından aynı işaretleyici, kullanıma dayalı olarak sözce ve konuşur ilişkisini farklı derecelerde işaretleyebilir. Örneğin *Ayşe okula gitmiş* ifadesi bağlama göre başkasından duyularak aktarıldığında konuşur ve ifadesi arasındaki mesafe Ayşe’nin ayakkabılarının kapı önünde olmayışından yola çıkılarak üretilen ifadedeki mesafeden farklı değerlendirilebilir. Burada bağlam belirleyicidir. Ancak diyebiliriz ki dolaylı ifadedeki belirsizlik daha yüksekse olgusalılık değeri daha düşüktür.

Kornfilt (1997: 378), geçmişteki bir durum için kullanılmayan zaman ya da görünüş eklerinin herhangi başka bir işaretleyiciye ihtiyaç duymaksızın birincil tanıklık anlamı içerdiğini belirtir ve bu biçimbirimlerde ifadenin sorumluluğu açısından karşıtlığın *-mİş* ve *-DI* arasındaki farktan değil, *-mİş*’ın konuşurca kullanılması ya da kullanılmaması ile ilgili olduğu görüşünü savunur. Çünkü *-DI*’nın *-mİş*’a karşıt olarak tanıksallık bildirdiği yönündeki yaygın görüş yanlıştır. Dolaylılık işaretleyicilerinin karşıtı işaretlenmemiş olmasıdır ve bunlar nötr kullanımlardır (bk. Johanson 2000b: 61).

Sınır sonrası (postterminal) bakış açısının içsel özellikleri bazen dolaylılık bildirmek amacıyla etkin hale getirilir. Fakat Johanson’un da belirttiği gibi epistemik anlam Türkçede dolaylılığın temel görevlerinden değildir. Bazen dolaylılığın alanının pragmatik kaplamaları ve periferik kullanımında ortaya çıkabilir. Örneğin anlatımda dolaylılığın seçilmesi bazen belirsizlik yaratır ve şüphe ya da varsayım anlamında tanıklığa dayanmayan yani görünüşe dayanarak yargıda bulunma olarak yorumlanır. Algısal kullanımların çıkarımsal ve aktarımsal ifadeye oranla olgusalığa yakın olması da doğal bir durumdur (2000b: 69-70). Çünkü algısalılıkta olay ya da

etkileri duyularla algılanabilecek kadar açıktır. Çıkarımsallıkta ise olayın etkilerinin yansımaları ve mantık yürütme söz konusudur.

Rentzsch (2015), işlevsellik temelinde görünüş kategorisiyle kiplik ilişkisini temel alarak yeni bir kiplik sınıflandırması sunar. Çalışmanın temelini oluşturan görünüş anlayışında Johanson'un 2000a yılında yayımlanan "Viewpoint operators in European languages" adlı yayına bağlı kalmıştır. Buna göre görünüş, verilen bir bakış noktasından eyleme yönelik yaklaşımı kodlamaktadır (2015: 12). Semantik sınıflandırmaya göre ise kiplik işaretleyiciler; olay kipliği (event modality), epistemik kiplik ve bakış açısı kipliği (viewpoint modality) başlıkları altında değerlendirilmiştir. İncelemede elde edilen tespitlere göre olay kipliği işaretleyicileri görünüş işaretleyicileriyle birlikte aynı fiile gelebilirken bakış açısı kipliği işaretleyicileri iki ayrı fiile ihtiyaç duyarlar aksi durumda işlev farkı ortaya çıkar: *bakıyorsa, bakıyor olsa* (2015: 168-169). ET'ye bakıldığında epistemik kiplik bildiren *ergey* ve *bolgay*, *er-* ve *bol-* eylemlerinin öngörülülük bakış açısıyla işaretlenmiş şekilleri olduğu görülür. Bu yapıların ilk epistemik kullanımlarını ileriye dönük genelleşmiş ya da toplumsallaşmış ikincil epistemik okumayla açıklar. Rentzsch *\*bolgay* sözcüğünün özellikle Karluk-Uygur ve Kıpçak modern Türk dillerinde epistemik kiplik işaretleyicisi olarak saptandığını belirtir (2015: 247-248). Öngörülülük bakış açısının kapsamı olarak epistemik anlamın ortaya çıkması Türk dillerinde yaygın olarak görülür.

Bu başlık altında anlatılanları bir örnek üzerinden özetleyecek olursak; görünüş, epistemik ve evidensiyellik (sonuç çıkarmaya dayalı) işaretleyen *-mİş*'ta ortak yan belirsizliktir. Çünkü şimdiye bakarak, geçmişe atıfta bulunulan bir önerme söz konusudur. Görünüşte tanık olunmayan bir olaya tahmin içerikli (epistemik), dolaylı (evidensiyellik) geçmişe atıfta bulunma vardır. Görünüş işaretleyicileri bu nedenle daha sonra ele alınacak olan evidensiyelliğin sonuç çıkarma alt ulamı ve epistemik kipliğin olasılık, varsayım ve çıkarım alt ulamlarıyla örtüşebilir ya da görünüş işaretleyicisi bu anlam alanlarına gelişebilir.

### 1.1.2. Zaman ve Kiplik

Görünüş ayrı bir kategori olarak değerlendirilse de TT'de zamanla yakından ilişkilidir. Johanson TT'de dilbilgisel zamanı görünüşle birlikte değerlendirir (Johanson 1994: 248), görünüşün ortaya çıkmasında zamanın belirleyici olduğunu söyler (Johanson 2016: 56). Zaman kategorisi genel olarak geçmiş, gelecek ve şimdi olarak sınıflandırılır. Ancak kiplik ve zamanın herhangi bir noktası, kullanılabilen bazı biçimlerde kesişebilir (Kocaman 1983: 279).

Kiplik kategorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, zaman işaretleyicileri bilişsel olarak algılanışlarının kendine özgü ayrıcalıklarından kaynaklanan kullanıma bağlı farklı epistemik



değerlere sahiptirler. Örneğin; İngilizce *present tense*'in içsel “epistemic immediacy”<sup>27</sup> anlamını taşıdığı ileri sürülür (bk. Brisard 2002, Langacker 2011). Şimdiye doğrudan tecrübeyle ulaşırken, geçmişini hatırlayarak geleceğe de beklentilerimiz aracılığıyla ulaşırız. Şimdiki zaman olası durumdan olgusal duruma geçişi ifade ettiği için nispeten daha olgusal kabul edilebilir. Fakat bu tanımlamalar zamanlar için yetersizdir. Geniş zaman, zamansız genel kabul edilen durumlar için kullanılmaktadır. Kiplik kullanımı gerçekliğe yaklaşma çabasını (epistemic striving) gösterirken kullanılmaması epistemik kontrolü, yani konuşurun gerçeği algıladığını gösterir. Gerçeklik olgusal dünyadakinden ziyade kişinin algılayışına bağlı olarak zihnine kodladığıdır (Langacker 2011: 66-71). Kiplik işaretleyicinin bulunmaması olayı olgusallıkla sınırlandırırken, zamanın içsel olarak taşıdığı yakınlık-dolaysızlık ya da uzaklık-dolaylılık olayın yakın-dolaysız ya da uzak-dolaylı gerçeklikte olduğunu ifade eder. Yakınlık-dolaysızlık olayın epistemik değerlendirmesi için yakın-dolaysız gerçekliğin vasıtasız bir temele dayandığı anlamına gelir (Langacker 2011: 83). Diğer açıdan zaman işaretleyicilerinin epistemik kiplik işaretleyicileriyle birlikte kullanımı da epistemik anlama etki etmektedir. Örneğin *Ayşe buraya geliyordur* ya da *gelmiştir* diyoruz fakat *\*Ayşe buraya gelirdir* ifadesini tercih etmiyoruz. Temürcü'nün (2011: 127-129) bu konuyla ilgili verdiği örnekler ise *Ali uyuyordur* +eş zamanlı+olasılık (-Dİr) (simultaneous+ probable), *Meğer Ali uyuyormuş* eş zamanlı+çıkarım (simultaneous+ inferred) şeklindedir. Yine *-yor* gibi kullanılan fakat farklılıkları bulunan *-mAktA* için *Ekolojik denge hızla bozulmaktadır* örneğini vererek genel gerçek (general fact) için kullanıldığını belirtir. Görüldüğü gibi aynı önermede *-mAktA*'nın yerine *yor*'u koyarsak olasılık anlamı kazanır. Bu durum görünüşle ilgilidir, çünkü görünüş açısından iki işaretleyicinin konumlandırılması farklıdır. Odaksız olan *-mAktA*'nın kurgusal bildirimler için kullanımı çok da uygun değildir, fakat söylem tipleri değişebilir (bk. Johanson 2016: 129 ). Şimdiki zaman ve epistemik tahmin ilişkisinde *kesinlik* ve *yeni bilgi* kullanımlarının çoğunlukla eş zamanlı durumlarla örtüştüğünü yani epistemik tahmine konuşma zamanında süregelen işlerin durumuna algısal erişimin neden olduğunu belirtir (bk. Aikhenvald 2003: 2, Temürcü 2011: 129).

Geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman karşılaştırıldığında gelecek zaman farklı yorumlanır. Çünkü gerçek kabul edilen bir ifadenin gerçeklik değeri sadece onun zamanıyla ilgilidir. Gelecek ise tecrübe edilmemiş bir dünyaya atıfta bulunur, bu nedenle varsayımsaldır. Konuşma anından sonrası açık bir şekilde doğru ya da yanlış olarak değerlendirilemez. Bunun tersi yönde geçmiş zaman ve konuşma anında gerçekleşmekte olan, yakın geçmiş, mevcut durumdakinden farklı hale getirilemez (Kaufmann vd. 2006: 91). Bu nedenle gelecek belirsizken, geçmiş ve süreç bildirimini olgusal durumu ifade etmeye uygun yapılardır.

<sup>27</sup> Olayın gerçekleşme zamanı ve konuşma zamanı eş zamanlıdır (bk. Langacker 2011: 66).

Bu bilgilerin ışığında kiplik değer açısından geçmiş zaman gerçekliği ifade ederken gelecek zaman hipotetik bir dünyaya işaret etmektedir diyebiliriz (Kumakiri 2013: 166).

Geçmiş zaman formunda çekimlenen bazı yapılar, zamanla geçmiş işaretleme işlevini kaybederek kiplik işaretleyicisi olarak kullanılabilir. Lyons (1968: 311, Kocaman 1983: 279) İngilizcede kiplik fiillerin zaman çekimleri ve bu çekimlerden *would* ve *should*'un geçmiş zamana gönderimde bulunmayan örneklerini sunar.

*That would be a good place for picnic* “Piknik için iyi bir yer”

*You should see a doctor* “Doktora gitseniz iyi olur”

Verilen örnekler için geçmiş zaman ve geçmiş zaman dışı şeklinde iki durumdan söz edilebilir. Lyons, bu örneklerde zamanın ikincil bir kipe dönüştüğünü düşünmektedir.

Zaman işaretleyicileri ve epistemik kiplik işaretleyicilerinin dizim açısından birbirilerini kapsama durumlarına baktığımızda Türkçede epistemik kiplik işaretleyicilerinin zaman işaretleyicilerinin kapsamında yer aldığı görülür; *olabilirdi, olması lazımdı* vb. (Rentzsch 2015: 241). Yukarıda belirtildiği gibi görünüşün ön plana çıktığı durumlarda ise epistemik kiplik işaretleyicisi sona gelir: *görmüş olmalı, görmüştür, görüyordur* vb.

Şimdiki zaman ve geniş zaman konumu, atıf yapılan dünya ve bulunulan dünya arasında mesafe olmadığını gösterir. Geçmiş zaman ve gelecek zaman ifadelerinde ise arada bir mesafe vardır. Tüm zamanlara yönelen ifadelerde olası dünyalar söz konusudur fakat içlerinde belirsizliği en fazla olan ve bu nedenle zayıf değerde olasılık bildiren gelecek zamandır diyebiliriz.

Türkçedeki zaman ve görünüş işaretleyicileri üzerine yapılan geleneksel ve modern çalışmalar göz önünde bulundurularak aşağıda kiplikle ilişkisi sorgulanan *gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman* ve *geçmiş zaman* hem görünüş hem de zaman bildirimleri kapsamında ele alınmış, atıfta buldukları zaman dilimi açısından değerlendirilmişlerdir.

### 1.1.2.1. Gelecek Zaman

Geleceğe atıfta bulunan işaretleyicilerin zamanla ilgisi olduğu kadar kiplikle de ilgisi vardır. Gelecekle ilgili ifadeler konuşurun duruma yönelik bilgisinden çok inanç, kestirim ve niyetlerine dayanır (Kocaman 1983: 278). Johanson (1994: 255) ve ondan etkilendiğini düşündüğümüz Kerimoğlu (2010: 445), gelecek zamana atıfta bulunan *-AcAk*'ın deontik kipliğe daha yakın olduğunu fakat epistemik kiplik olarak değerlendirilebilecek kullanımlarının da varlığını belirtir. Aslan Demir (2008: 45) *-AcAk* için niyet, olasılık, tahmin, çıkarım, tasarı, plan, emir vb. anlam alanını çizer, fakat zaman bildirimlerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular. Menz (2010: 585) de gelecek zaman işaretleyicisinin bu anlam alanı içinden kiplik anlam olarak niyet ve yükümlülük bildirdiği görüşünü destekler: *Çalışacaksın*. Niyet bildiren

ifadenin geleceğe yönelmesi kaçınılmazdır (bk. Aijmer 1985). Geleceğe yönelişte de belirsizlik ve olgusalığa yönelik bir değerlendirme beraberinde gelir.

Gelecek zaman, bu kategorinin bulunduğu dillerde henüz gerçekleşmediği için genellikle dillerde *irrealis* olarak sınıflandırılır (Comrie 1985: 45). Fakat gelecek zamanın *realis* olarak sınıflandırıldığı diller de vardır (Mithun 1995: 378). Türkçe için gelecek zamanın kiplikle ilişkilendirilmesi varsayımsal bir durum ya da olaya atıfta bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Genel olarak diyebiliriz ki; geleceğe atıfta bulunan işaretleyiciler içsel olarak kiplik değer taşımaktadır ve birincil işlevinin zaman mı kiplik mi olduğu tartışılmaktadır (bk. Johanson 1994, Uzun 2004, Aslan Demir 2008). Geleceğin henüz var olmayan bir evren oluşturması sebebiyle zaman olarak kabul edilmemesi de mantıklı görünmektedir. Comrie (2001: 64) farklı gelecek zaman bildirimlerinin anlamlarını sorgularken geleceğin tahmin içerdiğini fakat gerçekleşip gerçekleşmemesinin belirsiz olduğuna değinir. Bu yaklaşımıyla Comrie kipliğe daha yakın olduğunu gösteren bir değerlendirme yapmıştır.

Gelecek zamanın *realis* olarak değerlendirilmesinin olası bir nedeni *realis* emir için önerilenlerden birine paralel olmasıdır. Gelecek gerçekleşme olasılığı açısından değişebilir. Konuşur gerçekleşme beklentisini işaretlemek için *irrealis/realis* ayrımından faydalanabilir (Mithun 1995: 378). Örneğin *KE*'de yer alan aşağıdaki örnekte gerçekliği işaretlerken sitem sezdiriminde bulunmaktadır.

*bir gün şehriñ meligi oğlu bir 'avratı alup hammāma geldi kim anuñla bile hammāma gire havārī meligi oğluna serzeniş kıldı ve eyitdi sen melik oğlu olasin 'aybdur kim 'avratıla hammāma giresin pes melik oğlu utandı hammāma girmede gitdi (896/10-13)*

Örnekte zamansal bir atıf yoktur. Mevcut durum ifade edilmekte –A ile konuşur kızma, yadırgama, sitem bildiminde bulunmaktadır. Yani kiplik işaretleyicisi olarak kullanımı bu örnek için birincildir. Ancak örnekte açık bir şekilde epistemik kipliğin anlam alanına atıfta bulunmaz. Konuşur, muhatabının genel olarak melik oğlu olmanın gereklerine uymadığını ifade eder. Burada bu işaretleyicinin olgusallık dışı dünyaya atıfta bulunabilmesinden yararlanır. Olgusal bir durum olgusallık dışı bir bildirimle gerçek değilmişçesine ifade edilerek sitem bildirimi yapılır. TT'de “Bir de mühendis olacaksın” ifadesinin zaten mühendis olan birinin kendi işiyle ilgili bir problemi çözememesi durumunda söylenmesi gibi. Sweetser bu tür kullanımlardan hareketle kipliğin sadece içeriğe ya da epistemik alana atıfta bulunmadığını diyalog etkileşiminin kendisine de atıfta bulunduğu görüşünü ileri sürer. Ancak Sweetser geleceğin her zaman epistemik anlam taşıması ve geleceğin olgusallık değeriyle ilişkilendirilmesine karşı çıkar (1984: 67-68). Palmer'la aynı geleceğe atıfta bulunmayan fakat gelecek işaretleyicisi taşıyan durumları kiplik içinde değerlendirir.

Gelecekle belirsiz durumları ifade etme konuşurun kendinden emin olmasına (*realis* form) ya da olmamasına (*irrealis*) göre de değişir (Mithun 1995: 380). Örneğin gelecek yerine *geldi gelecek*

daha emin bir şekilde geleceği ifade eder, çünkü bu kullanımda *geldi* gerçeklik bildirirken *gelecek* gerçek dışılık işaretler.

Gelecek zaman ve kiplik ilişkisini sorgularken Bybee vd. (1994: 240), epistemik zorunluluğun gelecek zamandan gelişebileceğini ileri sürmüş, Auwera ve Plungian (1998: 98) ise olasılık ve zorunluluk ilişkisi üzerinden katılımcı dışı (participant external) olasılığın gelecek zamana doğru gelişebileceğini ve daha sonra gelecek zamandan epistemik zorunluluğa doğru tekrar kipselleşebileceğini harita üzerinde göstermeye çalışmışlardır. Bu ifadelerinin kanıtlanması bir unsurun, olasılıksal bir anlamdan zorunluluk bildiren bir anlama değişimi durumunu ortaya çıkaracaktır. Fakat kanıtlama çalışmaları mevcut değildir. Bybee vd.’nin gelişim yönünü doğrulayan bir örnek EAT’deki *-sA gerek* yapısıdır. EAT’de gelecek zaman için de kullanılan yapı TT’de gelecek zaman anlamını kaybederek epistemik kipliğe gelişmiştir. Yine benzer şekilde Auwera ve Plungian’ın tanımı için örnek; epistemik zorunluluk işaretleyicisi olarak değerlendirebileceğimiz *-mAll* için geçmiş ve konuşma anına atıfta bulunduğu epistemik zorunluluk, geleceğe yönelik kullanıldığında ise dış katılımcı ya da deontik kiplik işaretleyicisi işlevinin ön planda olduğunu söyleyebiliriz: (dışarıdaki biri için) *Saat 5’e kadar evde olmalı-* deontik, (evdeki biri için) *Saat 5’e kadar evde olmalı-*epistemik zorunluluk.

Gelecek zamanla işaretlenen kaçınılmazlık ve kader içerikli ifadelerin de epistemik değer taşıdığı düşünülebilir Boogaart ve Trnavac gerçekleşecek bazı durumlarda konuşur adına kesinlik bildirmek için kullandıklarından bu tür önermeleri epistemik değerlendirilebileceğini ileri sürer (2011: 240). Örneğin; *Hava kirliliği artacak* ifadesi gerçekleşeceğine güçlü bir inanç bildirimi için kullanılabilir. Yine benzer şekilde Palmer (2001) ve Sweetser (1984) tarafından kiplik olarak kabul edilen *evin ışıkları yanıyor evde olacak* örneği için alternatif olarak *evde olmalı* düşünülebilir. Bu örnekler de epistemik zorunluluğun gelecek bildiriminden geliştiği görüşünü desteklemektedir.

Rentzsch *-DaçI, -(y)AsI, -AcAk, -r* vb. gelecek yapılarını öngörülü (prospective) “nötr” kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirir. Çünkü bu işaretleyiciler sabit bir kiplik değer taşımaz kullanımına göre olasılık, gereklilik ya da istek bildiriminde bulunabilir (2015: 198). Ancak TT’de biraz daha eğilimler açıktır. Örneğin *-Ar* ile bildirilen gelecek zamanda genel bilgiye dayanan ve geleceğe yönelen bir ifade söz konusuysen *-AcAk* ile plananan, daha kesin bir bilgiye dayanan yargı sezdiriminde bulunulur. Gelecek bildiriminde *-Iyor* ise olgusalığa en yakın ve en güçlü varsayım işaretleyicisidir.

Palmer (2001: 104-105), İngilizcedeki *will* ve *shall*’in kiplik işaretleyicisi olduğunu fakat gelecek zaman için de kullanıldığı görüşünü ileri sürer. Ayrıca İngilizcede gelecek zamanın olup olmadığının tartışmaya açık olduğunu, ancak belirgin bir kanıt olarak bu yapıların sadece gelecek zamanı bildirmediğine işaret eder. Gelecek zaman bilinen bir şey değildir, mantıksal bir

varsayımdır. Bu görüşü Lyons'da (1977: 677, 816) da bulabiliriz. Gelecek, sadece zamansal bir kavram değildir, tahmine dayalı unsurları da içermektedir. Gelecek zamanı bildirmek için kullanımının Lyons "nadiren, belki de hiç" görülmediğini belirtirken olgusal dış durumları (tahmin, çıkarım, niyet, istek) bildirmek için kullanımının yaygınlığını ayrıca vurgular.

Willet (1988: 87) evidensiyellik ve epistemik kiplik arasında yakın bir ilişki kurarak bilginin kaynağının gerçeklik değeri açısından yorumlanması üzerine bir şema düzenler. Bu şemayla ilgili parametreleri zaman açısından değerlendirir. Gelecek zamanı yakın gelecek ve uzak gelecek olarak ikiye ayırır. Yakın geleceğin gerçeklik değeri en yüksekken uzak gelecek zıttı yönde yer alır ve gerçeklik değeri oldukça düşüktür.

Türkçede *-AcAk* konuşma anı içerisindeki olası bir duruma da atıfta bulunabilir; *Aylin* (bildiğim kadarıyla) *okulda olacak*. Diğer bir durum ise karşıolgusalılık işaretleyen *-AcAk+-DI* kombinasyonun aynı işlevde kullanılmasıdır. Konuşur tam olarak hatırlayamadığı bilgi için; *-Makas var mı? -Çocuk odasında olacaktı, -Annem nerede? -Markete gidecekti.*" ben böyle biliyorum ama emin değilim" sezdirimi taşımaktadırlar. Burada *ol-* fiilinin *-AcAk* ekiyle kombinasyonu sonucunda olasılık anlamı ortaya çıkmaktadır (*ol-* fiilinin bitmemişlik görünüş değeri). *Ol-* fiilinin kullanımıyla *-AcAk+-DI* kombinasyonuna yakın değerde bir olasılık bildirim yapılabilmektedir. *Olacak* ve *olacaktı* arasındaki olasılık ilişkisi ise karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Sweetser (2002: 55) gelecek zamanın her zaman epistemik kiplik bildirmediği, gerçek geleceğe (real futurity) de atıfta bulunduğu görüşündedir. Bir olay ya da durum gelecekteyse elbette sadece gelecekte doğrulanabilir ya da bilinebilir. Epistemik kullanımında ise gelecek zaman işaretleyicisi asıl gelecekte epistemik geleceğe gelişmiştir. Ancak Sweetser (1984: 68) geleceğe yönelik bildirimlerin tümünün epistemik anlam taşımadığını belirtir. Zaman anlamı taşımayan ifadelerde epistemik okuma yapılması gerektiği görüşündedir. Örneğin (*Işıklar yanıyor*) *evde olacak* burada önermenin olgusal değeri tabii ki evin kontrolüyle anlaşılabilir bu da gelecekte mümkündür fakat önerme konuşma anıyla ilişkilidir. Gelecek zaman işaretleyicilerinin epistemik anlama gelişmesi de bu şekilde açıklanabilir.

Bu çalışmada, gelecek işaretleyicilerinin konuşma anına yönelik tahmin bildiriminde bulunduğu görüşü kabul edilirken, bunlara ek olarak geleceğin oluşturduğu varsayımsal dünya temeline dayanan olası durumlar epistemik kiplik bildirimleri olarak değerlendirilecektir.

### 1.1.2.2. Geniş Zaman

Geleneksel gramer kitaplarında geniş zaman eki olarak verilen *-(A)r*, zaman ve görünüş işaretlemektedir. Geleceği ve geçmişi kapsayabilen ek genel olarak alışkanlık ve genel durum ya da olayları bildirmede konuşur tarafından tercih edilir (Kornfilt 1997: 336). Bunların dışında

kiplik değer taşıyan *-(A)r* alışkanlık ya da niyet, tahmin, varsayım vb. kiplik anlamlar da bildirmektedir (Menz 2010: 585). Bybee vd. (1994: 151) bu tür işaretleyicileri genelleyici kiplik işaretleyicileri (generic modals) olarak adlandırmaktadır.

Türkçede *-(A)r* eskiden hem şimdiki zaman hem de geniş zamanı bildirmekte ve daha çok görünüşsel bir ulam olarak kullanılmaktaydı. Fakat TT’de anlam alanını genişletmiş ve kiplik anlamlar kazanmıştır: *sigara içer* (alışkanlık), *gelirim* (niyet), (birazdan) *gelir* (tahmin) vb.

Geniş zaman çekimlendiği diğer biçimbirimlerin temel anlamlarını ortaya çıkarır<sup>28</sup>; *Eve kadar koşabilir* (deontik), *Annesine demeyebilir*<sup>29</sup> (epistemik). Bu özellik alışkanlık ve yeterlik arasında ilişki kurmamıza olanak sağlar. Geniş zamanda verilen olayın zaman periyodundan ziyade cümledeki özneye odaklanılır. Öznenin olayın gerçekleşmesi için gerekli niteliği taşıması gerekir ve elbette geniş zamandaki cümlenin öznesi fiil tarafından çizilen olayın neden olduğu yetiye sahip olarak yorumlanır: *Ali resim yapar* (Savaşır 1986: 139-140) ifadesi üzerinde *Ali resim yapabilir*, *Ali ressamdır* okumaları yapılabilir.

Geniş zaman işaretleyicisi *-Ar*, gelecek ve şimdiki zamanı bildirmek için kullanılabilir.

*Küçük kız evde oturur.* (şimdi)

*Küçük kız eve gider.* (her zaman bunu yapar)

*Küçük kız eve varır.* (yakın gelecek)

Yukarıda sayılan işlevlere ek olarak Ergin (2004: 291), geniş zamanın işlevlerini sayarken bir özellik olarak da kesinlik bildirmeme durumundan bahseder. Zaman eklerinin hareketin bildirildiği zaman içinde gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini işaretlediklerini fakat geniş zamanda eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesi belirsizdir. Ergin bu eylemin, her zaman olan ya da olacak bir durumu değil, bazen olabilecek ve olabilen bir durumu da gösterdiğini belirtir. Bu ifadesi *-Abil-* ve geniş zaman işaretleyicisinin bazı durumlarda birbirinin yerine geçebilmesine de ışık tutar (bk. Savaşır 1986).

Yavaş (1982) çalışmasında *-Ar* biçimbiriminin zamandan çok görünüş ve kiplik bildirdiğini belirtir. Benzer şekilde Aydemir de Yavaş’ın görüşünü destekler nitelikte bir zaman eki değil çoğunlukla kipsellik bildiren bir morfem olduğunu ileri sürer (2010: 19). Yavaş (1982: 42) atasözlerinde, matematiksel bilgilerde ya da diğer genel bilgilerde aorist kullanımını gerçekliğinin sürekliliğine inanılan durumlar olarak tanımlamıştır. Bu önermeler zamansal olarak düşünüldüğünde geçmiş ve geleceği de içine alarak geniş bir zamansal alanı kapsamaktadır. Önermenin gerçeklik değeri farklı zamansal noktalarda değişmemektedir. Bu nedenle bu önermelerin “zamansız” (timeless) olarak adlandırılmış olabileceğini ileri sürer

<sup>28</sup> “the aorist characterizes what is typical, normal, or even what is inherent to an entity” (Yavaş 1980: 104).

<sup>29</sup> Verilen örneklerde anlamın açıklığı açısından kullanılan fiil semantik açıdan önem taşımaktadır. Yeterlik gerektiren fiillerle kullanıldığında *-Abil-* bağlam olmadan birincil deontik okuma isterken tam dersi durumda epistemik anlam ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle örnekte *koş-* ve *de-* fiilleri seçilmiştir.

(1982: 45-46) Karakteristik kabul edilen tekrarlanan eylemlerde aorist kullanılırken *-yor* kullanımı belirli bir eylemi ifade etmek için kullanılır. Buna bağlı olarak aoristle işaretlenen ifade *-yor*'a göre daha güçlü inanç bildirir; *Niye hep karımı döversin/dövüyorsun?* Diğer örnekte ise sadece olayın tekrarlandığı bildirilir; *Babam erken yatar ama son iki senedir geç yatıyor.* Aorist bir şeyin ya da durumun kendine özgü, normal veya içsel niteliğini betimler. Bir türe özgü bir özelliğin genelleşmiş (generic) ifadesinde önerme tüm zamanlar için gerçeklik değeri taşır. Alışkanlık bildiren (habituality) önermelerde ise şimdiki zaman periodunun etrafında gerçeklik değerini sürdürür. *-Ar* biçimbiriminin geleceğe atıfta bulunduğu durumları açıklamak için Yavaş (1982: 47-48) *-AcAk* ile karşılaştırır; iki biçimbirim isteklilik veya daha güçlü isteklilik ya da niyet bildirebilir.

Günay (2014), *-Ar* işaretleyicisini değerlendirirken geniş zaman bildirimli ifadelerin anlamın özne ve yüklem arasında bir bağın olduğunu, eylemin öznenin isteğine, niyetine, durumuna bağlı olarak gerçekleştiğini belirtir. Bu açıklamalarla kiplik kategorisi içinde değerlendirilmesini gerekli gören Günay, epistemik kiplik örneği olarak tarihi olayların aktarımlarını verir. Bu örnekleri doğrulanmış epistemik kiplik olarak nitelendirir.

### 1.1.2.3. Şimdiki Zaman

Türkçede şimdiki zamana atıfta bulunmak için *-yor* ve *-mAktA* kullanılmaktadır. Görünüş değeri açısından *-mAktA* daha çok sürece odaklı bir anlam taşır. Bu nedenle *-yor* ve *-(A)r* işaretleyicilerinin zaman olarak birbirinin yerine kullanımı görülürken *-mAktA* ile karşılaştırıldığında anlam farkı vardır. Sınırlararası olmalarına rağmen *-mAktA* odaklılığı ile diğer işaretleyicilerden ayrılır. Türkçenin dilbilgisi kitaplarında şimdiki zaman eki olarak verilen *-yor* geleceğe yönelik bir bildirimde bulunduğu kiplik işaretleyebilmektedir (bk. Bybee vd. 1994: 207). Aksi durumda şimdiki zaman olgusalılık bildiren bir anlam alanına sahiptir. Epistemik kiplik işaretleyicileriyle kombinasyonlarını değerlendirdiğimizde *-mAktA*'nın odaklılığı nedeniyle bu işaretleyicilerle *-yor*'un tercih edildiğini söyleyebiliriz; örneğin *\*Gitmektedir, Gidiyordur*. Odaksıl bir yapı daha spesifik bir periyodu işaretlediğinden bilgi eksikliğini ve buna dayanarak tahmini, tereddüdü bildirmede kullanımı mantıklı görünmemektedir. *-mAktA* konuşma dilinde yaygın olarak kullanılmamakla birlikte belirtilen zamanı vurgulamak için kullanılmaktadır. Yazı dilinde de *-mAktADXr* şeklinde edilgenlikle genel kabulleri bildirmede kullanılır; *Bu kitap üniversitelerde kullanılmaktadır* ile *Bu kitap üniversitelerde kullanılıyordu* ifadelerini karşılaştırdığımızda aralarındaki fark görülmektedir. *-Dxr* birlikte kullanıldığı *-yor*'u epistemik kipliğin alanına çekerek tahmin, *-mAktA* ile kesinlik bildirimine katılır.

#### 1.1.2.4. Geçmiş Zaman

Geniş ve bitmişlik bildiren, geçmiş ile işaretlenen ifadeler gerçeklik hissi taşımaktadır.<sup>30</sup> Çünkü her ikisinin kullanımında atıf zamanı işlevi gören hiçbir bakış açısı içermeyen konuşma noktası anlamı çıkarılır. Konuşur ifadeye alıcıyı herhangi bir ek atıf noktası aramaya yönlendirmez, konuşma noktasıyla sınırlandırır. Fakat bitimsiz yapılar alıcıya öznel okuma yapmasına izin verir, alıcı yorumlama yapabilir (bk. Boogaart, Trnavac 2011: 230).

Türkçede geçmişe yönelik işaretleme yapan *-DI* ve *-mİş* seçimini Aksu-Koç (1986: 250), *-DI* doğrudan tecrübe; konuşur tarafından bilinçli bir şekilde ya da doğrudan tecrübe edilen durumların geçmiş ifadesi, *-mİş* ise doğrudan tecrübe edilmeyen; somut kanıtlardan hareketle sonuç çıkararak ya da başkalarının konuşma edimlerine dayalı durumların geçmiş zamanda bildirimini olarak açıklar.

Rentzsch (2015: 242) geçmiş zaman işaretleyicisiyle epistemik kiplik işaretleyicisinin kombinasyonunda geçmiş zamanın epistemik gücü zayıflattığını belirtir. Bunun *idi*'nin çözülme doğasından kaynaklandığı düşüncesindedir. Bu durumu *olmalıydı* ve *olması lazımdı* ile sınırlandırır ve örneklendirir. Bu yapılarla kısıtlanması *idi*'nin yüklemde epistemik değer bildiren bir yapıyla kombine olma durumuna bağlıdır.

*Çekmecelerde olmalıydı. İyi hatırlıyorum.* “It should actually be in the drawers. I remember it exactly” (Rentzsch 2015: 242)

Bu örneği Rentzsch, epistemik kiplik işaretleyicisi ve bu pozisyonda geçmiş zaman bildirmeyen *idi*'nin kombinasyonu ve zayıflayan epistemik gücün yeni bir anlam ürettiği şeklinde açıklar. Burada *olmalı*'nin gereklilik anlamı daha ön planda görünmektedir. Çekmecelere bakılmış ve yok olduğu görüldüğünde söylenmiş bir ifade gibi algılanmaktadır. Epistemik kipliğin tabiatı geçmiş zamanla uyumlu değildir. Geçmiş zamanı içeren karşıolgusallık altında ele aldığımız durumlar bundan oldukça farklıdır. Geçmiş zaman belirlilik taşır. Özellikle *-DI* işaretleyicisi sık sık belirttiğimiz gibi kesinlik bildirmek amacıyla kullanılmaktadır. Underhill (1986: 15), *-DI* kesin geçmiş zaman (definite past) ve *-mİş* geçmiş zaman anlatımı (narrative past) olarak sınıflandırmaktadır.

Kısaca görünüş ve kiplikle olan ilişkileri açısından bu iki geçmiş bildiriminde bulunan yapı farklı değerlere sahiptirler.

#### 1.1.3. Zaman, Görünüş ve Epistemik Kiplik Açısından *-mİş*/*-Imİş*

Bir ifadeye fiile eklenen *-mİş* zaman, görünüş, evidensiyellik ve epistemik kiplik bildirebilir. Bu bölümde, birbiriyle ilişkili ancak ayrı kategoriler olarak kabul edilen görünüş, zaman ve epistemik kiplik açısından *-mİş* ve *Imİş* üzerine yapılan incelemeler ele alınmış, bu üç

<sup>30</sup> Örneğin Su 100°C'de kaynar, İstanbul 1453'te fethedildi gibi ifadelerde bu işaretleyicilerin tercih edilmesi durumu



kategorinin bir işaretleyicide kesiştiği durumlar ya da ayrıldığı anlam alanları açıklanacaktır. Epistemik kiplik ve evidensiyelliğin örtüştüğü durumlar ise ayrıca değerlendirilecektir.

Csato (2000: 37), *-mİş* ve *Imİş* arasındaki farkların zaman, sınır sonrasılık ve evidensiyellik açısından incelenerek açıklanmasının gerekliliğini ortaya koyar. Örneğin *Ali hastalanmış* ve *Ali hastaymış* önermelerinin ilkinde sözceleme anından geriye dönük bir bakış noktası tercih edilerek durum gözlenmiştir. Eylemin gerçekleşmesi konuşma anından önce tamamlanmıştır. İkincisinde geçmiş zaman ya da geniş zaman yorumlaması yapılabilir. Ancak örnekte görüldüğü gibi *Imİş* belirli bir zamansal değer ya da herhangi bir sınır sonrası bakış noktası anlamı taşımamaktadır.

Aksu-Koç (1986: 251) evidensiyellik açısından *-mİş* ve *Imİş*'i ayrı değerlendirir ve *Imİş*'in evidensiyelliğin somut bir delilden çıkarım yapma anlamı dışında diğer anlamlarını (aktarma ve pragmatik düzeyde ortaya çıkan diğer anlam ulamları) bildirebildiğini belirtmiştir. Underhill (1986: 16) ise bu yapıların sentaktik, fonolojik ve semantik açıdan birbirinden farklı olduğunu görüşündedir. *Imİş*'in konuşurun şüphesini bildirdiğini, belirsizliği ya da ifadenin gerçeklik değeri karşısında konuşurun şaşkınlık içinde olduğunu bildirmek istediğinde tercih ettiğini belirtir; *Sen tembelmişsin*. (Konuşur ifadeyle arasına mesafe koyar ve sorumluluğunu almaz. Birincil olarak dolaylılık bildiren *-mİş*, ikincil düzeyde doğrudan aktarıyorum çünkü şüpheliyim, sence doğru mu? anlamlarını ifadeye kazandırır. Bu yorumlama, bağlamda verilen ikinci şahsa kendi hakkındaki bir ifadenin aktarılmasıyla ilgilidir. Üçüncü şahsa bu aktarım yapıldığında konuşur ve ifade arasındaki mesafe artacaktır. Fakat nötr bir değer taşıyıp taşımadığı tartışılabilir; *O tembelmiş* ifadesi üç türlü yorumlanabilir; 1. öyle diyorlar, bir fikrim yok (nötr), 2. öyle diyorlar ama emin değilim) ya da 3. bilmiyordum öğrendim (kabullenme).

Eski Doğu Türkçesinde *-mİş*'in Johanson (2000b: 65), başlıca anlamlarının varsayım ya da başkasından alıntılama olduğu ve bazı çalışmalara (Pritsak 1963: 46) göndermede bulunarak konuşurun sürecine tanık olunmayan ya da (Kononov 1980: 188) katılımcının bilinçli olarak bulunmadığı bir durum karşısında tercih ettiği savlarının yanlış olduğunu belirtir. Çünkü Johanson'un ortaya koyduğu gibi dolaylı bir anlatım yolu olmasına rağmen her zaman bilinçsiz elde edilen tecrübeleri ifade etmede kullanılmaz, bu anlam sadece uzantılarından biridir.

Johanson'un ele aldığı Eski Doğu Türkçesinde *-mİş*, birbiriyle bağlantılı kullanımlar olan sınır sonrasılık ve dolaylılık ifade etmede kullanılmış, sıklıkla durum anlatan, bitmişlik ve karmaşık okumalarla *teşhis yolu ile yönlendirilmiş geçmiş* (a diagnostically oriented past) olarak kullanılmış, doğrulama ya da şüphe anlamında kullanılmamıştır. Dönüşümlü<sup>31</sup> eylem öbekleriyle kritik sınırın aşılmasının sonucu olarak elde edilen niteliklere işaret edebilir.

<sup>31</sup> Eğer bir eylem sahip olduğu gelişimsel kırılma noktası, kritik başlangıç ya da bitiş sınırı tarafından uygulanıyorsa bu eylem öbeği dönüşümlüdür. Eylem öbeğine göre bu sınır eylemin başında ya da sonunda olabilir, hatta bütün eylemi içine alabilir (Johanson 2000b: 59).

Tanılayıcı uzamların vurgulanmasının tipik bir yolu ve doğrudan zihinde canlanmayan bir olayın karmaşık kullanımda gözlenmesidir, yani sıklıkla karmaşık, devam etmeyen, anlatım zincirinin dışındaki olaylara atıfta bulunan genel ifadelerin özetlenmesidir (Johanson 2000b: 66). Bu konuyla ilgili Comrie'nin (1976: 58-59) aşağıdaki örnekleri incelenebilir:

*Elig etmiş men* “Ülkeyi düzenlemişim”

*İçginmiş men kençimin* “Oğlumu kaybetmişim”

Bu ifadelerde *-miş* sadece geçmiş zamanı işaretlememektedir (Gabain 1950: 114). Eğer bu ifadede amaç sadece geçmiş zamanı işaretlemek olsaydı birinci şahsın kullanımında *-DI*'nin tercih edilmesi beklenirdi. Fakat Johanson'un da açıkladığı gibi ifade sınır sonrası bakış açısıyla oluşturulmuştur. Anlatılan olay doğrudan zihinde canlandırılmamış, ama sonraki bir gözlem noktasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu tür karmaşık anlatım yolları sınır sonrasılığın potansiyel anlam içeriğine uygundur (Johanson 2000b: 67). *-miş* sınır sonrası bir yönelim noktasında yer alan bilgi vasıtasıyla elde edilen/ onaylanan tamamen ya da kısmen geçmişteki olaylar için kullanılır. Temel dolaylılık anlamı ise bir durumun farkındalığını yani konuşurun bilinçli olma durumunu yaratan izleniminin alınmasıdır. Konuşur bu izlenimi tecrübe ettiği noktadan hareketle geçmişe yönelik bakış açısıyla durumu ifade ederken *-miş*'i kullanmayı tercih etmektedir. Bunlara ilaveten Johanson (2000b: 65), Aksu Koç ve Slobin'in (1986: 163-164) konuşurun zihinsel olarak hazır olması ya da olmaması durumuyla ilişkili olduğu görüşlerinin tersine konuşurun zihinsel hazırlığı ya da önceki beklentisi hakkında bilgi içermediğini ileri sürer. Burada beklenti olarak konuşurun bir işaretleme yaptığı söylenemez, fakat zihinsel hazırsızlık (mirative) açısından *-miş*'in bir tepki bildiriminde bulunduğu söylenebilir (Örneğin en açık ve anlaşılır örneklerinden biri kapıda *Kimler gelmiş kimler!* derken bir şaşkınlık ifadesi vardır. Fakat bu konu ayrı bir çalışma alanı oluşturduğundan burada yer verilmeyecektir.

*-miş*'in kullanımlarını Johanson (2000b: 65-66) şu şekilde özetlemektedir:

1. Algısal kullanım (perceptive uses): Konuşur doğrudan ya da dolaylı ilk elden bilgi edinir. Burada bilginin temeli geçmişte gerçekleşen bir olayın etkileri, izleri ve sonuçlarıdır.
2. Yorumsal kullanım: Burada bilginin temeli yansımalar ve mantıksal sonuçlardır.
3. Alıntılama amaçlı kullanım: Bilginin temeli yabancı bir kaynaktır; aktarılan konuşmalar, duyulan ifadeler vb.

Johanson (2003: 282) *-miş* (dolaylı anlatım) kullanımının gerçekte durumun ne olduğuyla ilgili bilgi vermeden konuşurun seçimini gösterdiğine işaret eder. *Ahmet gelmiş* örneğinde bilginin kaynağı doğrudan elde edilen bir delil olabilir hatta gözlemlenmiş olabilir. Kapıyı açtığında konuşur *Ahmet geldi* de diyebilir *Ahmet gelmiş* de diyebilir. Burada konuşur farklı görüşlere göre gerçekleşen olay karşısında zihinsel açıdan hazır değildir ya da objektifliğini göstermek, olaya tanık olmadığını işaretlemek, olayın konuşurun kontrolünde olmadığını ya da bilinçli

olarak olayın içinde bulunmadığını belirtmek ve bilginin sorumluluğunu almamak için kullanabilir (Johanson 2003: 282, Aikhenvald 2004: 180).

Gülsevin (2007: 81) zaman işaretleyicisi olarak değerlendirdiği *-mİş* için geçmişte gerçekleşen bir olayı ve konuşurun bu olaya tanık olmadığını işaretlediğini belirtir. Bu anlam içeriğine göre 1. Şahıs çekiminin mümkün olmadığını Eski Anadolu Türkçesindeki *-mİşvAn*, *-mİşAm*, *-mİşIn* çekimlerinin de *-dUm* ile eş değer olup “Görülen Geçmiş Zaman” fonksiyonunda kullanıldığını ileri sürer (bk. Şahin 2015: 63). Bu açıklamada sınır sonrasılık ve evidensiyellik tamamen gözardı edilmiştir. Birinci şahısla kullanımında da konuşur olaya bakış noktasını belirleyerek seçimini ortaya koyabilir. Yine evidensiyellikle açıkladığımız “Farkına varılan geçmiş zaman” (Üşütmüşüm) olarak adlandırdığı kullanım işlevine 1. Şahıs teklik ve çokluk çekimine rastlanmadığını not eder, fakat bu tür örneklerin bulunması gerektiği görüşündedir.

Willet (1988: 82), Aksu Slobin (1986) gibi *-mİş*'ın öncelikle sıfat-fiil olduğunu daha sonra bitmişlik görünüşüne daha sonra da geçmiş zaman anlamlarına genişlediği görüşündedir. Bu işlevlere çıkarımsallık alanı da eklenmiş en son üçüncü kişiden duyulan ifadeleri aktarmada kullanılmaya başlanmıştır. Bacanlı (2008) de tarihi olarak sonuçsallık bildiren bir sıfat-fiil kökenine işaret eder.

Bu işaretleyicilerin epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanımıyla ilgili Deny (1921: 556) – *mİş* ve *Imİş* yapılarını şüphe işaretleyicileri olarak tanımlar. Özmen Veld (2006), *-mİş*'ın olasılıksal doğru önermeler, *-DI*'nın ise zorunlu doğru önermeler işaretlediği görüşündedir. – *mİş*'ın gerçeklik değeri çıkarım ve aktarım bildirdiğinde güvenilirliği açısından zayıf bir bilgi değeri taşıdığını ve olgusallık işaretlemediğini belirtir. Fakat zorunlu doğruluk bildirdiği durumların da var olduğunu belirtir; *Çok zayıflamışsın*. Burada *-mİş*'ın işlevini zorunlu doğruluk gibi değerlendirmek tartışmalıdır. Burada görünüş işlevi birincildir.

Erkman Akerson ve Ozil (2015: 227) temel tümce ve yardımcı tümcede *-mİş* biçimbiriminin kullanımını karşılaştırarak temel tümcedeki işlevlerinin şu şekilde sıralar: geçmiş bildirimi, tanık olmama, bir şeyin farkına hayretle sonradan varma, ileriye dönük hayal kurma. Fakat sıfat-fiil eki<sup>32</sup> olarak kullanımında sadece salt geçmiş zaman bildiriminde bulunduğunu belirtirler. Bu karşılaştırma da gösteriyor ki sıfat-fiil ekinden türediğini düşündüğümüz biçimbirim diğer anlam alanlarını temel tümcenin bir unsuru olarak kullanımında sonradan kazanmıştır.

### **-mİşDI**

Bu yapı geçmişteki bir atıf noktasından önceki bir olayın tamamlandığını ifade etmektedir (Aksu-Koç 1986: 251). Kornfilt (1997: 347) geçmişin içinde geçmiş şeklinde kompleks bir zaman anlatımı olduğunu belirtir.

<sup>32</sup> Süreklilik arz eden özellikleri ve durumları bildirmede kullanılır: *Kuru-muş dallar kesilmeli* (bk. Erkman Akerson ve Ozil 2015: 227).

Csato (2000: 40), konuşurun *-mİşDI*'yı gerçek ya da psikolojik uzaklığı vurgulamak için kullandığını ileri sürer. Konuya açıklık getirmek için Csato şu örneği verir:

*Bundan 4-5 yıl önce Türkiye'de bir yıl Japonca dersi almıştım.*

Yukarıdaki önermede konuşur uzun zaman önce bu dersi aldığını ve konuşma anında hatırlamayı ummadığını vurgular. Csato'ya (2000: 40) göre *-mİş* her zaman sınır sonrasılık taşıırken *-mİştİ* taşımayabilir. Ayrıca *-mİştİ* eklendiği ifadeye asla dolaylılık anlamı vermez.

Aksu-Koç (1986: 251) *-mİş-DI* ve *-DI-DI* kombinasyonlarını küçük anlamsal farklılıklar dışında birbirilerinin alternatifi kabul eder. Fakat bu kullanımda *-mİş*, *Imİş*'ta olduğu gibi çıkarımsal evidensiyellik bildirme özelliğini kaybeder, görünüş işlevini yerine getirir.

*-mİşDI* kullanımının zamansal geçmiş içinde geçmiş ve görünüş değerini ayırt etmek oldukça zordur. Kornfilt görünüş değerini açıklamak için *dün saat altıda Hasan'ı şirkette görmüş olamazsın, çünkü o saatte Hasan çoktan evine dönmüştü* örneğini verir ve açıklar: *-mİşDI* burada görünüşsel bir işleve (past perfect) sahiptir. Olaylara özel bir görünüş noktasından bakıyoruz yani dün saat altı ve önceden gerçekleşen bir olayın *-Hasan saat altıdan önce eve dönmüştür ve altıda evdedir-* sonuçlarını gözlemliyoruz. Geçmiş içinde geçmiş olarak zamansal kullanımına anlatılarda rastlamaktayız. Bu tür kullanımlarda bakış noktasından önce gerçekleşen olay ile bakış noktasında tanımlanan durumla ilişkilendirmeye gerek yoktur, yani önceden gerçekleşen olaydan herhangi bir sonuç ortaya çıkmamıştır (1997: 350-351).

### **mİştİr-**

*mİş*+turur kombinasyonuna dayanır. Geçmişteki bir olaya işaret eder. Kurgusal olmayan durumlarda herhangi bir kiplik anlam taşımayan işaretlenmemiş geçmiş zaman olarak kullanılır.

*Anadolu..... istilalara uğramıştır* (Csato 2000: 40-41)

Epistemik kiplik açısından değerlendiren Ruhi vd. (1997: 110) *belki* zarfının *-mİşDİr* ile uyum sağladığını, birlikte çıkarsama anlamında kullandıklarını zayıf değerdeki *belkinin -Dİr* ile bu değeri kuvvetlendirdiği görüşünü savunurlar. *Belki ödevini yapmıştır da bize söylemiyor* örneği daha çok tahmine dayalı görünmektedir. Çıkarımsal düşündüğümüzde *Belli ki ödevini yapmış, bize söylemiyor* bildirim daha açık bir şekilde göstermektedir. Fakat diğer kullanımlarını göz önüne aldığımızda *-mİşDİr* kullanımının zayıf bir delile istinaden çıkarımda bulunduğu ve konuşurun önermesine güvenmediği şeklinde yorumlanabilir ama yine de ilk akla gelenin tahmin olduğu göz ardı edilmemelidir. Bilindiği gibi çıkarımsallık kanıtı dayanır ve kanıt bulunması tahmine dayalı ifadenin güvenilirliğini artırmaktadır. Fakat *belki* TT'de düşük değerde bir gerçekliğe atıfta bulunmaktadır. Geniş bir alanı işaretleyebilen *-Dİr* Ruhi vd.'nin örneğinde tahmin bildirimine hizmet etmektedir.

*-mİşDİr* kullanımında *-mİş*'ı görünüş işaretleyicisi *-Dİr* ise kullanım alanına göre epistemik açıdan tahmin bildirim, bildirimsel ifadelerde ise koşul olarak düşünebiliriz.

### **Diğer durumlar**

Eğer bir dilde evidensiyellik seçimi zamandan bir seçim yapmaya bağlı ise veya evidensiyellik işaretleyicisi zaman işaretleyicisiyle kaynaştırılmışsa (Türkçede *-mİş*) zaman + evidensiyellik işaretleyicisi kombinasyonu anlatının tipik özelliği haline gelir (Aikhenvald 2004:310).

*Bir varmış, bir yokmuş...* (Estonca gibi *elanud kord* (live-PAST.REP(=PAST.PART) time)

Aksu-Koç (1986 : 250) bu kullanımı *-mİş*'in rüyalar gibi gerçekleşmesi tam olarak bilinçli bir şekilde algılanmayan durumları ifade ettiğini belirtir. Bu nedenle anlatıda kullanılması beklenendir. Aksu-Koç'un belirlediği diğer ulamlar ise rol yapma (pretense modu), ironi ve saygıdır (compliments). *-mİş* bazı kiplik anlam alanıyla ve görünüş ayrımlarıyla yakından ilişkilidir.

### ***-mİş gibi***

*-mİş gibi* yapısını konuşur, ifadenin gerçekliği fikrini paylaşmadığı durumlarda karşı ifade işaretleyicisi (disagreement marker) olarak kullanabilir (Aikhenvald 2004: 183).

KE'den alınan aşağıdaki örnekte *-mİş gibi* kullanımıyla konuşur aslında olumsuz bildirimde bulunur ve görmediğini düşündüğünü ifade eder.

*Ebū Ṭayli eyitdi 'Alī bin Ebī Ṭālibden işitdüm kim Ḥazramevtde bir ere eydüirdi kim Ḥazramevtde bir kum depecügi gördiñ mi kızıl kesekli sidür erek ağacınlu -azrmevtüñ fülān ucında ol ere eyitdi yā emīre'l-mü'minīne gördüm va'l-lāhi kim sen anuñ vaşfın görmiş gibi söylersin 'Alī eyitdi ben anı gördüm (125/1-5)*

“Ebū Ṭayli söyledi: -‘Alībin Ebī Ṭālib’den duydum. Ḥazramevt’de bir kum tepesi gördün mü? kızıl kesekli kiraz ağacı, misvak ağacının olduğu Ḥazramevt’in filan ucunda dedi. O kişi söyledi: -Ya müminlerin emiri vallahi sen onu görmüş gibi vasıflarını anlatıyorsun. ‘Alī söyledi: -Ben onu gördüm.”

Yukarıda yapılan tariftten yola çıkarak konuşur muhatabının kum tepesini aslında görmediğini düşündüğünü fakat görmüş olabileceği zayıf olasılığı dile getirir. İlk bakışta konuşurun bu ifadeyi sadece görmediğini düşündüğü için tercih ettiği söylenebilir, ancak *va'l-lāh* gibi ifadeyi olgusalığa yaklaşır bir sözcüğün kullanılması konuşurun görmüş olabileceği tereddütüne düştüğünü gösterir. Devamında gelen cevap da bu yorumlamayı doğrular.

### ***-Imİş gibi***

*Kız güzelmiş gibi.*

Kullanıldığı diğer bir anlam alanında ise kişinin kendi bilgisine olan güvensizliğini bildirir. Aşağıdaki örnekte “görmediğini düşünüyorum ama konuşmaların gördüğüne işaret ediyor, bilgimden şüpheliyim” okuması yapılabilir ve epistemik açıdan konuşurun bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir kararsızlık durumu düşünülebilir. Hirik (2014: 105-106) yaptığı sınıflandırmaya göre sıklıkla uzak olasılığı bildirdiğini belirtir; ... *hiç gülmeyecekmiş* gibi örneğini verir. Daha sonra Hirik (2014: 144-145), *Gelecekmiş gibi duruyor* örneğini ise gelme olasılığının yüksek olduğu şeklinde yorumlar ve bu ifadede gelme eyleminin gerçekleşme

olasılığının yüksekliğinin *gibi* ile sağladığını ileri sürer. Genel olarak iki başlık altındaki değerlendirmelerine bakıldığında *-mlş gibi* içeriğinde Hirik, *Imlş gibi* örneklerine yer vermiştir. Ayrıca aynı yapıyı uzak olasılık ve yakın olasılık olarak değerlendirmiştir. Uzak olasılık içinde verdiği örnekte *hiç* zarfının uzak olasılığı kuvvetlendirdiğini belirtir, yakın olasılık içinde değerlendirdiği örnekle aralarındaki fark *hiç* ve olumsuzluk ekiyle kombinasyonudur.

## 1.2. KIPLİK

Bir dilde sözcükler ya da dilbilgisel yapılar bağlama göre farklı anlamlar taşıyabilir, farklı görevler üstlenebilir. Bu nedenle dilbilgisel yapılar listeler halinde sunulabilse de anlam alanlarını belirlemek zordur. Dilde bu durumun belirsizliğe yol açtığı düşünülür (bk. Demir 2015). Dile edimsel bir olgu olarak yaklaşıldığında bir göstergenin sadece bir göndergeyle sınırlandırılmayacağı ve sayısız söylem çeşitliliği olduğu görülür. Bununla birlikte farklılaşmanın zıttına içsel dürtülerle ve tecrübelerle şekillenen<sup>33</sup> kavram dünyasında biçimsel benzerliklerin işlevsel ayrımı gizlemesi sonucu farklı sözcükleri genellikle aynı sayma eğilimi gösteririz (Altuğ 2013: 151). Bütün bu durumlar edimi gerçekleştiren konularla ilişkilidir. Dilbilimde konuşur ve ifade arasındaki bu ilişki kiplik kategorisi içinde ele alınır.

İnsan düşüncesinin anlaşılması zor alanlarından biri olan kiplik, dilbilimciler tarafından farklı yaklaşımlarla (bilişsel, pragmatik, semantik vb.) incelenmekte, kipliğin çeşitli tanımlamaları yapılmaktadır. Bu nedenle herkesçe kabul edilebilir evrensel bir tanımlamasını yapmak mümkün görünmemektedir. Araştırmalar doğrultusunda son yıllarda kiplik, dil tipolojisi çalışmalarının konusu olan bir diller arası dilbilgisel kategori olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Palmer 2001: 1). Fakat kipliği öylesine dilbilgisel bir kategori olarak değerlendirmek yetersizdir (bk. Rentzsch 2015). Sözlüksel işaretleyiciler, kiplik tümceler, deyimsele ifadeler vb. yollarla da ifadeye kiplik anlam yüklenebilir.

Kiplik, *olgusalılık dışı dünyada* konumlandırılan (Declerck 2011: 27), dildeki ifadelerin anlam ögelerine ilişkin semantik bir alan olarak değerlendirilir (Bybee, Fleischman 1995: 2). Ancak semantik ve bağlamla ortaya çıkan anlamları birbirinden ayırt etmek gerekir (Rentzsch 2013: 131). Semantik, kiplik anlamlar hakkında bilgi verebilir ancak arka planın da dahil edildiği okumalar kiplik için önemlidir. Bu nedenle kiplik çok anlamlılıktan ziyade metin bağımlı anlam alanıyla ilişkilendirilebilir (Kratzer 1991, von Stechow 2006).

Kiplik açısından incelenen ifadelerin doğruluk ya da yanlışlık değeri olan anlamlı cümleler olması gerekmektedir. Bu tür ifadeler daha önce de işaret edildiği gibi, *önerme* olarak

<sup>33</sup> İçsel ideaları, kategorileri ve ahlaki prensipleri reddeden John Locke ampiristlerin önemli temsilcilerindedir. Ona göre zihin doğumla *tabula rasa*'dır. Yani boş bir levhadır ve duyuusal deneyimlerle zihinsel içerik oluşur (Runes vd. (ed.) 1942: 170).

adlandırılır. Bu bilgilerin ışığında kiplik, genel olarak konuşucunun önermeye karşı yaklaşımı ve kendisiyle ilişkilendirdiği ifadeleri olarak tanımlanabilir.

İlk olarak felsefede tartışılan olasılık ve zorunluluk kavramları kipliğin temellerini oluşturur (Auwera ve Plungian 1998: 86). Anlambilimsel çatı ulamları olarak kiplik: olasılık ya da olabilirlik (possibility), gereklilik (necessity), ihtimal (probability), yükümlülük (obligation), izin (permission), yeterlik (ability) ve istek, gönüllülük (volition) alanlarını kapsar (Barbiers vd. 2002: 1). Von Fintel (2006: 2) bunlara amaçsallığı (teleological)<sup>34</sup> da ekler. Önermenin tanımladığı durum üzerinde konuşurun ve alıcının kontrolünü belirten bir sınıflandırma ise *içsel* (intrinsic) ve *dışsal* (extrinsic) ayrımıdır. İçsel düşünce kiplikleri konuşurun ya da alıcının ifade edilen olay ya da durum üzerinde insan kontrolünün olduğu izin, yükümlülük, isteme anlamlarını işaretler. Dışsal düşünce kipliklerinde ise konuşur ya da alıcı önermenin tanımladığı durum ya da olay üzerinde birincil olarak bir güce ya da kotrole sahip değildir, bu kiplik türüyle olasılık ve tahmin işaretlenir. Aynı işaretleyici farklı kiplik anlamlara işaret ederek hem içsel hem de dışsal olabilir. Örneğin *-Abil-* ihtimal, olasılık bildiriyle dışsal, izin bildiriyle içsel kategoriye dahil olabilir (Quirk vd. 1985: 219-220).

Kiefer (1987: 71) kiplik türlerini bir sistem içerisinde toplayarak, bir önermenin kiplik anlamının belirli arka planlar göz önünde bulundurularak önermenin zorunlu ya da olası doğru ya da yanlış olması şeklinde açıklar. Burada bağlam kiplik türüne göre değişmektedir. Örneğin konuşurun istek ve arzuları isteme (boulomaic) arka planında değerlendirilirken, epistemik kiplik konuşurun ne bildiği epistemik arka planında (konuşma arka planı) değerlendirilir. Kiefer belirli durumlar bağlamında olası dünyaları *erişilebilir dünyalar* ya da *arka planda* var olanlar şeklinde kısıtlar. Genel olarak bahsedilen alt ulamlar kiplik sınıflandırmalarında açıklanacaktır. Kiplik, sentaktik açıdan kiplik fiiller (modal verbs<sup>35</sup>), emir yapıları (imperatives), fiil çekimleri (verbal inflection), kiplik parçacıklar (modal particle) ile işaretlenmektedir.<sup>36</sup> Von Fintel (2006<sup>37</sup>) ve Declerck (2011: 21), bunlara koşul cümlelerini (conditional clauses) de ekler. Kiplik anlamın işaretlenmesinde de sözcüklerde görüldüğü gibi semantik bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik pragmatik düzeyde giderilmeye çalışılır.

<sup>34</sup> Von Fintel (2006) amaçsallık kipliği için “Zamanında evde olmak için taksiye binmelisin” örneğini verir. Kiplik işaretleyici olarak *have to* kullanılmaktadır. Fakat bu birincil bir amaçsallık işaretleyicisi olarak değil kiplik anlamın esnekliğini göstermek amacıyla verilmiş bir örnektir.

<sup>35</sup> Kiplik fiiller için İng. *must, may, can* vb. örnek olarak verilebilir. Ancak bu çalışmada Türkçe için kiplik fiil örnekleri: *inan-, bil-, san-, tahmin et- vb.*

<sup>36</sup> Modal parçacıklar içinde değerlendirebileceğimiz zarf için *world-creating* terimi de kullanılmaktadır (bk. Frawley 1992: 386). Bu terim kiplik işaretleyicilerinin olgusal dışı yeni bir dünya kurmalarıyla ilgilidir.

<sup>37</sup> Von Fintel, İngilizce için kiplik işaretleme yollarını kiplik yardımcı fiiller (*must/should/might/may*), yarı-kiplik fiiller (*has to/ought to/need to*), zarflar, isimler, koşul yapısı olarak sıralar.

Kiplik bildirimini taşıyan ifadeler, genel bir değerlendirmeye anlam alanlarına göre; epistemik kiplik (epistemic)<sup>38</sup>, deontik kiplik (deontic), dinamik kiplik (dynamic), aletik kiplik (alethic) olarak sınıflandırılabilir (Palmer 1990: 35-36, Papafragou 2000: 3-4, Aslan Demir 2008: 22-23, Rentzsch 2010b: 469). Ancak literatürde farklı terimlerin kullanımına yönelik öneriler ve kiplik sınıflandırmaları bulunmaktadır. Örneğin; Kiefer (1987) isteme kipliği (boulomadic modality)<sup>39</sup>, deontik kiplik, aletik kiplik, eğilim-yaradılış kipliği (dispositional modality), epistemik kiplik, dolaylı-koşullara bağlı kiplik<sup>40</sup> (circumstantial modality) sınıflandırmasıyla farklı bir yol izlerken Papafragou (2000), kipliği diğer sınıflandırmalara benzer şekilde kök (root modality) ve epistemik kiplik (epistemic modality) olarak sınıflandırır ve diğerlerinden farklı olarak konuşur odaklı kipliğe (speech-act modality)<sup>41</sup> değinir. Declerck (2011: 21) aynı şekilde kiplik kategorisini kök kiplik ve epistemik kiplik olarak ele alır. Palmer (2001) ise alt ulamları önermesel kiplik ve olay kipliği ana başlıkları altında toplar, sırasıyla ilk grubu epistemik ve evidensiyellik ikinci grubu deontik (kişiye dışsal bir kaynaktan gelen yükümlülük, gönüllülük (commissive), izin vb.) ve dinamik kiplik (kişiyle ilgili olan yetenek, istek vb.) olarak sınıflandırır. Deontik kiplik işlerin durumunun (state of affairs) ahlaki kabul edilebilirliği, istenirliği veya zorunluluğu ile ilgiliyken dinamik kiplik konuşura bir kapasite yükler ya da işlerin durumunda kılıcının katılımına ihtiyaç duyar. Kılıcı çoğunlukla canlıdır (animate), fakat cansız da olabilir (inanimate) (Nuyts 2001a: 25). Deontik kipliğin semantik yapısında gelecekçilik (futurity) vardır (Tavangar ve Amouzadeh 2009: 856). Geçmişe yönelik izin ya da emir verilemez, tavsiyede bulunamaz, yükümlülük veya gereklilik bildirilemez (bk. Palmer 1990: 10-11). Deontik kiplik işaretleyicisi gelecekte gerçekleşebilecek olası işlerin durumunu tek bir seçime indirger (Frawley 1992: 420).

Farklı terim önerileri ve sınıflandırma türü açısından Bybee'nin (1985) çalışması önemlidir. Bybee, kiplik kategorisinin alt ulamlarını konuşur odaklı, kılıcı odaklı kiplik ve epistemik kiplik ana başlıkları altında toplayarak, terim kullanımları için önerilerde bulunur (Bu sınıflandırma ve terim önerileri kiplik çalışmalarında değerlendirilir bk. Bybee 1994, 1995, Heine 1995, Coates 1995). Bybee, 1. Kılıcı odaklı (*agent-oriented*); ana cümlelerin yüklemi tarafından atıfta bulunulan eylemin yerine getirilmesiyle bağlantılı kılıcıya yönelik koşulları ifade eden bütün kiplik anlamları kapsar, örneğin sorumluluk, arzu-istek, yeterlik, izin alma ve kök olasılığı: *O*

<sup>38</sup> Kaynaklarda yer alan bir kiplik türü de *doxastic* "inançla ilgili". Epistemik kiplikle karıştırılabilir fakat farklıdır. Epistemik kiplik kişinin bilgisiyle ilgiliyken *doxastic* bu kiplik türü konuşurun inanç bildirimleri üzerinde durur (Kaufmann vd. 2006).

<sup>39</sup> Von Stechow (2006: 2) bazen isteme bouletic modality kullanımını yaygın kabul ederek bazen bouloaic olarak kullanıldığını belirtir.

<sup>40</sup> Örnek olarak "buraya yüksek bir hendek inşa edilmeli" ifadesini verir. Dış koşullara bağlı olarak su basınından korunmak için bir gereklilik anlatılır. İfadenin işaret ettiği "burada" arka planı önemlidir (Kiefer 1987: 91). Von Stechow (2006) verilen belirli koşullar kümesinde olasılık ve zorunlulukla ilgili olduğu şeklinde açıklar, başka bir terim karşılığının *dynamic modality* olduğunu belirtir.

<sup>41</sup> Bu terim Eve Sweetser'e aittir (2002). *Speech-act modality* kiplik kavramların diyaloglara uygulanmasıdır (bk. Papafragou 2000: 123-143).



*hızlı koşabilir.* 2. Konuşur odaklı (*speaker-oriented*); emir, isteme ya da izin verme gibi eylemi gerçekleştirmeye yönelik alıcıyı hareket ettirme girişiminde bulunan konuşur aracılığıyla konuşma edimlerini ifade eden talimat işaretleyicileri: *Bu sınava girmelisin.* 3. Epistemik kiplik olarak üç başlık altında değerlendirir. Konuşur odaklı kiplik, yükümlülüğün şartlarını dayatan emir gibi söz edimi türlerini kapsarken kılıcı odaklı kiplik deontik kipliği (sorumluluk ve izin ifadeleri) kapsamaktadır. Bybee deontik yerine kılıcı odaklı kiplik önerisini ifade türlerindeki morfosentaktik eğilimleri daha iyi yasıttığı şeklinde gerekçelendirir. Yarı evrensel eğilime göre konuşur odaklı ve epistemik kiplik kategorileri daha çok bükümlü ya da çekimli yapılarla işaretlenirken kılıcı odaklı kiplik fiiller, yardımcı fiiller, bağımsız parçacıklarla (non-bound particle) işaretlenir (Bybee ve Fleischman 1995: 6).

Kiplik sınıflandırmaları içinde önemli bir yere sahip farklı bir bakış açısı da Auwera ve Plungian'a (1998: 80-81) aittir. Adı geçen araştırmacılar çalışmalarında daha çok kiplik işaretleyicilerin semantik alanları üzerine yoğunlaşarak kiplik kategorisi içindeki ilişkiyi ortaya koyabilmek için katılımcıyı merkeze alan bir sınıflandırma yapmışlardır:

1. Katılımcı içi kiplik; olasılıksal durumda katılımcının iç yeteneği, kapasitesi, zorunlu durumda katılımcının iç ihtiyaçlarına değinilir. Örneğin:

*Ahmet gece beş saat uykuyla yetinebilir* (kendi içsel yeterliği).<sup>42</sup>

*Ahmet'in kendini iyi hissedebilmesi için her gece on saat uyuması gerekir* (zorunlu durum).

2. Katılımcı dışı kiplik; bu terim katılımcıya yönelik dışsal durumlar için önerilmiştir. Örneğin:

*İstasyona gitmek için metroyu kullanabilirsin* (olasılıksal durum).

*İstasyona gitmek için metroyu kullanmalısın* (zorunlu durum).

3. Deontik kiplik; katılımcı dışı kipliğin bir alt alanı olarak değerlendirilebilir. Auwera ve Plungian deontik kipliği, sıklıkla konuşur olmak üzere bazı sosyal ya da etnik kurallar gibi olgu durumuyla ilgilenen katılımcıyı, zorlayan ya da katılımcıya izin veren insan/insanlar gibi katılımcıya yönelik zorlayıcı veya olanak sağlayan dışsal durumların tanımlanması olarak açıklarlar.

*Oya şimdi işten ayrılmalı* (zorlayan, zorunlu durum).

*Oya şimdi işten ayrılabilir* (izin veren, olanak sağlayan durum).

4. Epistemik kiplik; bu terim sadece konuşurun yargılarına yöneliktir. Bir önermenin bazı yargılarla ilgili belirsiz ya da olası durumunu tanımlar. Örneğin:

*Ali varmış olabilir* (epistemik olasılık).

*Ali'nin varmış olması gerek* (epistemik zorunluluk).

<sup>42</sup> Auwera ve Plungian (1998: 80), doğuştan ve öğrenilen olarak ikiye ayırmaktadır *Onlar okumayı bilmiyor* (öğrenmediler), *Onlar okuyamaz* (körler).

Görüldüğü gibi sınıflandırmalar terim karmaşasına da neden olmaktadır. Genel olarak çalışmalarda kök kiplik (root modality) kavramı epistemik olmayan tüm kiplik durumlarını kapsayacak şekilde kullanılır; izin, istek, yeterlilik (deontik ve dinamik) vb. (Coates 1983, Palmer 1986: 103-104, De Haan 1997: 7, Papafragou 2000). Kök kiplik dışında kullanılan diğer terimler ise konuşur odaklı (speaker oriented) ve epistemik kipliğe karşıt olarak kullanılan kılıcı odaklı (agent-oriented) terimidir (Bybee 1985, Bybee vd. 1994, Bybee ve Fleischman eds. 1995).<sup>43</sup>

Kiplik kategorisi içinde anlam ilişkileri açısından birçok dilde aynı dilbilimsel biçim hem deontik kipliğin hem de epistemik kipliğin anlam alanını işaretleyebilir. Örneğin Türkçede genel olarak yeterlikle ilişkilendirilen *-Abil-* yapısı hem olasılık hem de öznenin eylemi gerçekleştirmek için gerekli izne ya da yeterliğe sahip olduğunu gösterebilir. Diğer yandan izin ve yükümlülük de birbiriyle yakından ilişkilidir. Rentzsch (2015: 22), deontik kipliğin farklı yorumlamalarına dikkat çekerken temel anlamın yükümlülük olduğunu, iznin de bu kiplik türüne dahil edilerek incelendiğini belirtir (Lyons 1977: 823, Palmer 2001: 9-10, Nuyts 2006: 4). Karabağ (2000: 276) ise aksi görüş bildirerek özellikle Türkçede yükümlülüğün temel anlamının izin olduğunu savunur. Semantik açıdan birbirlerinin alanını kapsamaları nedeniyle bu ilişkilendirmelerin yükümlülük başlığında birleştirilmeleri mantıklı görünmektedir. Her ikisi de yükümlülüğü yükleme ve yükümlülüğün muaf tutma olarak dış kaynaklı bir güce bağlıdır. Fakat daha ayrıntılı incelenmeleri için ikisi ayrı ayrı adlandırılarak ele alınabilir. Çalışmamızın kapsamı gereği bu kiplik alanları üzerinde durulmayacaktır.

Kiplik ifadeler, söylem anında gerçekleşen, gerçekleşebilecek ya da gerçekleşmiş ifadeler üzerine yargıda bulunabilmenin yanı sıra dil kullanımının sınırlarını zorlayarak olgusal dünyada söylem anında henüz meydana gelmemiş ve daha sonra da gerçekleşmeme olasılığı olan durumlar hakkında konuşma imkanı sunar (Papafragou 2000: 3). Kiplik işaretleyicisinin ifadeden çıkarılmasıyla geriye kalanlar (residue situation) olgusal dış dünyada gerçekleşen durumlar olarak temsil edilir, diğer bir ifadeyle cümlede gizlenen önerme kiplik dünyanın gerçekliğini taşır. Kiplik işaretleyicisiyle nötr değerdeki bir önermeye konuşurun yaklaşımına göre anlamın özel bir türü eklenir (Wärnsby 2006: 12). İşaretleyiciyle eklenen kiplik anlam bağlama göre farklı şekillerde yorumlanabilir (bk. Tavangar ve Amouzadeh 2009: 855).

Kiplik değerlendirmelerinde olgusal dünya ve olgusal dış dünyanın birçok şekilde ilişkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü kiplik ifadeler çoğu zaman gerçeklik değeri açısından

<sup>43</sup> Nuyts (2001a: 25-26) deontik ve dinamik kipliğin bir arada verildiği kiplik sınıflandırmalarını eleştirir, bu iki kiplik türünün iki ayrı anlam olarak sınıflandırılması gerektiğini belirtir. Bu tür sınıflandırmalarda açıkça iki ayrı kategori olan bu kiplik türlerine eşit yaklaşılması önerilir. Dinamik kiplik kılıcı odaklıken deontik kiplik konuşur odaklı olduğu kadar kılıcı odaklıdır da. İzin ve yükümlülük genellikle kılıcıya yöneliktir, fakat konuşur izini veren olarak da açıkça mevcuttur. Bu nedenle Nuyts kök kiplik ve kılıcı odaklı kiplik, konuşur odaklı kiplik sınıflandırmalarını kullanmaz.

olası bir gerçekliğe (possibly factual) atıfta bulunmaktadır. Böylece gerçek dünya içinde farklı bir boyut oluşturarak olmayan şeyler hakkında konuşma imkanı sunar. Bu açıdan epistemik kiplik işaretleyicilerinin, hipotetik durumlar kurarak onların gerçek dünyayla eşleştirilmesinin kestirimlerinde farklı kuvvetleri ifade etmemize olanak sağladığı genel kabul görürken, Declerck (2011: 27) kök kiplik (root modality-nonepistemic) ya da deontik kipliğin (deontic modality) olgusal değeri bildirmediği için olgusal dünya ile ilişkilendirilemeyeceğini savunur. Ancak epistemik kiplik dışındaki türler de açık bir şekilde olmasa da olgusal dünyayla ilişkilidirler, sadece olgusal durumunu ile ilgili birincil olarak yargı içermezler.

Kiplikle karıştırılan hatta bazen yerine kullanılan *kip* kavramı için, kiplik fonksiyona sahip fiilin şekil olarak dilbilgiselleşmiş bir kategorisi denilebilir (Frawley 1992: 386, Bybee, Fleischman 1995: 2, Kılıç 2004: 2, Aslan Demir 2008: 17-18, Öz Özcan 2009: 448, Çürük 2010: 59, Seçkin 2014: 11). Kip<sup>44</sup> ile ilgili bu tanımlama ve önermedeki işlevi göz önünde bulundurulduğunda kiplerin kiplik kategorisinin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu sebeple tezde, Türkçe dilbilgisi kitaplarında *kip* olarak belirlenen biçimbirimler “morfolojik işaretleyiciler” başlığı altında incelenecektir. Terimlerle ilgili farklı görüşler de vardır (bk. Palmer 1995: 454<sup>45</sup>). Kip ve kiplik ayrımı ile ilgili Türkçe literatürde yaygın olan görüş kipin konuşurun ifadesinde yansıttığı ruh durumu ve tutumu, kipliğin ise dilbilgisel bir kategori olarak tanımlanmasıdır (Dilaçar 1971: 106-107, Hirik 2014: 5<sup>46</sup>). Bu görüşe zıt olarak Karabağ (2000: 275), çalışmasında kipi bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirleyen ifade türü olarak, kipliği ise fiil tarafından belirlenen bir olayın ya da eylemin nasıl oluştuğunu ya da düşünüldüğünü belirtmek olarak ifade eder. Yani Karabağ kipi dilde kullanılan işaretleyiciler, anlamsal düzeyini ise kiplik olarak değerlendirir. Bu karışıklığın nedenlerinden biri Türkçede bağımlı biçimbirimlerin uzun yıllar *kip* başlığı altında değerlendirilmesidir.<sup>47</sup>

Kılıcı odaklı kiplik ve epistemik kiplik aynı işaretleyici üzerinde örtüşebilmektedir. Bu semantik alanlar şu şekilde somutlaştırılabilir: olasılık-izin (İng. can, may), yükümlülük-en yüksek olabilirlik (İng. must, should), kestirim ya da öngörü-niyet veya varsayım (İng. will, would). Kiplik işaretleyici unsurun birincil olarak deontik kiplik mi epistemik kiplik mi bildirdiği bağlama göre belirlenebilir, anlam pragmatik düzeyde açıklık kazanır (Sweetser 1984:82). Bazı durumlarda ise iki anlam kaynaşır. Özellikle yazılı metinlerde alıcının iki anlam alanı arasında seçim yapması gerekmez. Örneğin *Polen bir gülün stameninden düşebilir ve bir diğerinin stigmasına taşınabilir* (Coates 1995: 62).

<sup>44</sup> Frawley (1992: 386-387), kipin kiplikle eş anlamlı kullanımını eleştirir; kipin, kiplik bildirebilen veya örtüşebilen morfosentaktik bir araç olduğu fakat yine de kiplikten ayrı olduğunu savunur.

<sup>45</sup> Palmer kiplikbirim (modal) ve asıl eylem (full verb) terimlerini biçimsel, dilbilgisel, unsurlar için kullandığını kiplik (modality) ve önerme (proposition) terimlerini ise anlam boyutu için kullandığını açıkça belirtir.

<sup>46</sup> Konuşurun sözcesinde beliren ya da varolan ruh durumu olarak tanımlar ve semantik bir kategori olarak değerlendirir (2015: 5-6)

<sup>47</sup> Modal, modal sözler terimlerinin kullanıldığı çalışmalar da vardır (bk. Öz Özcan 2009)

Deontik kiplik ve epistemik kiplik arasındaki farkları tespit edebilmek amacıyla belirli kriterler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneğin; Heine, kılıcı odaklı ifadeleri epistemik ifadelerden ayıran özellikleri şu şekilde sıralar; 1. Bildirimsel ifadelerden çok soru ifadelerinde görülür, 2. Doğrulayıcı, gerçekleyici ifadelerden daha çok negatif ifadelerde ortaya çıkar, 3. Öznesi üçüncü şahıstan çok birinci ya da ikinci şahıstır (1995: 26). Coates (1995: 56, 60) Heine'nin çalışmasını değerlendirir ve tespit ettiği özellikleri zayıf bulur. Coates terminoloji olarak Heine'nin (1995) tercih ettiği kılıcı odaklı yerine kök kipliği kullanır. Coates, Heine'nin (1995: 29) kök kiplik bildiren ifadeler için belirlediği kriterleri şu şekilde sıralar: F kipsel güç (modal force), A<sup>48</sup> kılıcı (agent), D dinamik (dynamic), L<sup>49</sup> sonralık (later), P olasılık-ihtimal (probability)<sup>50</sup> ve epistemik ya da yükümlülük bildirme durumlarını bunlara göre incelediğini belirtir. Bu kriterleri geliştirmek amacıyla deontik ve epistemik kipliğin ayrımı için olasılığın söz konusu olduğu durumlarda öznelliğin (S-subjectivity) de eklenmesi gerektiğine dikkat çeker. Böylece öznelliğin varlığı ya da yokluğuna göre bu iki kiplik kategorisinin birbirinden ayrılabilceği görüşündedir.

Dil edinimi amacıyla hazırlanan gramerlerde ya da geleneksel gramer kitaplarında kiplik yapılarının tanımlanmasından çok olası anlam listeleri verilir. Kiplik kategorisi için farklı tanımlamalar sunulsa da standart bir tanımın yapılması ve bunun yaygın olarak kabulü zordur.

Ana dil konuşuru tarafından kipliklerin birincil anlam alanı bağlama göre değişir (bk. Heine 1995: 27). Heine (1995: 28) bağlamsal çerçeveyi odaklı ve odaklı olmayan şeklinde sınıflandırmak için şu faktörleri sıralar:

**Bağlamsal ipuçları:** Odak çerçevesi ufak da olsa bağlamı bildiren bir ipucu olduğu durumlarda, bu ipuçları kendiliğinden zihinsel ya da hayale dayalı bir efor sarfetmeden ifadenin anlam alanına zemin hazırlarlar. Odak çerçevesi olmadığı durumlarda ise zihinsel bir enerjiye ihtiyaç vardır.

**Dünya bilgisi:** Epistemik anlamın odaklı olduğu *Saat 3 olmalı* örneğinde zamana müdahale edemediğimiz ya da yönetemediğimiz için kılıcı odaklı yorumlama yapamayız. Bu nedenle yargı epistemik odaklıdır.

**Sosyal normlar:** Pozitif dünyada insanların sosyal açıdan kabuledilebilir bir şekilde davrandığına inanır ve öyle davranmalarını bekleriz.

*O cesur olmalı* (kılıcı odaklı ya da epistemik).

*O korkak olmalı* (epistemik çünkü insanların sosyal açıdan kabul edilemez şekilde davranacaklarını düşünmeyiz.)

<sup>48</sup> Heine (1995: 29) kontrol eden kılıcı için C kullanmıştır.

<sup>49</sup> Olay atıfta bulunulan zamanda henüz gerçekleşmemiştir: *O gelmeli*. Kullanılan zaman geniş zaman ama olayın gerçekleşme zamanı gelecekte konumlandırılır.

<sup>50</sup> Olay olgusal değildir fakat belirli bir gerçekleşme olasılığı vardır.

Burada Hein anlam içeriğinde ayrıntı bir noktaya işaret etmektedir. Önermenin taşıdığı anlam alanı ve sosyal normlar birlikte düşünüldüğünde *O cesur olmalı* önermesini tahmin ya da gereklilik için kullanabiliriz. Fakat “korkak olmak” sosyal normlara göre gereklilik bildiremez. Türkçe için düşündüğümüzde *-mAll* hem deontik hem de epistemik için kullanılabilir. Bu önermelerde birlikte kullanıldığı yapının tamamının etkili olduğu açıkça görülmektedir.

Deontik kiplik ve epistemik kiplik arasındaki farklar değerlendirildiğinde deontik kiplik eyleme yönelik, epistemik kiplik önermeye yöneliktir. Epistemik kiplik gerçeklikle ilişkiliyken, deontik kiplik işlerin durumuna ilişkindir. Epistemik kiplik, bir skala üzerinde değerlendirilebilir fakat deontik kipliğin alt ulamları için bir skala söz konusu olamaz: izin ya verilir ya verilmez (bk. Tavangar ve Amouzadeh 2009). Üretici söz diziminde, kiplik incelemelerinin birçoğu epistemik ve yardımcı fiil köklerinin yorumlanması üzerine yoğunlaşmıştır. Fiil köklerinin yorumlanması bazı eylemleri gerçekleştirmek ya da ilişkili durumlara yol açmak için dilek, yetenek, izin, yükümlülük gerektirirken; epistemik yorumlamalar, konuşucu merkezli veya içe yerleşik ifadelerin bulunduğu durumlarda önermenin gerçekliğinin niteliğine ya da yeterliğine dayanan ana konu odaklı yorumlamalar gerektiren bir sınıftır (bk. Lyons 1977).

## 2. ALETİK KIPLİK VE EPİSTEMİK KIPLİK

Son zamanlara kadar kiplik mantık neredeyse sadece bugün aletik<sup>51</sup> kiplik (alethic, logical) olarak ifade ettiğimiz (önergelerin olası gerçekliği ve zorunlu gerçekliği vb.) konularla ilgileniyordu. Kiplik mantığın dilbilimin konusu olmasıyla geleneksel anlamda zorunlu ya da olası gerçeklik olarak tanımlanan şeyler, bugün aletik zorunluluk şeklinde tanımladığımız önermelere göndermede bulunan bir kategori olarak değerlendirilmeye başlanmış ve aletik kipliğe ek olarak diğer kategoriler ortaya çıkmıştır. Yine bu bilgiler ışığında benzer şekilde, önermeler zorunlu yanlış değilse (örneğin önermeler mantığa göre en azından bir olasılık dünyasında gerçektir) “aletik olarak mümkün” şeklinde tanımlanmıştır (Lyons 1977: 791).

Zorunluluk (necessity) ve olasılık (possibility) bugün dilbilimin konusu olarak çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. En yaygın sınıflandırma epistemik ve deontik şeklindedir. Aletik zorunluluk açısından epistemik ve deontik yerini tanımlamaya çalışırsak epistemik zorunluluğun sezgisel olarak deontik zorunluluktan aletik zorunluluğa daha yakın olduğu sonucuna varırız. Çünkü aletik ve epistemik gerçekliği sorgularken, deontik kiplik eylem odaklı olup özne ile dış dünya arasında kurallara, kanunlara bağlı bir ilişki kurar. Bir önerme, herhangi bir alanda bir önerme grubu tarafından zorunlu kılınyorsa aletik zorunluluktan, önerme grubu ile uyumlu ise aletik olasılıktan söz edebiliriz (Papafragou 2000: 79). Aletik kiplik ve epistemik kiplik ilişkisini anlamak için aletik belirsizlik ve epistemik belirsizlik ayrımını göstermek gerekmektedir.

Diğer kiplik türleriyle karıştırılan aletik kipliğin Türkçe üzerine yapılan çalışmalar arasında epistemik kiplik olarak kabul edebileceğimiz ifadeler için de kullanıldığı görülmektedir (bk. Cinque 2002). Yalçınkaya, hazırladığı yüksek lisans tezinde (2015) çoğu örnekte hangi işaretleyicinin kiplik anlam bildirdiğini belirtilmeden Köktürkçede kullanılan karakteristik epistemik kiplik işaretleyicisi *erinçin* de aralarında bulunduğu farklı ifadeleri değerlendirmiş, *alethic modality* karşılığını *kanıt kipliği* olarak aktararak aletik kiplik tanımını vermiştir.

Tüm bu görüşleri göz önünde bulundurarak olasılık ve zorunluluk bildirim epistemik kiplikte önermede konuşurun bilgisine bağlı olarak ortaya çıkarken aletik kiplik günlük konuşma dilinde sık rastlanılmayan gerçekliğe yöneliktir (Kiefer 1987: 68-69).

*Kediler hayvan olmalı* aletik zorunluluk (analitik)

*Kediler tehlikeli olabilir* aletik olasılık (olası, zorunlu olmayan)

<sup>51</sup> *Alethic* Yunanca “gerçek” (truth) kelimesinden gelmektedir. Hirik, *alethic* sözcüğünün karşılığını mantıksal doğruluk olarak vermiştir (2014: 26).

## 2.1. EPİSTEMİK VE ALETİK BELİRSİZLİK

Epistemik ve aletik kiplik arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için, zorunluluk ve olasılık terimleri içinde yer alan belirsizlikten (uncertainty) hareket edilebilir. Felsefi açıdan bakıldığında bu belirsizlik ikiye ayrılır. Birinci tür belirsizlikte, olayın oluşu tamamen seçkisizdir (randomness), öngörülemez. İkinci tür belirsizlik ise olay hakkındaki bilgi eksikliğimizden doğar. Yani varolan bilgiye konuşur sahip değildir. Birinci tür belirsizlikle ilgili olasılığa matematikte *aleatorik olasılık*, ikinci tür belirsizlikle ilgili olasılığa da *epistemik olasılık* denir. Bu ikisi arasındaki farkı aşağıdaki gibi örneklendirebiliriz:

“*Aleatorik (seçkisiz) belirsizlik*, olayları seçkisiz biçimde olduran bir neden (cause, fenomen) var olduğu varsayımına dayanır. Örneğin, bir para attığımızda tura gelme olasılığının  $\frac{1}{2}$  ve yazı gelme olasılığının da  $\frac{1}{2}$  olduğunu söyleriz. Parayı ne kadar atarsak atalım, kim atarsa atsın, bu olasılıklar değişmez ve birbirlerine eşittirler. Kesinlikle, seçkisizdirler; bilgi ya da deneyle bu olasılıklar değiştirilemez. Oyun kağıdı destesinden bir kart çekme, rulet oyunu, zar atma gibi olayların hepsi (hilesiz olmaları koşuluyla) seçkisiz belirsizliklerdir” (Karaçay 2006: 3).

Öznellik, aletik ifadeyle epistemik ifadenin ayrımında da rol oynar. Yukarıdaki örnekte de bahsedildiği gibi epistemik ifade kişiye bağlıdır ve olasılık değeri değişebilir, ama aletik ifadedeki belirsizlik kişiye göre değişmez. Aletik kiplikle işaretlenmiş bir önerme kiplik ifade bulundurmeyen bir önermeden daha kuvvetlidir. Çünkü sadece gerçek değil zorunlu olarak gerçek kabul edilmektedir. Epistemik kiplikle işaretlenmiş bir önerme ise daha zayıf bir iddia niteliği taşımaktadır (Papafraçou 2000: 80).

Matematikçi Karaçay’ın (2006: 4) verdiği şu örnek konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir.

“Biz, bu günkü bilgilerimizle (ya da araçlarımızla), atılan paraya etki eden fiziksel kuvvetleri eksiksiz hesaplayamıyoruz. O nedenle, yazı mı yoksa tura mı geleceğini bilemiyoruz ve bu olayı seçkisiz diye niteliyoruz. Eğer, günün birinde, atılan paraya etki eden bütün kuvvetler hesaplanabilir hale gelirse, bu olay seçkisiz olmaktan çıkacaktır.”

Verilen para örneğinde eğer fiziksel nedenler açıklanabilirse aletik belirsizlik kaybolur ve epistemiğin konusu haline gelir. Yani var olan bir bilgi vardır ve konuşur bu bilgiden yoksun olduğu için mevcut bilgiyle; *bildiğim kadarıyla, bence...* vb. bir ifadeyle tahminde bulunur.

Sonuç olarak aletik kiplik dünyadaki gerçeklik için kullanılırken epistemik kiplik kişinin zihnindeki bilgi doğrultusunda çizdiği gerçekliği ifade etmede kullanılır. Epistemik kavramlar kılıcının zihinsel yaşamında katılımcılar olarak işlem gören önermelerle ilişkiliyken akıldan bağımsız (mind-independent) soyut şeyler olarak görülen önermeleri içerdiği için aletik kavramlar farklılık gösterir.

### 3. EVIDANSİYELLİK VE EPİSTEMİK KIPLİK İLİŞKİSİ

Birbirine yakın değerler, eş zamanlı ve art zamanlı olarak aynı dilbilgisel işaretleyiciyle ifade edilen fakat farklı anlamlara gelişen bir birliktelik eğilimi gösterirler. Bundan dolayı eğer görünüşte iki farklı değer tutarlı olarak farklı dillerde bir işaretleyicinin farklı iki kullanımı olarak ortaya çıkıyorsa, işaretleyici evrensel kaplamı içinde yakın alanlarını işgal ediyor olmalıdır (Plungian 2001: 350). Örneğin gereklilik ve epistemik zorunluluk anlamlarında kullanılan İngilizcede *must*, Almancada *müssen* ve Türkçede *-mAll*, bağlama göre üstlendikleri görevlerde bu benzer yapıyı sürdürmekte, biçimbirimler aynı anlam alanları doğrultusunda kullanılma eğilimi göstermektedir (Deontik olarak gereklilik anlamı gramer kitaplarında yer alırken epistemik zorunluluk anlamı ikincil görülümde ve gramere alınmamaktadır) (bk. Auwera ve Plungian 1998: 84).

*-mAll* biçimbiriminin kullanım alanı üzerinden örneklendirilerek<sup>52</sup> açıklanan durumla ilişkili olarak literatürde; epistemik kiplik ve evidansiyellik aynı kategori içinde değerlendirilmiş, birbiriyle bağlantısız görülmüş ya da evidansiyellik epistemiğin bir alt kategorisi olarak sınıflandırılmıştır. Bu karışıklığın nedeni, evidansiyellikten ziyade bazı durumlarda evidansiyellik işaretleyicisinin epistemik yorumlamaya izin veriyor olmasıdır. Nitekim yakın zamana kadar evidansiyelliğe *kiplik* konusu altında yer verilmiştir (bk. Bybee 1985: 184, Auwera ve Plungian 1998: 85, Palmer 1986, 2001: 22, Frawley 1992: 407, Ruhi vd. 1997: 105, Johanson 2003: 273, Kılıç 2004: 1, Balcı 2012: 104, Hirik 2014). Boye bu kategorileri ilişkilendirerek inceleyenlerin her ikisinin de daima bilginin kaynağını, kanıtı ya da kanıtın doğrulanması gibi içerikler taşıdığı ve gerçeklik derecesini ifade ettikleri görüşlerini belirtir ve kendisi var olan tüm görüşlere alternatif bir öneri sunar. Bu öneride evidansiyellik ve epistemik kipliği ayrı kategoriler kabul ederek üçüncü bir kategori olarak verdiği *epistemisitenin* (epistemicity) alt ulamları olarak tanımlar. Bilginin kaynağı, delil, doğrulama ya da *epistemik doğrulama* (epistemic justification) ile ilgili olarak evidansiyelliğin tanımlama kategorisi, kesinliğin dereceleri ifadeye bağlılık ya da *epistemik dayanak* (epistemic support) ile ilgili olarak epistemik kipliğin tanımlama kategorisi açıklanırken epistemisitenin tanımlama kategorisi epistemik kiplik ve evidansiyelliğin alt ulamlarından oluşur, epistemik doğrulama ve epistemik dayanak kavramlarını içeren *doğrulamayı dayanak* (justificatory support) kavramı açısından belirlenir (2012: 2-3). Kılıç (2004), farklı görüşlerin varlığını ikisinin de bilgiyle ilgili olmasıyla ilişkilendirirken, Johanson evidansiyelliğin taşıdığı dolaylılık ve belirsizlikle ilgili

<sup>52</sup> Gramerin başka alanlarında da görülebilen durum, burada *-mAll* biçimbiriyle örneklendirilmiştir. Biçimbirimler de sözcükler gibi farklı dillerde benzer anlamlarda kullanılabilir. Fakat gramer kitaplarında yer alan fiil bölümlerine baktığımızda semantik alanları sözcüklere kıyasla daha arka planda bırakılmaktadır fakat sözcükler gibi önemli bir işleve sahiptir. Yine tarihsel süreçte biçimbirimlerin de semantik alanları sözcükler gibi değişmekte dil ilişkileri vb. durumlardan etkilenmektedirler. Fakat dirençleri kendi içinde ve sözcüklerle karşılaştırıldığında farklılık gösterebilir (bk. Johanson, Lars (2000), Türk İlişkilerinde Yapısal Etkenler, Ankara: TDK yay.)



olabileceğini ileri sürmüş, Türkçedeki dolaylılık ya da evidensiyellik işaretleyicisi *-mİş*'ın asıl anlamının epistemik değer belirtmek olmadığını vurgulamış, *-mİş* içeren bir önermede bilginin kaynağının vurgulanmadığı fakat kaplamsal olarak ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (bk. Johanson 2000b). Auwera ve Plungian (1998: 85) çalışmalarında Türkçedeki bu gelişimin dillerarası bir özellik olduğunu bitmişlik bildiren bir işaretleyicinin evidensiyelliğe gelişebileceğini, araştırmalara atıfta bulunarak belirtirler.

Rentzsch (2015: 24), evidensiyellik ve epistemik kipliğin farklı anlam alanlarına işaret ettiklerini kabul eder ve zaman zaman zorunlu olmayan pragmatik okuma ya da zorunlu semantik bir bileşen olarak evidensiyellik işaretleyicilerinin epistemik tamamlayıcı (supplement) taşıyabileceği görüşündedir. Zıttı yönde epistemik unsurlar da ikincil okuma olarak evidensiyelliği çağrıştırabilir. Asıl sorunun işlevsel olarak evidensiyellik ve kiplik arasında bir sınır çizmek olduğu görüşündedir (2015: 226). Bu görüşünde Cinque'e (1999: 135) atıfta bulunarak iki kategorinin uyum içinde ortaya çıkmaları tartışılırken (önceki sonrakinin kapsam alanına düşer) aslında girişik karşılıklı kapsam ilişkisi gösterdiğini, ancak işlevsel kriterlerin her iki kategorinin unsurları arasındaki ilişkiyi açık hale getirmek için güvenilir bir ölçüt sunmadığını belirtir.

Epistemik kiplik ve evidensiyellik ilişkisinde ayrıca ele alınması gereken bir konu da evidensiyelliğin bir alt ulamı olan aktarım ifadelerinin epistemik anlam taşıdığı ve epistemik açıdan değerlendirilebileceği görüşüdür. Örneğin Kinya Riwanda dilinde "söyle-" fiiliyle aktarılan dolaylı bir ifadeye konuşurun yargısına olan güvenini bildirmek için ya da nötr değerde aktarım olduğunu göstermek için farklı tümleyiciler (complementizer) kullanılır (Givon 1982: 27-28). Bir tümleyici konuşurun aktarılan ifadeye şüphesini işaretlerken diğer tümleyici ifadenin doğruluğu açısından tarafsızlığı bildirir: *O ona senin ..... söyledi* yorum yok ya da şüpheliyim. Bu çalışmada kaplamsal olarak epistemik değer bildirdiği kabul edilerek aktarımsal ifadeler, ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

Willet (1988: 86-87) evidensiyellik işaretleyicilerinin olgusal dünyayla ilişkisini bilginin kaynağı ve yargının olgusallığa yönelik kuvveti açısından değerlendirerek şemalaştırır. İlk şemaya (major parameters) göre duyular yoluyla elde edilen kanıt en güvenilir bulurken, aktarım yoluyla elde edilen kanıt orta dereceli ve mantık yürütmeye dayanan çıkarımsal evidensiyelliği en az güvenilir olarak kabul eder. Bu şemaya göre duyularla elde edilen kanıt dayalı ifade olgusallığa yakinken, aktarımsal ifade daha düşük seviyede olgusallığa yakın olup hem kesinlik hem olasılık bildirebilir, çıkarımsal ifade ise daha çok olasılık bildirmekle birlikte şüphe de bildirebilmektedir. Evidensiyellik türlerinin değerlendirildiği şemada gelişigüzel çizilmiş ve anlam alanı olarak eğilimli oldukları yönler de belirtilmiştir. İkinci şemada ilgili parametreler olarak zamansal yakınlık ve uzaklık skalası verilmiştir. Yakın; yakın geçmiş,

şimdiki zaman, yakın gelecek (gerçekliğe yakın bir değer taşırlar), uzaklaştıkça ikinci sekmeye tarihsel geçmiş ve mitolojik geçmiş (orta düzeyde bir gerçeklik değeri taşırlar), skalanın üçüncü sekmesinde ise uzak geçmiş ve uzak gelecek (düşük değer taşırlar) yer almaktadır.

Evidensiyellik epistemik kiplik arasındaki ilişkiyi Willet'ten farklı ele alan Nuyts (2001b: 386) bu iki kategori arasında yakın bir ilişki kurar. Ona göre öznellik epistemik alan ve evidensiyel alan arasında ayırıcı değildir, epistemik ifade güçlü bir kanıtı dayanıyorsa nesnel, zayıf bir kanıtı dayanıyorsa öznedir (bk. Lyons 1977: 797). Buna göre ne kadar güçlü delillere dayanırsa konuşurun ifadesi o düzeyde nesnellüğün alanında yer alacaktır. Öznellik ve nesnellik ayrımının epistemik iki alt alanı değil, epistemik kiplik ve evidensiyellik arasındaki etkileşime dayalı bir yorumlama olduğu görüşünü açıkça belirtir. Bu görüşüyle Lyons'ın epistemik kiplik içinde değerlendirdiği özne-nesnel ayrımından farklı bir yaklaşım sergiler.

Sonuç olarak kiplik ve evidensiyellik birbirine geçmiş iki kavram alanı gibi görünmektedir. Buna rağmen ayrıntılı çalışmalar sonucu aralarındaki farklar ve benzerliklerin belirlenmesiyle ayrı kategoriler olarak incelenmeye başlanmışlardır (Aikhenvald 2004, De Haan 1999). Bu incelemede de ayrı kategoriler oldukları fakat bazı noktalarda örtüştükleri ortaya konulmaya çalışılacaktır (bk. Nuyts 2001a: 27, Rentzsch 2015: 24). Bu nedenle aşağıda evidensiyellik hakkında bilgi verilecek, epistemik kiplikle örtüştüğü ve ayrıldığı durumlar örneklerle açıklanacaktır.

### **3.1. EVIDENSİYELLİK**

Konuşurun; bilgiye dolaylı mı, doğrudan elde ettiği bir bulgudan hareketle mi, duyu organlarıyla algılayarak mı yoksa başka birileri aracılığıyla mı ulaştığı gibi bilgileri çeşitli araçlarla işaretleyerek alıcıya bildirmesi mümkündür. Dilbilimde bu durum, evidensiyellik kategorisi olarak adlandırılır. Dilbilimcilerce işlevsel bir alan olarak değerlendirilen evidensiyellik kategorisinin birçok dilde varlığına işaret edilir. Bu nedenle evidensiyellik evrensel bir kategori sayılabilir (Aikhenvald 2004, Cornillie 2009, De Haan 1999).

Bilgiyi elde etmenin türü duyusal ya da görsel delil, çıkarsama ve duyuma dayalı (rivayet, aktarım, işitme) olabilir. Bu nedenle evidensiyelliğin kendi içinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere (birincil ve ikinci el) ikiye ayrıldığı görüşü vardır (Willet 1988, Aikhenvald 2004). Bu görüşü savunan dilbilimcilere göre; konuşur olaya tanık olduysa ifadede doğrudan, etkilerinden sonuç çıkardıysa ya da başkalarından duyduysa dolaylı evidensiyellik aranabilir. Diğer bir görüş ise bilginin görme, işitme, çıkarımda bulunma, farkına varma, koklama vb. yollarla elde edilmesi de dolaylıdır (Johanson 2000b, Demir 2012: 97). Çünkü ifadenin temelinde görünüşten hareket ederek yorumlama vardır. Bu tür bilgiler içseldir ve duyularla elde edilen bilgiler (koklama, tatma, duyma (sesin algılanması) gibi durumlar) ikincil niteliktedir. Genişlik, şekil,

durma, hareket etme, teklik, çokluk gibi durumlar ise dış dünyaya aittir ve birincil niteliktedirler (Runes vd. 1942: 170).

Türkçede dolaylı-dolaysız zıtlığı yoktur, bu nedenle bu tür bir sınıflandırma uygun değildir. Evidensiyellik bildiren *-mİş* hem işitmeye dayalı hem de aşağıda verilen diğer evidensiyellik türlerini işaretleyebilir. Türkçede evidensiyelliği Johanson'un (2000b, 2003) ve Aikhenvald'in (2004) görüşlerini göz önünde bulundurarak üç alt başlık altında tanımlayabiliriz:

1. İşitme (hearsay): bir başkası aracılığıyla bilgiye ulaşma; iddiaya göre, anlatılana göre, onların söylediği gibi vb.

2. Çıkarım (inference): belirli ipuçlarına göre mantık yürütmeye dayanır; bilginin temeli soyut düşüncedir, örneğin *Uyumuşum* (Birileri bize kalk demiş olabilir).

Çıkarım evidensiyelliği kendi içinde iki şekilde ele alınabilir: a. Varsayım (assumed) ifadeleri; bilginin kaynağı genel bilgimizdir, kanıt zayıftır. Bu sebeple konuşur genel bilgisine güvenmek zorunda kalır b. Gözlemlenen bir sonuca dayanan ifadeler; açık bir kanıt bulunmalıdır ve olayın kendisi görülme de kanıt rahatlıkla görülebilmelidir (Aikhenvald 2004: 2-3).

3. Algılama (perception): Dayanak, bir olayın duyuşal olarak veya izlerinin ya da sonuçlarının temel alınmasıyla edinilen bilgidir. Örn. görme, duyma, hissetme vb. *Yemek pişmiş* (Tadına baktım). Johanson'un örneği ise *İyi çalıyormuş* (Dinledim)<sup>53</sup> (Johanson 2003: 274-275).

Fraklı bir yaklaşımla Türkçede doğrudan ve dolaylı ayrımı yapan Willet (1988: 75) geniş zamanın konuşurun doğrudan kanıt olduğunu gösterdiğini, bağımsız iki geçmiş zaman ekinden *-DI*'nin duyularla elde edilen (attested) doğrudan evidensiyelliği, *-mİş*'in ise çıkarımsal (inferring) ve aktarımsal (reported: rüyalar ve folklorik eserler de dahil) dolaylı evidensiyelliği işaretlediğini belirtir.

Bir evidensiyellik işaretleyici morfem, genellikle birkaç ilişkili kaynağı içerir. Örneğin bir kanıt duyulan, koklanan ve dokunmayla hissedilen şeylere atıfta bulunabilir. Morfemin evidensiyellik işaretleyicisi olarak kabul edilebilmesi için tek başına "bilginin kaynağı"ni işaretleyebilmesi gerekir.<sup>54</sup> Bu tür yorumlar için kanıt anadil konuşurunun sezgilerinden ve sözcüksel donatı imkanı başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan gelir. Yani evidensiyel isteğe bağlı olarak sözcüksel bir unsurla yeniden ifade edilmiş ya da bir evidensiyelle sözcüksel bir açıklayıcı eklemiş olabilir. Örneğin *Eve gelmiş, gördüm, Gördüm, eve gelmiş*. İki ifade için farklı okumalar yapılabilir. İlk ifadede *-mİş* işaretleyicisi *gördüm* evidensiyellik bildiren fiilden önce

<sup>53</sup> Bu önermede daha çok (*bilmiyordum, beklemiyordum*) *iyi çalıyormuş* ya da başkasından duyulan bir önermenin doğrulanması bağlamında (*gerçekten*) *iyi çalıyormuş* denilebilir. Burada duyularla algılama, yeni bilgi (new information) edinme, beklenilmeyen durum (unexpected) ve yakın geçmişteki bir durumu ifade etmektedir. Buradaki kapsam genişliği *-yor* ile kombinasyonundan kaynaklanıyor olabilir. Johanson (2003: 284-285) *büyümüşsün*, Bu kız ne güzelmiş gibi ifadeleri dolaylılığa as i am/become aware of anlamının eklenmesi olarak açıklar ve konuşurun beklentisine zıtlık bu değer bir parçası değildir.

<sup>54</sup> *-mİş* tek başına bilginin kaynağı olduğunu bildirir. Fakat *-DI* evidensiyellik bildiren bir sözcüksel işaretleyiciyle kullanıldığı durumda alıcıya evidensiyellik anlamı verir.

geldiği için epistemik kiplik açısından yorumlanabilir, ancak belirsizlik vardır. Daha sonra takip eden açıklayıcı bu anlam belirsizliğini ortadan kaldırır. İkinci önermede ise *gördüm*, *gör+* geçmiş zaman bildiren *-DI* ile birlikte ardından gelen *-mİş*'in evidensiyel olduğunu bildiren bir öncül yargı olarak düşünülebilir. Bilginin kaynağının neye dayandığını açıklar. *-mİş*'in kullanımlarında ortaya çıkan belirsizlikle ilgili olarak Bacanlı (2008: 16), bitmişlik ve evidensiyelliğin genetik ve ontolojik akrabalığından dolayı bitmişlik bildiren *-mİş* ile evidensiyellik bildiren *-mİş*'in bağlama göre hangi anlamının öne çıktığını belirlemenin zor olduğunu belirtir.

Dünya dilleri evidensiyelliğin işaretlenmesi açısından iki şekilde değerlendirilir: evidensiyelliği zorunlu olarak işaretleyenler ve konuşurun tercihinine bağlı dilbilimsel bir kategori olarak bulunduranlar (Cornillie 2009: 45). Zorunlu ya da tercihe bağlı olarak evidensiyellik bulunduran diller işaretleme yöntemleri açısından da karakteristik özellikler taşıyabilirler. Örneğin; Cornillie, evidensiyelliğin Amerikan yerli dillerinde takılarla, Roman ve Cermen dillerinde ise sözlüksel yapılarla işaretlendiğini belirtir. Buna örnek olarak *allegedly* “sözde, iddiaya göre”, *presumably* “muhtemelen, büyük olasılıkla vb.” zarflarını ve *seem* “görünmek, gibi görünmek” sözlüksel işaretleyicilerini verir. Evidensiyellik sisteminin zorunlu olduğu dillerde ise görme duyma gibi doğrudan elde edilen kanıtı bildiren dilbilgisel işaretleyicilerin kullanıldığını belirtir (2009: 46). Hem eklerle hem de sözlüksel işaretleyicilerle evidensiyellik işaretleyen dillerin durumunu sık kullanıma dayanan tarihsel bir sonuç olarak düşünebiliriz. Konunun daha iyi anlaşılması için bu diller, dilbilgiselleşme süreci açısından değerlendirilebilir.

Türkçede evidensiyellik, hem sözlüksel hem de bağımlı biçimlerle işaretlenebilir. Bu durum evidensiyellik kategorisi açısından dünya dilleri arasında Türkçenin karakteristik bir özellik taşıdığını gösterir. Türkçede evidensiyellik işaretleyicileri “bilginin kaynağı”nı işaretleyen *söyle-*, *gör-*, *duy-* vb. sözlüksel ve fiillere gelen *-mİş*, isimlerle ve birleşik çekimlerle kullanılan *-(y)mİş* dilbilgisel yapıları olarak sıralanabilir (Demir 2012: 97). İsme ve fiile gelen bu iki dilbilgisel yapının özellikleri pragmatik ve semantik açıdan oldukça farklıdır. Fakat burada kullanım durumları ayrıntılı olarak örneklendirilmeyecek, epistemik kiplikle ilgili oldukları düzeyde değinilecektir (ayrıntılı bilgi için bk. Csató 2000). Ayrıca Türkçedeki evidensiyellik bildiren sözlüksel işaretleyicilerin de incelendiği araştırmalara ihtiyaç vardır.

### 3.1.1. Evidensiyellik ve Epistemik Kiplik Arasındaki Farklar

Bu başlık altında öncelikle iki kategori arasındaki farklar tartışılacak ve ayrı kategoriler olarak kabul edilmeleri, evidensiyelliğin ayrıntılı olarak bu çalışmanın kapsamı içinde yer almaması gereklendirilmeye çalışılacaktır.

Evidensiyellik ve epistemik kiplik arasındaki ilk göze çarpan özellik farklı semantik değerlere sahip olmalarıdır. Semantik açıdan epistemik kiplik işaretleyicileri ifadeye konuşurun bağıllığını değerlendirirken (konuşurun ifadenin sorumluluğunu alma, doğruluğu hakkında güvence verme, gerçek olma olasılığını derecelendirme vb.) evidensiyellik ifadedeki bilgi için delilin niteliğini, delile ulaşma yolunu belirtir. Konuşur, evidensiyellik işaretleyen bir ögeyi tercih ederek ifadesi hakkındaki kesinlik derecesi ya da doğru olup olmadığına (zorunlu olarak) ilişkin olmaksızın bilgiyi elde etme yollarını işaretlemektedir (bk. Johanson 2000b, Aikhenvald 2004: 179). İşlerin durumu açısından açık bir şekilde doğruluğunu ya da yanlışlığını değerlendirme bildiriminde bulunmaz (Nuyts 2001a: 27). Diğer bir ifadeyle konuşur, epistemik kiplik işaretleyicileriyle önermenin olgusal durumuyla ilgili kendi bilgisine dayalı yargılarını açıklayarak bilginin değerini, evidensiyellik işaretleyicileriyle ise önermenin gerçekliğine dair sahip olduğu delillere işaret ederek bilginin kaynağını esas alır (Palmer 2001: 8; ayrıca bk. Kılıç 2004: 2). Bu iki anlam alanının aynı işaretleyici üzerinde örtüşmesi ise zorunlu değildir, fakat olası bir durumdur.

Olumsuzluk kategorisi içinde de epistemik kiplik ve evidensiyellik arasında farklılık olduğu görüşü vardır. De Haan'a göre epistemik kipliğin zıttına evidensiyellik olumsuzluk kapsamında oluşamaz (De Haan 1999: 85). Fakat Aikhenvald bu durumun sadece bazı dillerde olduğunu, bir özellik olarak genelleştirilemeyeceğini De Haan'a göndermede bulunarak açıkça belirtir (2009: 256). Aikhenvald, Akha dilinden verdiği örneğin çevirisini "I don't know/can't see who is beating him" olarak verir. Bu ifade olmayan bir bilgiyi bildirir ve olmayan bilginin kaynağı belirtilebilir mi sorusu ortaya çıkar. Evidensiyellik bildiren fiillerin olumsuz şekillerinin evidensiyellik kapsamına girip girmediği tartışılabilir. Bununla ilişkili olarak Aikhenvald bazı dillerde olumsuzlukta evidensiyelliğin nötrleştiği görüşündedir. Türkçede *-miş* için düşündüğümüzde ise *eve gelmiş* ve *eve gelmemiş* aynı şekilde evidensiyellik bildiriyor görünmektedir.

Evidensiyellik ve epistemik kiplik sözlüksel işaretleyiciler bakımından da ayrılıklar gösterir. Epistemik kiplikte ihtimal, olasılık, şüphe, tereddüt bildiren sözlüksel işaretleyiciler birincilken (*san-*, *inan-* vb.) evidensiyellikte bilgiye ulaşmamızı sağlayan işaretleyiciler (*gör-*, *duy-*, *tat-*, *söyle-*, *de-* vb.) birincildir. Sözlüksel işaretleyicileri değerlendirebileceğimiz diğer bir konu da zarfların sözlüksel anlamlarına göre evidensiyellik ve epistemik anlam taşımalarıdır. Evidensiyellik ve epistemik kiplik işaretleyen zarflar, bu iki kategorinin aralarındaki farkların ve örtüştüğü durumların görülebileceği örnekler sunar. Örneğin *sözde*, *iddiaya göre*, *varsayıldığı gibi*, *görünüşe göre*, *belli* vb. zarflar sözlük anlamları değerlendirildiğinde evidensiyellik işaretledikleri görülür. Diğer yandan *muhtemel*, *büyük olasılıkla*, *galiba* vb. sözlüksel işaretleyicileri ise epistemik anlam bildirir (bk. Boye 2010, Hennemann 2012: 151,157). Fakat

zarflar da bağlama göre iki anlam alanını birlikte taşıyan kullanımlarla karşımıza çıkabilirler. Örneğin *görünüşte* ya da *görünüşe göre* zarfı görme yoluyla elde edilmiş bir bilgiyi işaretlerken epistemik anlam da taşır ve *muhtemelen* ya da *galiba* gibi yakın değerdeki bir epistemik işaretleyiciyle birlikte kullanılamaz: *Görünüşte/ görünüşe göre evi terk etmiş. ≅ Galiba evi terk etmiş*. Burada daha sonra değineceğimiz epistemik kiplik ve çıkarımsal kiplik örtüşmesi söz konusudur.

Yukarıda verilen gerekçeler dışında evidensiyellik ve epistemik kipliği ayrı kategoriler olarak değerlendirmemizin sebeplerinden biri de evidensiyelliğin zaman ve görünüş morfemleriyle izlediği ortak yoldur. Evidensiyellik görünüş ya da zaman bildiren morfemlerden gelişebilir (Bybee 1994: 95). Örneğin Türk dillerinde dolaylılık işaretleyicilerinin işlevleri, örneğin *-mİş*, dolaylılık anlamının sınır sonrası görünümüne dayanır (Johanson 2003: 277). Benzer şekilde De Haan (1999: 103) da evidensiyellik işaretleyicilerinin dillerde şahıs, sayı ve zaman olarak çekimlenmesinin kökenlerinin zaman biçimine dayandığını gösterdiğini öne sürer. Örneğin 14. yüzyıla ait olduğu düşünülen *KE*'de karşılaşılan ifadelerde *-mİş* ve *-DI*'nın geçmişteki olayların anlatımında zamansal sıralama için kullanıldığı görülür:

*oçurdu bir gün ol gişi dīvār dibinde uyumışdı bir gişi geldi anı oyardı eyitdi*  
(77-78/15-2)

Bu ifadede biri geldiğinde uyuma eylemi gerçekleşmiş başlangıç noktası aşılmış devam eden olaya göre önce gerçekleşmiştir. Kişi geldiğinde uyuma eylemi devam etmektedir.

Bu ayrılıklara rağmen belirtildiği gibi bazı dillerde zorunlu olmasa da bu iki kavram alanının örtüşmesi olası bir durumdur. Türkçe de bu dillerden biridir.

### 3.1.2. Evidensiyellik ve Epistemik Kipliğin Örtüşmesi

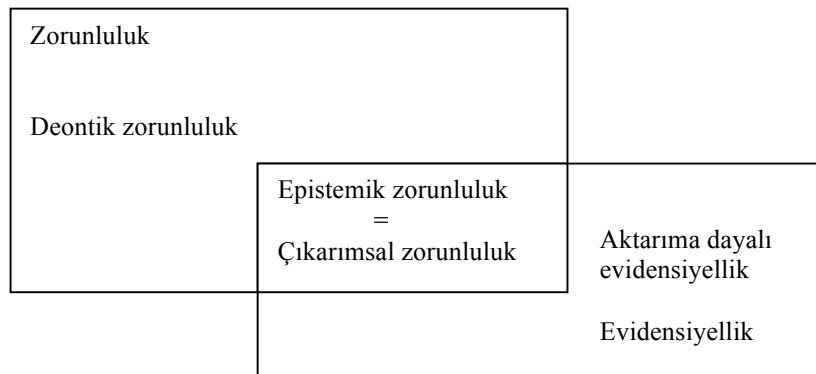
Literatürde evidensiyellik ve epistemik kiplik arasındaki farklar açıklansa da işlevsel olarak birlikte kombinasyonları (altanamlılık ve örtüşme) oldukça sık kullanılır (Cornillie 2009: 47).<sup>55</sup> Dolaylılık işaretleyicileri olarak da adlandırılan evidensiyellik işaretleyicileri yukarıda da değinildiği gibi önermenin içeriğinin gerçekliği, doğruluk derecesi ya da güvenilirliği hakkında doğrudan bilgi vermez. Buna karşılık evidensiyellik işaretleyicilerinin çeşitli kullanımları ve birincil anlamının pragmatik düzeyde ortaya çıkan kaplamaları olarak epistemik anlam görülebilir.<sup>56</sup>

<sup>55</sup> Soru ifadelerinin hem epistemik hem de evidensiyel değer taşıyabileceği görüşü için bk. Aikhenvald 2004: 241-249.

<sup>56</sup> Evidensiyeller sıklıkla daha az güvenilir bir kaynak olarak algılanan delil aracılığıyla elde edilen bilgi olarak ikincil epistemik okumalar yapılması mümkündür. Sıklıkla bir tür delile dayanan cümlelerin öznel değerlendirmesi olarak gerçek epistemik unsurlar evidensiyel okumalar taşıyabilirler. Kiplik işaretleyicilerin kaplamsal olarak diğer alanlara da işaret etmesi semantikten ziyade pragmatik alana aittir (Rentsch 2011: 82).

Evidensiyellik ve epistemik anlamın örtüşmesi konusunda üç farklı görüşten söz edilebilir; bir yanda, bazı araştırmacılar epistemik anlamın evidensiyellik işaretleyicisinden türeyebileceğinden bahsederken diğer yanda evidensiyel değer her zaman doğasında epistemik anlamı bulundurduğu görüşü vardır.<sup>57</sup> Evidensiyelliği temel alan bu görüşlere zıt olarak epistemik kipliğin evidensiyellikten önce ortaya çıktığı varsayımına dayanan yorumlamalar da yapılır. Bu görüşü benimseyen araştırmacılar, iki kavram alanının birlikte ortaya çıktığı durumları değerlendirerek hangi kavramın birincil kabul edileceğini bağlamla ilişkilendirirler. Örneğin alıcı diyaloga göre delile odaklanıp epistemik anlamı uzak tutmayı seçebilir (De Haan 1999: 94).

Cornillie (2009: 48-49), birinci görüşü daha mantıklı bulduğunu açıkça belirtir. Bu durumu şu şekilde şemalaştırır:



Şemada görüldüğü gibi evidensiyellik içinde açıkladığımız bazı ifadelerin kiplik kategorisi ile kesişim kümesinden söz edilebilir. Kesişim anlam alanından hareket edersek doğrudan delillere dayanarak üretilen çıkarımların genellikle güçlü bir şekilde epistemik açıdan konuşurun ifadesine bağlılığını gösterdiği söylenebilir (Cornillie 2009: 51). Buna karşın konuşurun doğrudan bilgi elde etmediği durumlarda, ise olasılık ortaya çıkar. Başka bir deyişle konuşurun hipotezinin kaynağı belirli olduğunda epistemik işaretleyici daha çok evidensiyel özellikleri bünyesinde bulundurur (Plungian 2001: 354).

Doğrudan kanıt	Dolaylı kanıt	
	Yansıyan kanıt (çıkarımsal ve varsayımsal)	Aracıyla elde edilen kanıt (Aktarma yoluyla)
Konuşurun kişisel kanıtları		

Yukarıda belirtilen ikinci görüşe göre ise evidensiyellik işaretleyicisinde her zaman epistemik değer görülebilirken, tersi bir duruma pek rastlanmamaktadır. Bu nedenle evidensiyelliğin

<sup>57</sup> Frawley (1992: 411), Palmer'ın 1986 çalışmasında yaptığı sınıflandırmadaki yargı ve evidensiyellik ayrımında kavramsal bir farklılığın olmadığı epistemik olarak nitelendirilen ifadelerin belirli derecelerde evidensiyel olduğu görüşündedir.

içinde epistemik kiplik değeri taşıdığı düşünülür.<sup>58</sup> Bu görüşü savunanlar, bilginin nasıl elde edildiğine bağlı olarak güvenilirliğine de göndermede bulunulduğunu düşünürler. Örneğin dolaylılık sonucu olayın gerçekliği hakkında belirsizlik, varsayım ve tereddüt anlamları ortaya çıkar ve kanıtlara kişisel olarak ulaşılmadığı şeklinde yorumlanabilir (bk. Johanson 2000b: 69-70, 2003: 283<sup>59</sup>). Diğer yandan konuşurun görerek<sup>60</sup> elde ettiği bilgi, dolaylı elde ettiği bilgiye (reported speech, inferential, presumptive) göre daha güvenilirdir (Palmer 2001: 50).

Nuyts (2001b: 393) epistemik bildirimlerdeki özneliği (subjectivity) ve nesneliği (objectivity) incelerken epistemik kiplik ve evidensiyellik arasındaki etkileşimden yararlanır. Eğer konuşur epistemik değerlendirme yapmak için matematiksel ya da güvenilir bir delile sahipse nesnel, belirsiz, zayıf ya da sezgisel bir delile sahipse öznel bir değerlendirmede bulunur. Diğer bir yöntem olarak ise sadece konuşur bazı delillere ulaşır ve bunlardan bir çıkarım yapar ya da daha geniş bir grup tarafından bilinen delillere ulaşır ve bunlardan grupla aynı çıkarımda bulunur. Burada ilk durumda konuşur kişisel olarak epistemik ifadenin sorumluluğunu alır, ikinci durumda bu sorumluluğu kendisiyle aynı çıkarımda bulunan grupla paylaşır.

Evidensiyellik ve epistemik kipliği birlikte işaretleyebilen dillerin Plungian *kipselleştirilmiş evidensiyel sisteme* sahip olduklarını belirtir (2001: 352). Bu görüşe göre evidensiyellik beraberinde epistemik kipliği de getirir. Sistemin açıklanmasında özellikle çıkarımsal evidensiyellik ve epistemik zorunluluğun örtüştüğüne değinilir ve kiplikle evidensiyellik arasını kapsayan bir kategori olarak ele alınır (bk. Auwera ve Plungian 1998: 85-86). Palmer, Cornillie'nin şemasında kesişim kümesinde gösterilen çıkarımsallık alanına işaret ederek, çıkarımsallığın bir alt kategori olarak hem evidensiyellikte hem de epistemik kiplikte bulunduğu görüşünü destekler. Örneğin İngilizcede çıkarımsallık *must*'la bildirilir ve genellikle kanıta dayalı bir yargı ileri sürer (2001: 8). *Must* karşılığı Türkçede *-mAlI*<sup>61</sup> ya da *-mIş* ile örneklendirebiliriz.

<sup>58</sup> Bu görüşe yakınlığını bildirenlerden biri de Csato'dur. Evidensiyelliğin içinde yer alan dolaylılığın semantik açıdan epistemik kiplik içinde de değerlendirilebileceği görüşünü açıkça belirtir (2000: 37).

<sup>59</sup> Johanson (2003: 283) dolaylılığın ifadenin olgusallığını kısıtlayan varsayım ya da şüphe işaretlediğini, görevinin açıklanan bilgi hakkında konuşurun içeriğe yönelik yaklaşımını bildirmek olmadığını belirtir.

<sup>60</sup> L. Johanson (2000: 65-66) "perceptive uses" olarak açıkladığı duyu organlarıyla doğrudan elde edilen bilgiyi de dolaylı kabul etmektedir. Bunu konuşurun olay olurken ya da olduktan sonra farkına varmasıyla ilişkilendirir. Felsefede Russell de dünyayla ilişkimizin zihnimizdeki temsiller dolayımından geçmesi sebebiyle aramızda öznel bir temsil perdenin olduğunu bu nedenle her şeyin dolaylı algılandığını savunur (bk. Cevizci 2015: 21). Herkesin zihninde "ağaç" kavramının temsili farklı farklıdır. Burada bahsedilen dolaylılık kavramı ise evidensiyelliğin diller arası tanımına uyumlu olarak "bazı bilgiler için kanıtın kaynağının varlığını bildirme"dir. Johanson dolaylılığın Türkçeye özgü olmadığı diğer evidensiyellik sistemleri için de temel oluşturabileceği hatta evidensiyelliğin diller arası bir tanımı olarak nitelendirilebileceği görüşündedir (2003: 274, Comrie 2000: 1). Bilginin doğruluğu tartışmalarında da şüpheciler duyulara koşulsuz güvene karşı çıkarlar. Gözle görülen bir durumda da yanılma olasıdır. Güvenilirlik duruma göre değişir örneğin bir yemeğin lezzetli ya da lezzetsiz olduğunu, önümüzdeki beyaz toz parçacıklarının tuz mu şeker mi olduğunu ayırt edebilmek için güvenilir olan tatmaktır.

<sup>61</sup> Etimolojisi için *-mA* olgusal olmayan fiilden isim yapma eki *-mA* ve aitlik bildiren ve isimlere gelen *-IIG* ekinden oluştuğu görüşleri vardır. Rentsch Eski Uygurcadaki *-GUILUK* gibi başlıca görevinin ilk başta zarf-fiil olabileceğini belirtir (von Gabain 1941: 65, Rentsch 2015: 190). *Ol-* ile birlikte kullanımında epistemik değer bildireceğinden burada örnek için uygun görülmemiştir.



*Annem evde olmalı* (evin ışıkları yanıyor)

*Annem eve gelmiş* (evin ışıkları yanıyor)

Bağlam olarak evin ışıkları yanmaktadır ve evde kimin olduğu bilinmemektedir. *-malı* ve *-miş* burada mantık yürütme yoluyla elde edilen bilgiyi ve bu bilginin delillere dayanan bir tahmin olduğunu işaretler. Sonuç olarak aynı işaretleyici hem epistemik hem de evidensiyel anlamı çıkarım yoluyla bildirebilir. İkisi için de çıkarım ifadesini kullansak da işaret ettikleri noktalar farklıdır: “Görme yoluyla yargıda bulunuyorum fakat deliller yeterli değil, bu yüzden mantık yürütme yolunu takip ediyorum sonucunda çıkan bilgi gerçek olmayabilir”. Deliller hem epistemik kipliğin hem de evidensiyelliğin anlam alanı için büyük önem taşır. Bu sebeple örtüşme tam olarak bu noktada gerçekleşir. Fakat ikisinin de delile ihtiyaç duyması aynı yolu izlediği ya da aynı ürünü verdiği anlamına gelmemektedir. Bundan dolayı epistemik kipliğin ve evidensiyelliğin ayrı kategoriler olarak incelenmeleri gerekir.

Çalışmasına epistemolojiyi temel alan Givon (1982: 44), epistemik kiplik ve evidensiyellik ilişkisine farklı yaklaşır ve bilgiyi gerekçelendirmek için epistemolojinin dilde evidensiyelliğe dayalı bir skalaya ihtiyacı olduğunu söyler. Buna dayanarak evidensiyel hiyerarşiye dayalı bir kesinlik skalası sunar:

Kişi/ gösterici hiyerarşisi: konuşur > dinleyici > 3. kişi

Algı /kaynak hiyerarşisi: görsel > duyma > diğer duyular > hissetme

Doğrudanlık hiyerarşisi: duyular > çıkarım

Yakınlık/Mesafe: olay yerine ya da olaya yakın > uzak

Yukarıda görüldüğü gibi aktarılan bir ifade görme yoluyla algılanan, doğrudan kişisel bir delile dayanan ifadeden daha az güvenilirdir (Nuyts 2001a: 27) ya da görme duymaya göre hiyerarşik üstünlüğe sahiptir, olaya yakınlık (zamansal) uzaklığa göre hiyerarşik açıdan olgusalığa ya da kesinliğe daha yakındır vb. (bk. Givon 1982: 44). Oluşturduğu epistemik skalaya göre yeterli kanıtı sahip bir bilginin<sup>62</sup> (ön koşullu veya uzak geçmiş) ve hipoteze dayalı düşük bir kesinlik derecesine sahip (örneğin gelecek zaman işaretleyicisi bulunduran) bilginin ifade edilmesinde evidensiyellik işaretleyicisine ihtiyaç duyulmaz. Fakat Givon (1982: 42), epistemik kipliğin orta derece katmanında evidensiyelliğe ihtiyaç duyulacağını belirtir. Bunun nedeni daha önce de değindiğimiz gibi bu katmandaki ifadelerin belirsizliğin söz konusu olduğu durumlardan oluşmasıdır. Palmer’ın (1986) ve Givon’un görüşlerini değerlendiren Frawley (1992: 411), epistemik olarak nitelendirilen bir ifadenin farklı düzeylerde evidensiyel olduğu görüşünü destekler. Konuşurun ortaya attığı kanıtın niteliği ve nasıl seçildiği sorunlarını ise yine yukarıda verilen Givon’un evidensiyellik işaretleyicisi bulunduran ifadelerin epistemik değeri hakkındaki

<sup>62</sup> Bu tür epistemik ifadeler kültür içinde paylaşılan genel bilginin büyük bir kısmını, önsel bilgiyi (a priori), sözlüksel bilgide kodlanmış bilgileri içine alır. Givon bu ifadelerde evidensiyelliğe oldukça nadir ihtiyaç duyulduğunu vurgular (1982: 42).

skalasıyla açıklar. Buna göre dillerin ifadenin dayandığı kaynağı açıkça belirtmek zorunda kaldıklarında konuşurlarını (Givon'un skalasına göre orta dereceli kesinlik/gerçeklik önermelerinde olduğu gibi) evidensiyellik skalalarından hareketle kanıt seçmeye zorladığını düşünür.

Türkçede yaptığı incelemelerde evidensiyelliği epistemik kipliğin özel bir durumu olarak kabul eden Aksu-Koç (1986: 248) çıkarımsal evidensiyelliğin, geçmiş bir sürecin mevcut sonuçlarına bakarak yorumda bulunmaya dayanması sebebiyle hem epistemik hem de evidensiyelle ilgili olduğunu ileri sürer. Bu ilişkinin sonucu olarak Türkçede zaman, görünüş ve kipliğin – *mİş*'ta birleştiğini açıkça belirtir. Aksu-Koç'a göre çekirdek anlamını tanımlanmayan süreç oluştururken, pragmatik düzelemde ortaya çıkan anlam alanı hazırlıksız zihin (situation new for unprepared mind, Slobin ve Aksu 1982, 1986) için yeni bir durum olarak tanımlanabilir. Türkçede evidensiyellik ve epistemik kiplik ilişkisiyle ilgili olarak Demir (2012: 103) ise "Ne güzel olmuşsun", "Ne kadar büyümüşsün"<sup>63</sup> vb. örnekler üzerinden evidensiyelliğin bağlam veya vurgunun yardımıyla epistemik kaplamalara işaret ettiğini söyler. Bu tür önermelerle ilgili Plungian (2001: 355) konuşurun beklenmeyen bir durum karşısında ifadesinde dilbilgisel açıdan evidensiyellik işaretleyicisi kullanmasının evidensiyelle ilgili olmadığını ve bilginin kaynağıyla, yani evidensiyelle değil konuşurun beklentisiyle ilgili yargısını taşıdığını ileri sürer ve konuşurun tutumuna ilişkin gördüğü bu ifadeleri kiplikle ilişkilendirir. Evidensiyelliğin çok ayrıntılı olmadığı dillerde çok anlamlılık sebebiyle bu tür kullanımlara rastlanabilmektedir. Bağlamsal olarak konuşurun durum öncesi hazırlıksız olmasından söz edilebilir. Olay muhtemelen beklenmeyen bir şekilde gerçekleşir. Aksu ve Slobin (1986:163-164) bu durumu evidensiyellik işaretleyicilerinin kullanım alanları içinde ele alarak zihinsel hazırlığın tamamlanmaması olarak açıklar. Zihinsel hazırlıksızlık söz konusu olabilir fakat bu kullanım için kesinlikle gereken bir unsur değildir (Johanson 2000b: 67). Yukarıda Demir'in verdiği ifadeler ayrı ayrı değerlendirirsek ilk ifade hayret bildirimi vardır ve konuşur güzel olma sürecini gözlemlemiştir. Mevcut değişim konuşur için yeni bilgidir. İkinci ifade ise hayretle birlikte mevcut bilginin yetersizliğine işaret edilerek üzerine yeni bilgi eklenir. Konuşur büyüdüğünün farkında olmadığını ve süreci takip etmediğini, konuşma anındaki duruma bakarak bu yargıda bulunduğunu bildirir. İkisi de öznel ifadelerdir, fakat birincisinde ispatlanamayacak bir yargı varken ikinci örnekte nicel olarak gerekçelendirilebilecek bir yargı kullanılır. Hayret bildiren (mirativity) bu iki ifade zihinde yeni bir bilginin kodlanma sürecinin dile yansımaları olarak yorumlanabilir. Konuşurun bilgi eksikliğine gönderimde bulunduğu ve yeni bilgi kodlama

<sup>63</sup> Temürcü bu tür bir kullanımı "yeni bilgi" (new information) adı altında evidensiyelle epistemik kipliğin örtüştüğü durumlar arasında verir (2011: 117). Fakat genellikle *yeni bilgi*, mirative ve admirative altında verilir ve evidensiyelle ilgili fakat farklı olarak değerlendirilir. (Evidensiyellikten farklılığını savunanlar için bk. Aikhenvald 2004: 196-215).

süreciyle ilişkilendirdiğimiz hayranlık ve şaşkınlık ifadelerinin (mirativity) evidensiyellikten ziyade bağımsız bir kategori olarak ya da kiplik kategorisi içinde değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Yukarıda bahsedilen evidensiyellik işaretleyicilerinden farklı olarak Özmen Veld (2006) *-DI*'yı da evidensiyellik içinde değerlendirir. Çalışmasında *-DI* ve *-mİş*'ı epistemik kiplikle ilişkilendirerek güvenilirlik derecelerini karşılaştırır. *-DI*'nın alıcıya ifadenin görsel bir kanıt dayandığını ve görsel kanıtın oluşturduğu skalada en yüksek değeri taşıması sebebiyle yüksek güvenilirlik “zorunlu doğruluk”, *-mİş*'in ise evidensiyellik işaretleyicileri arasında düşük bir değer “olası doğruluk” taşıdığını belirtir. Özmen Veld'in *-DI*'yı bir evidensiyellik işaretleyicisi olarak değerlendirmesi tartışılabilir. Ancak *-DI*'nın görsel kanıt için kullanıldığı görüşünü çürüten kullanımlar vardır. Johanson'un (2003: 282-283) da belirttiği gibi görülmeyen, tanık olunmayan olaylar için de biz bu işaretleyiciyi kullanmaktayız: *Kemal Paşa Selanik'te doğdu*.

Epistemik kiplik ve evidensiyelliğin iç içe değerlendirildiği bu bilgilere ek olarak Johanson (2000b: 69) evidensiyellik bildiren ifadelerin epistemik anlam bildirmediği bazı durumların da olduğunu belirtir. Başka bir ifadeyle her evidensiyellik ifadesi epistemik anlam taşıyor denilemez ya da epistemik anlam taşıyan bütün ifadeler kanıt için bir gönderimde bulunmaz (bk. Cappelli 2007: 130).

Sonuç olarak dünya dillerini evidensiyellik işaretleme türleri açısından değerlendirdiğimizde Türkçe için evidensiyellik işaretlemenin zorunlu olmadığı bugün tarihi Türk dillerinde de açıkça görülür. Çünkü nötr değer taşıyan *-DI* gibi konuşurun başka bir seçeneği daha vardır. Bu nedenle evidensiyellik, gramerin zorunlu bir parçası olarak düşünülemez ya da basit bir ayrımla dolaylı ve doğrudan anlatım şeklinde bu iki biçimbirim sınıflandırılmaz. Yani *-mİş* dolaylılık işaretlerken yerine *-DI*'nın kullanılması bilginin doğrudan elde edildiğini bildirir diyemeyiz (bk. Aksu-Koç ve Slobin 1986: 163, De Haan 1999: 98, Johanson 2003: 281). Evidensiyellik işaretleyicileri duyu yoluyla algılananın nasıl olduğunu bildirirken epistemik kiplik işaretleyicileri bilginin oluşumu, niçinliği hakkında da bilgi verir. Konuşur, yargıyı üretirken *a priori* ve *a posteriori* bilginin senteziyle niçinliğinin sorgulamasını yansıtır. Niçinliğine ikna olma seviyesine göre de gerçeklik bildiriminde bulunur. Evidensiyellik aslında felefedede gerçek bilginin kaynağının sorgulanmasının dile yansımasıdır. Gerçek bilgi tecrübeyle sonradan mı elde edilir yoksa salt akıl yoluyla mı ya da her ikisinin senteziyle mi mümkündür sorularının dilde ifade edilışıdir.<sup>64</sup> Epistemik kiplik ise bilginin kaynağını bildirmeden, fakat yine bir kaynak söz konusudur dilsel düzeyde gösterilmez, önermenin olgusallık değerine yönelik

<sup>64</sup> Sentezci yaklaşım temsilcilerinde Aristoteles, bilimsel bilginin deneyimle başladığını savunur ve tümevarımsal bir yaklaşımla akıl ya da deneyimin bilginin oluşumunda eşit olmadığı görüşündedir. Ona göre olduğundan başka türlü olamayan bilgidir. Kant ise yaklaşık bir eş değerlik atfeder. Deneyimden bağımsız bilginin varlığına inandığı gibi deneyimle elde edilen verinin akıl tarafından işlediğini de vurgular. Bilginin türüne göre değişmektedir (bk. Cevizci 2015: 75-76).

konusunun yaklaşımını bildirir. Evidensiyellik bilgi nasıl elde edilir, epistemik kiplik elde edilen bilginin gerçekliğe yakınlığı ne değerdedir sorularıyla özetlenebilir.

Şu ana kadarki tartışmalara ve incelemelere dayanarak evidensiyellik ve epistemik kiplik ayrı kategorilerdir diyebiliriz. Ancak örtüştüğü durumlarda ikisi için de kanıt önemlidir, evidensiyellik bazı durumlarda tereddüt ve tahmin anlam alanlarını kapsayabilir. Özetle, semantik açıdan epistemik kiplik işaretleyicileri ifadeye konuşurun bağlılığını gösterirken (konuşurun ifadenin sorumluluğunu alma vb.) evidensiyellik ifadedeki yargı için delilin niteliği hakkında bilgi verir (De Haan 1999: 83).

## II. BÖLÜM

### 1. EPİSTEMİK KIPLİK

Epistemik kiplik,<sup>65</sup> konuşurun önerme hakkındaki inanç, bilgi ve gerçekle ilişkili olarak ürettiği ifadeye kattığı yorumdur. Epistemik kipliği dilbilimciler bir ifadenin içerdiği önermenin gerçekliğine karşı kararlılığının derecesi olarak tanımlamaktadır (Bybee ve Fleischman 1995: 4). Söz konusu olan ifadeye atfedilen gerçeklik konuşura göre değişen, yani göreceli gerçekliktir (Frawley 1992: 407). Çizilen bağlamda epistemik kiplik işaretleyicileri, ifade edilen önermenin gerçekliğine yönelik konuşurun güvenini ya da güven eksikliğini göstermektedir (Coates 1995: 55). Epistemik kiplikle ilgili literatürde, aynı içeriğe sahip fakat farklı sözcüklerle ifade edilen birçok tanım yer alır. Örneğin Declerck'ın konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir: “Epistemic utterances express the speaker’s evaluation of the relation between the modal world in which the residue situation actualizes and the factual world” (2011: 33). Declerck, yukarıda verilen epistemik kiplik tanımlamasında “residue situation” ifadesiyle bir cümledeki kiplik işaretleyicisi atıldıktan sonra geriye kalan unsurları kastetmektedir. Tanımlamaya bağlı kalarak kısaca önermede konuşur, mevcut bilgisinden hareketle olgusal dünya ve kiplik dünya arasında ilişki kurarak yargıda bulunmaktadır (bk. 2011: 26). Bu iki dünyanın birbirine uyumluluk derecesi tercih edilen işaretleyiciye bağlı olarak değişebilir.

Epistemik kiplik incelemeleri temel olarak önermelerin gerçekliğinin olasılık ve gerekliliğiyle ya da zorunluluğuyla ilgilenir. Olasılık ve zorunluluk konuşurun mevcut durumuna bağlıdır. Bu doğrultuda epistemik anlam, konuşurun sözceleme anında sahip olduğu bilgi ve inançla ilişkilendirilir (Lyons 1977: 793). MacFarlane (2011: 144) Lyons’ın belirttiği epistemik anlamı oluşturan bu önemli noktalara işaret ederek epistemik kipliği: “Epistemic modals have something to do with knowledge. But knowledge presupposes a knower or knowers” şeklinde açıklar. Örnek olarak *Joe can’t be running* “Joe koşuyor olamaz” cümlesini verir. Bu cümleyi MacFarlane’nin yorumlarına dayanarak inceleyecek olursak; konuşmacı Joe’nun bünyesinin onun koşmasını engellediğini kastetmez ya da Joe aslında koşucu değildir ya da koşmasına izin verilmeme durumu yoktur. Bu ifadeyi temellendiren Joe’nun koşu ayakkabılarının kancada asılı olduğu bilgisidir. Konuşur delilden hareketle yargıda bulunur.

Epistemik kiplik bildiren ifadelerde kullandığımız *yargı* terimini “gerçeklik hakkında iddia niteliğinde bir düşünme edimi” olarak tanımlayabiliriz (Grünberg 2011: 254). Yargı farklı

<sup>65</sup> Rentzsch epistemik kipliğe alternatif terim olarak *subjective modality* önermektedir. Çünkü bilinçli öznenin gerçekliği değerlendirme sonucuna kipliğin bu türü için önel denilebilir (2011: 80). Bu çalışmada epistemic modality karşılığı olarak epistemik kiplik tercih edilmiştir. Bilgi kipliği karşılığının kavram alanını (inanç, bilgi, fikir) yeterince karşılamaması ve felsefeye yerleşmiş epistemik teriminin bulunması nedeniyle tercih edilmemiştir. Uluslararası dilbilimsel bir terim olarak epistemik kiplik kullanımı daha uygun görülmüştür.

yollarla üretilebilir. Bunlardan biri akıl yürütme yoluyla çıkarımda bulunmadır. Konuşur, verilen durumlardan hareketle çıkarımını yargısında bildirir (Grünberg 2011: 254). Çıkarım ifadeleri konuşurun izlerini taşır. Bu nedenle epistemik kipliğin önemli bir alt kategorisi olarak ele alınır (bk. Palmer 2001).

Epistemik kiplik işaretleyicilerinin bildirdiği anlam alanı Frawley'e (1992: 407) göre şu şekildedir: olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, görüş, sorumluluk yüklenme, tahmin, alıntılama, şüphe, kanıt ve kesinlik. Anlam alanına kanıtı da dahil ederek Frawley epistemik kipliği evidensiyellikle iç içe değerlendirir.

Kiplik kategorisinde olasılık ve zorunluluk ortakken kendi içinde değerlendirdiğimizde epistemik anlamı diğer kiplik alanlardan ayıran temel fark *öznellik* (subjectivity) (Coates 1995: 59). Çünkü ifadeye bilgi konuşura göre değişir ve yargılar öznedir (Palmer 2001: 24). Konuşurun kim olduğu, ne yaptığı vb. özellikleri önermenin anlam alanını etkiler ve bu sebeple önemlidir. Ancak öznellik, farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Genel olarak konuşur tutumunu yansıttığı için ifadesi ve kendisi arasında bir bağ bulunur, bu nedenle epistemik değer taşıyan ifadeler öznedir denilebilir. Ancak diğer yandan ise bu bağın sorgulanmasıyla konuşurun bilgisinin değeri; konuştuğu konuda uzman olması ya da olmaması, konuşurun yargısındaki ölçütü matematiksel değerlere mi yoksa genel bilgisine güvenerek mi söylediği önemlidir. Konuşurun bilgisinin dayanağını göz önünde bulundurarak Papafragou (2000, 2006), Nuyts (2001b) ve Lyons (1977: 797), epistemik kiplik kategorisini kendi içinde *nesnel* ve *öznel* epistemik kiplik olarak ikiye ayırır. İkisi aynı işaretleyici ile gösterilebilir fakat işaretleyici, neustic pozisyonuna göre öznel ya da nesnel epistemik değer işaretler. Lyons *Alfred may be unmarried* "Alfred bekar olabilir" örneğini verir. Konuşur bu ifadeyi sözcülerken kendinden emin değildir ve öznel bir yargıda bulunur. Ancak mantık yürütme yoluyla ulaşıldığında örneğin konuşurun bu yargısı matematiksel ölçütlere dayandığında ifade nesnel olarak değerlendirilir. Burada konuşurun bağı zayıflar. Çünkü başka bir konuşurun da aynı ifadeyi üretme olasılığı yüksektir. Örneğin Alfred 90 kişilik bir gruba mensuptur ve bu grupta 30 kişinin evli olmadığı bilgisi konuşur tarafından bilinir. Bu iki alt ulam arasında günlük dilin kullanımında kesin bir şekilde sınırları çizilebilecek bir fark yoktur. Fakat öznel epistemik ifadelerle karşılaştırıldığında nesnel epistemik anlam taşıyan ifadelerin gerçeklik değerlerinin yüksek olduğu söylenebilir. Çünkü bilginin kaynağı daha güvenilir ve bilimsel ölçütlere dayanır. Bu açıdan nesnel epistemik kiplik taşıyan önermelerin aletik kipliğe yakın olduğu söylenebilir. Bu nedenle aletik kiplik ve objektif epistemik kipliği kesin bir çizgiyle ayırmak da oldukça zordur. Yine de öznel ve nesnel epistemik kipliği birbirinden ayırmak için kriterler öne sürülebilir:

1. Bir önermenin öznel ve nesnel epistemik anlam taşıması konuşucuyu merkeze alarak belirlenebilir. Örneğin *Yağmur yağabilir*. Uzman kişi tarafından söylendiğinde nesnel,

meslekten olmayan kişi tarafından üretildiğinde ise öznel epistemik anlam taşımaktadır (Lyons 1977: 799 ).

2. Öznel epistemik kiplik bildiren ifadeler, sezgilere dayanır. Bu nedenle zihinsel aktivitelere işaret eden fiiller kullanılır: *sanmak, tahmin etmek, düşünmek, anlam çıkarmak, sonuç çıkarmak* vb.

3. Öznel epistemik kiplik ve nesnel epistemik kiplik arasındaki farklardan biri de kipliğin zamanla ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Öznel epistemik kiplik zamana bağlıdır fakat nesnel epistemik kiplik şimdiye bağlı değildir. Bu nedenle gelecek ve geçmiş zaman olasılıklarının tartışılmasında kullanılır (Papafragou 2006: 1695).

4. Öznel epistemik ifadelerle *şüpheliyim, emin değilim, belki* gibi açıkça konuşurun ifadesinin öznelliğini gösteren işaretleyicilerin eklenmesi anlamı bozmaz (Lyons 1977: 797-798).

5. Nesnel epistemik kiplik ölçülebilir kriterlere dayandırılır. Nesnel epistemik kiplik, kendi içinde ayrıca *nesnel epistemik zorunluluk* ve *nesnel epistemik olasılık* olarak da alt kategorilere ayrılabilir. Örneğin aynı bağlam içinde mantık yürütme ve sonuç çıkarmaya dayalı bir önermede yargı *olmalı* ile işaretleniyorsa nesnel epistemik zorunluluk, yargı *olabilir* ile bildiriliyorsa nesnel epistemik olasılık olarak değerlendirilebilir (Papafragou 2000: 82). Burada nesnelliği belirleyen, ifadenin üretilmesinde izlenen yoldur, yani mantık yürüterek çıkarımda bulunmaktır.

Nuyts (2001b: 386) öznel (subjectivity) ve nesnel epistemik kiplik bildiriminin delilin niteliğine bağlı olduğu görüşündedir. Delil açık ve güvenilirse nesnel, delil sağlam değilse daha çok öznel kabul edilme eğilimi gösterilir. Nuyts, bu analizin iki semantik kaplamı içine aldığını söyler; bir yanda konuşurun işlerin durumunun olasılığını değerlendirmesi, epistemik nitelendirme ve nitelendirme için delilin mahiyetinin değerlendirilmesi, yani bu bağlamda evidensiyellik olarak adlandırılan şemsiyenin altına dahil edilmektedir. Nuyts bu değerlendirmesinden dolayı özneliğin epistemiğin alanındaki bir ayırt edici özellik değil kanıtsallığın alanındaki bir özellik olabileceği görüşünü ileri sürer.

Epistemik kipliğin diğer ayırıcı özelliği ise kiplik dünyayla olgusal dünyanın gelecek uzantısı arasında ilişki kurmasıdır. Bu sayede hipotezler kurularak geleceğe yönelik tahminlerde bulunulabilir. İfadede gönderimde bulunulan epistemik dünya, olgusal dünya ile sözceleme anında, öncesinde ya da sonrasında örtüşebilir. Fakat deontik ya da kök (root) kiplik olgusal dünyayla ya da onun gelecek uzantısıyla ilişkili değildir. Bu konuyla ilgili örnek olarak Declerck (2011: 34) *The car can be repaired* önermesini verir. Deontik ya da kök (root) kiplik kategorisine ait bu örnek arabanın gelecekte tamir edilme olanağına dair bir şey belirtmemektedir.

Tezin çerçevesini oluşturmada görüşlerinden faydalanılan Palmer, kiplik sınıflandırmasında önerme kipliği alt kategorileri olarak epistemik kiplik ve kanıtsal kipliği verir. Epistemik kipliği, önermenin olgusal durumu veya gerçeklik değerine karşı konuşurun yaklaşımıyla ilgili ifadeler olarak tanımlar. Bu tanımlamaya kanıtsallığı da dahil eder. Çalışmanın devamında ise epistemik ve evidensiyel sistem arasındaki farklılıkları ortaya koyar. Palmer'ın ifadelerine dayanarak evidensiyellik ve epistemik kiplik arasındaki farkı şu şekilde özetleyebiliriz: evidensiyellikte konuşur önermenin gerçekliğine dair sahip olduğu delillere işaret ederken, epistemik kiplikte önermenin olgusal durumuyla ilgili kendi bilgisine dayalı yargılarını açıklar (2001: 8).

Palmer, epistemik ifadeleri açıklarken tipolojik kategori örnekleri olarak değerlendirebilecek üç çeşit yargı içerdiklerini belirtir: 1. tahmin niteliğinde ihtimal bildiren (speculative), 2. çıkarsamaya dayalı (deductive) ve 3. varsayım (assumptive) (2001: 24-25).

Yukarıdaki sınıflandırmalardan farklı olarak Ruhi vd. (1997: 105) epistemik kipliği kanıta dayalı kiplik ve yargı kipliği olarak sınıflandırır. Kanıta dayalı kiplik konuşurun kendine güvenerek iddiada bulunduğu durumlar için kullanılırken yargı kipliği daha geniş bir alana işaret ederek olasılık, gereklilik, çıkarsama ve tahmin bildirimlerini kapsar.

Epistemik kiplik işaretleyicilerinin aralarında ilişki kurduğu olgusalılık-gerçeklik ve karşısında yer alan olgusalılık dışı- gerçekdışılık kavramlarını kısaca şu şekilde açıklayabiliriz:

#### **a. Olgusalılık-Gerçeklik**

Gerçeklik (realis), olmuş ya da gerçekleşmekte olan (güncel) doğrudan bilinebilen durumları betimler (Palmer 2001: 2). Diğer bir deyişle somut veya soyut nesnelere demektir. Gerçeklikle ilişkili olarak yargının dış dünyada karşılığını bulması ya da akıl yürütme yoluyla gerekçelendirilerek desteklenmesi *doğrudur*. Gerçeklik için yargının yeterli delillerle gerekçelendirilmesi gerekir ve bunun sonucunda *doğru bilgi* ortaya çıkar. Gerçekliğe ancak doğru ve yeterli bilgi ile ulaşılır (Grünberg 2011: 254). Yetersiz, fakat doğru bilgi tereddüt ve olasılık bildiren yargılar üretilmesine neden olur.

#### **b. Olgusalılık dışı -Gerçekdışılık**

Olgusalılık dışı ya da gerçekdışılık (irrealis) ifadeler, düşünceye dayalı bir alan olarak hayal gücüyle bilinebilen durumları betimler (Mithun 1999: 73). Bütün olgusalılık dışı dünyalar, birtakım olgusalılık dışı dünyaya atıfta bulunan araçlarla yaratılır (Declerck 2011: 25). Bu araçlar *inan-* gibi içsel fiiller, *niyet et-* gibi tutumsal fiiller, *-Abil-* gibi morfolojik işaretleyiciler, *belki* kiplik zarfları olabilir.



## 1.1. EPİSTEMİK OLASILIK VE ZORUNLULUK

Epistemik kavramı, dil felsefesinde doğmuş daha sonra doğal dillere uygulanmaya başlanmıştır. Başlangıçta olasılık ve zorunluluk anlam alanlarına indirgenirken yapılan çalışmalarla daha geniş ve ayrıntılı anlambilimsel çatı ulamlarına ayrılmıştır. Türkçe kaynaklarda (bk. Kocaman 1981, Aslan 2008, Kerimoğlu 2011) “epistemik” kavramı Türkçeye “bilgi” olarak aktarılmıştır. Bu aktarım, epistemiğin bilgi ve inanca dayanan anlam içeriğine dayandırılabilir. Fakat bu çalışmada yaygın olarak kullanılan “epistemik” terimi tercih edilmiştir.

“Epistemik kiplik” kavramı geniş bir alana işaret etmektedir. Kavram bu çalışmada, konuşurun ifadesindeki önermenin gerçeklik değerine ilişkin yorumunu inceleyen “epistemic modality” karşılığı kullanılmaktadır (Bybee ve Fleischman 1995: 4). Önermenin gerçekliğini sorgularken söz konusu diğer bir kavram ise “epistemik olasılık”tır. Kısaca tanımlarsak, eğer bir olasılığın gerçekleşmediğini bilmiyorsak bu epistemik olasılıktır diyebiliriz (Egan ve Weatherson 2011: 1). Yani gerçekleşme olasılığı vardır. Başka bir ifadeyle önermenin yanlışlığı ispatlanmadıysa doğru olabilir. Fakat doğruluğu ispatlanmışsa artık epistemik olasılık ifade etmez.

Epistemik kipliğin ayırteci özelliği olarak kabul edilen öznellik, epistemik olasılığın integral bileşenidir (Coates 1995: 59). Öznellik içeren biçimler, konuşurun ürettiği ifadelerle yönelik geliştirdiği tutumunu ve yorumunu gösteren araçlar olarak tanımlanabilir. Öznel yargı bildiren bu ifadeler konuşurun bilgisine dayanan, gerçeklik değeri olan fakat ispatlanmamış önermelerdir. Bu gerekçeler öne sürülerek öznel yargılar, epistemik olasılık anlamı taşıyan ifadeler olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan epistemik açıdan zorunlu kabul edilen ifadeler, olası dünyaların çoğuyla örtüşür ve bağlamda verilen diğer önermelerin gerektirdiği bir durumdur. Epistemik zorunluluk, epistemik olasılığa göre olgusalığa daha yakındır. Öznel ifadeler epistemik olasılıkla, nesnel ifadeler de zorunlulukla ilişkilendirilebilir.

## 1.2. EPİSTEMİK KIPLİK TÜRLERİ

Kiplik türleri dilden dile farklılık gösterir. Bu başlık altında, literatür taraması sonucu tespit ettiğimiz kadarıyla dillerde genel olarak görüldüğü işaret edilen epistemik kipliğin üç alt kategorisi ele alınacaktır. Bunlardan ilki belirsizlik, olasılık ve kuşku bildiren *ihtimal-kurgu* (speculative), ikincisi kanıtlardan hareketle mantık yürütmeye dayanan *çıkartım* (deductive) ve üçüncüsü genel olarak bilinen şeylere dayalı yargıları gösteren *varsayım*’dır (assumptive).

İhtimal-kurgu (speculative) için bazı kaynaklarda “söylenti kipi” anlamındaki *dubitative* terimi de kullanılır (Bybee 1985: 179), fakat Palmer bu kullanıma karşı çıkar ve bu yapıların genel olarak pozitif şüphe bildirmediği için terim olarak *speculative* tercih edildiğini belirtir. Bu çalışmada, *speculative* karşılığı *ihtimal-kurgu* terim olarak belirlenmiştir.

Örnekler:

<i>Öğrenciler sınıfta olabilir.</i>	→	İhtimal-Kurgu
<i>Öğrenciler sınıfta olmalı.</i>	→	Çıkarım
<i>Öğrenciler sınıfta olacak.</i>	→	Varsayım

Birinci önermede, öğrencilerin sınıfta olup olmadığı belirsizdir. İkinci önermede, yargı biraz daha güçlenir ve olasılık artar. Çeşitli kanıtlar olabilir, örneğin sınıftan sesler geliyordur, koridorda öğrenci yoktur vb. Üçüncü önermede ise genel olarak bilinen durumlar ve tecrübeler yargının temelini oluşturur; saat 9'dur ve saat 9'da ders başlar.

Yukarıda verilen olasılık ifadelerinde en güçlü yargıyı bildiren şekil *-mAll'*dir. Kanıtlara dayanır. Fakat üçüncü önermede *-AcAk* genel bilgidен yola çıkarak gerçekleşme olasılığı yüksek mantıksal bir çıkarım bildirir. Anlam içeriğindeki gerçekleşme olasılığı ikinci önermenin kanıtlara dayanan olasılık değerini geçmemektedir.

Palmer, epistemik kipliğin olasılık-kurgu, çıkarım ve varsayım alt kategorilerinin anlam alanlarını sırasıyla şu şekilde belirlemektedir: olası sonuç, tek olası sonuç ve mantıksal sonuç (2001: 25).

Örnekler:

*Çilekler çıkmıştır.*

*Çilekler çıkmış olmalı.*

Bu iki önermede de konuşur ifadenin doğruluğuna inanır. Kanıtsal kiplik işaretleyicisi *-mİş* burada *-Dir* bildirme ekiyle birlikte epistemik olasılık ifadesi taşır. Genel bir bilgiye sahip olan konuşur, mevsime bakarak bir yargıda bulunur. Beklenti, ifadenin üretildiği zamanda çileklerin çıkmış olmasıdır. Önermede, mantıksal bir sonuç söz konusudur. İkincide ise bir çıkarım ifadesi vardır ve tek olası sonuç çileklerin çıkmış olmasıdır.

### **Epistemik Olasılık**

Diyalog kuran kişilerin ne bildiğiyle bağıntılı, genellikle belirsiz durumlarda epistemik olasılık (epistemic possibility) kullanımı görülür. Epistemik açıdan yargı olası dünyaların bazılarında doğrudur.

*Onlar okulda olabilirler.*

*Dikkatli ol! Biraz asit kalmış olabilir.*

Epistemik olasılık ve öznel epistemik kiplik birbiriyle yakından ilişkilidir. Örneğin İngilizce epistemik olasılığın temel alındığı bir dildir ve epistemik olasılık daha yoğun görülür. Bu nedenle öznel epistemik kiplikte olasılık anlamı nesnel epistemik kipliğe göre baskındır (Lyons 1977: 805).

### **Epistemik Zorunluluk**

Epistemik zorunluluk (epistemic necessity), bir bilgi ya da önermenin bilen ya da düşünen kişinin bildiği şey tarafından gerektirilmesi durumudur. Herhangi bir durumdaki gerçek bildiğimiz şeyle tutarlıdır, diğer bir ifadeyle bilgimize uygun olarak bütün dünyalarda doğru olması beklenir.

*Onlar okulda olmalılar*

Mantıksal zorunluluk	Epistemik zorunluluk	Deontik zorunluluk
2+2=4	Dinozorlar aniden yok olmuş olmalı.	Ayşe ödevlerini yapmalı.

Epistemik olasılık ve zorunluluk Auwera ve Plungian'ın (1998) çalışmalarına göre birbirlerine geliştirebilirler ve bazı durumlarda ikisinin de okumasının yapılabileceği belirsiz durumlar ortaya çıkabilir. Örneğin Almancada kipliğin edilgen bir yapıda kullanımı görülür:

*Wesensprobleme sind mit den Mitteln der Ontologie zu lösen*

“Varoluş sorunları ontolojinin araçlarıyla çözülebilir/çözülmesi” (1998: 101)<sup>66</sup>

Özetle gerçekleşme olasılığı yüksek durumlar zorunluluk temeline dayandırılmaktadır. Deontik olasılık ve zorunlulukta da bu geçerlidir. *Gidebilirsin* izni verildiğinde *Yok, vazgeçtim kalacağım* denilme olasılığı yüksektir fakat *Gitmelisin* doğru orantılı olarak kalma olasılığı düşer ve gitme olasılığı artar.

<b>Epistemik<sup>67</sup></b> <b>(öznel bilgi)</b>	Zorunluluk (Necessity)	Eğer koltuk hala sıcaksa, katil hala çalışma odasında olmalı/olacak.
	Olasılık (Possibility)	Eğer koltuk hala sıcaksa, katil hala çalışma odasında olabilir.

### **İhtimal-Kurgu kipliği**

İhtimal-kurgu kipliği, konuşucunun bilgisine karşı güvensiz tutumunu işaretleyen kiplik türüdür. Bu kipliği taşıyan ifadeler belirsizliğe dayanır.

### **Çıkarım kipliği**

Çıkarım önermeleri, akıl yürütme yoluyla ifade edilmektedir. Çıkarım kipliği, kanıt, tahmin ve yargı (judgement) anlamlarını içeren kiplik türüdür. İçerdiği anlam alanı sebebiyle Palmer çıkarım ifadelerini hem evidensiyellik hem de epistemik kipliğe dahil eder (2001: 24). Ancak bu iki tip arasında farklılıklar vardır. Örneğin epistemik kipliğin alt anlam alanı olarak verilen çıkarım kipliğinde konuşucu önermenin olgusal durumu hakkında gözlenebilir delillere dayalı yargılarını ifade ederken, kanıtsal kiplikle olgusal durum için sahip olunan kanıtları açıklamaya

<sup>66</sup> Edilgen yapının kiplik incelemelerinde belirsizliğe yol açtığı ve ayrı bir çalışmaya konu olabilecek nitelikte olduğu söylenebilir (bk. Auwera and Plungian 1998: 101-102).

<sup>67</sup> Jean Mark Gawron (San Diego State University) *Modality* başlıklı ders notundan uyarlanmıştır.

odaklanır. Çıkarım kiplik işaretleyicileri kanıtları temel aldığı için konuşurun ifadesini nesnelliğe yaklaştırır ve daha çok epistemik zorunluluk bildirirler (Auwera, Plungian 1998: 85).

### **Varsayım kipliği**

Varsayım önermeleri tecrübeye bağlı (a posteriori) bilgiyi ifade etmektedir. Varsayım kipliği; olanaksız, kesin olmayan, nispeten imkanı vb. derecelerdeki anlam alanına işaret eden kiplik türüdür. Bu kipliği taşıyan ifadeler genel bilgiye dayanır. Varsayım kiplik işaretleyicisi bulduran önerme olgusal dışı dünyada olası bir durum bildirir. Fakat bu olası durum dışında gerçekleşmesi muhtemel birçok olası durumlar vardır.

Önermenin içerdiği bilginin tecrübeye dayanması güvenilirliğini düşürmektedir. Algı yoluyla elde edilen tecrübe doğru bilgiye de yanlış bilgiye de yol açabilir. Çünkü felsefi açıdan algılarımızın doğru ya da yanlış, olumlu ya da olumsuz her türlü inanç, kıskançlık, alışkanlık, eğilim, beklenti vb. durumların etkisinde kaldığı düşünülür (Grünberg 2011: 257). Fakat tecrübe şart ve durumlarına bağlı olarak aynı yaşantılara sahip kişilerin bir durum karşısında benzer yargılarda bulunması olasıdır.

Geleceğe yönelik varsayım ifadelerinin güvenilirliği de tartışmalıdır. Gelecek olgusal dışı kabul edilse bile sözcüleme anındaki bilgiye bağlı olarak yanlışlardan arındırılabilir. Bilimsel alanda varsayımsal düzeyde erişilen bulgular için de öznel ifadeler denilebilir. Fakat bu ifadeler gözlemler, deneyler ve kuramlar sonucu yanlışlardan büyük oranda arındırılmış olgusal doğrular olarak kabul edilmektedir (Grünberg 2011: 257). En azından yanlışlıkları ispatlanana kadar doğru varsayılırlar. Ancak akılcı yaklaşıma göre akıl yoluyla erişilen soyut gerçeklik bilgisi güvenilir, dış dünyaya dair olan doğaya ve insana dair olgusal bilgi daha az güvenilir bulunmaktadır (Grünberg 2011: 259). Buna ilaveten akıl ve deneyimin birleştirildiği, sentez yapılarak bilgiye ulaşılabileceği yaklaşımının da savunucuları vardır (bk. Cevizci 2015). Bilginin gerçekliği, güvenilirliğinde ortak olan gerekçelendirmedir. Dilbilimsel açıdan burada bilginin ölçütü konuşurun sahip olduğu bilgi ve yargıda bulunduğu durumla örtüşüp örtüşmediğidir.

Türkçede varsayım ve çıkarım kipliğini karşılaştırdığımızda:

*Çocuklar yatmış olmalı* (Çalan zili duymuyorlar) epistemik zorunluluk-çıkarım

*Çocuklar yatmış* (Çalan zili duymuyorlar) epistemik zorunluluk-çıkarım

*Çocuklar yatmış olacak* (Her zaman bu saatlerde yatmış oluyorlar)- epistemik zorunluluk-varsayım

### **1.3. EPİSTEMİK ANLAM**

Kiplik kategorisi içinde anlam ilişkileri incelemelerinde epistemik anlamın diğer kiplik işaretleyicilerinden geliştiği görüşü yaygındır (Lyons 1977: 845, Bybee & Pagliuca 1985,

Sweetser 2002: 64, Nuyts 2001b: 398, Traugott 1995: 33, Wårnsby 2006: 13, Rentzsch 2015). Ancak anlam gelişme yollarının açıklanmasında farklı görüşler ortaya konur: öznelleşme, dilbilgiselleşme sürecinde anlam gelişimi, metaforlaşma vb. Kiplik incelemelerinde öznelleşmeden kasıt; dış dünyayı temel alan anlam alanının konuşurun iç dünyasını temel alır hale gelmesidir. Öznelleşerek anlam alanı değişen unsurun epistemik skala değeri yüksek olasılıktan (olgusallığa yakın) düşük olasılığa (olgusallıktan uzak) doğru gelişir. Hem dilbilgisel hem sözcüksel unsurlar bu yönde değişim gösterir: *herhalde, belki, belli, -dUr*.

Epistemik anlamı, deontik kiplik ve epistemik kiplik kavram alanını ilişkilendirerek açıklayan Sweetser (2002: 49-75), deontik kipliğin birincil olduğu, epistemik kipliğin metaforlaşma yoluyla deontik kiplikten türediği görüşündedir. Kipliklerin epistemik kullanımında, temel anlamın kaplamı olarak ortaya çıkmasını destekleyen tarihsel, sosyolinguistik ve psikolinguistik açılardan sağlam kanıtlar olduğunu, epistemik işaretleyiciden gelişen bir deontik alan ya da bir üst anlamdan türemesi görüşlerini desteklemediğini açıkça belirtir. Sweetser'a göre tarihsel süreçteki anlam değişimleri muhtemelen içsel bir psikolinguistik motivasyona sahiptir ve genel bir semantik bağlantıyla şekillenir. Bundan yola çıkarak epistemik kiplik ve deontik kiplik arasındaki ilişkiyi dışsal dünya dilinin, içsel mental dünyaya başvurarak kullanılmasıyla açıklar. Traugott (1989: 49-50) ise, kiplik bildiren işaretleyicilerin sadece metaforlaşma ile açıklanmasına karşı çıkar. Traugott (1989: 32-35), yardımcı unsurlarda (*-Abil, -mAll* vb.), söz edim fiillerinde (*tavsiye etmek, ısrar etmek* vb.), kiplik zarflarda epistemik anlamın gelişimini evidensiyelliğin gelişimiyle ilişkilendirir. Ona göre evidensiyel ve epistemik anlamın gelişiminde büyük benzerlikler vardır. Bu nedenle bir alandaki unsurların tarihi diğerinin ortaya çıkışına ışık tutabilir. Traugott, anlam değişimelerindeki eğilimlerde yukarıda belirtildiği gibi dış dünyadan konuşurun iç dünyasına doğru yönelen bir anlam yönü çizer. Metinsel ve üstdil durumunda gelişerek yeni anlamlar ortaya çıkabilir ve dilsel unsur konuşurun önermeye yönelik inancını ya da yaklaşımlarını bildiren öznel anlamlar kazanabilir. Bu anlam değişimelerinde ortak olan, sadece nesnelere dünyasını değil işlerin durumunun da (state of affairs) varsayılmasıdır. Yani daha sonra gelişen anlamlar dilin bir işlevi olarak dilsel düzeyde var olabilmektedirler. Traugott (1989: 43-46) açıkladığı anlam gelişimini şu şekilde özetler:

*Temel fiil (main verb) > kiplik öncesi durum (premodal) > zayıf epistemik değer (kehanet vb. tahmin ifadeleri, göreceli gelecek zaman vb.) > güçlü epistemik değer*

Traugott ve Sweetser görüşleriyle sosyofiziksel dünyayı temel alan anlamın, konuşurun ruh haline dayanan anlamdan önce var olduğunu ortaya koyarlar.

Papafragou (2000: 145), deontik kiplikten epistemik kipliğe gelişim görüşünü destekleyerek, anlam gelişimini işaretleyicilerin dilde daha çok öznelleşmeye başlaması ya da dilbilgiselleşmeleri sırasındaki öznelleşme süreci ile ilişkilendirir. Dilbilgiselleşme sürecinde

öznelleşme, konuşurun inancının ya da yaklaşımının söylenilene yansıyarak dilbilgisel boyutta tespit edilebilir duruma gelmesiyle açıklanır (Traugott 1995: 32). Art zamanlı gelişimde anlamsal değişimin mi dilbilgisel değişime neden olduğu yoksa zıt yönde bir gelişimin mi olduğu tartışmalıdır (bk. Bybee, Pagluica 1985).

Yukarıda verilen epistemik anlam gelişimiyle ilgili görüşlerde ortak olan konuşurun merkeze alınması ve ifadede kendini daha çok hissettirmesidir. Konuşur ve ifadesi arasındaki bağ kuvvetlendikçe tercih edilen işaretleyicinin anlam alanı epistemik kipliğe doğru gelişir, farklı derecelerde olgusalılık bildirir hale gelir.

#### 1.4. EPİSTEMİK SKALA

Epistemik anlam, olgusal dünyada veya onun umulan gelecek zaman uzantısındaki bir durumun; gerçekleşip gerçekleşmediği ya da gerçekleşebilirliği (geniş zaman-geçmiş zaman- gelecek zaman- konuşma zamanı) hakkında konuşurun yaklaşımını bildirmesiyle ortaya çıkar. Bu bildirim kesinlik ve imkânsızlık arasında konumlandırılan farklı değerlere atıfta bulunabilir. Diğer bir deyişle, eğer konuşur olgusal dünya ya da onun umulan gelecek zaman uzantısındaki durumların olgusalılık dışı dünyadaki ihtimalleri üzerine fikirlerini açıklıyorsa ifade epistemik anlam taşır. İfadede konuşur, sahip olduğu bilgiye ya da inanca dayanarak bir yargıda bulunur, fakat yargısının olgusalılık derecesi üzerine herhangi bir sayısal değer biçmez, sadece zihinsel olarak epistemik bir değer hesaplar.

Öncelikle felsefenin konusu olan epistemik anlam incelemelerinin dilbilimin ilgi alanına girmesinde ve gelişiminde iki önemli aşamadan söz edilebilir. Bunların ilki, dile özgü kriterler kullanarak incelemeler yapan tanımlama kategorilerinin (descriptive category)<sup>68</sup> belirlenmesidir. Bu kategorilerin oluşturulması, epistemik olarak tanımlanabilen ifadelerin analizlerinin diller arası düzeyde tanınması için dilbilimde önemli bir girişim olarak görülebilir. Epistemik incelemeler için diğer önemli bir aşama ise bir ölçeğin bu incelemelerde yerini almasıdır. Geliştirilen bu ölçek, dilbilimsel terim karşılığı olarak *epistemik skala*, kuvvet ve yoğunluk açısından epistemik değerlerin sıralamasına göre düzenlenir (Boye 2012: 43). Olgusalığa yakınlık ve güvenilirlik bildiren işaretleyiciler, skala üzerinde olgusalıktan karşıolgusalığa değişen farklı değerleri temsil eder (Declerck 2011: 36). Diğer bir ifadeyle tasarlanan epistemik skala birtakım kesinlik ve imkansızlık gibi olgusalılık değerlerinden oluşur. Konuşur günlük dilde sezgisel olarak işaretleyicilerin farklı değerlerini dil edinim sürecinde kavrar, fakat bilinçli bir şekilde sayısal olarak nitelendirmez (Lyons 1977: 800).

<sup>68</sup> Tanımlama kategorileri, yapısalcı anlayışı temel alarak dilleri kendi içinde inceler. Bu kategorinin temel aldığı görüşe göre; dilbilimci her dil için ayrı tanımlama kategorileri belirlemeli, dilin konuşuru da dil edinim sürecinde kendi zihinsel kategorilerini oluşturmalıdır. Çünkü her dilin ayrı tanımlama kategorileri vardır. Bu kategoriler diller arası benzerlik gösterse de evrensel olarak değerlendirilemez (bk. Haspelmath 2010: 664).

Kesinlik ve imkânsızlık gibi olgusalığa karşı tutum bildiren bu değerler noktasal değil, çizgiseldir. Bu nedenle bir dildeki farklı işaretleyicilerin skaladaki yerlerinin örtüşmesi olası bir durumdur. Rentzsch, bu duruma örnek olarak morfolojik işaretleyici *-mAll* ile sözlüksel işaretleyici *lazım* 'ı verir: *olması lazım = olmalı* (2013: 153).

Skala üzerinde *karşıolgusal* ve *göreceli olgusal* (relative factuality) durumlar işaretlenebilir. *Olgusalılık* ise epistemik bir değer taşımasına rağmen olgusal bir dünyayla temsil edilir ve kiplik dünyaya ait değildir. Çünkü epistemik bir değer olarak olgusalılık, olgusalılık dışı dünyaya atıfta bulunmaz (Declerck 2011: 37). Bu sebeple Declerck'a göre olgusal olan bildirimleri kiplik içinde değerlendiremeyiz. Ancak diğer bir görüşe göre olgusal bildirim tercihi de konuşurun yaklaşımını gösterir. Bu görüşe göre; nötr ya da işaretlenmemiş olarak nitelendirilen kiplik işaretleyici unsur bulundurmeyen ifadeler de olgusalılık bildirir ve bu ifadelerde, konuşurun önermeyi tamamıyla gerçek kabul ettiği düşünülür (Bybee ve Fleischman 1995: 177-180, Wärensby 2006: 15): *Ayşe kitap okuyor.* (Ayşe okuyor gibi davranıyor olabilir)

Göreceli olgusalılık açısından değerlendirildiğinde karşıolgusal ifadeler skala üzerinde diğerlerinden farklılık gösterir. Karşıolgusal ifadeler, kiplik dünyada önermenin gerçekleşmesi hakkında belirsizliğin derecesini kapsamayan, ifade etmeyen sadece olgusalılık dışı dünyada yer alan epistemik bir değere atıfta bulunurlar. Ayrıca bu ifadeler, olgusal dünyayla ilişkili olarak tanımlanır, belirsizlik anlamı taşımazlar (Declerck 2011: 37-38). Karşıolgusalılığı skalasında ayrıca ele alan Declerck (2011: 36), olgusalılık değerlerini açıklamak için aşağıdaki aralıklara göre önermenin yerini belirlemenin gerektiğini belirtir:

**Olgusalılık:** konuşucunun olgusal dünyasında durumun gerçekleştiğine dair şüphe yoktur, çünkü gerçekleşme doğrulanır (dünyada gerçek bir durum olduğu öne sürülür); *John is ill/ John is not ill.*

**Güçlü zorunluluk:** gerçeğin güçlü varsayımıdır; [*John is not here.*] *He must be ill.*

**Zayıf zorunluluk:** gerçeğin zayıf varsayımıdır; [*The money is not in the till, so*] *it should already be in the safe.*

**İhtimal:** *John may well be ill.*

**Olabilirlik:** *John may be ill./ It might be true.*

**İhtimal dahilinde/olası olmama:** *It should not be difficult to find his address.*

**İmkânsızlık:** *It cannot be true. / You can not be serious!*

**Henüz gerçekleşmemiş olgusalılık:** *John will come tomorrow. [I read the letter] before he had read it.*

**Karşıolgusalılık:**<sup>69</sup> [*you shouldn't have gone through the woods.*] *You might have got lost.*<sup>70</sup>

<sup>69</sup>Çürük (2010: 62) gerçeklik karşıtlığı terimini kullanmaktadır. Bu çalışmada karşıolgusalılık terimi tercih edilmiştir.

<sup>70</sup>Karşıolgusalılık (counterfactuality) olgusal dünyayla ilgili olarak tanımlanır. Olası bir dünyadır ve olgusal dünya olarak yorumlanamaz, olgusalılık dışı dünyada konumlandırılır - eğer bir durum olgusal zaman dünyasının tersine

Declerck, kesinlik ve imkansızlık aralığında değerler belirler. Yukarıda da görüldüğü gibi karşıolgusallık ve henüz gerçekleşmemiş olgusallık bu ölçekte farklı bir yeredir. Diğerleriyle bir kıyaslama söz konusu değildir. Düzenlenen bu skala İngilizce için hazırlandığından örnekler Türkçeye aktarılmamıştır. Skala, Türkçeye uyarlanarak aşağıdaki gibi tasarlanabilir:

Epistemik kiplik işaretleyicisi taşıyanlar ifadeler			
Kiplik bulundurmayan olgusal durumlar (Nonmodal= factual)	Kiplik bulunduran olgusal olmayan ifadeler		
Mutlak olgusallık değeri: <i>Ali hasta.</i>	Bütünüyle kuramsal= göreceli gerçeklik değeri: Güçlü zorunluluk: (Ali burada değil) <i>Ali hasta olmalı.</i> Zayıf zorunluluk: (Kasada para yok, bu yüzden) <i>O zaten güvende olmalı.</i> İhtimal: / Olabilirlik: <i>Ali hasta olabilir. / Doğru olabilir.</i> İhtimal dahilinde olmama: <i>Onun adresini bulmak zor olmasa gerek.</i> Olanaksızlık: <i>Doğru olamaz. Sen ciddi olamazsın.</i>	Henüz gerçekleşmemiş olgusallık =göreceli gerçeklik değeri: <i>Ali yarın gelecek.</i> [Mektubu okudum] o mektubu okumadan önce.	Karşıolgusallık = mutlak olgusallık değeri: [Sen ormana gitmemeliydin] <i>Sen kaybolabilirsin.</i>

Declerck'ın (2011: 36, 38) tablosundan uyarlanmıştır.

Diğer önemli bir skala önerisi de Boye'ye aittir. Boye'nin oluşturduğu skala üç ana bölümden oluşur. Bu üç bölüm farklı derecelerde olasılığın pekiştirilme durumlarını gösterir: *full support*, *partial support* ve *neutral support*. *Full support*,<sup>71</sup> en güçlü değerle skalanın son noktasını kapsayan aralık olarak tanımlanabilir. Önermeler mantığında Horn'a (2001: 236) göre olgusallık değeri "1"dir. *Neutral support*, "0" değerli ölçek aralığını kapsayan bölgeye atıfta bulunur, *full support*'un zıttı yönde yer alır. +1'den -1'e aralığında orta noktadan itibaren negatif bölgeyi kapsar. *Partial support* ise *full support* ve *neutral support* arasında uzanan alanı içine alır (2012: 21-22).

verilen zaman içinde yer alıyorsa karşıolgusaldır. Önermede gizlenen durum olgusal dünyada gerçekleşmez çünkü bu dünyayla uyumlu değildir. Bundan dolayı [*Kim should not have gone though the woods*] *She might have got lost* cümlesinde Kim'in ormanda dolaşırken kaybolmadığı anlamı açıktır. *She may get lost* cümlesinin zıttına *She might have got lost* cümlesi belirsizlik için herhangi bir boşluk bırakmaz (Declerck 2011: 25-37).

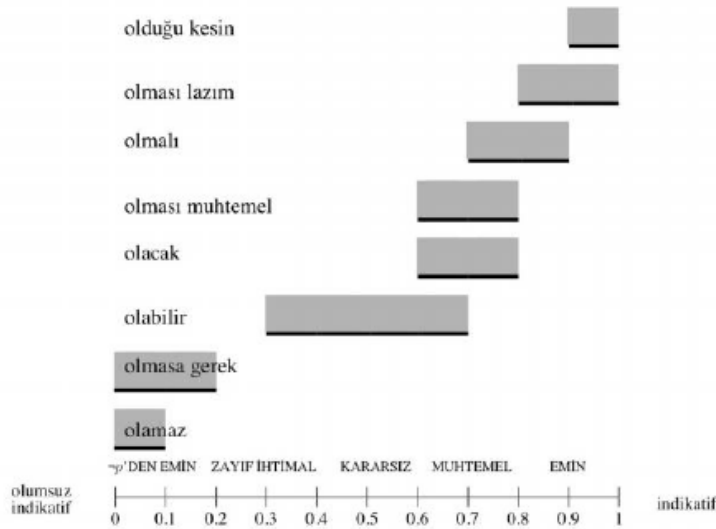
<sup>71</sup> Givon (1982) "en güçlü kesinlik" ve Nuyts (2001a: 22) "kesinlik" aralıklarıyla benzerdir.



← Increasing strength on the epistemic scale

Full support	Partial support	Neutral support
Strong support		Weak support
More than neutral support		Neutral support
Full support	Less than full support	

Rentzsch'in (2010, 2015) Türkçe için sunduğu skala önerisi epistemik kiplik incelemeleri için model oluşturur ve kiplik okumaları bir bütün halinde değerlendirebilmemizi sağlar. Boye'nin skalasına göre daha ayrıntılı bir şekilde Türkçe için hazırlanan skala şu şekildedir:



Rentzsch tarafından hazırlanan skalada indikatif bölümü yani 1 ve 1'den sonrası epistemik işaretleyici bulundurmayan cümleleri gösterir. Yanlışlığı ispatlanmadığı müddetçe bu ifadeler doğru kabul edilir (2013: 156). Epistemik değerleri vardır, fakat işaretlenmemişlerdir. 0 dahil sonrası ise olgusal dünyadaki yanlışlığı ispatlanmış durumları gösterir. Lyons (1977: 800) kesinlik-imkansızlık aralığında 1 noktasını epistemik olarak zorunlu, 0 noktasını epistemik olarak imkânsız şeklinde tanımlar. Bu çalışmada söz konusu epistemik anlam ise 0-1 aralığındaki değerlere işaret eder.

Rentzsch, epistemik skala hazırlarken dildeki epistemik unsurları belirledikten sonra iki uç sınırın belirlenip daha sonra orta sınırın belirlenmesiyle başlanabileceği önerisinde bulunur (2015: 228). Bu noktalar, diğer unsurların değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır. Söz konusu noktalar anlam aralıklarının belirlenmesi içindir. Bir işaretleyici birçok noktayı kapsayabilir. Bu nedenle daha önce de belirtildiği gibi epistemik skala noktasal olarak düşünülmemeli, anlam aralıkları (discrete) tasarlanmalıdır. İstenilen sayıda anlam aralığı belirlenebilir. Aralık sayısının fazla olması ifadedeki diğer anlam alanlarına olan eğilimleri göstermeye de yardımcı olacaktır.

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı olgusal durumlar çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmada, Renztsch'in ve Declerck'in hazırladığı skala örnekleri temel alınarak *KE*'de belirlenen işaretleyicilere göre epistemik skala oluşturulacaktır.

### 1.5. EPİSTEMİK KIPLİK YAPILARI

Epistemik kiplik semantikle ilişkilidir ve dünya dillerinde farklı şekillerde işaretlenebilir. Dillerdeki eğilimlere göre kiplik fiiller (modal verbs), fiil çekimleri (verbal inflection), kiplik parçacıklar (modal particle), kiplik sözcükler, koşul yancümleleri, morfolojik işaretleyiciler, söz dizimsel ve morfolojik yapılar, bazı zaman bildirimleri (özellikle geçmiş zaman bk. Nuyts 2001a: 29) vb. yapılarla epistemik anlam ifadeye yüklenebilir.

Sözcük türü olarak ikilemeler de kiplik işaretleyen yapılar arasında gösterilebilir. Aksan, ikilemelerin olasılık bildirme ve kuvvetlendirme anlamı üzerinde durur ve *Uğrasan uğrasan..., otursanız otursanız..., bilse bilse...* vb. ifadeleri olasılıkları sınırlayan anlatım biçimleri olarak değerlendirir (2009: 208). Örneğin; *İçilse içilse şişenin yarısı içilir*. İfadede güçlü bir tahmin bildirimi yapılır. Gerçekleşmesi muhtemel durum belirli bir oranda sınırlandırılır, olasılık derecesi için ise daha geniş bir aralık işaretlenir. Bunlara ek olarak Aksan (1999: 215) bazı söz gruplarının da tahmin bildirebileceğini belirtir; *İki ay bilemediniz üç ay kalırsınız*. Hirik (2014: 131) Aksan'ın bu örneklerine, tekrarlı olmaları ve zarf işlevinde kullanılmaları sebebiyle yakın olasılık bildiren ifadeler olarak skala değeri verir. Kısaca, kiplik dünya oluşturan ve "gerçeklik değeri" (factual value) bildiren herhangi bir dilsel unsur epistemik kiplik işaretleyisi olarak kabul edilir.

Kiplik türleri içinde Bybee ve Fleischman (1995: 7) kılıcı yönelimli ya da odaklı kipliğin fiillerle, yardımcı fiillerle ve bağımsız parçacıklarla, epistemik ve konuşur odaklı kipliklerin ise çekimlenerek (inflectional) işaretlenme eğilimi olduğunu belirtirler. Ancak bu genel eğilimin Türkçede görüldüğü söylenemez. Çünkü tüm kiplik türleri için çeşitli işaretleme yolları vardır. Farklı yapılarda birden fazla epistemik kiplik işaretleyicisi bir önermede bulunabilir. Lyons (1977: 807) bu tür önermeleri kipsel olarak *harmonik* (modally harmonic) ve *harmonik olmayan* (modally non-harmonic) şeklinde ikiye ayırır. Bu ayrıma göre aynı cümlede zarf ve yüklem olarak görev alan kiplik işaretleyicileri aynı kiplik değerine sahipse harmonik, kendi içinde farklı derecelere atıfta bulunan işaretleyiciler ise harmonik değildir. Örneğin *belki* ve *-Dir* farklı dereceleri işaretledikleri için harmoniktirler, ancak *kesinlikle* ve *-Abil-* harmonik değildir. Epistemik kiplik işaretleyicileri harmonik olmadığında birisi daha baskın gelerek diğerini kapsamına alır.

Epistemik kiplik yapılarından kiplik anlam taşıyan sözcükleri kiplik yüklem olarak adlandırmanın doğru olup olmadığı tartışmaya açıktır. Hirik, isimlerin de yüklem olarak

kullanılabileceğinden bu adlandırmanın tercih edildiğini belirtir (2014: 52). Fakat bir isim unsuru cümledeki göreviyle değil cümlede oluşturduğu semantik alanla kipliğin alanına girmektedir. Ayrıca yüklem dediğimizde bağımlı biçimbirimlerle kullanımına atıfta bulunulur, kiplik okuma için de hem sözcük hem de ekler ayrı ayrı önem taşır. Bu çalışmada sözcüğün epistemik değer taşıması, birincil olarak cümledeki görevinin yüklem olmasıyla değil, semantik açıdan ifadeye epistemik değer işaretlemesiyle ilişkilendirilmektedir.

Kiplik incelemelerinde genel olarak epistemik değer taşıyan fiillerin sadece bitimli yapılarda kullanımlarına odaklanıldığı görülür. Zarf-fiil, sıfat-fiil vb. bulunduran yapılar tam olarak yargı bildirmediklerinden kapsam dışında bırakılır. Fakat ayrı bir çalışmada bu yapıların kiplik değerlerinin incelenmesi gerekir.

Kocaman, Türkçe verilerin kullanıldığı çalışmalarda “kip” işaretleme yapılarının yalnızca *-sA*, *mAll*, *-A* gibi eklerle sınırlandırılmasını eleştirir, klasik kip anlayışının sadece fiillerle ilgilendiğini fakat fiiller dışında *belki*, *sanki*, *herhalde* gibi sözcüklerin de “kiplleme” unsuru olarak kullanıldığını belirtir (1981: 81-82). Kocaman’ın “kiplleme” ögesi olarak işaret ettiği sözcükler, Vardar vd. (2007) ve İmer vd. (2013) tarafından hazırlanan dilbilim sözlüklerinde “kipselleştirici” maddesi altında yer alır. Bu sözcüklerin cümledeki görevlerinden yola çıkarak zarf türünden farklı sayılıp sayılmaması konusu tartışmalıdır. Kiplik işaretleyiciler bütün bir önermeye etki ederek sadece fiili niteleyen zarflardan farklı davranırlar. Ancak semantikle ilişkili olması sebebiyle kiplik incelemelerinde *sözlüksel işaretleyiciler* olarak adlandırılarak bu başlık altında zarflar ve yüklemeler olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Bu nedenle sözlüklerde maddebaşı olarak verilen bu sözcükler çalışmamızda “Sözlüksel İşaretleyiciler” ana başlığı altında cümledeki görevlerine göre incelenecektir.

### 1.5.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak sözlüksel işaretleyicileri cümledeki görevine göre zarflar ve kiplik yüklemeler olarak ikiye ayırarak inceleyebiliriz. Wärsby’nin (2006: 13) görüşüne göre epistemik anlam genellikle zihinsel ya da fiziksel yeterlik bildiren fiillerden gelişir. Bu fiiller aşamalı olarak başlangıçta dinamik kiplik ve daha sonra zayıf epistemik olasılık bildirir. Kiplik bildiren fiiller, bağlam dışında bilişsel yaklaşım bildirmeleri sebebiyle çalışmalarda ayrıca değerlendirilir (Doherty 1983, Hennemann 2012, Tavangar ve Amouzadeh 2009). *hayal et-*, *inan-*, *düşün-*, *san-*, *bil-*, *farzet-*, *zannet-*, *tahmin et-*, *görün-*<sup>72</sup>, *gibi görün-* vb. içerimsel fiiller (intensional verbs) önermeye epistemik anlam yüklerler. Çünkü bu fiiller sözlük anlamı olarak konuşurun önermenin gerçekliğine karşı tahminini, yargının gerçekleşme olasılığını gösterir.

<sup>72</sup> Örneğin matematiksel bir işlemi kontrol eden birisi eğer alanın uzmanıysa “Doğru” diyebilir, alanın uzmanı değil ya da kendisine güvenmiyorsa “Doğru görünüyor” diyebilir. “Doğru görünüyor” ifadesinde işlemin doğruluğu kanıtlanmamıştır, konuşur gözünden kaçan bir şeylerin olabileceği olasılığını ifadesine yükler.

Ayrıca konuşurun bireysel tecrübelerine dayanmaları sebebiyle ifadeyle konuşur arasında güçlü bir bağ kurarak öznellik bildirirler.

Diğer epistemik kiplik işaretleyicileri gibi epistemik skala üzerinde fiiller de farklı değerlere sahiptir. Örneğin; *inan-* fiilinin *hayal et-* fiiline göre kesinlik derecesi yüksektir ya da *bil-* fiilinin *inan-* fiiline göre güvenilirliği fazladır. Tavangar ve Amouzadeh (2009: 859) Farsça üzerine yaptıkları incelemede çıkarımsallık bildiren “görünmek” anlamındaki *benazar+amadan* yapısını da kiplik bildiren fiillere eklerler: *yorgun görünüyorlar* (nesnel epistemik kiplik). İfadede konuşur gördüklerine dayanarak bir çıkarımda bulunur.

Epistemik anlam taşıyan *bil-* ve *inan-* fiilleri arasındaki ilişki tartışmalı görünmektedir. Lyons (1977: 794) “bilmek” fiilinin “inanmak” anlamına geldiği görüşünün genel olarak kabul edildiğini belirtir. Ancak konuşur gerçekliğine inandığı önermeyi bilir. Bu nedenle iki fiil kendi içinde farklı olgusal değerlerine sahiptir. Konuşur ve kılıcı aynı ise ikisi de gerçeklik bildirir fakat konuşur “inanmak” yerine “bilmek” fiilini tercih ediyorsa burada daha güçlü bir gerçeklik değeri işaretlenmiş olabilir. Üçüncü şahıs anlatımında ise konuşur “inanıyor”la kılıcının yaklaşımını bildirirken “biliyor”la kendi görüşünü de ortaya koyar.

Diğer önemli bir fiil ise *ol-*'dur. Auwera ve Plungian (1998: 93) *to be* “ol-” fiilinin mecaz kullanımlar sonucu epistemik bir değer kazanmış olabileceğini belirtir. *Ol*<sup>73</sup> fiili epistemik kiplik bildiriminde diğer kiplik işaretleyicilerini epistemiğin anlam alanına taşır. Örneğin birincil deontik kiplik işaretleyicisi *-mAll* biçimbirimi *ol-* fiiliyle herhangi bir işaretleyiciye ihtiyaç duymadan epistemik bildirimde bulunabilir; *eve gidiyor olmalı* (bk. *Görünüş ve Kiplik, Zaman ve Kiplik*). Bu ifadede yargı konuşma anına yöneliktir ve kılıcıyla ilgili belirsizlik söz konusudur.

Epistemik kiplik işaretleyen zarflar fiili niteleyen zarflardan farklı anlam alanına sahiptir. Niteleme zarfı fiilin anlamına etki ederken cümle ya da epistemik değer taşıyan zarflar cümlelerin anlamını değiştirmektedir. Ancak zarfları kendi içinde kesin sınırlarla ikiye ayıramayız. Zarfların niteleme zarfı (manner adverb) ve cümle zarfı (epistemic, sentetial) anlamları aynı dönemde var olabilir (Traugott 1989: 46). Söz dizimi açısından da farklılık gösteren epistemik kiplik bildiren zarflar genelde cümlelerin başında kullanılırken, niteleme zarfları nitelediği fiile yakındır.

Cümlede zarf görevinde kullanılan başlıca epistemik kiplik işaretleyicileri şu şekildedir: *İnşallah, büyük ihtimalle, zayıf ihtimal, galiba, mümkün, muhtemel, büyük olasılıkla, belki, kesinlikle, mutlaka, muhakkak vb.* Bunlar, tek başına olasılık ifadesi taşıyan ve ifadenin tamamına etki ederek önermeye ihtimal anlamı veren bağımsız biçimbirimlerdir. Rentzsch kiplik zarfların prototipik olarak epistemik kavramları işaretlediğini ama bazen olay kipliği

<sup>73</sup> *Ol-* fiilinin zaman işaretleyicileriyle kullanımı için bk. Erkman Akerson ve Özil 2015: 225.

(event modality) de işaretleyebildiklerini belirtir (bk. Ruhi vd. 1997). Ayrıca Türkçede birçok epistemik kiplik işaretleyicisinin kopyalama olduğuna dikkat çeker; *belki* (Farsça) ve *muhtemelen* (Arapça), *her* (Farsça)+ *xâl* (Arapça) + *de* (Türkçe bulunma hali eki), *bol-*+ *-(y)Ay+ki(m)*<sup>74</sup> (2012: 477-478).

Bunların dışında Banguoğlu (2007: 372) “gerçekleme zarfları” içeriğinde *evet, hayır, öyle, değil, tabii, katiyen, yok, asla, peki, tamam mı? gerçekten, elbette, belki, hiç* sözlüksel işaretleyicilerini verir. Bu işaretleyicilere ek *galiba, ihtimal, bari, keşki, bolayki* gibi sözcüklerin de ihtimal ve dilek bildirdiklerini belirterek gerçeklik bağlamında değerlendirilebileceğini söyler.

Kocaman (1981: 84), zarfların ifadedeki olasılık değerini zayıflattığını ve bu açıdan zarflarla morfolojik işaretleyicilerin uyum içinde olmaları gerektiğini belirtir. Örneğin:

A. Anahtar ***mutlaka bulunmalı.***

B. \*Anahtar ***belki bulunmalı.***

Yorumlarında B önermesinin dilbilgisel olarak doğru olmasına rağmen Türkçe için kabul edilemez olduğunu belirtir. Fakat pragmatik açıdan değerlendirildiğinde *-mAll* başka fiillerle kullanıldığında *belki* ile uyuma girebilir: *Belki burada kalmamalı, eve gitmeli.* (Bu onun için daha iyi olacak). Burada söz dizimi de önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca Kocaman, *acaba, sakın, kuşkusuz, usulca, eğer, ister, olası, olanaklı* vb. sözcüklerin konuşurun, eylemin anlattığı iş, oluş ya da devinime ilişkin tavrını yansıttıklarını belirterek kip ulamının kapsamı içinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir (1981: 82). Burada Kocaman, epistemik kipliğe işaret etmektedir. “Kip” terimini ise genel olarak bu çalışmada kiplik olarak anılacak kavram alanı için kullanır.

Göksel ve Kerslake (2005: 298) kiplik sözler için *kesinlikle, herhalde* gibi ifadelerin konuşurun varsayımın doğruluğuna inanma derecesini gösterdiğini ve bu varsayım işaretleyici kiplik bildiren sözcüklerin kullanılmadığı durumlarda varsayımın olgusal derecesinin orta kuvvette işaretlendiğini belirtirler. Varsayım kipliği işaretleyen sözcüklere, konuşurun önermenin gerçekleşme olasılığını artırmak için ifade ettiği *umut et-* anlamına gelen ve öznellik taşıyan (Coates 1995:64) *ummak* ve *inşallah* sözcüklerini de dahil ederler.

Corcu (2003: 76-77) epistemik kiplik bildiren sözlüksel işaretleyicileri deontik gereklilik bildiren *-mAll* ile kullanımına göre kendi içinde ikiye ayırarak ele alır: 1. Kesinlik bildiren (assertive), deontik kiplik işaretleyicisiyle kullanılarak anlamı kuvvetlendiren ve bu tür kullanımlarda epistemik anlam bildirmeyen zarflar; *kesinlikle, mutlaka, muhakkak, elbette*, 2. Kesinlik bildirmeyen (non-assertive), birincil olarak deontik kiplik bildiren bir işaretleyiciyle

<sup>74</sup> Dede Korkut hikayelerinde isteme (hopefully) ve epistemik (maybe) anlam alanlarına işaret etmektedir (Rentzsch 2010: 477). Bugün *ola ki* olarak devam eden yapı varsayımsal ifadeler için kullanılmaktadır: “Ola ki sen mezun oldun ve iş buldun”.

kullanımında epistemik anlam işaretleyen zarflar; *herhalde, galiba, belki* ve *sanırım*'a da bu grupta yer verir. Kesinlik bildirmeyen kiplik zarfların ifadenin kiplik değerine etki ettiğini ve anlamını değiştirdiğini belirtir.

Bazı zarflar güçlü öznellik anlamına gelişmiştir. Dış dünyaya dayalı anlamın konuşurun iç dünyasına dayanan anlamdan önce ortaya çıktığı gibi zayıf öznellik bildirmesi de güçlü öznellik bildiriminden önce gelişir: örneğin *belki, belli vb.* Nuyts (2001b: 389) kiplik zarfların öznellik açısından temelde nötr değerinde olduklarını belirtir. Bağlama göre öznel ya da öznel olmayan değerler içerebilir. Bununla birlikte bazı ifadelerde öznellik ile ilgili anlam içeriği taşımazlar.

Kiplik araştırmalarında ve EAT döneminde epistemik kiplik üzerine odaklandığımız bu çalışmada görüleceği üzere *mutlaka* ve *kesinlikle* gibi sözlüksel olarak epistemik anlam taşıyan işaretleyiciler hem deontik hem de epistemik ifadelerde kullanılabilir. Sözlüksel işaretleyicilerde görülen bu durum morfolojik işaretleyiciler için de söz konusudur (bk. Bybee ve Fleischman 1995, Papafragou 2000, Erk Emeksiz 2008). Ancak kiplik kavram alanının ilişkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada, *KE*'de tespit edilen sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicileri ihtimal bildiren–olası olmayan aralığında yüksek olasılıktan düşüğe doğru sıralanarak incelenecektir.

### 1.5.2. Kiplik Tümceler

*Benim görüşüme göre..., Bence..., Anlaşılan..., Eminim..., Bana öyle geliyor ki..., Bildiğim kadarıyla..., Görünüşe göre..., Belli ki...* vb. tümceler, kendinden sonra gelen ifadelerle karşı konuşurun tutumunu bildirir. Olumsuz yapılar da aynı şekilde değerlendirilebilir. Örneğin *...emin değilim, ...(tam olarak) bilmiyorum* gibi pekiştirici kiplik ifadeler beraberindeki sözcük grubunda konuşucunun önermeye karşı güven eksikliğini kodlar (bk. Coates 1995: 59-60).

Aksan, yukarıda verilen işaretleyicilere yer vermeden farklı önerilerde bulunur: *Olur ya..., Olur da..., Ola ki..., Tut ki..., Diyelim ki..., Farzedelim ki...* tümcelerini varsayım işaretleyici ifadeler olarak değerlendirir (2009: 216-217). Bu tür ifadeleri Uzun ve Erk Emeksiz (2006) gerçekdışılık kategorisi içinde ele alırlar. Kavram olarak gerçekdışılıktan kasıt söylemin olgusal olmayan bir dünyada konumlanmasıdır.

Kiplik tümcelerin kullanıldığı ifadeleri öznellik-nesnellik ayrımında öznel epistemik kiplik bildirimleri olarak değerlendirebiliriz. Bu kalıp ifadeler de sözlüksel ve morfolojik işaretleyiciler gibi epistemik skala üzerinde kendi içinde farklı değerleri işaretler. Hirik (2014: 103) kiplik tümceleri Aksan'a atıfta bulunarak söz dizimsel işaretleyiciler içinde yer verir ve skalasında uzak olasılık olarak konumlandırır.

Yukarıda verilen kiplik tümceler örnekleri epistemik kipliğin farklı alt ulamlarını işaretler. Örneğin Palmer'ın sınıflandırmasına göre düşünürsek *görünüşe göre* çıkarımsallıkla ilişkiliyken

*tut ki* varsayımla ilgilidir. Bu tür yapılar çalışmada söz dizimsel işaretleyiciler başlığı altında değerlendirilecektir.

### 1.5.3. Morfolojik İşaretleyiciler

Morfolojik yapılar oluşturdukları semantik alanlara bağlı olarak farklı kiplik değerleri işaretleyebilirler. Palmer'ın (2001) sınıflandırmasının temel alındığı Göksel ve Kerslake'in (2005) çalışmalarını göz önünde bulundurularak kiplik bildiren morfolojik işaretleyicileri genel hatlarıyla çıkarım bildiren; *-mİş*, varsayım bildirenler; *-(A/I)r/ -mAz, -Dİr, -AcAk, (ol)mAll, -mİş+Dİr, -Dİ*, ihtimal bildirenler; *-Abil-, -Dİr* olarak sıralayabiliriz.

Sebzecioğlu (2004: 24) yaptığı kiplik sınıflandırmasında morfolojik işaretleyicileri “Kesinlik Kipi” (*-Dİ, -AcAk, -yor, -Dİr, -Im, -sIn*) ve “Olasılık Kipi” (*-mAll, -Dİr, -Ar, -Abilmek*) başlıkları altında verir. Bunlara ek eylemler ve kurallı birleşik eylemlerin de dahil edilebileceğini belirtir. Çalışmasında morfolojik işaretleyicilerle ilgili biçimbirimim altında hangi kiplik alanları bildirdiğinin gösterilmesini önerir. Örneğin; *-Dİr*, bildirme (*Bu yol trafiğe kapalıdır*) ve olasılık (Muhtemelen<sup>75</sup> onun içindir) anlamlarını işaretler.

Yukarıda dediğimiz işaretleyicileri zorunluluk ve olasılık tabanına yerleştirdiğimizde anlam alanları açısından aralarındaki ilişki daha anlaşılır hale gelir. Örneğin olasılık tabanında gelişen *-Abil*, izin ya da epistemik olasılık anlamlarını işaretlediğinde bu anlam alanlarının yeterliği de içerdiği görülür. Yeterliğin sağlandığı durumda, konuşurun dış dünyasıyla ilgili olasılıksal durumu dışsal izinle kavramsal alan olarak örtüşür. İkisinde de mümkün kılma, yetki verme, olanak tanıma anlam içeriği vardır (Radden 2009: 190). Bu yorumlamanın sonucunda birincil olarak yeterlik bildiren *-Abil* kiplik işaretleyici olarak izin ve epistemik değer de bildirebilir diyebiliriz.<sup>76</sup>

*-AcAk* morfolojik işaretleyicisi ve *-Dİr* brilikte kullanıldığında önceden planlanmış, kararlaştırılmış olayları ifade eder, *-Ir* ile işaretlenen önermeyle karşılaştırıldığında gerçek olma olasılığı daha yüksektir (Göksel, Kerslake 2005: 299). Bu tür kullanımlarda *-Dİr* pekiştirme işlevindedir. Bu nedenle TT'de geleceğe atıfta bulunan olasılık bildirimlerinde geniş zaman işaretleyicisinin tercih edildiği görülür.

A. *Ali toplantıya geç kalır, daha erken buluşalım.*

B. *Ahmet saat 9'da ofiste olacaktır.*

B önermesinde konuşur sözlüksel işaretleyici kullanmadan önermede bildirdiği tutumu kuvvetlendirmektedir. Saat 9'da Ahmet'in ofisine gittiğinde onu orada bulacağına inanır. A önermesinde ise Ali'nin geç kalma olasılığı vardır, buna karşı konuşur tedbir almak

<sup>75</sup> Olasılık bildirmesinde *muhtemelen* sözcüğü önemli bir etkidir. Sözlüksel işaretleyicinin bulunmadığı bir örnek daha uygun olacaktır.

<sup>76</sup> Kerslake (1996: 91) *-Abil* yapısının *-Ar* (aorist) ile kombinasyonunun anlamının açık olmadığını kiplik açısından deontik, dinamik, epistemik okumaların tümüne uygun olduğunu belirtir.

istemektedir. Fakat anlamdan Ali'nin geç kalmamasının da olası bir durum olduğu anlaşılır. A önermesinin başında *muhtemelen*, B önermesinin başında ise *eminim* sözlüksel işaretleyicileri var gibi düşünebiliriz.

TT'de birlikte kullanıldığı yapıya ve bağlama göre anlam içeriği değişen *-Dir*, sözlüksel işaretleyici kullanmadan tahmin yürütme, kişisel yorum ve olasılık belirtme anlamlarını önermeye yüklemektedir (Aksan 2009:180). *-Dir* cümlede genelde kopula (koşaç) olarak görev yapar. Fakat Kerimoğlu (2010: 443), *-Dir* kullanılan ve kullanılmayan durumları karşılaştırarak bu biçimbirimin birincil görevinin bildirme olmadığını, epistemik kiplik işaretleyicisi işlevinin daha baskın olduğunu belirtir.

C. *Ayşe okulda.* (Telefonda görüştüm.)

D. *Ayşe okuldadır.* (Bu saatlerde hep okulda oluyor.)

C ve D önermeleri karşılaştırıldığında *-Dir*'in ifadenin anlamına etkisi açıkça görülür. C önermesi kanıtlara dayanan bir kesinlikle işaretlenirken, D önermesi konuşurun genel bilgisine dayanan bir tahmin bildirimidir. Eğer önerme "Ayşe evde yok, okuldadır" şeklinde bir ipucuyla ifade edilirse anlam alanı değişir, bu durumda *-Dir* çıkarım kipliği olarak değerlendirilebilir.

Morfolojik işaretleyicilerin epistemik kiplik bildirimlerini kendi içinde epistemik olasılık ve gereklilik olarak ayırabiliriz. Epistemik olasılık, bir olayın ya da durumun meydana gelme olasılık veya gerekliliğiyle ilgili ifadelerde bulunur. İfadede *(y)Abil*, *-mAlI* biçimbirimleriyle işaretlenebilir (Göksel ve Kerslake 2005). Ayrıca *-AmA(y)Abil*, *-mA(y)Abil*, *-(y)AmA* şekilleriyle de epistemik olasılığın olumsuz yapıdır. Bacanlı (2011: 33) *-mA-yAbil* şeklinin epistemik anlam taşıdığını belirterek diğerlerinden ayırır fakat üç olumsuz şekil de bağlama göre epistemik anlam taşıyabilmektedir. Ancak aralarında anlamsal ayırım vardır. Örneğin *-AmA(y)Abil* ile işaretlenen olasılık anlamı, ifade edilen durumun bir başka etkene bağlı olası bir durum olduğu sezdirimini içerir. Bu etken dış ya da iç kaynaklı olabilir. Kiplik okuma yapıldığında *-AmA(y)Abil* epistemik olasılık ve olumsuz yeterliği birlikte sunarken, *-AmA* çoğunlukla yeterliğin olumsuz, bazı durumlarda epistemik anlam taşır. *-mAyAbil* ise açık bir şekilde olumsuz epistemik olasılık (olanaksızlık) işaretler.

E. *Perdeler açık, evde olmalı.* (Epistemik zorunluluk)

F. *Perdeler açık, evde olabilir.* (Epistemik olasılık)

G. *Perdeler kapalı, evde olamaz.* (Epistemik zorunluluk, olumsuz)

H. *Perdeler kapalı, evde olmayabilir.* (Epistemik olasılık, olumsuz)

Yukarıda verilen örnekler, epistemik bildirimde bulunan çıkarıma dayalı ifadelerdir. Dördünde de herhangi bir sözlüksel işaretleyici kullanılmamış, olasılık anlamı morfolojik yapılarla sağlanmıştır. E önermesi genel bilgiye dayalı bir varsayım ifadesi de olabilir. Bu ayırımın yapılabilmesi için bağlamın tam olarak bilinmesi gerekir. Epistemik skala üzerinde E



önermesinin gerçekleşme olasılığı F önermesine göre daha yüksektir. Olanaksızlık bildiren G önermesinin iki türü ayrı ayrı değerlendirildiğinde *olamaz*'ın gerçekleşme olasılığı *olmayabilir*'e göre daha yüksektir ve diğer önermelere göre zıt yöndedirler. Verilen örneklerde yüklem *ol-* tercih edilmesi genelleme yapılmasını engeller. Çünkü *ol-* fiilinin epistemik kiplik işaretleyicileriyle kullanımı özel durumlar ortaya çıkarır. Bu nedenle başka bir fiille olumsuzluk pozisyonlarını sorguladığımızda kullanılan fiilin etkisi de görülür.

I. *Gidemeyebilirim.* (Dış etkenlerin de etkili olduğu epistemik olasılık)

J. *Gitmeyebilirim.* (Epistemik olasılık)

K. *Gidemem.* (Olumsuz yeterlik)

Epistemik zorunluluk bildiren *-mAll* birincil deontik kiplik işaretleyicisiyken *ol-* ile kullanımda genellikle epistemik anlam bildirir (bk. Auwera ve Plungian 1998: 93, Menz 2010: 595).

L. *Mezun olabilmek için notlarının hepsi beş olmalı.* (Deontik gereklilik)

M. *Eve gelen annem olmalı.* (Epistemik zorunluluk)

Diğer yandan genel eğilimler açısından hem deontik olasılık hem de epistemik olasılık işaretleyen *-Abil*<sup>77</sup> geniş zaman eki *-(A/I)r* ile birlikte kullanıldığında genellikle epistemik olasılık bildirir ve epistemik olasılık anlamı sadece bu pozisyonda ortaya çıkabilir. Ancak bazı fiillerle kullanımında sadece epistemik olasılık anlamını işaretler: krş. *korkabilir \*korkabildi* (Savaşır 1986: 137-138).

Epistemik kiplik bildiriminde kullanılan *-(A)r* ve *-Abil-* diğer kiplik alanları da işaretleyebilir. Bu iki yapı, farklı kiplik anlam alanlarını kapsamalarına rağmen bazı durumlarda birbirlerinin yerine kullanılırlar. Örneğin yeterlik bildirimi içeren “okur yazar” gibi kalıplaşmış ifadelerde *-Abil-* olması beklenirken *-(A)r* onun anlam alanına gelişerek yerini alır. Ancak epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanımlarında iki biçimbirimin skala değeri farklıdır. *-(A)r* daha yüksek değer taşımakta ve varsayımsal durumları bildirmektedir. *-Abil-* ise ihtimal-kurgu bildiren daha düşük olasılıklı durumları işaretler.

İhtimal-kurgu skala değerine sahip *-Abil-* farklı zaman dilimlerinde konumlandırılan önermelerle kullanılabilir. Fakat TT’de yakın ya da uzak geleceğe yönelik olasılık, doğrudan fiile gelen *-Abil-* ile bildirilirken, şimdi ve geçmişte gerçekleşen yine güncel durumla doğruluğu sorgulanabilen durum için ise ancak *ol-* ile birlikte olasılık bildirir. Sırasıyla; *Her an gelebilir* (yakın gelecek), *Yarın dönebilir* (uzak gelecek), *Koşuyor olabilir* ya da *Evde olabilir* (konuşma anı), *Gelmiş olabilir* (geçmiş) cümleleriyle örneklendirilebilir. *Yarın dönecek olabilir*, *\*Her an dönecek olabilir* ifadelerinde görüldüğü gibi yakın geleceğin olasılık değeri yüksek olduğu için (*her an, şimdi vb.*) *-AcAk olabilir* kullanımına rastlanmaz. Geçmişe yönelik olası bildirim için

<sup>77</sup> Kornfilt (1997: 379) Türkçede olasılık bildiren özel bir yapının olmadığını, bu işlevin potansiyel bildiren *-Abil* (potential) tarafından yerine getirildiğine dilbilgisi çalışmasında yer verir, ancak açıklamaz.

Kara (2011: 1391) yüklemde *-Abil-* ile *-mİş* kullanımının olasılık işaretlediğini, yeterlik ifade ettiğini belirtir. Çünkü Kara, geçmişte kalan bir eylemin olasılıksal değerinin olamayacağı görüşündedir. Geçmişteki bir eyleme gelen *-Abil-* olasılık anlamı taşıyabilir fakat belirttiğimiz gibi bu anlamın işaretleme yolu farklıdır: *-mİş olabilir*.

Karabağ (2000: 278), *-DI* biçimbiriminin epistemik kiplik içinde ele alınması gerektiğine dikkat çeker. *-DI*'nın skala değerini kesinlik ve doğruluk olarak belirler. Bu çalışmada morfolojik epistemik kiplik işaretleyicisi olarak *-DI* kullanımına "Henüz gerçekleşmemiş olgusalılık" başlığı altında yer verilecektir. Ayrıca Karabağ, "Şükriye Tutkun'un ruhsal durumu son derece sağlıklı ama..." örneğini vererek *-lı* biçimbiriminin de *-DIr* gibi epistemik anlam işaretlediğini iddia eder, fakat burada kopulanın kullanımdan düşmesi söz konusudur. Bu nedenle verilen örnekte *-lı* biçimbiriminin *-DIr*'ın kiplik değerini üstlendiği söylenemez.

#### 1.5.4. Söz dizimsel ve Morfosentaktik İşaretleyiciler

Morfoloji ve söz dizimi bir bütün olarak kendi semantik alanını oluşturur. Söz diziminde, sözcük ve dilbilgisel unsur birbirine bağlıdır ve her zaman birbiriyle etkileşim içindedir. Neredeyse her dilbilimsel ifade gramer unsurlarından ve sözcüklerden oluşur. Sözcükler gramer kurallarına göre yapıda yerini alarak dilbilgisel unsurlarla bir uyum oluşturur. Art zamanlı bakış açısıyla incelendiğinde görüleceği gibi sözcükbirimler, kabul görerek yaygınlaşan ve dilin dilbilgisel sisteminin bir parçası haline gelen morfosentaktik yapıya katılabilir (Rentzsch 2010a: 473). Söz diziminin de rol aldığı bu yapılar morfosentaktik olarak değerlendirilebilir. Sözcük, morfolojik unsur ve söz dizimi ilişkisine dayanan işaretleyiciler ise söz dizimsel başlığı altında ele alınabilir. Söz dizimsel işaretleyiciler genellikle sözlüksel işaretleyiciden sonra gelen *kim >ki* tümleyicisiyle kurulur.

Morfosentaktik birimler genel olarak bir unsurla ifade edilebilecek bir anlamın söz dizimi ve morfolojinin bir arada kullanımıyla birden fazla unsurla ifade edilmesiyle ortaya çıkar.<sup>78</sup> Genel beklenti yapının bir fiil içermesidir. Morfosentaktik işaretleyicileri Banguoğlu (2007: 451-452) "çevrik kipler" başlığı altında ele alır. Örneklerde *-DXr* ile birlikte kullanılan biçimbirimler, *-mİş ol-* ve *-mAkDA* kullanımlarına yer verir. Burada *-DXr*'ın geniş epistemik skala değerini açıklarken *mutlaka, herhalde, muhtemelen, umulur, belki* aralığında farklı anlamları işaretleyebildiğini belirtir. *Ol-* fiiliyle kurulan ifadeleri ayrıca değerlendiren Banguoğlu (2007: 482) *öğrenmiş ol-, iştmez ol-* vb. örnekleri sıfat-fiil + *ol-* birlikte kullanımı şeklinde çözümler, bu kullanımda *ol-*'un oluş ve kılışın zamanıyla tarzını bildirmede görev

<sup>78</sup> Morfosentaktik içinde değerlendirebileceğimiz bu tür yapılar için Demir (2015) Türkçe literatürde farklı karşılıkları olan *perifrasıs* terimini önerir ve "en basit tanımıyla *perifrasıs* çekim morfolojisindeki ikamenin sentetik birimlerce doldurulmadığı durumlarda herhangi bir sözcükbirimin (genellikle yardımcı olarak adlandırılır) zaman, görünüş, kutup gibi unsurlarla karşılandığı takımların genel adı..." olarak açıklar. Bir yapının *perifrastik* kabul edilebilmesi için söz konusu yapının dilde başka bir alternatifi olması gerekir. Bu nedenle söz dizimi ve morfolojinin birlikteliğinin görüldüğü her yapı *perifrastik* olarak değerlendirilemez.

aldığını söyler. TT’de kullanılan söz dizimi ve morfolojinin birlikteliğiyle epistemik anlam işaretleyen unsurları şu şekilde örneklendirebiliriz:

**Olasılık**

**-miş olabilir**

**isim + olabilir**

*Evden çıkmış olabilir.* (Öyle tahmin ediyorum.)

**Çıkarım**

**-miş olmalı**

Evden çıkmış olmalı. (Ayakkabıları kapının önünde yok)

**Varsayım**

**ol-acak**

*Evde olacak.* (Bu saatlerde).

**-mA+iyelik e.+ gerek/lazım**

*Evden çıkmış olması lazım.* (Genellikle bu vakitler evde olmaz)

**-sA gerek**

*Evde olsa gerek.* (Öyle tahmin ediyorum, genelde evde olur)

“Henüz gerçekleşmemiş olgusalılık” başlığı altında incelediğimiz bu işaretleyiciyi Rentzsch, olay kipselliğinden epistemik kipliğe geçen yapılar içinde değerlendirir (2013: 158).

Bu çalışmada morfosentaktik işaretleyicilerin TT’deki kullanımları ayrıntılı olarak açıklanmayak, KE’de tespit edilen yapılar değerlendirilecektir.

### III. BÖLÜM

#### 1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KIPLİK

Bu bölümde öncelikle 14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen *KE*'de kullanılan epistemik kiplik işaretleyicileri semantik ve pragmatik açıdan değerlendirilecektir. Çalışmanın asıl odağı yanında, ayrıca Türkiye Türkçesindeki durumlarına bakılarak, sözlüksel ve morfolojik işaretleyicilerin geçirdiği anlam değişimleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Gülsevin (2002: 39) EAT'de kiplik değerler için farklı işaretleyicilerin kullanılmadığını, buna karşılık TT'de "nispeten" gereklilik ve emir-istek işaretleyicilerinin anlam alanlarının daha belirgin hale geldiğini belirtir. Ancak yorum, dönemin dili hakkında yeterince ayrıntı çalışmasının olmamasından ve kiplik işaretleyicilerin çok geniş bir işlev alanına sahip olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Örnek olarak kiplik işaretleyicisi-(y)A eki geniş bir işlev alanına sahiptir (bk. Demir ve Aslan 2010). Bir işaretleyiciye, tek görev atfetmek ve semantikle ilişkili bir konunun sınırlarını kesin çizgilerle belirlemek hiçbir dönem için mümkün değildir. Ancak işlevsel ve semantik eğilimlerin incelenmesiyle dilsel unsurlara açıklık getirilebilir.

Tarihi bir dönem olan EAT'de kullanılan kiplik işaretleyicileri, kiplik araştırmalarında da dile getirildiği üzere, eş zamanlı bir yorumlamayla günümüz Türkçesine olduğu gibi aktarılamaz (bk. Papafragou 2000: 148). Her dönem kendi içinde değerlendirilmelidir. Kiplik işaretleyicileri, işlevsel ve semantik açıdan değişebilir ya da değişmeye direnç gösterebilir.

Art zamanlı ve eş zamanlı kiplik incelemelerinde, epistemik kiplik işaretleyicilerinin, köken olarak tarihsel süreçte diğer kiplik alanlara atıfta bulunan işaretleyicilerden türediği görüşü göz ardı edilmemelidir.<sup>79</sup> Bu görüşe göre epistemik anlam gelişiminde işaretleyici, eski anlam alanını tamamıyla terk etmez, içsel olarak bulundurduğu semantik alanla ilişkili olarak epistemik bildirimde bulunabilir duruma gelir. Örneğin öncelikli olarak deontik semantik alanında gelişen *-Abil*, *KE*'de yeterlik (ability) anlamında kullanılırken bugün *olabilir*, *gelebilir* (*gelmeyebilir de*) vb. olasılık değeri taşımakta, bağlama göre fiillere gelerek şüphe, ihtimal ve belirsizlik anlamlarını kazandırmaktadır:

*İstersen erken çık, saat 5'te eve gidebilir.* (Çünkü 5 çıkış saatleri, fakat ofiste de kalabilir).

EAT'de morfolojik işaretleyicilerin epistemik değer kazanmasıyla ilgili kiplik unsurlar arasındaki anlam ilişkisine ek olarak sözlüksel ve morfolojik yapıların birlikte kullanımı sonucu

<sup>79</sup> Bu süreçte epistemik anlamın gelişimi ise metaforlaşma ve öznelleşme ile açıklanmaktadır (bk. Lyons 1977: 845, Bybee and Pagliuca 1985, Sweetser 2002: 64, Nuyts 2001b: 398, Traugott 1995: 33, Rentzsch 2015).

ortaya çıkan anlam değişimlerinden söz edilebilir. Bu anlam değişiminde ilk başta epistemik bir değeri olmayan, fakat bu anlam alanına yakın işaretleyicinin, epistemik anlam taşıyan zarfla birlikte kullanımıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Bu duruma örnek olarak literatürde Papafragou, İngilizcede *must*'ın 17. yüzyıla kadar epistemik anlam bildiren bir zarf olmadan epistemik kullanımına rastlamadığını belirtir (2000: 145). Çünkü sözlüksel olmayan işaretleyicilerin anlam yorumlamaları daha zordur. Bu tür bir kullanım ifadeye açıklık getirmek için zamanla sık kullanımından kaynaklanan bir anlamsal ve işlevsel etkileşime yol açmış olabilir. EAT'de örneğin *-durur* işaretleyicisinin TT'de epistemik kipliğin anlam alanına gelişmesi birlikte kullanıldığı zarflarla ilişkili olabilir: *İy yāranlar belkim işbu er cuhūd-durur* (EAT), *Belki evdedir, (herhalde, belki, sanırım) Evdedir* (TT). Diğer yandan dilsel unsurun öznelleşmesiyle ve konuşurla daha yakın bağ kurmasıyla da açıklanabilir. Bu görüşe göre durağan bir durumu bildiren ek, konuşurun dünyasıyla sınırlandırılan erişilebilir dünyalarda olası hale gelerek ihtimal-kurgu anlamı kazanır.

Aşağıda verilen sınıflandırmada kiplik işaretleyicilerin olgusalığa yakınlık derecelerine göre ana başlıklar belirlenmiş, bunlara bağlı olarak işaretleme yollarına göre alt başlıklar oluşturulmuştur. Elbette kiplik bildiren ifadeleri kesin sınırlar içinde tek bir başlıkla çerçevelemek mümkün değildir. Fakat semantiğin çizdiği belirsizliği somutlaştırmak ve bir sistem oluşturarak EAT dönemindeki kullanımların genel eğilimlerini belirlemek amacıyla olabildiğince ayrıntılı bir skala oluşturulmaya çalışılmıştır. Kiplik işaretleyici yapılar ve işaretleme türleri eserde tespit edilebildiği kadarıyla incelenmiştir. EAT dönemine ait daha çok eserin taranması ve kiplik değerlerinin sorgulanması elbette farklı sonuçlar ortaya koyacaktır.

## 1.1. İHTİMAL-KURGU İFADELERİ

Olgusallık değeri düşük, konuşurun bilgisinin yetersiz olduğu, ifadesinin sorumluluğunu üstlenmekten kaçındığı fakat her halükarda kısmi düzeyde üstlendiği, belirsizliğin yüksek ve olası durumların çok olduğu ifadeler ihtimal-kurgu başlığı altında ele alınacaktır.

### 1.1.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

#### 1.1.1.1. oranla-

Clauson (1979: 194) *or-* kökü için “biçmek (çim), ürün toplamak (mahsul)” anlamlarını verir. *TS*'de *oranla-* “tahmin, takdir etmek, ölçüp biçmek” ve *Güncel Türkçe Sözlük*'te (GTS) “1. ölçmek, hesaplamak, hesap etmek, 2. akıl yoluyla gerçeğe yakın olduğuna inanılarak hüküm vermek, tahmin etmek, 3. *-i, -le* eşit tutmak” şeklinde tanımlanır. Bu tanımlarla ilişkili olarak *KE*'de “ölçüp biçmek, tahmin etmek” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüğün epistemik anlama gelişmesini değerlendirdiğimizde somuttan soyuta, fiziksel dünyadan konuşurun iç dünyasına

bir yöneliş görülür. *Ölç-* eylemini eğer bir araç ile yapıyorsak, aracın sonuçlarının güvenilirliğini tartışmadan kabul ederiz. Ancak bir araç yoksa bu durumda yargımız tahmine dayalıdır ve öznel. Bir başka ifadeyle bir ölçüm aracıyla elde edilen veriyi temel aldığı anda nesnel bildirim için kullanılan sözcük, ölçüm aracı olmadan benzer anlam alanıyla öznel yargıya doğru gelişme gösterir ve ölçme eylemi zihinsel bir işlem halini alır.

*KE*'de kullanımlarına bakıldığında *oranla-* fiilinin sadece ölçüme dayalı ifadelerde kullanılmadığı açıktır. Aşağıdaki örnekte konuşur, alıcıya tahmine dayalı yargısını iletir. Devamında gelen ifade ise konuşurun tahmininin gerçekliği bildirmediği iddiasını taşır.

(1) *Tālūt* eyitdi belī ve *oranların kim korķduñ Dāvūd* eyitdi ma'āza'l-lāh kim ben tañrıdan ayruķdan korķmam (567/5-6)

Bu örnekte *oranla-* kullanımı “öyle tahmin ediyorum ki, öyle düşünüyorum ki” olarak okunabilir. Fiilin olası diğer sözlüksel anlamlarını düşündüğümüzde bu örnekte dış dünyaya yönelik ölçülebilecek somut bir durum söz konusu değildir. Konuşur alıcının iç dünyasıyla ilgili kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır.

(2) *Zū'l-Karneyñ* eyitdi sen anuñ ķandalıģın bilür misin Raķāyil eyitdi yok velīkin şol ķadar göklerde söyleşürüz kim tañrınuñ yir yüzinde bir ķarañuluģı var kim herģiz ādemī ve cinnī ayaģı aña basmamıģ biz şöyle *oranlaruz kim ol bıñar ol ķarañuluķ içindedür* (773/6-9)

Yukarıda verilen kullanımda *oranla-* “öyle tahmin ediyoruz ki” şeklinde okunabilir. Raķāyil, ölümsüzlük suyunu arayan *Zū'l-Karneyñ*'e güvenilirliği düşük, söylenti kaynaklı bilgisine dayalı tahminini söyler. Bu çeşmeleri kimse görmemiştir, varlığına dair hiçbir kanıt yoktur. Bu nedenle ifade düşük olgusalılık değerine sahiptir.

## 1.1.2. Morfolojik İşaretleyiciler

### 1.1.2.1. -A

Bu biçimbirim için  $-gAy > -gA > -A$  gelişimi tasarlanır (Erdal 2004: 242, Timurtaş 2005: 145-146, Ergin 2004: 310). Geniş bir işlev alanına sahip olan ekin 16. yüzyıldan sonra işlev alanı daralmış, TT'de istek dışında olasılık, tahmin, çıkarım, öneri, nasihat vb. bildirimlerinde kullanılır hale gelmiştir (bk. Demir ve Aslan 2010: 277). Kaynaklarda gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, istek, gereklilik, emir, koşul-şart, ana cümle ve bağımlı cümle yüklemleştiricisi<sup>80</sup> ya da *ki* tümleyicisinden sonra mastar eki gibi kullanımlarına yer verilmiş

<sup>80</sup> Demir ve Aslan (2010: 277, 281) *kim* tümleyicisinden sonraki kullanımlarını “bağımlı cümle yüklemleştiricisi” olarak tanımlar. Yan cümle ve ana cümle yüklemleştiricisi olarak kullanım örnekleri verilir. İşlev alanının genişlemesini Türkçe-Farsça dil ilişkileriyle açıklamaktadırlar. Farsçadaki istek, olasılık, yeterlik işlevleri istek

(örnek olarak bk. Timurtaş 2005: 146), ancak EAT’de epistemik kiplik işaretleyicisi olarak olasılık, tahmin bildiriminde durulmamıştır. Ayrıca kaynaklarda verilen anlam alanına ek olarak KE’de yeterlik anlamında kullanım örnekleri de vardır. Fakat bu çalışmanın kapsamı gereği sadece epistemik kiplik örnekleri ele alınacaktır.

(1) *ne yavlaḡ tiz geldüñ atumuzu arurmuşsin Bulūkiyā eyitdi el salmadum ve ayaḡ depretmedüm ve ḡamçı urmadum eyitdiler gerḡeksin velikin işbu atumuz senüñ aḡırlıḡuñ duydu pes yirile gök arasında uçdu tā kim gendüzin diñlendüre ne ḡadar yir seni getürmiş oranlarsın Bulūkiyā eyitdi biş ferseng yir ola eyitdiler belkim seni yigirmi biş yıl[[ıḡ] yir getürdi ve sen bilümedüñ (750/ 1-5)*

Örnekte Bulūkiyā’ya atın ne kadar yol getirdiği sorulur. Sorunun tahmin edilerek cevaplanması beklenmektedir. Konuşurun ölçmek için elinde herhangi bir araç ya da konu hakkında bir ön bilgisi yoktur. Bu nedenle konuşur yargısında epistemik kiplik işaretleyicisi kullanmayı tercih eder. İfadede *biş ferseng yir* önermesini işaretleyen *ola* “olabilir” şeklinde yorumlanabilir. Konuşur eğer ölçüme dayalı bir bildirimde bulunsaydı *yirdurur* kullanımını tercih etmesi beklenirdi (krş. 35/6-10). –A ile birlikte *ol* fiilinin kullanımı da epistemik anlamın ortaya çıkmasında etkilidir. *Ol-* fiili tek başına anlam açısından olgusallığa atıfta bulunurken –A ile kullanımıyla olgusallık durumuna şüphe, ihtimal anlamlarını eklemektedir. TT’de “olabilir”in kalıplaşmış biçimde olası durumlar için kullanımı da bununla ilişkilidir.

(2) *dīvler ḡorkdı kim Süleymān anı evlene ve oḡlanları ola pes dīvlerüñ ve cinnilerüñ sırrını Belḡīs Süleymāna aḡikāre ḡıla pes Süleymānuñ ve oḡlanlarınıñ elinden herḡiz ḡurtulumayalar dilediler kim Süleymān anı evlenmeye pes yavuz gösterüp ‘aklı eksükdür dimişlerdi ve ayaḡı eşek doynaḡı gibidür dimişleridi <ve ayaḡı eşek doynaḡı gibidür dimişleridi> Süleymān diledi kim anuñ ‘arşın belüsizirek eylemek birle anuñ ‘aklın sınaya ve hem daḡı ayaḡına baḡa pes bir köşḡ yapmak buyurdu ḡaçan Belḡīs geldi aña eyitdiler ‘arşuñ işbunuñ gibi midi Belḡīs eyitdi sanasın kim oldur yavlaḡ beñzetdi gendü yirindeyidi sarāydan içerü ḡomış ve ḡapuların kilidlemişiken ve kilidi dili gendüdeyiken pes budur dimedi ve bu degüldür dimedi belkim eyitdi ke ennehū huve ya ‘n î aña yavlaḡ beñzer eyle sanasın kim oldur (665-666/ 15-9)*

Yukarıdaki örnekte Belḡīs’in ifadesi “o olduğunu düşünebilirsiniz, böyle bir düşünce olasıdır” olarak okunabilir. Burada olasılık anlamını *san-* fiiline gelen –A işaretlemektedir. Bağlamda Süleymān, Belḡīs’ı bir sınava tabi tutar. Belḡīs, taht odasını kilitleyip anahtarı elinde tutmasına rağmen Süleymān’ın yaptırdığı taht odasını kendininkine çok benzetir. O kadar benzetir ki tereddüte düşer ve sorulan soruyu şüphe bildirimleriyle yanıtlar. Ayrıca anlatıcının açıklamalarında “budur ya da bu değildir demedi” bilgisini vermesi epistemik okuma gerektiren

---

bildiren *bi-* + şimdiki zaman kökü ile karşılanırken sıklık ve anlam kopyalaması sonucu EAT’de –A aynı kullanım alanına gelişir (Demir ve Aslan 2010). KE’de yeterlik bildirim için kullanımı bu görüşlerini desteklemektedir; *Ādem eyitdi yā rabbi anuñ ‘ömrin arturḡıl tañrı eyitdi ādem oḡlanınuñ ‘ömri ḡalemi kim ḡalınmışdur ayruḡ artmaz ve eksilmez meḡer sen gendü ‘ömrüñden aña arturasın (87/4-6)*

bir bağlam çizer. Burada konuşur *sanursın* demez, *sanasın*'ı tercih eder. *KE*'de *sanursın* “düşünürsün” karşılığında bir kez istek semantik alanında kullanılmıştır. *TT*'de, *EAT*'de kullanılan *sanasın kim* yerine *sanursın ki* kullanılmaktadır.

-*A*'nın kullanıldığı diğer bir durum ise ceza bildirimidir. Aşağıda verilen örnekte görüleceği gibi kuralların çiğnenmesi durumunda verilecek olan cezalar için varsayımsal durumlar belirlenerek epistemik kiplik kullanılır. Bu durumlar ihtimal dahilindedir, geçmişte karşılaşılmamış olabilir gelecekte de hiç olmayabilirler. Örneğin;

(3) *eyitdi kim yā benī İsrā'īl kim uğurluk kılsa elin kesevüz kim biregü yalan yire zinā yaparsa seksen ağaç vuravuz kim zinā kılsa ve anuñ 'avrati olmazısa yüz ağaç uravuz kim 'avrati variken zinā kılsa anı taşlarla uravuz tā ölince* (451/2-5)

Sıralanan önermeler olası görülen işlerin durumunu bildirmektedir. Bu ifadeler koşul ifadelerinin incelenmesinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Olası görülen bu durumların gerçekleşmemesi beklendiğinden düşük olasılık işaretleyicisinin tercih edildiği düşünülebilir.

-*A* ekinin *EAT*'de geniş bir kullanım alanı olsa da genelde isteme ve geleceğe yönelik bildirimlerde görülür.

## 1.2. OLABİLİRLİK

### 1.2.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

Bilişsel yaklaşım bildiren fiillerin genel olarak öznellik taşıdıkları söylenebilir.<sup>81</sup> *İnanmak*, *düşünmek*, *şüphelenmek*, *bilmek*, *sanmak*, *ummak* vb. fiiller kişinin inancına ve bilgisine dayalı olarak yargı bildiriminde kullanılırlar. Aşağıda *KE*'de kullanılan sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicileri ele alınacaktır.

#### 1.2.1.1. gümān, gümān ilet-/ getir-/ bırak-/yok

Sözlüksel kiplik işaretleyicisi *gümān* *KE*'de “zan, şüphe” anlamlarına gelir ve *ilet-*, *getür-*, *bırak-* ile birleşik fiil olarak kullanılır. Farsça kökenli sözcüğe Tietze (2009: 205) “emin olmayan veya yanlış fikir, tereddüt, kuşku” anlamlarını verir. Türkçe kökenli fiillerle birleşik fiil olarak kullanımının *EAT*'de birçok örneği vardır (bk. Küçük 2014: 297, Özkan 2000b: 401). *YTS*'de (2009: 115) ise *gümān ilet-* kullanımı “şüphelenmek, şüpheyeye düşmek” olarak tanımlanır. Kaynaklardaki tanımında da görüldüğü gibi sözlüksel olarak taşıdığı epistemik anlam nedeniyle *gümān* sözcüğü hem isim hem de birleşik fiil olarak kullanımında epistemik kipliğin alanına girmektedir.

<sup>81</sup> Nuyts'un (2001b: 390) Almanca, Flemenkçe, İngilizce korpus üzerinde yaptığı incelemeleri bu görüşü destekler. Fakat İngilizcede *think*, *believe* ve Flemenkçe, Almanca karşılıklarının artık birincil olarak epistemik kiplik bildirmediğini öznel evidensiyellik bildirdiğini belirtir.



Sözcüğün olumsuz çekimi *gümānsuz* ve *gümān yok* epistemik skalada olgusallığa daha yakın değer taşır. Olumsuz çekiminde, olumlu yapıdaki belirsizlik anlamının aksine kesinlik anlamı ortaya çıkar. Bu nedenle çalışmada *gümānsuz*, “olgusallığa yakınlık-kesinlik” başlığı altında değerlendirilecektir.

(1) ‘Ömer bin ‘Abdu’l-‘Azī eyitdi faķīhlik bundan artuķ nite olsun andan buyurdi bir kīse getiridiler kim anuñ içinde ol māldan gendü atasına degmiş nesene varımış kim Fir‘avn kavminuñ elinde kalmışdı pes bir yumurda çıkardı iki yarılmış taşdan ve bir koz çıkardı iki pāre taşdan ve noħūd ve mercimek çıkardı cümlesi taşdı İbnü İshāk rivāyet kıldı şāmlu bir gişiden kim ol vaktün Mışırdayımış ol eyitdi gördüm ħurmā ağacı düşüp yaturdı taşdan ve ādem gördüm hīç ādamlığına **gümān iletüm** taş olmışdı ve ol taş olan ādem bularuñ kulu ħaravaşıydı āzādi degüldi anuñıçun kul ve ħara[va]ş māl cümlesindendir (408/11-15, 409/1-4)

Yukarıdaki örnekte konuşur taş olmuş hurma ağacı ve insanlar görür. Taş olan insan olamayacağı düşüncesiyle tereddüte düştüğünü *gümān ilet-* ile bildirir. TT’ye “insanlığından şüphe ettim” olarak aktarılabilir. Konuşurun genel bilgisine göre taştan insan olmaz fakat mal sayılabilecek şeyler taş olabilir. Akıl yürüterek taş olan insan olabilir fakat bunlar kul ya da kölelerdir sonucuna varır.

#### 1.2.1.2. *şek* getir- / *dut-*

KB’ de *şek(k)* “şüphe” ve çeviri metinde “tereddüt” anlamlarıyla verilir (Arat 1974: 13, 415). Yukarıda açıklanan *gümān+ fiil* kullanımıyla benzer görünmektedir. Ancak *şek+ fiil* kullanımları daha çok “inanmak” anlam alanıyla yorumlanabilir.

(1) *eger tañrı ta ‘ālā anuñ gevdesin çıkarmasa bir nice ādem anuñ öldüğine şek dutasıdı*  
(416/11-13)

Yukarıdaki kullanım “şüphe edecekti” olarak okunabilir. Bu örnekte sadece *şek dut-* birleşik fiiline odaklanılmış, *-AsI* ve *-DI* ile kullanımı karşıolgusal olarak ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. *şek dut-* kelime anlamı olarak epistemik bildirimde bulunmaktadır. Şüphe bildirimi yapan bu işaretleyicinin, konuşurun bilgisine zıt bir durumla karşılaştığı ya da bilgisini yetersiz hissettiği durumlarda tercih edildiği görülür.

(2) *Zekerıyyā oğlan olmağa **şek dut**madı velīkin oğlan nitesi vüçüda gelesine **şek** getürdi ve eyitdi ‘acab bizden oğlan nite ola ‘acab beni ve ‘avratımı yigit kıla andan mı oğlan rüzi kıla yoksa şöyle ħarı ve ħocayiken bize ‘ayāl mı vire yoksa yigit ‘avratlarumdan mı oğlan rüzi kıla*  
(790/1-5)

Verilen örnekte konuşurun tereddüdü açıkça görülür. Zekerıyyā, bir oğlu olacağına inanır ama nasıl dünyaya geleceğiyle ilgili şüpheye düşer. Burada anlatıcı durumu tanımlamak için *şek*

*dut-* ve *şek getir-* sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicilerini kullanır. Sırasıyla “şüphe etmedi ya da inandı” ve “şüphe duydu ya da inanmadı” şeklinde TT’ye aktarılabilir.

Arapça kökenli *şek(k)* ve Farsça *gümān* kullanımını karşılaştırdığımızda *şek(k)*’in inanç bildiriminde daha kuvvetli inanmama ya da olumsuz kullanımında inanma anlamlarına atıfta bulunduğu görülmektedir. *Gümān* ise daha çok skala değeri olarak olgusallık ve olgusallık dışı arasında yer alır; şüphe, belirsizlik, emin olmama anlamlarını işaretler.

### 1.2.1.3. *kirtin-*

Lyons’ın da (1977) belirttiği gibi önermede bildirilen yargının kişinin yaklaşımına göre doğruluğunu yansıtan epistemik kipliğin kaynağı bilgi ya da inanç olabilir. İnanmanın çeşitli derecelerine atıfta bulunan *kirtin-*, *inan-* gibi fiiller öznellik taşıyarak konuşurun inancına dayalı yaklaşımını bildirir. Clauson (1972: 739), *kértgün-* maddebaşında “bir şeyi varsaymak, bir şeye inanmak (to believe something Acc., to believe in something Dat.)” olarak açıklar. YTS’de (2009: 153) *kirtin-*, *kirtün-* varyantlarıyla “tasdik etmek, iman etmek, inanmak” anlamları yer alır. *KE*’de ise *kirtin-/ kirten-/ kirtün-* kullanımlarına “inanmak” karşılığı verilir.

(1) *Mūsāya eyitdiler tañrıñdan dilegil işbu belāyı bizden gidersün kim tañrı[ya] kirtinevüz ve benī İsrā’īl[i] saña virevüz Mūsā du ‘ā kıldı kim tañrı ol tūfānı bulardan götürdi pes Mūsāya yine īmān getirmediler* (399/8-11)

(2) *Yahyānuñ kanı tañrı destürıla diñdi ve Bīrvzā[zā]n dahı kılıcı götürdi andan eyitdi īmān getürdüm ol tañrıya kim benī İsrā’īl tañrısıdur ve kirtindüm ve yakın bildüm kim andan ayruq tañrı yoqdur pes tañrı ta ‘ālā peygāambarlar soñndan bir uluya kim benī İsrā’īldeydi vahiy kıldı kim Bīrvzāzān yiñi müsülmān olmışdur anuñ buyruğın dutun* (719/10-14)

Yukarıdaki örnekte *īmān getir-*, *kirtin-* ve *yakın bil-* fiillerinin aynı bağlamda birbirine yakın olarak kullanımı epistemik değerlerini karşılaştırmamızı kolaylaştırır. Konuşur sırasıyla tanrının varlığını kabul ediyor, tanrıya bağlanıyor, ondan başka tanrı olmadığı önermesine inanıyor ve emin oluyor. *Kirtin-*, *yakın bil-*’e göre burada olgusallığa daha uzak olarak okunabilir. Ayrıca *KE* sözlüğünde karşılıkları “inanmak” olarak verilen *īmān getir-* ve *kirtin-*’in aynı ifadede kullanımının birçok örneği vardır (bk. *KE* 384/10, 524/12, 788/3-4). Aralarında anlam farkı bulunduğu açıktır. Konuşur *īmān getir-*’i dini olarak *kirtin-*’e göre daha kuvvetli inanç bildirim için kullanır. *Kubbealtı Lügatı*’nda Ar. *emn* “emin olmak, güvenmek” kökünden türediği belirtilen *īman* sözcüğüne “1. Allah’a inanma, dini inanç, 2. kuvvetli inanç” anlamları verilir. *KE*’de (786/10, 787/15) “tañrıñ kelimesine *kirtin-*” kalıbı da kullanılır. Bu kullanım “tanrı sözlerinin gerçekliğine inanmak” olarak okunabilir. *KE*’de *īmān getir-* ve *kirtin-* ya da *inan-* kullanımını “güvenerek inandık” olarak okunabilir. Örneğin:

(3) *tañrıya sücüd kıldı ve ĩmān getirüp kirtindi* (353-354/15-2)

#### 1.2.1.4. inan-

Clauson (1972: 188) *inan-* (*ina:n-*) maddebaşında *\*ina:-* kökünü tasarlayarak “güvenmek (to trust, rely on someone Dat.)” anlamını verir. Bazen “birine inanmak” anlamında da kullanıldığını ayrıca belirtir. *KE*’de ise geniş bir anlam alanı belirlenerek “inanmak, sanmak, var saymak, güvenmek, emanet etmek, meyletmek” karşılıkları verilir.

*inan-* fiili konuşurun ifadesini destekleyen bir anlam içeriğine sahiptir. İddia edileni güçlendirir. Konuşur ve ifade arasında sıkı bir bağ kurar. Diğer yandan bu fiilin kullanımı evidensiyelliği de gerektirebilir. Konuşur *inan-* fiilini seçerek, sahip olduğu etkili bir takım deliller üzerine temellendirdiği olası bir durumun yüksek olasılığını ileri sürer (Cappelli 2007: 170).

Clauson’un (1972: 188) verdiği *bu savka inanıp kirtgünüp* “Bu sözlere güvenip inanıp” örneğinde EAT’deki *kirtin-* ve *inan-*’ın birlikte kullanıldığı görülür. Aktarımında sırasıyla “güvenmek” ve “inanmak” anlamları verilir. *KE*’nin sözlük bölümünde de anlam karşılıklarına bakıldığında *kirtin-/ kirten-/kirtün-* için sadece “inanmak” verilirken *inan-* için yukarıda verildiği gibi epistemik açıdan farklı skala değerlerine sahip geniş bir anlam alanı çizilir. Epistemik skala değeri olarak iki fiilin örtüştüğü noktalar ayrıldığı örnekler de vardır. Tanrıya yönelik hem *inan-* hem de *kirtin-* kullanılır. Aralarında anlam farkının ortaya çıktığı kullanımlar için *kirtü* ve *inanmalıklık* sözcüklerine de bakılabilir. *KE* sözlüğünde *kirtü*’ye “gerçek, doğru” anlamları, *inanmalıklık* için ise “güvence, teminat” verilir.

(1) *Mūsā duru geldi tañrıya tesbīh kıldı ve eyitdi inandum saña kim sen benim tañrımsın ve kirtindüm kim seni hiç gişi görimeye belkim bakıcağ öle* (423-424/15-2)

Yukarıdaki örnek “güvendim sana ki sen benim tanrımsın, seni hiç kimsenin göremeyeceğine, görünce hemen öleceğine inandım” olarak okunabilir. *KE*’de *inan-*, *kirtin-* fiiline göre daha fazla kullanılmıştır. Genel olarak kullanımlarına bakıldığında “güvenmek” anlamı açıktır. Güvenmek anlam alanı ön planda olduğu için *inan-* kullanımlarında eylemin gerçekleşmesinin koşulu olarak genelde delil istenir.

(2) *melik ve anuñ kavmı Zekerıyyāyı isterleridi iblīs-i la ĩn karşudan dañladı ve eyitdi ne istersiz eyitdiler Zekerıyyāyı isterüz iblīs eyitdi uş ağaç içine girdi eyitdiler biz saña inanmazuz eyitdi ben size nişānın gösterürem kim inafnajsız eyitdiler imdi göster pes iblīs Zekerıyyānuñ ridāsı saçağın bulara gösterdi pes baltayıla ol ağacı iki päre kıldılar ve Zekerıyyāyı şehīd kıldılar* (800/11-15)

Melik ve kavmi İblis’e inanmaz yani güvenmez, güvenebilmeleri için bir güvence beklerler. Devamında İblis, Zekerıyyā’nın örtüsünün saçağını gösterir ve kavim Zekerıyyā’yı öldürür.

### 1.2.1.5. san-

*TS*'de *san-* fiiline “1. İstemek, dilemek. 2. Düşünmek, tasavvur, teemmül ve mülhaza etmek. 3. Şüphelenmek, tereddüt etmek” anlamları verilmiştir. *San-* sözcüğü *düşün-*<sup>82</sup> ile karşılaştırılabilir, ancak *düşün- KE*'de geçmez. Clauson *san-* < *sa:-* “kendi kendine saymak, sayılmak” anlamıyla ilişkilendirir. 11. yüzyıldan sonra aktif bir fiil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra Güneybatı grubunda “düşünmek, varsaymak, farz etmek” anlamlarıyla görülür. Clauson *sa:n* isminden türeyen *sana-* fiiliyle bazı kullanımlarında karıştırılmış olabileceği görüşündedir. Yaklaşık 13. yüzyıla kadar “hesap etmek, saymak<sup>83</sup>, varsaymak vb.” anlamlarında görülürken “düşünmek” anlam alanına gelişmiştir. *DLT*'de yer alan örnekler de bu görüşün doğruluğunu desteklemektedir (2007: 467). *KE*'de de rastlanan “umut etmek, dilemek” anlamları Osmanlıcada da görülür (bk. Clauson 1972: 833). *San-* fiilinin *TT*'deki anlam alanına gelişmesi tamamıyla öznelleşme sürecinin sonucudur. *Sa-* “saymak” anlamından yine mental alanda gerçekleşen “düşünmek” anlamına ve öznellik oranının artmasıyla konuşurla daha yakından ilişkili olasılık bildirim alanına gelişmiştir. *KE*'de *san-/şan-* “sanmak; beklemek, ummak; düşünmek, planlamak, istemek, varsaymak” anlamlarında kullanımları görülür.

Ancak gelişim süreci şahıslara göre farklılık göstermektedir.

(1) *Mu'āviye gönli tar oldı ve eyitdi tayılarum ve düñürlerüm anda helāk oldı ve bular benüm katumda eglendiler ve benüm konuğum-dururlar ve utanurvan kim çıkuñ hācetüñüz isteñ diyem sanalar kim evümde durduklarıçun gönüm tar oldı imdi ne kılayım (118/3-6)*

Yukarıdaki ifadede konuşur tarafından dilbilgisel öznenin yanıldığını ve karşıt görüşte olduğunu belirtmek için *san-* fiili kullanılmıştır. Birinci şahısla kullanımında tereddüt, şüphe anlamları ön plandayken diğer şahıslarla “düşünmek” anlamı ağırlıklıdır ve konuşurun bu fiili daha çok diğer şahsın yanıldığını göstermek için kullandığını söyleyebiliriz.

(2) *Mu'āviye katına geldi ve halvete iledüp Mu'āviye ol şehir habarın şordı nekim gördüğün birin birin eydi virdi Mu'āviye yavlağ tañladı ve anuñ sözine gey inanmadı ve eyitdi sanurvan kim işbu sen söyledüğün doğru degıldür (298/5-8)*

Verilen örnekte konuşur, Mu'āviye anlatılanlara inanmaz ve “bence, bana göre vb.” olarak aktarabileceğimiz *sanurvan kim* ile kendi görüşünü bildirdiğini söyler. Devamında yer alan “söylediğin doğru değil” önermesinin olgusalılığı değerlendirildiğinde konuşurun kendi bilgisine dayanarak bu önermeyi ifade ettiğini *sanurvan kim* kiplik işaretleyicisiyle alıcıya bildirir. Örnekte de görüldüğü gibi *san-* fiilinin birinci şahıs çekiminde kişi mevcut bilgisiyle önermeye yaklaşımını açıkça bildirmektedir.

<sup>82</sup> Tietze (2002: 613) *düşün-* < Çağ. *tüşün-* “aklından geçirmek” anlamıyla *tüş-* “düşmek” fiilinin dönüşlü hali olduğunu belirtir.

<sup>83</sup> *KB 170 bilip sözleşe söz biligke sanur* “Söz, bilerek söylenirse, bilgi sayılır” (Arat 1974: 23)

(3) kaçan bir müddet bularuñ üstine geçdi pes Hızruñ anası erine eyitdi **sanurvan** kim işbu oğluñuñ 'avratı oğlanı doğurmazdur böyle dise atası Hızrı kığırdı ol sözi didi Hızır eyitdi ol benüm elümde degüldür tañrı elindedür kim dilerise 'ayāl virür andan Hızruñ 'avratın kığırdı ve ol dahı cevāb Hızırlayın virdi (460/1-6)

Örnekte Konuşur Hızr'ın karısının oğlan çocuk doğuramayacağı tahmininde bulunur. Durum belirsizdir ve yargı öznelidir. Bu yargıyı doğrulayıcı ya da destekleyici gerekçeler bulunmaz. Görüldüğü gibi *san-* fiilinin anlam alanı şahıslara göre farklılık gösterir. Düşünmek anlamında kullanıldığında da düşünülme aşamasında olan bir durum kanıtlarla ortaya konulmamıştır, mevcut bilgiye göre yapılan çıkarım için kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dönemde *düşün-* yerine *fikir eyle-*, *fikir kıl-* ve çoğunlukla *san-* eylemleri görülür. Bugün *düşün-* eyleminden farklı anlama sahip *san-* yanılma içerikli kullanımıyla öne çıkar. *San-ıyorum/-ırım* “bunu düşünüyorum fakat yanılıyor olabilirim”, *san-ıyor/dı/mış/-malı/-abilir/-acak/-sa* “yanlış düşünmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da TT’de “sanırım” daha yaygın olup cümle sonunda “düşünmek, emin olmamak” anlamlarında kullanılır. Cümle başında yer aldığı ise açık bir şekilde emin olmama anlamını işaretler: *yalan sanırım* “1. yalan diye düşünürüm, 2. emin değilim ama bence yalan”. *Sanıyorum* ise sonradan ortaya çıkan bir yapı olarak cümle sonunda yer alma eğilimindedir ve geleceğe yönelik beklenti anlamında kullanımı yaygındır. Birinci şahıs çekimindeki sözlüksel olarak farklılık kiplik işaretleyiciyle kullanılmasını da açıklar. Sözlüksel olarak kiplik işaretlemektedir. Bu nedenle aynı katmanda bulunan ya da birbirine zıt yapıdaki işaretleyiciler birlikte kullanılamaz. Sırasıyla *Belki sanırım* ya da *Mutlaka sanırım* diyemeyiz. Fakat EAT’de *-AmAz* ile birlikte görülür:

(4) va 'l-lāhi kim hīç Süleymāna virilen pāzişāhlık gibi kimeseye virilmedi ve ben **sanamazvan** kim Süleymān[un] bunuñ gibi şehri varıdı Mu'āviye katında oturan ulular eyitdi Süleymānuñ bunuñ gibi şehri yoğıdı (298/14-15)

Örnekte yer alan *sanamazvan* kullanımı “Süleymanın bunun gibi bir şehri olduğunu sanmıyorum/\*sanamıyorum/düşünemiyorum” şeklinde TT’ye aktarılabilir. Konuşur olası görmediği bir durumu dile getirir. Bu örnek “İhtimal dahilinde olmama” başlığı altında da değerlendirilebilir.

(5) tañrı Hızkīle vahy kıldı kim senüñ kavmuñ belādan inleşdi ve çağrışup eyitdiler eger ölsedük diñlenedük ölmekte bularuñ ne rāhatı ola bular **şanurlar** kim ölmekten şoñra ben buları girü kopardmazvan (522/8-11)

(6) peygāmbar eyitdi yā cebra 'ıl işbu ne hoş yıydı eyitdi bir zamānda bir görklü hūklü melik varıdı ve anuñ bir yalıñuz oğlı varıdı habar issi ulular eyitdi kim ol bir ulu melik idi anuñ ol bir oğuldan artuk hīç 'ayālı yoğıdı pes anı bir üstāza ismarladı kim edeb ve 'ilim öğrede ve ol

*mu'allimile melik menzili arasında bir 'ābid gişi vardı pes geçerken anuñ hālın ve tañrıya kulluq kılduğın dañlarıdı gün günin aña yaqışup işirgendi ve anuñ katında otururdu mu'allim sanurıdı kim atası menzilindedür ve atası sanurıdı kim mu'allim katındadır tā kim anuñ üzere böyüdi ve yigit oldı ve 'ābidüñ hulkın ve 'ibādetin tamām aldı ve öğrendi pes anuñ atasına eyitdiler senüñ bundan ayruq oğluñ yoq kim mülküni mirāsala eger bunu everürseñ oğlanlar ruzı kılaydı pes atası aña evermek habarın arz eyledi ol kabül kılmadı (459/1-11)*

Yukarıdaki kullanımlarda görüldüğü gibi *san-* birinci şahısla “tereddüt, şüphe” bildirirken diğer şahıslarla “düşünmek” anlamında kullanılmaktadır. Fakat 3. Şahıs kullanımında ifadeyi üreten söz dizimsel öznenin gerçeği bilmediği ve ifade içinde yer alan önermenin olumsuzunun gerçekliğine inandığını işaretler. Örneklerde konuşur kılıcının yanıldığını ve kılıcıyla karşıt görüşte olduğunu belirtmek için *san-* fiilini kullanmıştır. Fakat ortak olan belirsizlik anlamıdır. Düşünmek anlamında kullanıldığında da düşünülme aşamasında olan bir durum kanıtlarla ortaya konulmamıştır, mevcut bilgiye göre yapılan çıkarım için kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dönemde düşünmek yerine *san-* kullanılırken, bugün *san-* “düşünmek” anlamından uzaklaşmıştır. Tabii ki bu anlamın tamamen yok olduğu anlamına gelmemektedir. *KE*'de diğer bir kullanım ise *sanasın* şeklindedir. Bu kullanım *-A* işaretleyicisi içinde değerlendirilmiştir.

Bu kullanımlar ve anlam gelişimleri birbiriyle yakından ilişkilidir. Kullanımlarında *san-* fiilinin gerçekleştirdiği durum zihinsel süreçte mevcut bilginin değerlendirilmesi edimidir ve bağlama göre farklı düzeylerde öznellik bildiren bir anlam içeriğine sahiptir. Eylemin atıfta bulunduğu varsayımsal dünya *düşün-* ve *san-* fiillerinde ikiye ayrılarak farklı anlam alanlarına gelişmişlerdir. İki fiil, gerçeklik değerleri açısından derecelendirilebilir. *Düşün-*, *san-*'a göre objektifliğe yakın olup daha kuvvetli bir gerçeklik durumunu işaretlemektedir. Birinci şahıs dışında kullanımlarında konuşur, *düşün-* fiiliyle daha objektif bir tutumla betimleme yaparken *san-* fiilini tercih ettiğinde farklı düşüncede olma ve zıttı bir duruma inandığını bildirir.

#### 1.2.1.6. um-

Clauson *um-* fiilini “bir şey istemek, çok istemek (to ask for, or covet (something))” olarak tanımlar. Ayrıca *um-* ve fonetik benzerlik gösterdiği Far. *umīd* “umut, ümit” arasında etimolojik bir ilişki olabileceğini, *umīd* sözcüğünün anlamsal olarak *um-* fiilini etkilediğini belirtir (1972: 155-156). *DLT*'de (2007: 621) de “istemek” anlamı verilir. 17. yüzyıl söz varlığında Tulum (2011: 1798), Clauson gibi *umīd* ile ilişkilendirerek “ümidi olmak, ümitlenmek, ümitvar, rica etmek” vb. anlamlarını verir. *TS*'de “beklemek, temenni etmek”, anlam gelişimi sonucu *GTS*'de ise “1. Bir şeyin olmasını istemek, beklemek, 2. Sanmak, tahmin etmek” olarak tanımlanır. *KE*'de olumsuz çekimi yer almamaktadır. *TT*'de de *ummuyorum*, *ummam* yerine nötr anlam anlamına sahip *sanmıyorum*, *sanmam* tercih edilir. Bunun sebebi istek, beklenti içerikli bir

tahmin içeriğine sahip olması olabilir. Anlam değişimi görülen *um-* için, isteme alanından istemeye ilişkili beklenti anlam alanına geçerek olasılık anlamı kazandığı söylenebilir.

Palmer (2001: 99), bazı sözlüksel işaretleyicilerin hem deontik hem de epistemik kipliğin anlam alanına işaret ederek çok anlamlı olduklarını belirtir. Bunlardan biri de *um-* (to expect) fiildir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi bu fiil deontik kiplik açısından da yorumlanabilir. Ancak çalışmanın konusu gereği sadece epistemik yorumlamalar yapılacaktır.

(1) *eyitdi baña şadağa vir bāreka'l-lāhu fīke kim senüñ yüziñde ben hayır gördüm ve senden hayır **umarın** pes Hızır aña eyitdi inandum ol tañriya kim nekim hüküm iderise olur kim benümile nesene yokdur kim saña virem* (478/ 13-15)

Konuşur bir işareten, delilden hareketle Hızır'dan iyilik beklediğini söyler. Konuşurun çıkarımına göre karşısındaki ona sadaka verebilecek, iyilik yapabilecek birisidir. Ancak bu tahmini gerçekleşmez. İsteme anlam içeriğini tamamıyla kaybetmeyen *um-* isteme anlam alanının olasılık değerinden daha kuvvetli bir olasılık değerine sahiptir.

*Ummak* bilgi gerektirir, birisinden bir şeyi beklerken onun yapabileceğine inanırsınız, hakkında bir ön bilginiz vardır. Ancak istemede kaplamsal olarak epistemik anlamdan söz edilebilir ve bilgi varsa da arka plandadır, olgusalığa doğrudan atıfta bulunulmaz. Fakat *um-* ile doğrudan önermenin konuşma anındaki gerçeklik değerine ya da gelecekteki gerçekleşme olasılığına atıfta bulunulur. *KE*'de bu örnekteki gibi “bekleme, beklenti” olarak aktarılan okumalarda öncesinde belirli deliller, gerçekleştirilen ön koşulların varlığı göz ardı edilmemelidir. Öncesinde verilen delil ya da gerekçeler olası dünyaların oluşmasında temeli hazırlar. Konuşurun iki olası durum arasında tercih yaptığı da düşünülebilir: önermenin gerçek olması ve olmaması (bk. Giannakidou 2016: 208-209). Ancak bu durumda ifadenin istemenin mi epistemiğin mi anlam alanına girdiğini bağlam belirler. Bağlama göre konuşurun öncesinde olasılıksal durumun gerçekleşmesi için bir çaba göstermediği durumlarda, isteğe bağlı tercih olarak yorumlanabilir.

(2) *eyitdiler kim buğur **umaruz** tañrimuz bizden hoşnüz ola anuñçun gördi kim biz ol eri depeledük kim anuñ kulluğundan bizi döndürmek dileridi ve anuñ gökleri katında göme koduk ve anuñ kanıla tañrimuzı suvarduk imdi anuñ nürü girü gele ve yaşarup taze ola* (316/1-4)

Örnekte epistemik değer taşıyan ifade “bu sefer tanrının bizden hoşnud olacağını umuyoruz” şeklinde okunabilir. Kiplik açısından beklenti, yüksek olasılık, gerçekleşeceğine inanma, isteme okumaları yapılabilir. *Um-* sözcüğü isteme anlam alanını kapsasa da *EAT*'de *dile-*, *iste-* gibi kiplik yüklerle aynı değildir. İstemede konuşurun iç dünyası merkezken olumlu olası durumları ifade eden *um-* dış dünyayla ilişkili olarak bildirimde bulunur. Geleceğe ya da konuşma anına atıfta bulunabilir. Belirleyici olan önermedeki zaman işaretleyicisidir. Örneğin *İyisin umarım* (konuşma anı), *gelir umarım* (gelecek). Clauson'un tanımına, *KE*'de ve *TT*'de

kullanımlarına baktığımızda *um-* fiilinin isteme kipliğinden zamanla dışsal etkenlerin önermenin gerçekleşmesine etki ettiği, konuşurun bilgisi dahilinde olası gördüğü durumları ifade etmede kullanılmaya başlayan epistemik kiplik işaretleyicisine geliştiğini söyleyebiliriz. Bu sözcük, yukarıda bahsedilen diğer kiplik alanlardan epistemik kipliğe gelişim görüşü için de destekleyici bir örnektir.

### 1.2.3. Söz dizimsel İşaretleyiciler

#### 1.2.3.1. *ola kim*

*bolay kim ~ bolayki~ bola ki > ola kim ~ ola ki* gelişimi varsayılan bu yapı Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Oğuz dillerinde görülmektedir. Bu yapıda istek anlam alanına gelişen ET gelecek zaman *-gA~ -gAy*<sup>84</sup> ekinin varlığına dikkat çekilir ve “ola ki, olur ki, belki” okumaları yapılır (Ergin 2004: 310). Farklı bir bakış açısıyla Abik (2014), *bulayki/ bolayki* kullanımlarına odaklandığı çalışmada *-gA, -gAy* ile ilgili geniş bir literatür taraması sonucunda *-gA* ekini birincil kabul ederek buradaki *ki*’nin ise *erki*’den geliştiğini *-gA+erki* kombinasyonunda *y* sesinin türediği görüşünü ortaya koyar. Yeni bir çalışmada bu yapıyı Ağca (2016: 92) Türklerin dillerinde bulunmayan bir yapıyı “istek, ümit, beklenti” anlamlarını taşıyan *-(g)A(y)* ile “herhangi bir değişim/ oluşum hali” bildiren *(b)ol-* kombine edilerek beklenti kiplik alanını oluşturdukları şeklinde açıklar ve isteme anlam alanını işaretleyen beklenti kipliği alt kategorisinde değerlendirir. *(B)ol(g)a(y) kim* kullanımlarını sistemleştirerek incelediği çalışmada Ağca (2016: 86) bu kullanımların dini metinlerde ortaya çıktığını vurgular. İslamiyetin kabulüyle Arapça ve Farsça metinlerin çevirisinin bir sonucu olabileceğini belirtir. İncelediğimiz eser *KE*’nin çeviri olması ve dini içerikli olması da Ağca’nın görüşlerini desteklemektedir.

Anlam alanı açısından *-A* biçimbirimini değerlendiren Korkmaz (1973: 171) incelemelerinde istek kipinin üçüncü şahıs olumlu ve olumsuz çekiminin, istekten başka “ihtimal, maksat” ve “sakınca” anlamlarını işaretlediğini belirtir. Korkmaz, *ol-* fiilinin kombine edildiği işaretleyicilerle diğer fiillerden farklı anlam alanı oluşturduğunu vurgulayarak “ihtimal, olasılık” anlamının *ol-* fiilinin olumlu ve olumsuz çekimlerinde ortaya çıktığı görüşündedir. Bu kullanımları “belki, mümkündür ki” anlamlarını karşılayan birer zarf veya bağ olarak nitelendirir ki bu açıklamaları da bu çalışmada ortaya konan epistemik kiplik işaretleyicisi işlevini destekler. Karamanlıoğlu (1994: 133) da *bolgay* için “belki, ola ki” anlam karşılıklarını verir, “isteğe yakın ya da benzer” ifadelerde kullanıldığını söyler. Eckmann (2003: 116) ise belirsizlik anlamı için geçmiş zamanla çekimlenmiş yüklemden sonra ve tereddüt bildirimini

<sup>84</sup> Bu iki biçimbirimin birbiriyle ilişkili olup olmadığı tartışmaları için bk. Mansuroğlu 1958: 171, Erdal 2004: 242-243.



amacıyla soru yapılarında kullanım örneklerini verir. Eckmann'ın verdiği örneklerde tahmin bildirimini açıklar. Soru ifadelerinde kullanımı ise *mi ki* kullanımına benzerdir. Verilen örnekler ve Eckmann'ın açıklaması bu işaretleyicinin epistemik kiplik işaretleyicisi olarak geniş bir sahada kullanıldığını göstermektedir.

Çağatayca ve EAT'de kullanımını karşılaştıran Rentzsch, Eski Anadolu Türkçesinde *ola kim* ve *ola* kullanımını birlikte değerlendirerek Çağataycadaki *bolgay* kullanımından daha düşük bir olasılığa işaret ettiği görüşünü ortaya koyar (2015: 249). Bu çalışmada *ola kim* kalıp bir ifade olarak ele alınmış ve ayrı değerlendirilmiştir.

Metin incelemesi yapan Ata (2004: 290-291), Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi Rylands nüshasında *bolay kim* kullanımlarını "belki, olası ki, umulur ki, ihtimal ki, muhtemel" olarak yorumlamıştır.

Görüldüğü gibi kaynaklarda *ola kim* ve varyantlarıyla ilgili birbirine yakın anlam alanları çizilmiş, epistemik kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada *KE*'de kullanımları incelenerek gelecek, isteme anlam alanlarından epistemik kiplik işaretleyicisi olarak gelişimi ele alınacaktır

(1) *Ebū Mes'ūd eyitdi yörü deve getür kamusun tañrıçun nezir eyle ve boyunlarına na'l asup kamusun Ka'be haremi içine salı vir **ola kim** işbu qaralar çerisi ol develeri dutalar yā dahı siñirin kıyalar* (943/10-13)

Yukarıdaki ifadede konuşur olası gördüğü durumları *ola kim*'le işaretleyerek *ya da* bağlacıyla sıralar. İfade "Ebū Mes'ūd söyledi: -Yürü deve getir. Hepsini Tanrı için adak olarak sun ve boyunlarına nal asarak hepsini Kâbe haremine sal. Belki (Olası durumlar şunlardır ki) karalar çerisi o develeri tutar ya da onları kızdırır" TT'ye aktarılabilir. Konuşurun tahmin ettiği durumlar aynı zamanda beklentileri olarak değerlendirilebilir. Öncesinde bu önermelerin gerçekleşmesi için uygun ortamı hazırlar fakat yine de durum belirsizdir. Bu nedenle farklı olasılık dünyaları açar.

(2) *Sāre anı İbrāhīme bağışladı ve eyitdi ben işbunı yavlağ nürlü 'avrat gördüm algıl **ola kim** tañrı saña 'ayāle vire ve Sāre oğuldan kızdand kalmışıdı pes İbrāhīm Hācere vikā' kıldı İsmā'īl 'as doğdı* (156/ 4-8)

Yukarıdaki örnekte Sāre çocuk sahibi olamamaktadır. Bu nedenle eşine Hācer'le evlenmesini önerir. Hācer'in yüzündeki nurdan yola çıkarak Tanrı'nın çocuk vereceğini ifade eder. Burada istek kiplik alanıyla yakınlaşmaktadır. Öncesinde gerçekleştirilen eylem sonucunda istenilen ve olması tahmin edilen durum ifade edilir. Fakat konuşurun bu yargıda hareket noktası, dayanağı Hācer'in bunu yapabileceğine inanması ve belirli ipuçları sonucu çıkarımıdır.

(3) ‘özür dilediler eyitdiler iy tañrı peygāmbarı anı fülān depeledi bizüm anda yazuğumuz yokdur didiler Şālih bulara eyitdi görüñ bir köşegine ire misiz eger aña irerseñüz **ola kim** tañrı ta‘ālā sizden ol ‘azābı götüre pes țağa çıkdılar (134/9-12)

(4) Şālihi maşharaya dutup eyitdiler ol ‘azābuñ nişānı ne-durur ve yidi günüñ kañkısı içinde ‘azāb gelesidür ve deveyi çihārşenbe gün öldürmişleridi pes Şālih bulara eyitdi anuñ nişānı ol **ola kim** pencşenbe gün irteleyesiz cümleñüzüñ yüzi şapsaru ola (135/ 7-11)

Örnek 4’te anlatılanların öncesinde bir deveyi avlayıp etini paylaşırlar. Devenin yavrusu onları deve eti yerken görür. Bir dağa saklanır. Bu olay Şālih peygamberin kulağına gider ve avcılar pişmanlıklarını iletir. Ancak peygamber bu yavruya erişebildiklerinde işledikleri bu günahtan azab çekmemelerinin mümkün olduğunu söyler. Konuşur burada *ola kim* yapısını olası bir durum olarak ortaya çıkabileceğini düşündüğü önermeyi sunmak için kullanmıştır. Devamında avcılar deve yavrusunun peşine düşer. Bunun üzerine konuşur Şālih, dua eder ve Tanrı deve yavrusunu bir dağın içine saklar. Böylece avcıların deve yavrusuna erişmesi imkansız hale gelir. Ağca (2016: 89) aynı örneği beklenti kipliği olarak değerlendirir. Bu da farklı bir bakış açıdır, gerçekleşme olasılığı var olarak değerlendirilen durum beklenen bir durumdur. Fakat bu bildirim genel tecrübeye ya da bilgiye dayalı tahmin içerikli yargı taşır. Bu örnekte, isteme alanına işaret edilmez. Aksine Şālih gerçekleşmesini istemez, gerçekleşmemesi için dua eder. Örnek 3’te de aynı yapı kullanılır, fakat istenilen bir durum değildir. Konuşur bilgisi dahilinde olması muhtemel gördüğü durumu bildirir ve burada *ola kim* karşılığı “muhtemeldir ki” verilebilir.

Gelecek zamanın, istek semantik alanından epistemik kiplik anlam alanına gelişmesi de kiplik gelişiminde beklenen bir durumdur. Genel olarak *KE*’de kullanımlarına bakıldığında “muhtemeldir ki, olasıdır ki, mümkündür ki” karşılıkları verilebilir. İstek ve tahminin birbirine oldukça yakın olduğu kullanımlarda ise “umuyoruz ki” şeklinde de okunabilir. Konuşurun tahminini istekleri yönlendirebilir. Bu durumda istek tek başına ortaya çıkmaz istekle birlikte işaretlenebilir. Tahminin ya da isteğin ön planda olup olmaması bağlamla belirlenebilir.

*KE*’de sadece *ola kim* şekli bulunurken *bolay kim*, *bulay kim*, *bolay ki* vb. varyantları kullanılmamıştır. *KE*’den seçilen örneklerden hareketle konuşurun bilgisine dayanan yargıda *ola kim* tercihi ve pragmatik düzeyde istekle yaklaştığı anlam alanlarında önermenin gerçekleşmesinin yüksek olasılık sezdirimi göz önünde bulundurularak bir dayanağı olmayan “ihtimal-kurgudan” yüksek olgusalılık derecesine sahip “olabilirlik” altında değerlendirilmiştir.

### 1.3. OLGUSALLIĞA YAKINLIK-KESİNLİK

Epistemik skala değeri olabilirliğe göre yüksek olan işaretleyiciler bu başlık altında ele alınacaktır. İşaretleyicilerin eşit değerde olgusallığa yakın olduğu söylenemez, fakat incelenen

korpusa birbirlerine benzer bildirimler için kullanıldıkları tespit edilmiştir. Palmer'ın (2001) sınıflandırmasında çıkarımsallık altında verilen delile dayanan ifadeler de olgusalığa yakınlık-kesinlik içinde değerlendirilebilir.

### 1.3.1. Morfolojik İşaretleyiciler

#### 1.3.1.1. -mİş

Görünüş özellikleri açısından yukarıda ele alınan *-mİş* bağlama göre kiplik değerler taşıyabilir. *KE*'den alınan aşağıdaki örnekte eylemin kritik sınırı aşıldıktan sonra konuşur, sınır sonrası gözlemlerine dayanarak yargıda bulunur. İfadede önemli sınır aşıldıktan sonra durum gözlenir ve ifade dolaylıdır (Demir 2016: 234).

(1) *işbu bizlerüñ rengi birbirinden ayruksı olasıdur didi ve ipligile yazup her birisinüñ rengin 'İsāya bildürdi ve eyitdi dilerin kim ben gelince kamusun tamām boyayasın pes 'İsā ol kamu bizleri dirüp bir küpe bırağdı ve bir renge kaynatdı ve eyitdi iy bizler tañrı destürıla ben diledügümleyin oluñ pes boyacı seferden geldi ve ol bizler kamusu bir küpdeyidi 'İsāya eyitdi nitdüñ 'İsā eyitdi boyadum ve fāriğ oldum boyacı eyitdi kanı 'İsā eyitdi uş kamusu bir küp içinde boyacı eyitdi bizlerüñ kamusun fesāda virmişsin bir renge boyamışsin 'İsā eyitdi durğil küpe bağğil pes 'İsā bir şaru biz ve bir yaşıl biz ve bir kızıl biz ne dürlü renk kirdeleri kamusun ol bir küpden çıkardı (820/2-10)*

Bu örnekte *-mİş* kullanımını kiplik değer açısından yorumlayabilmek için olay örgüsü tamamıyla bilinmelidir. Bağlamda verilen emir bezlerin hepsinin ayrı renkte boyanması gerektiğidir. Ancak boyacı henüz görmeden bir küp içinde olmalarından yola çıkarak hepsinin tek renkte olduğu çıkarımında bulunur. Burada hem kanıt hem de genel bilgisiyle yargıda bulunur. Görmediği için *-mİş* burada gerçek olmayan bir durum üzerinde mantık yürüterek yargıda bulunmayı işaretlemektedir.

#### 1.3.1.2. -mİş-dUr

Gülsevin (2007: 84) *-mİşDur*'un EAT'de TT'deki kullanımıyla aynı işleve sahip olduğunu söyler. Bu görüşünü, *-DUr*'un bu dönemde *-mİş*'la kullanımında rivayet anlamını ortadan kaldırması ve olasılık açısından iki türlü kullanımıyla açıklar. Bunlardan biri fiilin verilen zamanda kesin olarak işlendiği, diğeri ise “belki işlenmiş olabileceği” durumlarını bildirmesidir. *-DUr*'un olasılık işaretlediği bir örnek *KE*'de yer almamaktadır. Gülsevin'in rivayet bildirimini ortadan kaldırması görüşü bu dönemde *-DUr*'un bitmemişlik bildiriminin üçüncü şahsını işaretlemesiyle ilgilidir. Üçüncü şahıs hem *-DUr* ile hem de eksiz EAT'de işaretlenebilmektedir. Ancak *-DUr* kullanıldığında konuşurun üçüncü şahısla ilişkilendirdiği ve kendi yargısı olduğu belirginleşir. Eksiz biçim ise dolaylı anlatım ya da üçüncü şahıs bildirimi olabilir.

TT’de bitmemişlik bildiriminin üçüncü şahsında *-DUr*’un kullanımdan düşmesi ve anlam alanının değişmesiyle birlikte *-mİşDUr* resmi dilde bildirme, günlük konuşma dilinde ise olasılık işaretleyicisi olarak kullanılır hale gelir.

(1) *Mu’āviye ol müşğ ve za’ferān pındukların alıp yıyladı hīç yıyı bulmadı ol er eyitdi çok zamān geçmekden sayalanmışdur* (298/10-12)

*-mışdur* kullanımı konuşma anındaki durumdan hareketle geriye dönük bir bakış açısını işaretleyen *-mİş* ve EAT’de bildirme işlevinde kullanılan *-DUr*’dan oluşmaktadır. Bağlamda Mu’āviye misk ve safran taşlarını koklar ve hiç koku kalmadığından yola çıkarak “sayalanmıştır” der. Konuşur koklayarak delil elde eder ve yargıda bulunur. Yargısında bitmemişlik bakış açısının belirsizliğinden yararlanır. Delillerin bulunması ve *-mİş*’in kullanımı ifadeyi olgusalığa yaklaştırır. Konuşur dolaylı olarak edindiği bilgiyle çıkarımda bulunur.

### 1.3.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

#### 1.3.2.1. gümānsuz

*KL*’de *gümān* < *gumān* şeklinde Farsça kökenli olduğu gösterilir. Devellioğlu “zan, sanma, sezme”, *Bed-gümān* içinse “şüpheli, fena düşünceli” anlamlarını verir (1970: 356). *KE*’de *Bed-gümān* karşılığında *gümānlu* kullanılmış, *gümānsuz* ise “şüphesiz” anlamında zarf işlevinde kullanılmıştır. Farsça sözlükte “kuşkusuz, kesinlikle vb. (certainly)” karşılığı *bi-gumān* (Wollaston 1882: 50) olarak verilen sözcüğün EAT’de yerleştirilerek, Türkçe ekler olarak kullanıldığı görülür. Fiil olarak kullanımına göre daha yüksek olgusallık değeri taşır. Bunu olumsuz kullanımıyla ilişkilendirebilir, olumsuz biçimin öznellikten daha uzaklaşarak olgusalığa yaklaştığını söyleyebiliriz.

(1) *Dak̄yānūs ol yiḡitleri ne kılasın bilmezidi pes tañrı ta’ālā anuñ ögine düşürdi kim ol mağāra k̄apusın bularuñ üstine berkide ve tañrı anuñ göñline bu işi bıraktığı ol yiḡitleri ağırlamak için ve bulardan soñrağı ümmete nişān göstermek için idi ve dahı ol kavma bildürmek için idi kim gümānsuz kıyāmet k̄opasıdur ve gürdakiler girü dirilesidür* (902/5-9)

Burada *gümānsuz*, kıyametin kopacağı önermesine eklenen *-AsI* ve *-Dir* kullanımıyla birlikte, bildirilen varsayımsal yargının gelecekte gerçekleşme olasılığının yüksek olduğunu işaretler. Önerme zarf olmadan da epistemik değer taşımaktadır ve *gümānsuz* ile epistemik skaladaki değeri artırılmıştır.

#### 1.3.2.2. lā-cirem

Arapça kökenli sözcük *la* olumsuzluk eki ve *cirem* “ayrılmak, kesilmek”ten oluşan *lā-cirem* “ayrılması mümkün olmayan” anlamına gelir. Sözcük EAT’de “şüphesiz, besbelli”

anlamlarında kullanılır. Farsça sözlükte “çaresiz, kuşkusuz, başka yol olmaksızın, mecburen, çaresiz halde, buna göre, böylelikle vb.” anlamlarına da rastlanır (bk. Golkarian 2006: 365). Kamus-ı Türki’de *lācerem* maddebaşında Arapça kökenli olarak “şüphesiz, elbette, naçar” anlamlarıyla verilir (Sami 2010: 705). *KE*’de *lā-cirem* şeklinde okunmuş ve sözlük anlamı olarak “belli, mutlaka, şüphesiz” karşılıkları yer alır. Önermenin başında ya da sonunda kullanılır ve kuvvetli olasılık değeri işaretler.

(1) *Yāhyā eyitdi lā-cirem ayruḡ toya yimeyem pes iblīs eyitdi lā-cirem ayruḡ ādemiye ögüt virmeyem (77/4)*

(2) *bular eyitdiler lā-cirem kim bu ayda neçe oğlumuz doğarsa öldürevüz (131/5-6)*

(3) *Sabu’ ehli peşimān yidi İbrāhīm incitdiklerine ve eyitdiler aramızdan bir şālih gişi çıkarduk lā-cirem suyumuz soğuldi (156/ 13-15)*

Örnek 1’de Yāhyā’nın artık doyuncaya kadar yemeyeceğim ifadesi olgusalığa yaklaştırmak için kullandığı görülür. Devamında iblīs başka insanlara öğüt vermeme kararını yine *lā-cirem* ile kuvvetlendirir. Örnek 2’de konuşur, ne kadar oğlan çocuk doğarsa öldüreceklerini ifade ederken geleceğin belirsizliğini ortadan kaldırmak ve yargısını olgusalığa yaklaştırmak için kullanır. Örnek 3’te diğerlerinden farklı olarak önerme bildiren ifadenin sonunda kullanıldığı görülür. İfade TT’ye “Sabu’ ehli İbrāhīm’i incittikleri için pişman olurlar ve söylediler: -Kesinlikle aramızdan iyi bir insan ayrıldı, bu nedenle suyumuz soğudu” şeklinde aktarılabilir. Suyun soğuması nedeniyle bu çıkarımı yaparlar.

### 1.3.2.3. bayık

Clauson (1972: 385) *bayık* maddebaşında, “gerçek, güvenilir” anlamlarında Oğuz grubunda kullanıldığını belirtir. Tietze (2002: 222) “doğru, gerçek, şüphesiz” anlamlarını verir. Ayrıca Tietze, Kırgızcadaki *bayık bol-* “gayret sarfetmek, uğraşmak, çabalamak” sözcüğüyle de karşılaştırılmasını önerir. *DLT*’de ise “*bayık sōz*: doğru söz (Oğuz Lehçesi)” kullanımı yer alır (2007: 178). *YTS*’de (2009: 40) bu anlamlara ek olarak “kesinlikle” karşılığı da verilir.

EAT’de arkaik öğeleri inceleyen Üşenmez (2014: 145) Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi edebi metinlerinde rastlanmamasının Kaşgarlı Mahmud’un değindiği Oğuz kökeninin bir kanıtı olduğunu belirtir ve sözcüğü “açık, belli, gerçek, aşikar” şeklinde tanımlar. Hacıeminoğlu (1962: 195) *KE*’nin Bursa nüshasını incelediği çalışmasında “tarz zarfları” içinde verir, bir açıklama yapmaz. *KE*’deki kullanımları için verilen karşılıklar ise “kuşkusuz, şüphesiz, açık, belli, aşikar”dır.

*KE*’de kullanımı oldukça karakteristiktir. *Bayık* cümleinin başında yer alır ve kendinden sonra gelen önermenin güvenilirliğini artırarak olgusalığa yaklaştıır. Ayrıca örneklere bakıldığında

*bil-* ile sık kullanılır ve pozisyon olarak hemen *bil-*’den önce gelir; *bayık bil-*. EAT’ye ait manzum eserlerde yine *bil-* ile kullanımı yaygın olup vezin kaygısıyla söz diziminde farklılaşmalar görülür.

(1) *benī Īsrā’ ī l on iki kabīleyidi on iki yoldan girdiler ve aralıkları çatı tağ gibi d īvār d īvār olmuşıdı bu kabīle ol kabīleyi görmezidi pes kamusı korkdılar ve eytdiler bayık kardaşlarımız helāk oldılar dip kayğurdılar (414/5-9)*

Yukarıdaki örnekte on iki kabile on iki ayrı yola ayrılır. Aralarında dağ gibi duvarlar vardır ve bu sebeple birbirlerini göremezler. Korkarak “mutlaka kardeşlerimiz helak oldu” diyerek kaygılanırlar. “Kardeşlerimiz helak oldu” önermesi etraflarına baktıklarında görememeleri üzerine tahmine dayalı, fakat olgusalığa yakın *bayık* ile işaretlenir. Konuşur varlıklarına dair bir delil göremeyince çıkarımda bulunur. Aslında aralarında duvar vardır.

(2) *Loqmān oğluna eytdi iy oğlum bayık ol şahre tolu hardal denesi olsa yāhūz yidi kat yir içi yā yidi kat gök tolu hardal denesi olsa tañrı ta ‘ālā anı götüre ve sağışını bile (6/12-15)*

Burada kullanılan sözlüksel işaretleyici skalada 1’e yakın bir değer taşımaktadır. Konuşur kuvvetli bir inancı dile getirir ve kendinden emindir. Bu nedenle yargısının güvenilirliği yüksektir. Devamında gelen önermede yeterlik bildirmek amacıyla *-A* işaretleyicisinin kullanıldığı görülür.

(3) *bilesiz ve sizūñ üzerūñüze olsun yūñden don geymek kim āhıretde anūñla bilinesiz ve bayık şūfa bakmaklık gönüle tefekkür birağur ve tefekkür hikmet getirür ve hikmet gönülde yörür kan tamarda yörür gibi (67/5-7)*

Anlam olarak birbirine benzer görünen *la-cirem* ve *bayık*’ın niteledikleri ifadeler incelendiğinde *la-cirem* daha çok tahmin içeriği taşıyan önermeleri işaretlerken *bayık* daha kuvvetli olgusalılık bildirerek inanılan önermeleri işaretler. Kullanıldığı örneklerde *la-cirem*’in geleceğe yönelik bildirimlerde de kullanılmasını kanıt göstererek aralarında skala üzerinde değer farklılığı olduğu söylenebilir. Diğer bir gerekçe ise *bil-* gibi olgusalılık bildiren bir fiili nitelemesi de *bayık*’ın skalada 1 değerine yakınlığını gösterir. Aynı şekilde *bayık bil-* ve *yakın/yakin bil-* kullanımları da ilginçtir. *Yakin bil-*’in “inanmak” anlamında kullanımı vardır: *her nesenuñ azırağı yakın bilmekdür ve her nesenuñ çokırağı şek dutmağdur (605,4)* fakat *bayık bil-*’den farklı olarak *kim*’li cümle yapısında kullanılmaz ve çıkarımsal ifadeler için tercih edilir.

Öznellik açısından değerlendirildiğinde *lā-cirem*, *bayık*’a göre daha öznedir. Bunun sonucu olarak da olgusal dünyadan daha uzaktır. Epistemik okumaları sırasıyla “kesinlikle” ve “mutlaka” olarak yapılabilir.

#### 1.3.2.4. dürüst

Farsça sözlükte *dürüst* > *dorost* “doğru, dürüst, düz, düzenli, sağlam, mükemmel, tam, tamam, büsbütün, tam ayarlı, gerçek” anlamları yer almaktadır (Golkarian 2006: 184). Tietze (2002: 611) “doğru, yanlışsız ve eksiksiz” olarak tanımlar ve kullanımlarına göre “tam ayar, halis (altın ve gümüş hakkında), dümdüz, dosdoğru, doğruluktan ayrılmayan namuslu (kimse)” okumalarını yapar. *Dürüst eyle-* ile ilgili de “iyi etmek, tedavi etmek, tesbit etmek, tam olarak öğrenmek” kullanımlarını verir. *KE*'de “dürüst, doğru, gerçek” karşılıkları verilmiş, kullanıldığı ifadeler incelendiğinde sözlüksel karşılıklarına “doğruca, gerçekten, kesinlikle” vb. anlamları da eklenebilir. Sözcük içeriği olarak değerlendirildiğinde *dürüst*, nitelediği önermenin olgusal dünyaya uygunluğu, örtüşmesi gibi durumlara atıfta bulunmaktadır. Söz diziminde ise genel olarak diğer sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicileri gibi başta bulunur.

(1) *Naşır bin 'Arabî Meymün İbnü Mihrân İbnü 'Abbâsdan kim eyitdi her kim eydürse kim Âdem peygâmbar şî'ir eyitdi **dürüst** tañrıya peygâmbar[a] yalan söyledi Muhammedi Muştafâ ve kalan peygâmbarlar kamu şî'ir eyitmekden yığdı (84/9-12)*

Yukarıda verilen ifadede *dürüst*; “tamamıyla, kesinlikle” kullanımına benzer şekilde ifadenin gerçekliğine atıfta bulunarak gerçeklik değerini kuvvetlendirmektedir. Kiplik işaretleyici unsur olarak değerlendirdiğimiz *dürüst*'ü ifadeden attığımızda gerçekleştiğini kabul edebileceğimiz bir yargı varken, *dürüst* bu ifadeye konuşurun kendi yaklaşımını bildirdiğini işaretler ve yargının da önceden mevcut olan “Muhammedi Muştafâ ve kalan peygâmbarlar kamu şî'ir eyitmekden yığdı” bilgisine dayandığı görülmektedir. Epistemik kabul edilmesinde ise önermenin gerçekliğine yönelik yaklaşım bildirme işlevini üstlenmesi ve varolan bilgiye dayalı koşul cümlesinin ana cümlesinde kullanılması gerekçe gösterilebilir.

(2) *her kim benim hürmetümle anı ağır larısa benim kerâmetüme lâyıq ve haklu (4) ola ve her kim anuñ ehlin korqudursa **dürüst** beni hor dutdı ve hürmetüm sıdı (72/3-5)*

Koşul ifadelerinde kesinlikle anlamı daha ön planda görünmektedir. İfade “her kim onun halkını korkutursa kesinlikle beni değersiz gördü ve hatırımı saymadı (demektir)” şeklinde okunabilir. Öncesinde yer alan varsayımsal durum gerçekleştiğinde ortaya çıkacak sonuç ana cümlemin başında *dürüst* ve yüklem *-DI* ile çekimlenmesiyle verilir. Burada *-DI* geçmişe atıfta bulunmaz, henüz gerçekleşmemiş olgusalılık bildirir.

(3) *birkaç 'avratlar şehirden söyleşüp eyitdiler kim 'az iz 'avratı gendü kulu nefsinden arzû istedi **dürüst** sevmekden ol aşuften olmuş ve biz anı bellü hañâ içinde görürüz kim gendü kulundan murâd almak diledi (250/12-15)*

Yukarıda verilen örnekte tahmine dayalı çıkarım görülmektedir. Dizimsel açıdan epistemik kiplik işaretleyicilerinin önermenin başında kullanılması yaygındır. Konuşur, “sevmekten aşifte

ol” önermesinde *dürüst*’le “kesinlikle” ve *-mİş*’la dolaylılık anlamlarını işaretlemektedir. Devamında gelen kaplamsal epistemik kiplik işaretleyicisi *bellü* kullanımı da anlam içeriği olarak bu okumamızı desteklemektedir.

(4) *tañrı anı bulara peygāmbar viribidi ve bularuñ üzere ol vaqtın melik bir eridi kim aña Acab dirleridi ol kavm azdurmışıdı ol ve anuñ kavmı bir puta daparlarıdı kim anuñ adı Ba’l idi ve ol putuñ uzunı yigirmi arşunıdı ve anuñ dört yüzi varıdı İbnü İshāk eyitdi **dürüst** işitdüm bir nice ‘ilm ehlerinden kim Ba’l didükleri bir ‘avratıdı kim ol kavm aña daparıdı (524/5-10)*

*Dürüst işit-* kullanımında “doğruyu, gerçeği duydum” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Duyularla algılanan bir durumun olgusalılığı kuvvetlendirilir. Örnekte, söylentilerden bahsedilir ve ilk Ba’l’in bir put olduğu söylenir sonrasında bu ifadeyi yalanlayan ve kendi ifadesinin güvenilir olduğunu *dürüst*’le işaretleyen İbnü İshāk konuşur: “Birçok ilim ehlerinden gerçeği, doğruyu duydum. Ba’l dedikleri bir kadındı ve o kavim ona tapardı”. Konuşur kendinden emin bir şekilde, bilginin kaynağının dolaylı olduğunu bildirerek yargıda bulunur. İfadede dolaylılığa rağmen konuşur bağlamda açıkça yargısının sorumluluğunu aldığını gösterir.

### 1.3.2.5. bil-

Sözlük anlamı olarak bilişsel yaklaşım bildiren *bil-* fiiline Clauson (1972: 330) “bilmek (to know)” karşılığını verir, *bilig bil-* “bilgi sahibi olmak, bilge olmak” kullanımının yaygın olduğunu belirtir. TS’de “anlamak, idrak etmek” kullanımları verilir. *KE* indeksinde ise “bilmek, tanımak” olarak tanımlanmıştır. Konuşurun *bil-* fiilini tercih etmesi kadar anlatıcının da tercih ettiği durumların değerlendirilmesi anlam alanını görmek için faydalı olacaktır. Bu nedenle hem dialoglarda hem de anlatıcının ifadelerinde incelenecektir.

*Bil-* fiili kişinin kendi bilgisi ve tecrübelerine dayanarak güvenilirliği yüksek bir işaretleme yapmasına imkan verir. Rentzsch’in skalasına göre 1 değerinde gerçeklik bildiren önermeleri işaretlemektedir (2015: 228). Ancak *KE*’de *bil-* fiilinin *yağ in*, *bayık*, *bellü* vb. sözcüklerle derecelendirilebiliyor olması olgusalığa yönelik farklı derecelerde bildirim için kullanıldığını gösterir. Ayrıca “biliyorum” ifadesinin taşıdığı öznellik göz ardı edilemez. Bu çalışmada en yüksek olgusalılık bildirimini olarak ele alınacaktır.

*KE*’deki kullanımları kiplik ulamlarından çıkarımsallıkla ilgilidir.

(1) *Suddī rivāyet kıldı Şa’bīden kim and içiben eyitdi ol tennūr Kūfedeyidi ve eyitdi kim Nūh gemiyi Kūfe mescidi içinde eyledi ve ol tennūr Gitde kapusunuñ sağ yanındaydı kaçan Nūh ‘as anı gördi kim kaynar pes ‘azāb indügin **bildi** cümle hayvāmı iki iki gemiye yükletdi nitekim tañrı buyurdı (104-105/14-3)*

Yukarıdaki örnekte Nūh, tennūrun (büyük kap, yeyüzüne kaynarak çıkan su) kaynadığını görünce azabın geldiği çıkarımını yapar. Öncesindeki gözlemlerine dayalı bilgisiyle bu yargıda



bulunur. Burada bilinen şey, anlatıcının ipuçlarından hareketle mantık yürütmesi sonucu ortaya çıkar; somut, doğrulanmış bir bilgi yoktur. Bu nedenle örnekte *bil-* kullanımı epistemik anlam anlam taşır. Kişinin bilme durumu olgusal olarak kabul edilmez çünkü mantık yürütme söz konusudur ve her şey açık değildir. Tanrı'nın buyruğuyla çıkarımının doğru olduğu anlaşılır.

(2) *Žahhāk rivāyet kıldı İbnü 'Abbāsdan kim Nūh 'asa ol kadar ururlardı kim keçe sarup evinde birağurlardı görürlerdi kim ölmüş bir sâ'atdan soñra çıkardı ve yine halkı tañrıya kığır[ur]dı kim ol halkuñ ĩmānından nevmiz̄ oldı ve kimse ĩmān getürmedügin bayık bildi* (101-102/14-3)

Bu örnekte; *bil-* kullanımıyla konuşurun çıkarım yaptığı, *bayık* ile de kendinden emin bir şekilde bildirimde bulunduğu söylenebilir. Bağlamda, Nuh peygamber dövülerek keçe içinde evine bırakılır ve öldüğünü düşünürler. Ancak tekrar halkı Tanrı'ya inanmaya çağırır. Sonunda ümidini keser ve iman getirmediklerinden emin olur.

(3) *bilürin kim sen melik olasıñ ve seniñ hükümüñ revān olasıdur* (702/4-6)

Farklı bir kullanım örneği olarak yukarıdaki ifadede *bil-* “inanmak” anlamına yakındır. Ancak kiplik okuma yapıldığında *inan-* fiiline nispeten daha kuvvetli olgusallık bildirdiği için tercih edildiği söylenebilir. Geleceğe yönelik bildirimde bulunan konuşur “bilirim ki sen melik olacaksın ve senin hükmün yürüyecek” diyerek varsayım dayalı bir durumu *bil-* ile kuvvetli olgusallık dercesiyle işaretler.

### 1.3.2.6. yakīn bil-/ yakın bil-

Tulum (2011: 1857) *yākīn* ve *yakīn* için “gerçek, sıhhat, yanılmazlık vb.”, *yakīn bil-* için “haber almak, isti'lām etmek vb.” karşılıklarını verir. Steingass'ın (1884: 1240-1241) sözlüğünde *yakin* (fiil), *yakn* (matar) ve *yakīn* (isim) maddebaşları bu sözcükle ilişkilidir. Sözlükte *yakin* karşılığı “kesin olarak bilmek, emin olmak, kuvvetli bir şekilde inanmak, doğru olduğunu düşünmek, tahmin etmek” vb. anlamları verilir. Yazımı yine aynı olan fakat *yakn* şeklinde latin alfabesine aktarılan sözcük “kesinlik, açıklık, herhangi bir şeyin belli olması” şeklinde tanımlanır. Son olarak Steingass *yakīn* maddebaşını da “kesinlik, güvenilirlik, inanç, şüphesiz gerçek” vb. anlamlarıyla açıklar. Farsça sözlükte ise *certain* maddebaşına karşılık *yakīn*, “mukarrar, muhakkak, tahkīkī, muayyan sahīh, musallam, sarīh” sözcükleriyle birlikte verilir (Wollaston 1882: 50).

*yakīn bil-* kullanımında *bil-* önemli bir role sahiptir. Yukarıda açıklandığı gibi *KE*'de *bil-* “bilmek, tanımak” olarak tanımlanmıştır. Ancak tek başına kullanımları için “öğrenmek, bilgi edinmek, çıkarımda bulunmak” anlamları tanımlamaya eklenebilir. *Bil-* fiili kişinin kendi bilgisi, tecrübelerine dayanarak güvenilirliği yüksek ifadelerde kullanılır. Rentzsch'in skalasına

göre olgusal kabul edilen önermeleri işaretler (2015: 228). Ancak genel olarak olgusal bildirimlerde kullanılsa da pragmatik düzlemde farklı okumalara imkan verir. *KE*'de *yaḳīn*, *yaḳīn bil-* kullanımlarına benzer TT'de de “kesinlikle biliyor” vb. kullanımlarının bulunması epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılabilirdiğini gösterir. Çıkarımsal epistemik kiplik bildirmesi sebebiyle diğer şahıslara yönelik tahmin bildiriminde kullanılırken “kesinlikle biliyor”, birinci şahıs “kesinlikle biliyorum” ifadesine rastlanmaz. Onun yerine “eminim” kullanılır. Birinci şahısla kullanımında olgusallık bildirimi beklenir, bu nedenle öznel epistemik kiplik işaretleyicisi *kesinlikle* ile anlam alanı uyum göstermez.

*KE*'de kullanımına göre *yaḳīn bil-/yaḳīn bil-* “kesin olarak anlamak, kavramak, farkına varmak, açıkça bilmek” anlam karşılıkları verilmiştir. *Yaḳīn* maddebaşı ise “kesin bilgi” olarak tanımlanır. *KE*'deki ifadeler incelendiğinde düzenli olarak belirli kanıtlardan çıkarım yaparak bir yargıda bulunma anlam örgüsü içinde kullanıldığı görülür. Söylenileni ya da açık bir şekilde ortada olan bir olayı anlamaktan ziyade kanıtlardan hareket etmesi sebebiyle Palmer'ın sınıflandırmasına göre evidensiyellik ve epistemik kipliğin örtüştüğü çıkarımsallık alt kategorisi içinde değerlendirilebilir. Ancak bu çalışmada, yukarıda belirtildiği gibi çıkarımsal ifadeler olgusallığa yakınlık-kesinlik içinde değerlendirilmiştir.

(1) *bir nice rivāyet içinde böyledür kim kaçan Süleymān fitnelendi pes yüzüğü elinden düşdi ve pāzişāhlığı ol yüzükdeydi pes alıp girü eline urdi yana düşdi kaçan gördi kim yüzük elinde dölenmes pes fitnelendügin yaḳīn bildi* (677/4-8)

Bağlamda bir rivayet anlatır. Rivayette Süleyman günah işleyerek fitnelenir ve padişahlığının sembolü yüzük parmağında durmaz. Yüzüğün parmağında durmamasından mantık yürüterek fitnelendiğini anlar. Tanrıya yönelir ve tevbe eder. Bunun üzerine tekrar padişahlığını kazanır ve yüzüğü takar. Örnekte *yaḳīn bil-* “kesin olarak anlamak, emin olmak” şeklinde okunabilir. Devamında çıkarımının doğruluğunu gösteren ifadeler de bu işaretleyicinin olgusallığa yakınlığını doğrulamaktadır.

(2) *Yaḳyānuñ kanı tañrı destürıla diñdi ve Bīruvzā[zā]n dahı kılıcı götürdi andan eyitdi ĩmān getürdüm ol tañrıya kim benī İsrā'īl tañrısıdur ve kirtindüm ve yaḳın bildüm kim andan ayruḳ tañrı yoḳdur* (719/10-13)

Örnekte konuşur Yaḳyā'nın kanının Tanrı izniyle durması üzerine Bīruvzā[zā]n Tanrıya ĩmān getirir, ondan başka Tanrı olmadığına inanır ve bu inancından emin olur. Yukarıdaki örnekle benzer şekilde konuşurun çıkarımda bulunması için öncesinde deliller vardır. Birlikte kullanılan *iman getir-*, *kirtin-* ve *yaḳın bil-* arasındaki ilişki “Olabilirlik” başlığı altında ele alınmıştır.

*KE*'de *bil-* ile *yaḳīn bil-/ yaḳīn bil* karşılaştırıldığında olgusallığa yakınlık açısından farklı değerler atfedilebilir. *yaḳīn bil-* delillere dayanarak “*emin olmak*” olarak okunurken *bil-* daha çok öğrenmeye dayalı bilgi ve kavrama için kullanılmıştır.

### 1.3.2.7. *elbette/elbetde*

*Elbette*, Arapça kökenli *al-battat-an*<sup>85</sup> sözcüğünden gelişmiştir. Sözcük, *al-* harf-i tarif (belirtme artikeli) ile *battat* “kesin” yapısından oluşur. Arapça sözlükte *al-battat-an* için “kesinlikle muhakkak, tamamen, her şeyi düşünürsek (certainly, by all means, altogether, on the whole)” karşılıkları verilir (Steingass 1884: 71). *KE*'de “*elbette, mutlaka*” anlamlarında kullanılmıştır.

*Elbette* sözlük anlamına göre epistemik skalada *illa ki* ve *mutlaka*'ya yakın bir değer işaretler. Kullanıldığı ifadede, olgusallık dışı durumun gerçekleşme olasılığını artırır. Ayrıca konuşur ve yargısı arasındaki bağı kuvvetlendirerek konuşurun yargısının sorumluluğunu yüksek düzeyde aldığını bildirir. Corcu (2004), Ruhi vd.'ni (1997) temel alarak *elbette*'yi konuşurun kendine güvenini gösteren inanç temelli epistemik kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirir, ancak diğer kiplik işaretleyicileriyle de uyumlu olarak kullanılabilir. Örneğin *KE*'de aşağıda görüleceği gibi epistemik kiplik bildirim dışında emir, istek ve gereklilik ifadelerinde de kullanıldığı görülür. Bu ifadelerde *elbette*, olası durumu olgusallığa yaklaştırır. Ayrıca daha önce belirtildiği gibi bazı epistemik kiplik bildiren zarflar anlam alanı olarak yükümlülük bildiren bir işaretleyiciye epistemik bildirim yükleyebilir: *Konserve mutlaka iyi pişirilmeli* (deontik) x *galiba/sanırım/herhalde daha çok çalışmalısın* (epistemik) (bk. Corcu 2004).

Kiplik dünyanın olgusallık dışı dünyada konumlanması semantik düzeyde epistemik değer taşıyan sözcüklerin diğer kiplik işaretleyicileri ile birlikte kullanımına imkân sağlamaktadır. Çünkü derin yapıda yine gerçekliği sorgulanan bir durum ya da olay söz konusudur. Aşağıdaki örneklerde *elbette*, emir ve gereklilik kiplik alanlarında olası durumun gerçekleşmesi için kuvvetlendirici olarak kullanılmıştır.

(1) *Ebū Mūsā el-Eş'arī eyitdi elbette ben bunuñ içinde ne var bilsem gerek tız kapusın açuñ* (715/2-4)

Yukarıdaki örnekte konuşur, *-sa gerek* ile gereklilik kipliğini işaretlerken *elbette* ile gerekli görülen durumun gerçekleşme olasılığını artırır. Gereklilik kipliği ile işaretlenen “konuşurun içinde ne olduğunu bilme” durumu yakın geleceğe yönelir. Bu nedenle yakın geleceğin belirsizliği ve olgusallık dışı dünyada yer alması epistemik kiplikle örtüşen bir semantik alan

<sup>85</sup> Farsça sözlükte *albattah* şeklindedir (Wollaston 1882: 50).

oluşturur. Konuşurun ifadesi “mutlaka bunun içinde ne var bilmeliyim” şeklinde okunabilir. *Elbette*'nin önermenin başında bulunması diğer kiplik işaretleyicileriyle ortaklık göstermektedir.

(2) *melik Yūnusı kığırdı ve buyurdu kim çıka Yūnus eyitdi tañrı saña benüm adımı eyitdi mi ve beni çıkarmağ buyurdu mı melik eyitdi yok pes Yūnus eyitdi bunda benden kuvvatlu ve emīn peygāmbarlar var bulardan birisi varsun melik eyitdi elbetde sen varmağ gereksin pes Yūnus Şa 'yā peygāmbara ve Hazkıyā melige ve dağı kavmına kağıyup çıkdı hattā kim Rūm deñizine irdi nekim aña olasıdur oldı (865/4-9)*

Bu örnekte *elbette*'nin inanç bildirimini açıktır. İfade “senin gitmen gerektiğine inanıyorum” şeklinde okunabilir. EAT'de *-mAk gerek* birincil olarak gereklilik bildirir. Epistemik kiplik işaretleyen ve zarf işlevinde kullanılan *elbette* ise “benim inancımın verdiği karara göre o kişi sensin” anlamını alıcıya iletmektedir. Burada bağlam gereklilik kiplik anlamını epistemik anlam alanına yaklaştırır. Çünkü dış etkenlerden daha çok kişinin kendi inancına bağlı yargısı vardır. İfadenin başında *bence, bana göre* kullanımı varmış gibi düşünülebilir.

(3) *İbrāhīm 'as atası katına geldi eyitdi iy ata benüm tañrım kim-durur eyitdi anañdur İbrāhīm eyitdi anam tañrısı kimdür eyitdi benven İbrāhīm eyitdi senüñ tañrıñ kimdür Āzer eyitdi Nemrūd-durur İbrāhīm eyitdi Nemrūd tañrısı kimdür böyle dise Āzer İbrāhīm yüzine bir tabanca urdu ve eyitdi çok söyleme nitekim tañrı Kur'an içinde yāz kıldı eyitdi ve lekad āteynā ibrahīme ruşdehū min kablu ve kunnā bihī 'ālemīne ya 'nī İbrāhīm toğru yol ilerüden gösterdügidi ve biz anı bilürdük andan İbrāhīm 'as kaçan zīr-zemīnden çıkardılar ve gün uyağı dururken eve getürdiler pes deveye ata sığıra koyuna bağıdı ve sordı kim bular ne-durur eyitdiler yulki ve tavar-durur binmek ve eylüklenmegiçün İbrāhīm eyitdi elbette işbu canavarlaruñ yaratıcısı ve bisleyicisi vardur andan göge bağıdı ve gök yaradılmağına tefekkür kıldı pes eyitdi ol kim beni yaratdı ve baña rızq virdi tañrım ol-durur ve benüm andan ayruğ tañrım yok-durur (143-144/9-4)*

Önermenin yerleştirildiği bağlamda İbrāhīm Tanrı'nın varlığını sorgular. “Her şeyin bir yaratıcısı vardır” inancından yola çıkarak canlıların bir yaratıcısı ve besleyicisi olduğu önermesini ortaya koyar. Önermeye yönelik inanç bildirimini *elbette* ile işaretlenir. Burada *elbette* “mutlaka, kesinlikle”<sup>86</sup> olarak okunabilir.

(4) *ben tañrı yir gök yaratduğum gün bir hüküm eyledüm ve gündüzüme ol hükmi kesimli kıldum ve aña bir bellü ecel kodum kim ol va 'de tamām olcağ ol hüküm elbette olısdur imdi eger bular gerçek gayb 'ilmin bilürlerise yā Şa 'yā saña habar virsünler kim ol hükmi ben kaçan kılam ve ol ne zamān içinde ola eger bularuñ güci yiterse kim ne dilerlerise işleyibileler (693/11-15)*

Örnekte Tanrı yeri ve göğü yarattığında bir karar verdiğini söyler. Bu kararı taahhüt eder ve belirli bir süre koyar. Süre tamamlanınca karar mutlaka gerçekleşecektir. Yüklemde *-IsAr*'ın

<sup>86</sup> Ruhi vd. (1997: 108-109) *mutlaka* ve *kesinlikle*nin epistemik kipliğin farklı türlerini işaretlediği görüşündedir. Ruhi'ye göre; *mutlaka* nesnel epistemik kiplik bilgiye dayalı bildirimlerde kullanılırken *kesinlikle* öznel epistemik kiplik inanca dayalı bir bildirimde bulunur. –DÜr işaretleyicisinin de önermeye nesnellik kattığını bu nedenle *mutlaka*, herhalde ve belki ile uyum sağladığı fakat galiba ile kullanılmadığını belirtir. Bu durumu *mutlaka*'nın birincil olarak deontik kipliğin alanına girdiğini ileri sürerek açıklarlar (1995: 111).

bildirdiği varsayımsal dünyanın gerçekleşme olasılığını kuvvetlendirmek için *elbette* kullanılmıştır. İfadede geleceğin gerçekdışılığı, olasılığı kuvvetlendiren işaretleyicilerle daha belirli hale gelmiştir.

### 1.3.2.8. belkim

Epistemik kiplik işaretleyicilerinin ortaya çıkmasında söz edildiği gibi bir unsur deontik kiplik işaretleyicisinden epistemik kiplik işaretleyicisi haline gelebileceği gibi epistemik kiplik işaretleyicileri kendi içinde de çeşitli anlam ve işlev değişiklikleri sonucu olgusallığa yakınlaşır ya da uzaklaşabilirler, zayıf öznellikten güçlü öznellik bildirimine gelişebilirler. Traugott anlam değişmelerinin farklı eğilimlerinden<sup>87</sup> beslenerek genel eğilimin zayıf öznellikten güçlü öznelliğe şeklinde olduğunu belirtir (bk. 1989: 43). *Belkim/belki* bu görüşü destekleyen bir anlam gelişimini gösterir. *Belkim/belki* EAT'den TT'ye anlam değişimiyle zayıf öznellik içerikli bir anlam alanından güçlü öznellik bildirimine geçerek epistemik kiplik işaretleyicisi olarak düşük olgusallık bildirimine gelişmiştir.

*Belkim*'in, öncelikle *bal* (Ar.) ve *ki/kim* tümleyicisinden (complementizer) oluştuğu söylenebilir: *bal* kökü için “daha doğrusu, bilakis, hayır, red, kesinlikle, bazen” vb. anlamlarına rastlanır (Steingass 1884: 137). Steingass (1998: 198), Farsça sözlüğünde Arapça-Farsça birleşik bir yapı olarak tanımladığı *bal-ki* maddebaşını verir ve “ama, ancak, hatta, hayır, bir kat daha, dahası, bunun yanı sıra, oldukça, daha ziyade, aksine” vb. şeklinde geniş bir anlam alanı çizer. TS'de ise *belki* yer almazken sadece *belkim*'e “belki” karşılığı verilir. Tietze (2002: 237) ise *belki* yapısını asıl şekil kabul eder, “1. bilakis, daha doğrusu, hatta, 2. olabilir ki” anlamını verdiği sözcüğün kökenini *belki* < Ar. *bal* + Far. *ki* biçiminde açıklar. *Belkim* maddesini *belki*'den getirir, sondaki *m* sesinin sonradan türediğini ileri sürer. Bunu halk dilinde ünlüyle biten edat ve zarflara ilave bir *m* ya da *n* ile bitiyorsa  $n > m$  gelişimi ile açıklar, örneğin; *birem birem*, *bilem/bilene/bilenem*, *bir kerem*, *çünkü*, *eğerleyim* vb. Bu eğilimin Farsça *ki*'nin kopyalanarak yerine benzer nitelikteki Türkçe *kim*'in kullanılmasından kaynaklandığı görüşündedir (bk. 2002: 31).<sup>88</sup>

*Kamus-ı Türki*'de de Ar. *bal* köküne Tr. *kim* ve Far. *ki* gelmesiyle açıklanır ve TT'deki kullanımıyla uyumlu “ihtimal, muhtemel, olabilir, umulur” anlamları verilir (2010: 302). *KL*'de bu anlamlara “hatta, bile, olsa olsa, ancak” anlamları da eklenir. Fakat verilen örnekler tanımlarla örtüşmemektedir. Örneğin “hatta, bile” için verilen *Kim bilir belki yarın*, *belki yarından da yakın* (Mehmet Âkif) ifadesinin başında yer alan *kim bilir* ile epistemik kiplik

<sup>87</sup> Dış dünya üzerinde tanımlanan durumlara dayanan anlamların içsel değerlendirme, algılama gibi bilişsel anlam bildirimine gelişme eğilimi, dış dünya ve konuşurun iç dünyasında tanımlanan durumlara dayanan anlamların metinsel ve üstdil durumuna dayanan anlam alanına gelişme eğilimi, önermeye yönelik konuşurun yaklaşım ve inanç bildirimine gelişme eğilimi (bk. Traugott 1989: 34-35).

<sup>88</sup> Türkçede *ki/kim* ikili şekli önce Farsçadan seçili kopya olarak alınan *ki*'nin sonradan genel kopyalama yoluyla alınmasıdır. İşlevleri *kim*'e yüklenmiş ardından asıl şekil de kopyalanmıştır.

bildirimi için bağlam çizilmiştir. Devamında olgusallık dışı dünyada konumlandırılan ifadede ihtimaller sıralanır. Gerçekleşme olasılığı var olarak değerlendirilen iki ayrı dünya verilir. Burada *belki* karşılığı “bile” düşünülmesi olasılığı düşük, beklenmeyen bir durumu bildirmesiyle ilişkilendirilebilir ancak *belki*’nin yerine koyulduğunda anlam alanını doldurmamakta, “yarından bile yakın olabilir” gibi *belki*’yle benzer anlam alanını işaretleyebilen –*Abil*-’e ihtiyaç duyulur. Bu nedenle ifade görüldüğü gibi tanımı örneklendirmemektedir.

Farsçadaki kullanımına bakıldığında Golkarian’ın sözlüğünde *belki* sözcüğüne karşılık olarak “belki, şayet, ama, her halükarda, ilaveten” anlamları verilmektedir (2006: 64). Görünüşe göre *belki* de *bal-ki* birleşiminden gelişmiştir.

Bu bilgilerin sağlaması için Farsça-İngilizce sözlüğe bakıldığında *perhaps* “belki, muhtemelen, bir ihtimal” karşılığı *şāyad, mağar, bū -kih, bāshad, gūya* ve *gāhast* verildiği görülür, *bälke* yer almaz (Wollaston 1882: 244). Kaynaklarda kiplik anlam işaretlediğine dair bir açıklamaya ve Arapça ya da Farsçada, TT’deki kullanımlarına benzer bir örneğe rastlanmamıştır (Tavangar ve Amouzadeh 2009, Taleghani 2008).

TT’deki kullanımları için ise *Derleme Sözlüğü*’nde *bälki, bekki, belke, belkim, belki, belkit, belkime, belliki, melki* varyantları verilmiş, diğer kaynaklardan farklı olarak “bari” anlamında kullanımı örneklendirilmiştir. GTS’de zarf işlevinde “olabilir ki, muhtemel olarak”, bağlaç işlevinde ise “olsa olsa, ya... ya..., ihtimal” tanımlamaları yer alır. Ancak kiplik değeri açısından epistemik anlam bildiren bu işaretleyicilerin her biri farklıdır. Tanımlamada yer alan kiplik birimleri kendi içinde değerlendirdiğimizde *olsa olsa* yüksek olasılıkla tek bir noktaya işaret eder, *ya... ya...* sınırlandırılmış olasılık değeriyle bir öncekine göre daha düşük olasılıkla olgusallık dışı dünyayı iki olası noktaya indirger, *ihtimal* ise en düşük olasılık değerine sahiptir. *Ya... ya...* ile tanımlanması kullanım açısından da karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir: *Belki evde(dir)... Belki okulda(dir)...* ayrı iki cümle gibi düşünülebilir, fakat *\*Ya evdedir...* dedikten sonra ifadenin devamında başka bir olası durum beklenmektedir. Buna ilaveten *belki* bir yargıya etki eder, anlamsal olarak sadece kendinden sonra gelen isimle bir bağ kurmaz.

TT’de standart dilde kullanılan *belki*’nin zarf işlevinde konuşurun güven eksikliğini bildirdiği ve düşük değerde epistemik kiplik işaretlediğiyle ilgili çalışmalar vardır (Ruhi vd. 1997, Corcu 2004). Ancak bu çalışmada yalnızca EAT’deki durum değerlendirilecektir.

*Belkim* karşılığı olarak *KE*’de “umulur, olabilir, bilakis, tersine, belki, hatta, daha da” anlamları verilmiştir. Bu anlam alanı ve *KE*’deki genel kullanımı gösteriyor ki TT’deki anlamından farklı bir şekilde *belkim*’den sonra gelen önermenin gerçekliği bildirdiği düşüncesiyle kullanılmakta ve olgusallığa yakın bir değer işaretlemektedir. Aşağıda verilen örneklerde önermenin daima başında kullanılması ve “kesinlikle, açıktır ki” olarak anlamlandırılabilen örneklerin bulunması

*belli kim* yapısının büzülmesiyle ortaya çıkmış olabileceğini de düşündürmektedir. Evidensiyellik işaretleyicisi *belli*, kaplamsal olarak yüksek değerde epistemik kiplik bildirirken zamanla büzülerek düşük olasılığa doğru gelişmiş olabilir. Fakat Arapça *bal* kökünün anlam alanını doğrulayan örneklerin bulunması da bu *belli kim* yapısından gelişme ihtimalini düşürmektedir.

*SN*'de *belki* kullanımı görülür. *Belkim* ve *belki* yapılarının çözümlenmesinde varlığına işaret edilen Tr. *kim* ya da Fr. *ki* tümleyicileri *SN*'de karışık olarak kullanılırken *belki* kullanımı düzenlidir. Yine bu tümleyicileri yapısında bulunduran *bolay kim*, *bola kim*, *bolay ki*, *çünkü*, *gerek kim* yapıları da karışık olarak kullanılmıştır.

1378'de yazıldığı tahmin edilen *SN*'de sadece *belki* kullanımının görülmesi ve aynı dönemde *belkim* kullanımlarının olması iki varyantın birlikte kullanıldığını açıkça göstermektedir. Ancak TS'de sadece *belkim*'e yer verilmiş *belki* ile tanımlanmıştır. Bu dönemdeki *belki*'nin anlamı ise verilmemiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında *SN*'de "hatta, üstelik, şüphesiz" anlamlarında kullanıldığı görülür. Kullanıldığı bağlamlarda olasılıksal bir dünya çizerek bir önceki ifadenin içeriğini kuvvetlendirir. Yine konuşurun *KE*'deki gibi kendine güvenen bir yaklaşımla söylediği açıktır. Şiirsel söyleyiş burada anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Sanatsal bir söylemin kullanılma kaygısı, vezin amacıyla müellifin ses ve şekil değişikliği yapması gibi durumlar manzum eserlerin kiplik incelemeleri için çok da uygun olmadığını düşündürmektedir.

...*belkim ince belkim kalın bir sestim/belkilerin kol gezdiği saatta/belkim belki bile değildim* (Can Yücel, *Belkim Bir Kertenkeleydim*)

TT'den alınan bu örnekte de görüldüğü gibi manzum eserlerde sözcükler sözlüksel ve dilbilgisel tanımlarından farklı işlevlerle kullanılabilir.

*SN*'den daha hacimli olan ve daha çok örneğin bulunduğu *KE*'de *belkim*'in kullanım alanı oldukça geniş olup çok farklı anlam alanlarını işaretler. Örneklerde görüleceği gibi bazı ifadelerin güvenilirliği açık ve kesinlik derecesinde olsa da bazılarında nispeten belirsizlik söz konusudur. Genel olarak kendinden sonra gelen ifadeye yönelik konuşurun güçlü bağlılığını bildirdiği söylenebilir.

*SN* ve *KE*'den seçilen örneklere göre *belki/belkim* şu alt başlıklara ayrılarak incelenebilir:

#### **a. Olumlu ifadelerle**

Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak gerçeklik değeri açısından geniş bir alana işaret eden *belki/belkim*; ihtimal-kurgu, varsayım ve çıkarım epistemik kiplik türlerinde görev alabilmektedir. Bu başlık altında düşük olasılıktan kesinliğe gerçeklik değeri *KE* ve *SE*'den seçilen örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

*KE*'de *belkim*'in olgusallığa yakın bir değer işaretlediğini doğrulayan birçok örnek bulunmaktadır. “kesinlikle, şüphesiz” sözcüklerini ve “ben bunu biliyorum” ifadesini kullanarak test edebileceğimiz bu kullanımlarda kendinden sonra gelen önermenin gerçekliğine yönelik yaklaşımını bildirirken ifadenin güvenilirliğini artırmaktadır.

(1) *tañrı eyitdi bir müzdi on yazam belkim dañı arturam bir yazuğı bir yazam belkim anı dañı yoyam eyitdi yā rabbi arturğıl tañrı eyitdi cümle yazuğı yarlığayam (...) yā rabbi arturğıl tañrı eyitdi yarlığayam hıç kayırmayam Ādem eyitdi yā rabbi baña yitdi (74-75/1-4)*

Örnek 1’de bağlamda verilen belirsiz bir durumdan kaynaklanan *belkim*'in “ihtimal, olasılık” anlamı daha ön plandadır. *Belkim*'den önceki *yazam* olacağına karar verilmiş bir durumu ifade eder. Elbette bu, eyleme dönüşmüş, sonuçlanmış bir durum değil, *-A* ekinin işlevlerinden kaynaklanan ileriye dönük bir niyet ifadesidir. *-A* eki ile dile getirilen varsayım ifadesinin *belkim*'le başlayan cümlelerde ortaya çıkan olasılık anlamı *belkim*'in belirsizlik alanına düşmesinden kaynaklanır. Yüksek değerde olasılık bildiriminde yargı yine aralarında farklı değerler taşıyan *-DI, DUrUr, -Ar, -mİş, mİş(I)DI* ile kurulurken, örnek 1’de *-A* ile geleceğe yönelik bir bildirimde bulunarak, *belkim* ile kurduğu olasılık içeriğinde *-Abil-* anlamını da işaretlemektedir. *KE*'de *-A* ile işaretlenen yargılarda yeterlik ve olasılık bağlamında *-Abil'*le okunabilen *bizden kuvvatlu ve güçlü kim ola diyüp* gibi örnekler de vardır. Olasılık, niyet ve gelecek bildirimlerinin iç içe olması sebebiyle biçimbirimin olası bir durum için kullanımı beklenen durumdur. Geleceğe yönelik bildirimler, kiplik okumada bağlama göre genelde epistemik kipliğin varsayımsal alt ulamı içinde değerlendirilmektedir. Geleceğe atıfta bulunan bir önermede yer alması sebebiyle *belkim*'in burada geleceğe yönelik nispeten uzak olasılık değeri taşıdığı düşünülebilir. Verilen diyalogda konuşur tanrıdır ve bir sevabı on, bir günahı ise bir olarak kabul edeceği hatta on kattan da artırabileceği ve tamamen silebileceği ihtimalleri anlatılır. Devamında artırması talep edilince bütün günahları bağışlayacağını *belkim* olmadan bildirir. “Hatta, üstelik” anlamlarını da sezdirerek “henüz karar vermedim ama olası bir durumdur” anlamında yorumlamaya izin verir. *Belkim*'den önce yer alan ifadede gelecek yöneliminden başka herhangi bir işaretleyici kullanılmaması *belkim* bulduran ifadeye göre daha yüksek gerçeklik değeri taşıdığını göstermektedir. Yine devamında artırması isteğine *belkim* olmadan cevap verir, gerçekleşmesi yüksek olasılıklı durum olarak okunabilir.

(2) *Hemîn çäre oldur irişem turam/ Nite virem el belki başum virem (SN 3587)*

*SN*'den alınan örnek 2’de konuşur bir kez ölüp dertlerinden kurtulmayı dilemektedir. Bu nedenle belaya düşünce “niçin elimi vereyim, kesinlikle başımı vereceğim” olarak yorumlanabilir. *KE*'deki örneğe benzer şekilde yine geleceğe yönelik bir bildirimde kullanılır, fakat burada “kesinlikle, ben kararlıyım” anlamı çıkarılabilir. Geleceğe yönelik olduğu için bu



örnekte de varsayımsal epistemik kiplik bildiriminde kullanıldığı söylenebilir. Ancak örnek 2’de çizilen bağlamdan dolayı gerçekleşme olasılığı örnek 1’e göre daha yüksektir.

SN’de *belkim*’in olumsuz yapılarla kullanımına benzer olan “1. daha doğrusu, 2. üstelik, hatta” anlamlarının verilebileceği bir örnek ise şu şekildedir:

(3) *Çağ andan berü kim irişdüm Çin’e/ Ne Çin belki gelmişvenin Mâçin’e* (SN 5186)

Örnek 3’te konuşur önce Çin der fakat bu ifadeyi düzeltmek ya da sanatsal söyleyiş kaygısıyla ahenk için “Çin’e dört ay uzaklıkta”ki (DLT 2007: 542) Maçin’e vardığını dolaylı anlatır. Buradaki *belki* kullanımının yanlışı düzeltmek için tercih edildiği açıktır. Bu nedenle uygun görülen okumalar: 1. *daha doğrusu Maçin’e geldim*, 2. *hatta Maçin’e geldim* şeklindedir.

(4) *Ya’küb oğlanlarına eyitdi belkim sizüñ nefsüñüz sizi bir iş üstine dutmuş kim işlemişiz* (238/5-6)

Örnek 4’teki bağlama göre kardeşleri Yusuf’u kuyuya atarlar, fakat babasına bir kurt tarafından yenildiğini söylerler. Çocukları Yakub’a o kurdu getirirler ve kurt kendisinin masum olduğunu açıklar. Yakub da bunun üzerine yukarıda verilen ifadeyi söyler. Bu ifadeyi yargıda tercih edilen evidensiyellik işaretleyicisi *-mİş*’ı da göz önünde bulundurarak çıkarımsal epistemik kiplik olarak değerlendirebiliriz. Öncesinde kurdun açıklamalarını değerlendirerek ve mantık yürütme yoluyla Yakub bunu Yusuf’un kardeşlerinin yapmış olduğu düşüncesine varır. Örnekte *belkim*, *-mİş* ile bildirilen çıkarımı kuvvetlendirmektedir. Anlam karşılığı olarak “belli ki, açıktır ki, delillere göre” okumaları uygun görünür. Yargıda *-mİş* tercih edilmesi delillerin bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir. EAT’de *belkim* ile *-mİş* ya da *-DI* kullanımları arasındaki fark sırasıyla kanıtların varlığı ve kendinden emin olarak tahminde bulunma olarak açıklanabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki ikisi de tanık olunmayan durumlar için kullanılabilir.

(5) *Ka’bu’l-Ahbār yalan söyledi didi andan İbnü ‘Abbās eyitdi iy yāranlar belkim işbu er cuhūd-durur bunuñ müsülmān olmaqlığın dilerdi ay gün haqqına ol sözi didügi bunı korkutmağ ve islām[a] getürmek için idi* (31/9-10)

Örnek 5’te, *belkim* kullanımı için “şüphesiz” zarfı yakın anlamlı görünmektedir. “Şüphesiz”in daha önce değerlendirdiğimiz “kesinlikle”ye göre nispeten kuvvetli gerçeklik bildirdiği ve konuşurun ifadesinin sorumluluğunu daha çok taşıdığını kabul ederek örnekler değerlendirilmiştir. Bağlamın gösterdiği tahmin içerikli olay örgüsünde İbnü ‘Abbās, kendisine anlatılanlara yönelik çıkarımda bulunur. Konuşur, genel olarak bilinen bilgilere yakın bir değeri işaretlerken, bir yandan da varlığını hissettirerek “benim bilgime göre böyle...” bildiriminde bulunur. Bu anlam alanı da gösteriyor ki *belkim* epistemik zorunluluk bildiriminde de

kullanılabilmektedir. Örnek 5’te olasılık bildiriminin tamamıyla *belkim* üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü *belkim* olmadan –*durur* ismi yüklemleştirmektedir.

*SN*’de geçen benzer kullanım ise şu şekildedir:

(6) *Cihānda bulunmaya anuñ bigi/ Ne kız belki oldur erenler yigi* (SN 5014)

Örnek 5 ve 6’da kullanılan *belki/belkim...isim+durur/dur* kombinasyonunda sözlüksel işaretleyicinin zamanla bağımlı biçimbirimin anlam alanını etkilediğini söyleyebiliriz. *KE*’de *belkim* olmadan *durur/-dur* kullanımının bildirme işlevi açıktır. Kiplik incelemelerinde bu durum, ifadede kipliği birlikte işaretleyen bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin birbirlerini anlamca etkilemesi ve zaman içerisinde anlam genişlemesi yoluyla (extension sémantique) kiplik anlamın bağımlı biçimbirime de yüklenmesiyle açıklanır (bk. Papafragou 2000).

(7) *benī İsrā’īlūñ ‘ālimleri ve şālihleriyidi eyitdi ma‘āza’l-lāh kim Süleymān cāzuluk işleyedi belkim anı dāvler yazup anda gizlemişidi didiler* (93/2-3)

Örnek 7’de kiplik okumada yardımcı olacağını düşündüğümüz bağlam şu şekildedir; “ma‘āza’l-lāh” devamında gelen ifadeye olumsuz anlam yüklemektedir, inanılmayan bir durum bildirilir. *Belkim*’den sonra ise duruma yönelik tahmin ifade edilir. Yani bir önceki ifade Süleyman’ın büyü yaptığına inanmadıklarını dile getirirken dilbilgisel düzeyde olumlu, derin yapıda ise olumsuzluk anlamı taşımaktadır, devamında ise gerçekliğine inanılan önerme söylenir. Burada *belkim*’in anlam karşılığı olarak yine “şüphesiz” düşünülebilir. Burada yüklem –*mİş(I)DI* ile çekimlenmesi dikkat çekicidir. *TT*’de tahmin bildiriminde olan bu ifadeyi –*mİş(I)Dir* ya da –*DI* ile kurmayı tercih ederiz. Fakat burada gerçeklik bildirimi yapısı, bağlamsal olarak sezdirilen ve sözlüksel olarak işaretlenmiş bir tahmin bildiriminde kullanılmıştır. Ayrıca incelenen örneklerde –*Dir*’in olasılık bildiriminde kullanılmadığı da hatırlanmalıdır. Bu nedenle örnek 7’de daha yüksek bir güvenilirlik değeri alıcıya *belkim*’le iletilmektedir.

Örnek 7, olumsuz ifadelerden sonra kullanımı için de örnek olabilir. Ancak dilbilgisel düzlemde olumsuzluk işareti olmaması sebebiyle olumlu yapılar içinde olasılık ve kesinlik anlam alanında ele alınmıştır. Ayrıca olumsuzluk bildiriminden sonra geldiğinde görülen ifadeler arası anlam ilişkisi de görülmemektedir.

#### **b. Olumsuz ifadelerle**

*Belkim*’in sistemli bir şekilde olumsuz ifadelerden sonra kendinden önceki ifadeyi düzeltmek, genel olarak anlaşılmanın dışında görüş bildirmek, konuşura göre doğrusunu vermek amacıyla kullanıldığı görülür. Kaynaklarda 19. yüzyıla kadar olumsuz ifadelerden sonra “daha doğrusu” anlamında kullanımı örneklerle de tanıklanmaktadır (bk. Tietze 2002: 237).

KE’de olumsuz yapılardan sonra kullanımında *degüldür belkim... dur* dizimi oldukça yaygındır. Konuşurun önermenin sorumluluğunu alarak yüksek bir değer işaretlediği okumasını da bu kullanımın tercih edilme sıklığı desteklemektedir.

(8) *işitdüm Sa’îd bin Müsebbiden kim tañrıya and içdi eyitdi kim Âdem peygâmbar gendü ‘aklı bileyiken ol ağaçdan yimedi belkim Havvâ aña uçmaq sücüsinden içürdi kaçan kim esridi Havvâ anı yitdi ol ağaca getürdi pes ol ağaçdan yidi (54/2-4)*

Örnek 8’de konuşur ifadeyi, kendinden emin bir şekilde and içerek ifadesini güvenilir kılan kaynak kişiden aktarır ve doğrudan aktarımı tercih eder. TT’ye “Kesinlikle Havva ona cennet içkisinden içirdi” olarak aktarılabılır.

*Belkim* için bu örnekte “kesinlikle, muhakkak, yüksek olasılıkla vb.” karşılıklar düşünülebilir. Konuşur genel bilgisine dayanarak geçmişte gerçekleşip gerçekleşmediği belirsiz duruma yönelik yargıda bulunur ve bunu aktarırken kuvvetli bir inançla alıcıyı ikna etme çabasını göstermektedir. Âdem’in ağaçtan yemesi gerçekleşen, bilinen durum olarak verilir. Konuşur olaya tanık olmamıştır, ama dolaylı olarak elde ettiği bilgiye inanarak olasılık değeri yüksek yargılarda bulunur. Bu ifade *belkim* olmadan gerçekleşmiş bir olayın anlatıldığı düşünülebilir. Fakat burada *belkim* kullanarak konuşur yargıyı öznelleştirir ve olgusalılık dışı dünyaya taşır.

(9) *Ya’küb za’îflıktan Yehüzāya söykenüp yörürdi pes ol çeriye baqdı ve eyitdi iy Yehüzā işbu Mışır Fir’avni midur eyitdi yok belkim bu senüñ oğluñ Yūsufdur (288/7-9)*

Örnek 9’da Yehüzā, Yusuf’u tanır ve “açıktır ki” yaklaşımıyla düşüncesini bildirir. Konuşur görür ve Yūsuf’u tanır. İfadenin yüksek değerinde bir gerçekliği bildirmesi, devamında Ya’küb’un bu ifadeye inanarak Yusuf’a selam vermesiyle de doğrulanır.

(10) *bunda sücüd didügi baş yire komaq degüldür belkim egilüp ikrām kılmakdur (289/5-6)*

Örnek 10’da verilen ifadenin bağlamında Yusuf’un babası, halası ve kardeşlerinin başlarını yere koymadan Yusuf’a ailesinin sücüd kıldıkları anlatılır ve sonrasında konuşur o ana kadar sahip olduğu bilgiyle başın yere konmaması anlatisını değerlendirerek aslında saygı göstermenin kastedildiğini söyler. Burada saygı göstermek okumasını öncesinde Yusuf’un babasını ve halasını “ağırladığı” anlatımına dayandırabiliriz.

Konuşurun bilgisine dayanarak tahminde bulunduğu 9 ve 10. örnekler epistemik kiplik içinde varsayımsal ifadeler altında değerlendirilebilir. İkisinin de arka planında konuşurun bilgisi vardır.

(11) *Eyitdi ki bu bir degül belki dört/ Arada yazılmışdur işüne yort (SN 3954)*

SN'den alınan örnek 11'de aynı şekilde olumsuzluk bildiriminden sonra *belki* kullanılır, fakat anlamı nesir kadar açık değildir. Daha önce de belirtildiği gibi manzum eserler yorumlama açısından daha esneklerdir. Verilen beyitte, *belki* kullanımının bir hatayı düzelterek “(kesinlikle) doğrusu budur” olarak okuması yapılabilir.

Epistemik kiplik değeri açısından “doğrusu budur” okumalarında konuşur kesin bilgi olarak yargıda bulunur. Ancak daha çok örnek üzerinde olgusal durumu bildirmek için mi yoksa konuşurun kendi bilgisiyle mi söylediği incelenmelidir. Örnek 11'de yazılı bir bilgi olduğuna işaret edilmektedir. Bu nedenle *belki*'nin burada olgusalılık düzeyinde gerçeklik bildirdiği söylenebilir.

Diğer bir örnekte Musa peygamber tanrının yüzünü görmek ister ve tanrı aşamalı olarak bu isteği gerçekleştirmeye başlar. Musa bu aşamalara dayanamaz, görmekten vazgeçer ve aşağıdaki ifadeyi söyler:

(12) *sen benim tañrısın ve kirtindüm kim seni hîç gişi görimeye belkim bakıcağ öle* (424/1)

Örnek 12'de mümkün olmayan bir durum olarak *görimeye* “göremez”, *öle* ise “ölebilir” gibi okunabilir. Gerçekleşmemiş fakat gerçekleşebileceğine yüksek derece inanılan bir durum ifade edilir. *Belkim* ve *-A* kombinasyonu tecrübesinden yola çıkarak tahmin bildiriminde bulunulur. Musa, tahminini tanrıyı görmemesine rağmen öncesinde yaşadıklarına dayanarak söyler, gerçekleşmiş bir durum yoktur. Bu nedenle *belkim* ile işaretlenen ifadenin varsayımsal epistemik kiplik bildirdiği söylenebilir. Örnekte “hatta” olarak anlamlandırabileceğimiz *belkim* burada varsayımsal ifadeyi kuvvetlendirme işlevindedir. Ancak *seni hîç gişi görimeye* ifadesinin gerçeklik değeri daha yüksektir.

### c. Sayılarla

Tahmin bildiriminin ve belirsizliğin olduğu özellikle sayı içerikli bazı ifadelerde *belkim* kullanımının ayrıca değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Sayılarla kullanılan ifadeler *KE*'den alınan örneklerden hareketle şu şekilde değerlendirilmiştir:

(13) *tañrı ta'ālā anı yüz yıl tamām öldürdi andan girü diri kıldı pes cebrā'îl geldi 'Üzeyr[e] eyitdi nicedür kim bunda eglendüñ eyitdi bir gün (...) eyitdi yā dahı bir gündən az eksük eglendüm cebrā'îl eyitdi belkim yüz yıl tamām eglendiñ* (724/6-11)

Örnek 13'te *bal* kökünde görülen reddetme anlamı açıktır ve devamında güvenilirliği yüksek bir ifade yer alır. 'Üzeyr etrafına bakarak çıkarımda bulunur ve yargısından emindir. Verilen bağlamda *Cebrā'îl*'in konuşması dışında da bilgi verilmesi nedeniyle *belkim* ile başlayan ifadenin gerçeği bildirdiği düşünülebilir. Burada *tamām* da ifadedeki kesinliği kuvvetlendirir.

(14) *ne kadar yir seni getürmiş oranlarsın Bulūқыā eyitdi biş ferseng yir ola eyitdiler belkim seni yigirmi biş yıl[l]ık yir getürdi ve sen bilümedüñ (750/3-4)*

Örnek 14’te yolda gördüğü iki ulu kişi Bulūқыā’ya ne kadar yol geldiğiyle ilgili tahminini sormaktadır. Devamında iki kişi öznel bilgilerine dayalı tahminlerini söylerler. Bu yol ölçülebilen bir yol değildir. Bu nedenle iki tahmin ifadesi arasındaki fark *belkim*’le işaretlenir ve burada yine reddetme anlamı düşünülebilir. Ancak Bulūқыā’nın tahmin bildiriminde –A ile “olabilir” anlamını işaretlemesi ve ulu kişilerin bilgi sahibi olduklarına atıfta bulunarak *belkim...-DI* kombinasyonunu kullanmalarından dolayı bu örnekte *belkim* için “doğrusu şudur ki, kesinlikle” anlamlarına yakın bir okuma daha uygun görünmektedir. Yine de bu örneklerde reddetme ve ifadeyi kuvvetlendirme açısından *belkim*’in anlam alanını belirlemek oldukça zor görünmektedir.

(15) *Yemlīhā bulara eyitdi beni ve Dakyānūsı koñ nicedür kim bu mağārada eglendüñüz anı eyidüñ eyitdiler bir gün yā dahı bir günden eksük eglendük Yemlīhā eyitdi belkim üç yüz dokuz yıldur kim bu mağārada eglendüñüz (893/4-6)*

Örnek 15’in bağlamında Yemlīhā ifadesinin devamında delil olması açısından bu süreçte gerçekleşen olayları sıralar. Tarihi olaylar üzerinden mantık yürüterek çıkarım yapar. Bu ifade de 13 ve 14’teki örneklere benzer şekilde konuşurun öncesinde yer alan yargıyı reddederek kendi doğrusunu verdiği görülür. *Belkim* örnek 12’de tahmin içerikli ifadenin başında kullanılırken burada gerçeklik bağlamında verilen ifade kullanılmaktadır.

Örneklere görüldüğü gibi *belkim* bütün cümleye etki etse de sayıların kullanım şekilleri *belkim*’in anlam içeriği hakkında bilgi verir. Konuşur, bir yanlışı yaklaşık bir değer ya da örnek 15’teki gibi “üç yüz dokuz yıl” gibi küsuratlı bir sayı kullanarak kesinliğe yakın bir değer bildirerek düzeltmektedir. Anlam karşılığı tam bir sözcük vermek zordur, fakat önceki ifadeyi reddetme ve kendinden sonra gelen ifadenin gerçekliğini kuvvetlendirme olarak düşünülebilir. Bir yanlışı düzeltme bildirimini 13, 14 ve 15. örneklerde ortaktır. Ayrıca diyaloglarda sistemli olarak birinci konuşur yöneltilen soruyu cevaplamak için etrafına bakarak ya da sezgileriyle tahminde bulunur, ikinci konuşur bilen kişidir ve bu ifadeye itiraz ederek gerçeği söyler.

#### d. Diğer kiplik türleriyle:

*Belkim* kiplik işaretleyen parçacık olarak diğer kiplik türleriyle kullanılabilir. *KE*’den alınan emir-istek yapısının kullanıldığı ifadeyi kuvvetlendirdiği örnek şu şekildedir:

(16) *Mūsāya eyitdiler ‘aşāñı öñdin sen mi birağursın yoğsa biz Mūsā eyitdi belkim siz öñdin birağūñ (387/10-12)*

Örnek 16’da büyücüler bir yarış ortamı düzenler ve önce kimin büyü yeteneğini göstereceğiyle ilgili Mūsā’ya seçim yapma şansı sunar. Bu ifade “Kesinlikle siz önden bırakın” olarak okunabilir. TT’yle karşılaştırdığımızda *belki* bu tür kullanıma uygun değildir: \**Belki önce siz bırakın. Belkim*’in burada kiplik değeri emir-istek arası bir okumayla değerlendirilebilir. Bağlamda pozisyon olarak konuşurlar arası bir ast üst ilişkisi yoktur. Örnek 17’de de görüleceği gibi EAT döneminde emir yapısının istek bildirimini için kullanımı başka örneklerle de desteklenebilir (bk. Gülsevin 2002, Timurtaş 2005: 148, Şahin 2015: 66).

(17) *eyitdi işbu bizümile savaş kılmağ dileyen bu kavmı bir gör pes ‘avratı öñine bırağdı ve eyitdi ayağumıla dükelin yoğurayın avratı eyitdi eyle itmegil belkim buları salı virgil tā varalar kavmına habar vireler (502/8-9)*

Örnek 17’de “kesinlikle” anlamı düşünülebilir. Olumsuzlukla kullanımı örneklerine benzer yapıdadır. Ancak bu örnekte *belkim*, *-gll* 2. şahıs birincil emir işaretleyicisiyle birlikte kullanılmıştır. Yine örnek 16’daki gibi konuşurlar arası emir ortamı yoktur. Eşi bir öneride bulunmakta ve önerisine oldukça güvenmektedir. Bu açıdan örnek 17’deki kullanım, emrin semantik alanındaki ısrar içeriğiyle ilişkilendirilebilir (bk. Aslan Demir 2008: 65).

(18) *karınca eyitdi işitmediñ mi kim sözümi kim eyitdüm bular bilmez kavmdur Süleymān ve anuñ çerisi sizi basup uşatmasun didiğümde sizüñ gönüñüzi basmasun didiğüm idi anuñ için kim sen ‘adl eyesi peyğambarısın bularuñ gevedesin basup kaçan uşaddıñ belkim bular bu saña virilen ni‘mete ve ululuğa bağalardı egleneleridi ve tesbîhlerin koyup saña bağmağa meşğül olalarıdı ol sebebden bularuñ gönüñleri basıup uşanayıdı (619/3-7)*

Örnek 18’de “kesinlikle” olarak okunabilen *belkim*, karşıolgusallık bildirimini kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Karınca gerçekleşmesini tasarladığı, beklediği durumu anlatır. Geçmişte gerçekleşme olasılığını düşünerek davranışta bulunmuş, fakat olaylar beklediği gibi gelişmemiştir. Örnekte, geçmişte konumlandırılan varsayımsal durumlar ifade edilmiştir.

### 1.3.2.9. hakiqat

TT’de *hakkaten*, *hakikaten*, *hakiykat*, *hakkat* vb. şekillerde kullanımı devam etmektedir. Tietze (2009: 232), *hakiqat* < (Ar.) *hakiqa* şeklinde köken bildirir ve sözlüksel karşılık olarak “gerçek olan, doğrusu, aslında” anlamlarını verir. *hakiq* “değerli, layık” sözcüğünün çokluk şeklinden türeyen *hakiqat* bir durumun gerçekliğinin ifadesi, varlık, gerçeklik anlamlarında kullanılmaktadır (Steingass 1884: 290). *KE*’de ve *GTS*’de de benzer şekilde sırasıyla “hakikat, gerçek, doğru” ve “gerçek, gerçeklik, gerçekten” kullanımları verilir.

(1) *pes tañrı ta‘ālā ‘İsāya vağı kıldı kim ben virdüğüm rızkı ve honı yoqsullara yidürgil baylara yidürmegil pes ol iş baylara katı geldi hattā kim aña gümān getürdiler ve çođ halkı gümān*

*bırakdılar ve eyitdiler uşbu honı **hakikat** gökden iner mi **dirsi**z didiler girü küfre döndiler pes  
'İsā bulara eyitdi gendüzüñüzi helāk kılduñuz imdi 'azāb için yaraqlanuñ (844/10-14)*

Burada zarf işlevinde kullanılan *hakikat* sözcüğü semantik ve pragmatik düzeyde epistemik değer taşımaktadır. Sözlüksel anlamına ek olarak; diğer epistemik kiplik işaretleyicileri gibi söz dizimsel açıdan önermenin başında yer alması, öncesinde yer alan *gümān getürdiler* ifadesi, tereddüt edildiğini soru yoluyla gösterilen bir ifadede kullanılması gibi durumlar da epistemik kiplik okuma yapılmasını desteklemektedir.

(2) **hakikat** ben anuñ nefisinden ārzūm istedümdi ve ol boyun virmedi ve baña 'aşı oldu (252/1-3)

Örnekte cümlenin başında kullanılan *hakikat* “kesinlikle, bu gerçektir” bildirimleriyle ifadeyi olgusalığa yaklaştırır. “Kesinlikle ben onun nefisinden bir talepte bulunmuştum ve o kabul etmedi ve bana karşı geldi” şeklinde yorumlanabilir. Burada *hakikat* sadece bir unsura etki etmez, kendinden sonra gelen cümleyi bir bütün olarak kapsamına alır.

### 1.3.2.10. gerek

*Gerek* sözcüğünü Clauson (1979: 742) *kerge*:- kökünden getirir ve “ihtiyaç, gerekli, gereksinim vb.” anlamları verir. Ayrıca mastar ekiyle gereklilik/zorunluluk anlamlarında, *-mİş*, *-gU* sıfat-fiil eklerinden sonra, koşul ifadelerinde, *ya... veya* anlamlarında bağlaç olarak, *kergeksiz* < *kerge*:- kısıtlama, sınırlama anlamlarında kullanıldığını belirtir. Tekin (2010: 150) ise *kergek* için “gerek, yok, namevcut”, *kergeksiz* için “bol bol, bolca, fazlasıyla” anlamlarını verir. *KB*'nin indeksinde (Arat 1979: 241) *kerək*- karşılığı “gerekmek” verilmiş, fakat *kerək*- karşılığı “yokluğu dolayısıyla aramak” olarak yer almıştır. Olmayan şeye ihtiyaç duyma mantığı ve ET’de *kergek bol*- “ölmek” anlamında kullanılması yokluk anlamlandırmasıyla tutarlılık göstermektedir. Zamanla yokluk anlamı arka planda kalmış ve eksikliğine işaret edilerek “ihtiyaç duymak” anlamı baskın hale gelmiştir.

TS’de “1. Mutlaka, herhâlde, muhakkak, 2. Lazım, muktezi” karşılıkları verilen *gerek*, sözlük tanımlarına göre epistemik kiplik bildirimini yapar. Örneğin aşağıdaki beyit “kesinlikle istemeyerek çok bela görecektir” olarak okunabilir.

(1) *Oğul kim götürmeye ata sözün/ Gerek çoñ belā götüre geñsüzün*<sup>89</sup> (SN 3002)

Ancak sadece gereklilik anlamını içeren tanımlamalar da vardır: Dilçin (1991: 607) *SN*'nin sözlük kısmında sadece “lazım, gerekir”, Tietze (2009: 134) sadece geniş zamanın olumsuz çekimiyle kullanımına dikkat çekerek “lazım olmak” anlamlarını verirler.

<sup>89</sup> “istemeyerek, ister istemez” (Dilçin 1991: 607)

Kur'an Tercümeleri üzerine çalışan Küçük, *gerek*'in *-dUr* bildirme ekinden sonra kullanımının gelecekte gerçekleşmesi kesin olarak görülen bir duruma atıfta bulunmak amacıyla kullanıldığını belirtir. Bu kullanımı tercümelemin birebir yapılmasıyla açıklar (2010: 130<sup>90</sup>, 2014: 55-56).

*KE*'deki kullanımlarında isteme ve zorunluluk anlamlarının baskın olduğu görülür. Bu kullanımların oluşturduğu semantik çerçeveyi istek ve zorunluluğun epistemik kipliğe yaklaştığı semantik alanlar olarak tanımlayabiliriz. Fakat doğrudan sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanımları bu çalışma için ayrıca önem taşımaktadır.

(2) *ol müsülmân melik eyitdi bular benüm dīnüm üzere öldi gerek bu mağāra[da] ben mescid yapam ol kâfir melik eyitdi benüm üzere öldiler gerek bunda ben kelīsā yapam* (893-894/15-3)

Yukarıdaki örnekte tekrar eden yapılar “Mutlaka bu mağarada bir mescit/ kilise yapacağım/yapmalıyım” olarak okunabilir. Söz dizimi açısından *gerek*'in başta kullanılması bize bu okumayı yapma imkânı sağlamaktadır. Bu tür ifadelerde *gerek*'ten sonra kim tümleyicisi yer almaz. *Gerek* + *kim* kullanımıyla karşılaştığımızda, bu dizimde gereklilik/zorunluluk anlamının açık olduğu görülür.

(3) *her gişi kim bu şehre gire gerek kim ol şaneme sücüd kıla* (896/3-4)

“Şehre kim girerse o puta secde etmelidir” olarak TT'ye aktarabileceğimiz ifade toplumsal normların gerektirdiği bir durum anlatılır ve kiplik anlam alanı olarak gereklilik/zorunluluk bildirilir.

### 1.3.3. Söz dizimsel İşaretleyiciler

#### 1.3.3.1. illā kim

*KE*'de *illā* “ancak, sadece, hariç” anlamlarında kullanılırken *illā kim* “illa ki, mutlaka” anlamlarında kullanılır. İşaretlediği önermeyi olgusalığa yaklaştırarak gerçekleşme olasılığını yükseltir, kesinlik anlamı kazandırır. Bağlamda önerme kendinden önceki ifadeyle ilişkilidir, fakat cümleler bağımsızdır. Cümlenin başında yer alan *illā kim* sadece ikinci cümlenin anlamını etkiler. TT'de *İllā kim* anlamında *illa ki* ve *illa*<sup>91</sup> kullanılır.

(1) *tañrı eyitdi yā Mūsā İbrāhīm hīç nesneyi baña berāber eylemedi illā kim cümlesinüñ üstine beni üyerdı* (180-181/15-2)

<sup>90</sup> *dahı anlara ulu 'azāb vardur gerek* örneğini verir.

<sup>91</sup> *KL*'de birincil olarak “ne olursa olsun, muhakkak, mutlaka, ille”, *GTS*'de benzer şekilde “ne olursa olsun, hangi şartta olursa olsun, her halde, ille, illaki” anlamları yer alır.



Yukarıdaki ifadede Tanrı, Mūsā'ya İbrāhīm'in onu hiçbir şeyle eşit görmediğini, mutlaka her şeyden üstün tuttuğunu söyler. Geçmiş zamanla işaretlenen önerme *illā kim* olmadan olgusal kabul edilebilir, ancak *illā kim*'le olgusallık dışı dünyaya taşınan ifadede konuşur kendi varlığını hissettirerek olgusallığa yakın bir bildirimde bulunur.

(2) *Mālik bin Duğar eyitdi Yūsufi şatun aldugumdan şoñra hīç göç göçmedüm ve hīç menzile konmadum illā kim baña bereket indi* (241/8-10)

Konuşur, Yūsufi satın aldıktan sonra hiç göç etmemesinden ve hiç yolda konaklamamasından hareketle “mutlaka bana bereket indi” çıkarımını yapar. Sunduğu gerekçeler konuşuru bu çıkarıma yönlendirir.

(3) *Zahhāk eyitdi ol gönlek uçmak nes̄icinden idi ve anda uçmak yıyısı var idi hīç mübtelāya ve şayruya anuñ yıyısı doğunmazıdı illā kim sağlık ve şifā virürdi* (284-285/15-2)

Zahhāk, gömleğin cennet kumaşından olduğunu ve cennet kokusu taşıdığını söyler. Devamında kiplik bulunduran ifade “fena şeylere düşkün kişilere ve hastalara onun kokusu zarar vermez, mutlaka onlara sağlık ve şifa verirdi” şeklinde okunabilir.

#### 1.3.4. Bağlaçlar

Konuşur bağlaçları farklı yargıları birbirine bağlamak ya da epistemik kiplik bildirimini için kullanabilir. Bu nedenle pragmatik düzeyde bağlaçlar da epistemik kiplik bildirebilir (bk. Sweetser 1984: 103). Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirildiği ifadelerde bağlamdan yararlanarak yapılan mantık yürütmenin konuşur tarafından dilsel düzeye yansıtıldığı görülür. Buna ilaveten konuşurun yargısını destekleyen, doğrulayan ifadelerle epistemik bildirimini olgusal dünyaya yaklaştırdığı söylenebilir. Örneğin 1.*Muhtemelen evde 2.çünkü evin ışıkları yanıyor*. Birinci ifadedeki yargısının gerekçesini neden sonuç bağlacıyla bildirmektedir.

Bu çalışmada, *KE*'den seçilen bağlaçlar olası dünyaları sınırlandırdığı için olgusallığa yakın olarak değerlendirilecektir. Çünkü olası durumların sayısını azaltırlar.

##### 1.3.4.1. gerek... gerek...

Sözcük olarak gerek yukarıda açıklanmıştır. Bağlaç görevinde kullanımı için Tietze (2009:134) iki farklı anlam verir: 1. İster... ister... < gerekse gerekse, 2. Hem... hem... < gerek... gerek...

(1) *Qābīl ekinciyidi biraz yatlu buğday qurbān iletı ve gönlinde geçürdi kim gerek qabūl olsun gerek olmasun kız qardaşımı aña virmeyem* (80/12-14)

Bağlaç olarak kullanımı iki farklı olasılıksal durumu vermektedir. Kurbanın kabul olup olmayacağı belirsizdir, olasılıksal durumlardır. Devamında geleceğe yönelik atıf bu destekleyici ifadeyle güçlendirilir, kesinlik anlamı kazanır.

#### 1.3.4.2. yoksa/yokħsa

*yok ise* < *yok erser* kalıplaşmasıyla oluşan *yoksa* için \*yo:- “yok etmek, ortadan kaldırmak, -den kurtulmak” kökü tasarlanmaktadır (bk. Clauson 1982: 885, 895). GTS’de 1.“aksi takdirde, 2.sayılan ihtimallerin dışında bir ihtimali bildirmek için kullanılan söz, 3.endişe, merak, umut gibi duyguları güçlü bir biçimde anlatmak için kullanılan bir söz” olarak tanımlanır. Hacıeminoğlu (1962: 197) *yoksa* sözcüğünü *KE*’nin Bursa nüshasını incelerken edat olarak değerlendirir ve “müstakil cümleleri bağlayanlar” altbaşlığında yer verir.

*KE*’de görülen diğer bir kullanım türü ise *yoksa* ile koşul bildiriminde olası durumların verilmesidir. TT’de de koşul anlam alanı içinde olası durumlar aynı şekilde verilebilir; *Sen geliyor musun? Yoksa ben gideceğim* “Sen gelmiyorsan ben gidiyorum ya da senin gelme olasılığın var diye bekliyorum, aksi durumda ben gideceğim”. Burada *yoksa*’dan önceki yapı epistemik değer taşır. Devamında gelen belirsiz durum bu koşula bağlıdır.

(1) *ol kavm ol çeriye eyitdi tē gün doğmağdan ön işbu aradan ırak gidüñ yoksa helāk olursız ol çeri eyitdi biz ırlur degülüz tā güneş doğduğın görmeyince (767/ 2-4)*

Örnekte kavim askerlere gün doğmadan önce oradan uzaklaşmalarını önerir, uzaklaşmamaları varsayımsal dünyasına karşılık helak olacakları olası dünyası çizilir. Bu tür ifadeler koşul cümleleri içinde de değerlendirilebilir.

(2) *ol kal’alar kavmı eyitdi emīre’l-mü’minīn kimdür eyitdiler kim ‘Irākda ħalīfadur pes ol kal’a kavmı eyitdi yiğit midür yoksa kıca pes bildiler kim ħalīfanuñ ħabarı bulara degmemiş ve bular ħalīfayı işitdikleri yoğumış andan gıtdiler pes bir tayıncağ tağa irdiler (771/5-8)*

Yukarıdaki ifadede ilk olası durum “yiğit mi?” soru yapısıyla bildirilir. Bu olası duruma alternatif diğer ihtimal ise *yoksa* ile bağlanır. Burada *yoksa* birinci olası durumun olgusal dünyayla örtüşmeyebileceği şüphesini vurgularken aynı zamanda kendinden sonra gelen ifadenin de olası olduğunu işaretler.

(3) *Şem ‘ün-ı Şafā eyitdi yā rūha’l-lāhi uşbu dünyā ta ‘āmından midür yoħsa āħiret ta ‘āmından ‘īsā eyitdi bu gördüğüñüz dünyā ta ‘āmından (843/6-8)*

Yukarıdaki örnekte konuşur iki önermeyi alıcıya sunar. Olgusal dünyayla her ikisi de örtüşmeyebilir. Ancak konuşurun olası gördüğü durumlar yemeğin dünya yemeği olması ve ahiret yemeği olmasıdır. Cevapta görüldüğü gibi önermelerden biri gerçektir.

(4) *Ka'bu'l-Ahbār çevre bakdı ve ol gişiyeye gözi şiş oldu eyitdi yā em'ire'l-[mü']mināne ol aña giren gişi işbu-durur pes söyledüğümi aña sorgıl Mu'āviye ol benim kullukçılarumdandır ve hîç benden ayrılmadı Ka'b eyitdi haqîkāt işbu er İreme Zātü'l-İmāda girmiştir yoksa dağı giresidür (303/10-14)*

Bu örnekte soru işaretleyicisi yoktur, fakat diğer örneklerdeki gibi iki olası durumun dile getirilmesi, belirsizliğin olduğunu ve bunun giderilmesi için bilgiye ihtiyaç olduğunu gösterir. Ka'b bilgisi doğrultusunda gerçekliğini sorgulamak için iki önerme sunar: “Bu kişi İreme Zātü'l-İmāda girmiştir bu durum gerçek değilse gireceği önermesi gerçek olabilir”. Konuşur bu ifadede o kişi olduğundan emin ama olayın geçmişte mi gelecekte mi gerçekleşeceği ile ilgili yeterli bilgiye sahip değildir.

Örneklere görüldüğü gibi genel olarak metinde karar verememe (alıcıya seçenek sunma)<sup>92</sup>, eksik bilgiden kaynaklanan tereddüt, koşul ifadesi oluşturma durumlarında kullanılmıştır. Bu kullanımlarda seçeneklerden birinin gerçekliği bildirmediği durumda diğerinin gerçeklikle örtüşmesi beklenir. Konuşurun bilgisine dayanarak belirlediği olası dünyalar bildirilir.

#### 1.3.4.3. nitekim

Bir öznenin belli bir önermeyi bilmesi için üç temel koşul vardır: 1. İnanıyor olmak, 2. Önermenin doğruluğu, 3. Öznenin önermeye inanmasını sağlayan gerekçelendirme. Fakat bu üç temel unsurun gerçekleştirildiği bazı durumlar da yeterli olmayabilir (Baç 2011: 29-31). ET'de görülen *ne+teg* “bir dereceye kadar, nasıl, hangi” (Gabain 2007: 287) ve *kim* tümleyicisinden oluşan *nitekim KE*'de “nasıl ki, hakikaten, sonuç olarak” anlamlarında ve bilginin kavranması için gerekçelendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Konuşur inandığı önermeyi sunduktan sonra *nitekim*'le gerekçelendirir veya kanıt sunar. Burada söz konusu olan gerekçelendirme, insanın bilişsel bir işlemle yorumlayarak yaklaşımını geliştirmesi olarak düşünülebilir. Yargı, gerekçelendirilirken konumlandırıldığı inançlar sistemi diğer inançlarla uyum içinde olmalıdır. Bu uyum sistemi kendi içinde mantıksal tutarlılığa dayanır (coherentism) ve yargının gerçeklik değerini artırır. *Nitekim* gerek sözlüksel anlam olarak gerekse *KE*'de kullanımıyla gerçekliği kuvvetlendirir ve iki cümlenin mantıksal olarak ilişkilendirilmesini sağlayan bağlaç işlevi görür. Hacıeminoğlu (1962: 197) *nitekim*'e “yardımcı cümleleri esas cümleye bağlayanlar” altında edatlar ana başlığında yer vermiş, cümleleri yardımcı ve ana cümle olarak sınıflandırmıştır. Açıkça görüldüğü gibi bu çalışmada incelenen korpusla Hacıeminoğlu'nun işlev tanımı örtüşmemektedir.

GTS'de “1.gercekten, hakikaten, 2.sonuç olarak” anlamları verilir. Buradaki sonuç olarak anlamı bir önceki yargıya kanıt sunma işlevindedir. *KL*'de de “kendinden önce gelen hükmü

<sup>92</sup> Alıcıya sunulan iki önermede yine olasılığı olan durumları ifade eder, fakat bu ifadeler için birincil epistemik okuma söz konusu değildir. Kaplamsal (extension) olarak düşünülebilir.

doğrulamak için” açıklamasıyla “gerçekten, hakikaten, nasıl ki” tanımı yapılır. *KE*’nin sözlük bölümünde ise *nitekim* karşılığı yine “nitekim” verilir.

(1) *pes ün geldi kim yâ Meryem kayğurmağul kim tañrı ta`âlâ senüñcün uş ırmağ akıdur ve şol ħurmâ ağacın ırğağul kim üstine yaş ve taze ħurmâ düşsün nitekim tanrı kavlıdur* (806/13-16)

*Nitekim*’den önceki ifadede Cebrâ’îl konuşur, kendinden emin bir şekilde yargıda bulunur. Yaprığı ve yemişi olmayan ağaçtan hurma düşeceğini söyler. Görünüşte bu durum imkansızdır. Ancak yargısının olgusallığı bildirdiğine ikna etmek için Tanrı sözünü tanık gösterir. Konuşur, Tanrı sözü olduğunu söyleyerek ifadesinin güvenilirliğini artırmak ister. İfade “Bunun Tanrı sözü olduğunu biliyorum ve bunun gerçekleşeceğine inanıyorum” şeklinde yorumlanabilir.

(2) *Yūsufıla qarındaşları kışşası içinde irdeycilere `ibret ve nişân vardur dahı bir âyet içinde huden ve mev`izaten li`l-muttağ in [V/46] ya`nî peygâmbarlar kışşası içinde sakıncılara doğru yol ve öğüt var-durur nitekim Şiblî rahmetu`llâhi `aleyhî eydür `âmlar kışşa diñlemege meşğül oldı ħâşlar kışşadan `ibret dutmağa meşğül oldı* (4/6-11)

Yukarıdaki örnekte konuşur, Yusuf ve kardeşlerinin hikayesinde ibretlik olayların yer aldığını söyler ve bu iddianın doğruluğunu kanıtlamak için ilgili ayeti verir. Verilen ayetin açıklaması “peygamber hikayeleri içinde sakınanlara doğru yol gösterilir ve öğüt verilir” şeklinde yapılır. Konuşur gerekçelendirmeye devam ederek Şiblî’nin sözünü yargısına delil olarak sunar. Şiblî “halk hikaye dinlemekle meşgul oldu, seçkinler hikayelerden ders çıkarmayla meşgul oldu” der. Bu ifadeden hareketle konuşur hem yargısının oluşmasına temel oluşturan bilgiyi paylaşır hem de ifadesinin güvenilirliğini artırır.

#### 1.4. İHTİMAL DAHİLİNDE OLMAMA

İhtimal dahilinde olmayan ifadeler olası olmayan/imkansız bildirimlere göre olgusallıktan daha uzaktırlar. Konuşur gerçekleşeceğine inanmaz, fakat bu inanç kuvvetli değildir, şüphe sezdirimi vardır.

##### 1.4.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

###### 1.4.1.1. nevmîz ol-/ nevmîd ol-

Farsça kökenli sözcük, olumsuzluk bildiren *nâ* ve *umid*’den oluşur. *KE*’deki kullanımına göre “umudunu kaybetmek, ummamak, çaresiz kalmak vb.” şekilde tanımlanabilir. *KE*’nin sözlük bölümünde *nevmîz ol-* karşılığı “pişman olmak”, *nevmîd ol-* karşılığı ise “umidini yitirmek, umudu kalmamak” şeklinde verilir. Kullanımına bakıldığında genellikle dine davet eden peygamberin umudunu kaybetmesi, onu dinlemeyeceklerini ve tanrıya inanmayacaklarını

düşünmesi durumunu ifade etmede tercih edilir. Metinde anlatıcı tarafından kullanılan fiil, sözlüksel olarak epistemik değer taşımaktadır. *Ummak* fiilinin olumsuz karşılığı olarak kullanılır, *um-* kökü olumsuz biçimiyle metinde kullanılmamıştır.

(1) *Yūnusı girü gendü kavmına peygāmbar viribidi ve ol otuz yaşındaydı pes bularuñ içinde durdı otuz üç yıl buları tañrıya kığırđı iki gişiden artuğ kimese ĩmān getürmedi birisi adı Urbīl ve ol bir ālim ve ĥakīm gişiyidi ve birisi adı Yenūhā ve ol bir zāhid gişiyidi İbnü Mes'ūd ve andan ayruğ ālimler eyitdi kaçan Yūnus gendü kavminuñ ĩmānından nevmĭz oldı pes tañrıdan bularuñ helākligin diledi tañrı ta'ālā eyitdi benüm kul[[l]arum helākligine yavlağ ivdüñ girü varğıl kırk gün tamām dañı buları dñe kığırğıl eger gelürlerise geldiler yoğsa ben bulara 'azāb indürem (867/2-9)*

Bağlamda Yunus, peygamber olarak gönderildiği kavmi Tanrı'ya inanmaya davet eder, fakat sadece iki kişi onun bu çağrısını dinler. Bu durum üzerine Yunus kavminin Tanrı'ya inanmayacağını düşünmeye başlar. Fakat düşük de olsa inanma olasılığını *nevmĭz ol-* anlam olarak taşır. *Ummak*'la karşılaştırıldığında Rentsch'in skalasında *um-* “muhtemel” aralığını işaretlerken, bu çalışmada *um-* fiilinin olumsuz karşılığı olarak ele alınan *nevmĭz ol-* olgusalığa daha yakın olup 0'a yakın bir değer işaretler.

#### 1.4.2. Morfolojik İşaretleyiciler

##### 1.4.2.1. -Xbil- x -UmA

TT'de epistemik anlamda kullanılabilen *-Abil-* KE'de sadece yeterlik bildirir. *-Abil-* kullanımının olumsuz şekli bulunmaz, olumsuz biçim ET'de görülen *u-* “muktedir olmak” fiilinin *-mA* ile çekimlenmesiyle kurulur. Bu tespitlere göre mental fiil *bil-*'in birincil olarak *-Abil-* şeklinde yeterlik alanına geliştiği açıktır. Yeterlik işlevinin birincil olduğu Türk lehçelerinde de tanıklanabilmektedir. Örneğin bugün Gagauzcada *-Abil-*<sup>93</sup> sadece yeterlik bildirir ve epistemik anlam için başka yapılar kullanılır; *var +nasıl ya da nice + istek kipliği taşıyan fiil, şahıs eki almamışsa mastar halinde fiil* vb. (Menz 2003: 34). Fakat olumsuz kullanımları epistemik kiplik açısından yorumlanabilir. Olumsuz biçiminin oluşumunu Kornfilt (1997: 375) fiil kökünün atılması ve yardımcı ses olarak tanımladığı *-A-* zarf-fiilinin *-Abil'*in görevini üstlenmesi olarak tanımlar, *u-* “muktedir olmak” fiiliyle ilişkilendirmez. Bu çalışmada *u-* fiilinin daha eski kaynaklarda yer alması ve *-Abil-* yapısının sonradan ortaya çıkması göz önünde bulundurularak olasılık-yeterlik işaretleyicisinin olumsuz biçimi *-UmA* olarak değerlendirilecektir.

<sup>93</sup>*-Abil* yapısı *bil-* fiiline *-A-* zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Kornfilt (1997: 374), bu birleşimin içeriğinde fiil bulunmasının kullanım pozisyonlarında etkili olduğunu belirtir. Fiil bileşeni, anlam alanını genişleterek morfolojik yapısını korur. Tasvir fiiller içinde değerlendirilmesine rağmen diğer tasvir fiillerden farklı davranır. Bugün sadece yüklemde bulunmamakta sıfat-fiil, zarf-fiil yapılarında da kullanılır.

*Bil-* fiili zihinsel bir duruma bağılyken zamanla fiziksel bir yeterliğe bağıly *u-* “muktedir olmak”<sup>94</sup> fiilinin anlamını da üstlenmiştir. Bunun sonucunda XI. yüzyıl eserlerinde *bil-* fiili yeterlik alanını da kapsar hale gelmiştir (bk. Kara 2011). Kiplik kategorisinin semantik değerlendirmelerinde bahsedildiğı gibi yeterliğin doğuştan gelen ve sonradan edinilen alt alanları Türkçede de tek bir biçimbirimde *-Xbil-* yapısında birleştirilir.

Olumlu yapının epistemik anlama gelişmesi daha sonraya kalırken *KE*'de *-UmA-* yapısının olanaksızlığı göstermek için kullanıldığı görülür. İngilizcedeki *can* ve *can not* karşılaştırması için Sweetser (1984: 77) ve von Fintel (2006: 10) benzer şekilde *can* kullanımının kolaylıkla epistemik okumaya izin vermediğı, fakat olumsuz biçiminin açık bir şekilde epistemik bildirimde bulunduğunu belirtirler. Bunun dillerarası genel bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz.

Aşağıdaki örnekte semantik açıdan birbiriyle ilişkili olanaksızlık ve izin arası çizilen bir anlam alanı görülür (bk. Olası olmayan/imkansız). İzinin ortaya çıkabilmesi için olası bir durumun söz konusu olması gerekir, bu nedenle iki anlam alanı arasında belirsizlik olması beklenen bir durumdur.

(1) *tañrı ta 'ālā bir ferişte viribidi kim halkına gendü kudretin göstere ve ol yigidi bildüre kim anaya eylük kılamak neye degürür pes ferişte eyitdi işbu sığırı neçeye şatarsın eyitdi üç dināra ve anam rāzılığın dahı şart eylerven ferişte eyitdi altı dinār vireyin varup anañıla danışma ol yigit eyitdi ağırınca altun virürseñ de alumāyam illā anam danışığı ile (485/4-7)*

Verilen örnekte öncelikle varsayımsal bir dünya oluşturan şart tümcesine bağıly olarak olasılığın olumsuz bildirimi yapılmıştır. Devamında gerçekleşmesini mümkün kılan koşul durumu verilir. Burada kullanılan *illā* olanaksızlığı kuvvetlendirici rol üstlenmiştir. Koşul sağlanmadığı sürece (annesinin izninin olması durumu) eylem gerçekleşmeyecektir. Bu örneğı anlayabilmek ve yorumlamak için *-UmA-* biçimbiriminin kullanım alanlarını daha ayrıntılı değerlendirmek gerekmektedir.

Bu örnekte epistemik kiplik işaretleyen *-UmA-* yapısının kökeni ve işlevleri şu şekildedir: ET'de görülen *u-* “yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak” şeklinde anlamlandırılır ve birleşik eylem gibi kullanılır (bk. Tekin 2003: 100). Zamanla bağıly biçimbirim haline gelen *-UmA-* olumsuzluk yapısının yanında benzer fonksiyonda kullanılan fakat anlamsal ayrılıklar gösteren *-AmAbil-* ve *-mAbil-* yapıları da ortaya çıkmıştır. Bu yapıların ortaya çıkmasında anlam gelişmeleri rol oynar. Örneğın kök kiplikten epistemik kipliğe doğru bir anlam gelişmesi gösterdiğini düşündüğümüz *-Abil-* yapısı, epistemik değer kazandıktan sonra *-mAbil-* olumsuz biçiminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur; *gelmeyebilir* ve *gelemez* örneklerini karşılaştırdığımızda sırasıyla birincil anlamlar “olasılık” ve “izin” ya da “yeterlik”tir. -- *AmAbil-* ise izni arka planda konumlandırarak olasılık ve yeterlik anlam alanlarına işaret

<sup>94</sup> Fiziksel bir güce dayalı yeterlik bildirimi örneğı için bk. Tekin 2006: 56, BK D19

edebilen karma bir yapı olarak görünmektedir; *gelemeyebilir* dediğimizde gelmeme olasılığı dışsal koşullarla ilişkili olabilir. Birincil kök kiplik işaretleyicisi *-Abil-* ile bildirilen ihtimal içinde dışsal ya da içsel etkenlere bağlılık sezdirilir. EAT’de olumlu bir ihtimal-kurgu işaretleyicisi görülmezken olumsuz yapıda epistemik kiplik alanına genişleme görülmesi sorgulanabilir.

*-Abil-* ve *-UmA-* biçimbirimlerinin epistemik kiplik değerlerini anlayabilmek için olasılık bildiren yapıların eğilimlerini şemalaştırmak yardımcı olacaktır. Örneğin aşağıda olabilirlik yapısının kaplamaları ve aralarındaki ilişkiden hareketle gelişim yönü gösterilmektedir. Bu ilişkinin kesin çizgilerle ayrılması mümkün değildir, semantik düzeyde kesişim kümeleri düşünülebilir.



(van der Auwera ve. Plungian, 1998: 87)

Kişinin yeterli bulunması durumunda diğer aşamaların ortaya çıkabilmesi için uygun ortam sağlanır. Yeterlik varsa izin verilebilir ve bunun uzantısında diğer olasılıksal durumlar ortaya çıkabilir. Bağlama göre aynı işaretleyici üzerinde birleşen anlamlardan seçim yapılır, ancak diğerleri de örtük olarak anlamın içinde bulunur. Bununla birlikte Erk Emeksiz (2008) biçimbirimin eklendiği fiilin de hangi anlamın öne çıktığını belirlemede yardımcı olduğunu belirtir. Bu görüş doğrultusunda *KE*’de *inan-* fiili ile *-uma-* yapısının birlikte kullanıldığı bir örneği ele alabiliriz:

(2) *Cercise eyitdi sen bir adlar eydürsin kim biz anı bilmezüz imdi ol iki gişi kim eyitdün getürgil tã kim göreyin kim ben hiç inanumazın kim şol sen didügüñ nesener adem oğlanında ola* (917/6-9)

Konuşur şüphe duymaktadır, görmeyince inanamayacağını belirtir. Çünkü emin olmak için elinde yeterli veri yoktur. Bu nedenle böyle bir şeyin olabilirliğine ihtimal vermez. *-uma-* ile işaretlenen önerme dış katılımcı olasılık ve epistemik olasılık arasında bir anlam alanına sahiptir. Anlamlandırmada *inan-* bilişsel fiilin de rolü vardır. Kendisinden sonra gelen önermeye yönelik konuşurun yaklaşımı, anlam olarak da konuşurun izini taşıyan bilişsel bir fiil *inan-*’ın olanaksızlık çekimiyle bildirilmiştir. *İnan-* fiili fiziksel bir yeterlikle ilgili değil bilişsel düzeyde bilgi eksikliği ile ilişkilidir. Bu nedenle “inanmıyorum” ve “inanamıyorum” arasındaki fark da göz önünde bulundurularak burada konuşurun bilgisine dayanan bir şüphe söz

konusudur. Bu örnekte zarf işlevinde kullanılan *hiç* ise olanaksızlığı kuvvetlendirmektedir. *Hiç*'in kendi başına epistemik değerinden söz edemeyiz. Sadece epistemik anlamın olduğu durumlarda skaladaki derecesini artırabilmektedir. TT'de benzer bir ifadeyi değerlendirdiğimizde “inanamıyorum” gerçekleşen durum karşısında “hayret” ve “inanmak istemiyorum” okumaları yapılabilir.

-*UmA*- yapısının tarihsel açıdan daha önce ortaya çıkmış olması anlamının farklı alanlara gelişme olasılığını -*Abil*-'e göre yüksek kılmaktadır. Bu nedenle epistemik değer kazanması da beklenen bir durumdur.

İznin olasılığa veya gerekliliğin kesinliğe yakın olma durumu belirli çizgilerle sınırlandırılmamaktadır (Palmer 2001: 98). Bu ilişki, Sweetser'ın (1982: 492) görüşüne göre epistemik dünya, sosyo-fiziksel dünyayla ilgili olarak anlaşılabilir. Deontik işaretleyici sosyofiziksel dünyada bir engel bulunmadığını bildirirken mantıksal dünyada epistemik kiplik işaretleyicisi buna paralel bir durum çizer. Yani konuşurun öncüllerden hareketle mantık yürütmesi sürecinde herhangi bir engel bulunmaz. Sweetser'ın (2002: 62) İngilizce olumlu *can* ve olumsuz *can* karşılaştırması da buna benzerdir. Örneğin *elli kilogram kaldırabilirim* ve *elli kilogram kaldıramazsın* ifadeleri üzerinden yorum yaparak ikinci cümlede epistemik okuma yapılabileceğini, soru formu ve olumsuz formunun epistemik anlamda kullanılabileceğini söyler. Örnekleri incelediğimizde ilk ifadede konuşur böyle bir potansiyeli olduğunu belirtirken ikinci ifadede konuşuru bu çıkarıma yönlendiren öncüller bulunmaktadır. Sweetser'ın görüşlerini ve *KE*'den alıntılanan örneği göz önünde bulundurarak yeterliğin olumsuz ve olumlusu arasında epistemik eğilimleri açısından potansiyel olarak farklılık bulunduğunu düşünebiliriz.

### 1.4.3. Söz dizimsel İşaretleyiciler

#### 1.4.3.1. Soru zamiri + *ola*

*Soru zamiri* ve *ola*'nın birlikte kullanımı ihtimal dışılık, ihtimal dahilinde olmama anlamlarını işaretlemektedir. Konuşur olumlu yapıda olumsuzluğun alanına atıfta bulunmaktadır. Bu kullanımlar “olamaz” şeklinde yorumlanabilir. Konuşurun imkansızlık içinde değerlendirilen diğer yapılara karşı bu kullanımı tercih etmesindeki amaç pragmatik düzeyde “bildiğim kadarıyla” anlamının alıcıya sezdirilmesi olabilir. Kişi kendi yaklaşımı, kendi inancı olduğunu bu tercihle ortaya koymaktadır.

(1) *‘Ād kavmī anuñ buyruğın dutmadılar ve anı yalan dutdılar bizden kuvvatlu ve güçlü kim ola diyüp köşkler yapıdılar ve kal’alar idinüp berkitdiler* (116-117/15-1)



Yukarıdaki ifadede konuşur olası görmediği bir durumu dile getirir ancak konuşur *olamaz*'a göre daha düşük değerde bir inanca sahiptir. Bir yandan kararlılık görülürken diğer yandan bir sorgulamanın olduğu, bilgisinin gerçekliği için bir onaylama beklediği düşünülebilir hatta soru formunda “kim olabilir?” şeklinde de okunabilir. Kimsenin olmadığını düşünüyorum ama acaba var mıdır? gibi iç sorgular tasarlanabilir.

(2) *eyitdiler yā rabbi hīç yaratduḡuñda taḡdan katı var mıdur Haḡ ta 'ālā eyitdi demür taḡdan katıdur eyitdiler demürden katı ne ola çalap eyitdi od eyitdiler oddan katı ne ola tañrı eyitdi su ferışteler eyitdi yā rabbi hīç halk yaratduñ mı sudan katı çalap eyitdi yıl ferışteler eyitdi yā rabbī yilden katı maḡlūk var mı çalab eyitdi ādem oḡlamı yilden katıradur kim saḡ eli birle şadaḡa virür şol eline duyduramaz (9/8-12)*

Örnekte konuşur başlangıçta “benim bildiğim kadarıyla Tanrı'nın yarattıkları arasında daḡ en serttir” görüşüyle başlar, fakat gelen cevaplar onu tereddüte düşürür ve eksik bilgisinin farkına varır. Bu nedenle diğer sorularda olası durumları varsayarak ilk sorusuyla karşılaştırıldığında yargısının kuvvetini düşürür ve önermeye olasılık bildirimini ekler.

#### 1.4.3.2. mümkün değil

Steingass (1884: 1061) *mümkün* için “olanaklı, olası (possible)” anlamları verir. Bugün epistemik değeriyle öne çıkan *mümkün* sözcüğü *KE*'de bir kez kullanılmıştır. Sözlük anlamına göre bir durumun ya da olayın gerçekleşebilme olasılığına atıfta bulunmak için kullanılan sözcük, örnekte dinamik kiplik kaynaklı gerekçelerden dolayı ortaya çıkan epistemik olanaksızlığı bildirir. Önermeye yönelik epistemik yargıda, ön bilgi güçlerinin yetmemesi (dinamik) olsa da konuşurun bu ifadede bildirdiği, önermenin gerçekleşme olasılığının olmamasıdır. *Mümkün* + *değül* şeklinde olumsuzluk bildirimiyile kullanıldığı için ihtimal dahilinde olmama içinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada temel aldığımız eser kapsamında kalmıştır, sözcüğün daha çok örnekle incelenmesi gerekir.

(1) *eşüme eyitdim imdi ne maşlaḡat görürsin işüm eyitdi ammā işbu geldüḡümüz yoldan girü dönüp gitmek mümkün değül anuñ için kim nerdübān ayakları yüksek bir ayak yoḡaru aḡmaḡa gücümüz yitmez ve şem'ümüz daḡı söyüñdi imdi gelgil şol aydıñ geldüḡi daracayı dutalum gidelüm ola kim bizi yazıya çıkara (306/6-9)*

Örnekte “geldiğimiz yoldan geri dönüp gitmek” önermesi ihtimal dışı görülerek *mümkün değül* ile işaretlenmiştir. Bağlamdan dinamik yetersizliklerin bu durumu olanaksız kıldığı anlaşılır. Fakat epistemik kiplik taşıyan ifadeye odaklanıldığında belirsiz bir durumun konuşurun yaklaşımıyla olgusallıktan uzak olduğu bildirimi görülür.

### 1.5. OLASI OLMAYAN/İMKANSIZ

Bir cümlenin negatif ve pozitif biçimi cümlenin zarfları gibi aynı şekilde yaklaşım bildirirler. Konuşur olumlu ya da olumsuz bir yapı tercih ederek yaklaşımını ortaya koyabilir (Doherty 1983: 17). Bu görüşü destekleyici çalışmasıyla Frawley (1992: 384, 396, 406) olumsuzluğu kiplik kategorisi içinde değerlendirir. Ona göre olumsuzluk, ifade edilen dünya ve atıfta bulunan dünya arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Bu nedenle gerçeklikle yakından ilişkilidir. Ayrıca olumsuzluk, sadece morfolojik unsurlarla değil olumlu yapıya sahip bir ifadede semantik bir düzlemde de ortaya çıkabilir. Bu nedenleri öne sürerek olumsuzluğun kiplik anlam bildirdiğini belirtir. Buna karşın Kiefer (1987: 87) olumsuzluğun kiplikle etkileşim içinde olduğunu, ancak bir kiplik alt kategorisi olarak değerlendirilemeyeceğini söyler.

Frawley ve Kiefer'in görüşlerini göz önünde bulundurarak bu çalışmada, olumsuzluğun kipliğin bir alt kategorisi olması ya da bağımsız bir kategori oluşturması tartışılmayacak, olumsuz yapıdaki epistemik anlam taşıyan ifadelerin işaretleme yolları ve skala değerleri üzerinde durulacaktır. Olumsuzluk kavramı oldukça geniş ve tartışmaya açık bir alandır. Ancak bu çalışmada epistemik anlam bildirimi ve tespit edilen örneklerdeki kullanımlarla sınırlandırılacaktır.

Palmer (2001: 52-53) olumsuzluk ve soru ifadelerinin bazı dillerde epistemik kiplik sisteminin parçası olarak kabul edilebileceğini belirtir. Bu dillerde olumsuzluk ve soru bildirimi için aynı işaretleyici kullanımının şaşırtıcı olmaması gerektiği, çünkü bu ifadelerin kendine güvenmeyen, iddiasız bildirimler (non-assertive) olduğunu belirtir.

Çalışmada oluşturulan epistemik skalada “imkansızlık” olarak adlandırılan alt kategori, Rentzsch'in skalasına göre 0 değerine en yakın bildirimleri kapsar. Olumsuzluk kiplikbirim ile sınırlandırılmaz (Palmer 1995: 454). Farklı konumlarda yer alabilir. Kiplik açısından iki şekilde değerlendirilebiliriz: kiplik işaretleyicinin kapsamında olan önermenin olumsuz yapıda olması ve kiplik işaretleyicinin olumsuz yapıda olması. Bu iki tür arasında semantik farklılık açıkça görülür:

*Kapı açık değil. Kapının açık olduğunu söylemiyorum.* (Lyons 1977: 769'dan uyarlanmıştır)

*Bence o gelmeyecek. Geleceğini sanmıyorum* (Palmer 1995: 454'ten uyarlanmıştır).

İlk ifadede olumsuzluk önermenin kapsamındayken ikincisinde konuşur olumsuzluğu yaklaşımının bir parçası haline getirir ve olumsuzluk bildirimi epistemik kiplik işaretleyicisine eklenir. Bu kullanımlara kiplik mantıkta dışsal olumsuzluk (external) ve içsel olumsuzluk (internal) olarak atıfta bulunulur. Eğer önerme olumsuzluğu taşıyorsa iç, kiplik işaretleyicisi taşıyorsa dış olumsuzluk vardır. Ayrıca önerme ve kiplik işaretleyicisi aynı anda olumsuz yapıda kullanılabilir: *Kapı açık değil demiyorum.* Bu kullanım pozitif yapıdaki “Kapı açık

diyorum” ifadesiyle eş değer düşünülmemelidir (Lyons 1977: 769). Lyons, kiplik yorum açısından iki olumsuz yapının bir arada kullanılmasının pozitif anlam ortaya koymadığı görüşünü paylaşır. Yani hem içsel hem de dışsal olumsuzluk taşıyan bir ifade olumsuzluk işaretleyicisi bulundurmeyen ifadeyle aynı anlamda değildir.

Reddedilen bir önermenin edimi, önermenin olumlu biçimindeki edimle zıttır: *bilebilir* x *bilmeyebilir*. Literatürdeki sembolik gösterimiyle bir önermenin olumlu biçimi *p*, onun olumsuz biçimdeki karşıtı *p'* doğrular. Aynı şekilde *p*'nin olumsuz biçimi karşıtı *p''*nin (*p*'nin değili) olumlu şeklini doğrular (Runes vd. 1942: 208). Örneğin *Çocuklar çikolata sever* önermesinin zıttında *Çocuklar çikolata sevmez* yer alır. Sorgulanarak *sevmez* önermesinin gerçek kabul edilmediği durumda *sever* yargısı olgusalığa yaklaşır. Aynı şekilde çikolata sevmeyen çocuklar varsa ve seven çocuğa rastlanmadıysa *sevmez* yargısı olgusalığa yaklaşır. Yani olumlu ve olumsuz önermeler birbirbirlerini doğrulamak için kullanılabilirler. Olgusal dünyada sorgulanan önermenin içerdiği iddia gerçeklikle örtüşürse doğru, örtüşmezse yanlış kabul edilir (Grünberg 2011: 254). Olumsuz yapılar için de bu durum geçerlidir. Yokluk ifade eden olumsuz önerme inanılan, gerekçelendirilen bir ifadeyse ve gerçeklikte karşılığı varsa doğrudur.

Türkçe literatürde Kocaman (1983: 83) olumsuzluk bileşenlerinin kiplik bildirdiği görüşünü destekler. Sebzecioğlu (2004: 28) bu görüşü ifadeyi olumsuz yapmak için tercih edilen işaretleyicinin kiplik anlam taşıyabileceğini belirterek sınırlandırır. Bunlara ek olarak Çürük (2010) olumsuzluğun sadece fiili değil, önermenin tamamını etkilediğini ve kiplik anlamların ortaya çıkmasında rol aldığını çalışmasında örneklerle açıklar.

Olumsuz bildirimlerde sözlüksel kiplik işaretleyicilerinin kullanımında farklılıklar görülebilir. Örneğin Ruhi vd. (1997: 111), epistemik kiplik bildiren *mutlaka* ve *kesinlikle* arasındaki kullanım farklılığının olumsuz bildirimlerde de ortaya çıktığını belirtirler. Olumsuz epistemik kiplik bildirimlerinde *kesinlikle* tercih edilirken *mutlaka* kullanılmamaktadır. Bu ayrımı öznel, inanca dayalı ve nesnel alanlara işaret etmeleriyle ilişkilendirmektedirler. *Kesinlikle* ile kurulan olumsuz ifadelerin öznel olduğunu, *mutlakanın* bilgiye dayanılarak konuşurun tamamıyla yükümlülüğünü kabul ettiği bir önermeyi nitelediğinden nesnel yargıya yönelemediği şeklinde açıklarlar. Bu kullanım farklılığı, olumsuzluğun bir şeyin değilliğini ya da yokluğunu bildirmesi nedeniyle öznelliğe yakın olmasıyla açıklanabilir. Bu nedenle olumsuzlukta, nesnel bildirimlerde kullanılan *mutlaka* tercih edilmez.

Kipliğin alt kategorileri içinde de olumsuzluk ayrı ayrı incelenmelidir. Örneğin çıkarımsal epistemik kiplikte eğilim daha çok kanıtlardan hareketle pozitif bir yargıda bulunmaktır. Fakat kanıtların yokluğunda olumsuz ifadeler de ortaya çıkar. Ahmet'in arabası kapının önünde yoksa evde olmadığı çıkarımında bulunabiliriz. Ancak kanıtın olmayışı tek bir olası çıkarıma neden olmaz, araba tamirde olabilir vb. Delil olmadığında olumsuz çıkarım çok tercih edilmemektedir

ve işaretleyici de değişmektedir; *Ahmet evde olmalı* (arabası kapının önünde) x *Ahmet evde olmayabilir* (arabası kapının önünde yok) (Radden 2009: 179-180). Yukarıda açıklanan sözlüksel işaretleyici kullanımıyla benzerdir. Olumsuz yapı daha düşük derecede olgusalığa atıfta bulunur. Bunda öznellik ve olası durumların çokluğu etkilidir.

### 1.5.1. Morfosentaktik İşaretleyiciler

Banguoğlu (2007: 454) çevrik kipler dediği periferik bu yapıların daha kesin bir olumsuzluk anlamı içerdiklerini savunur (gelmiş değil = hiç gelmemiş). İki olumsuz yapının kullanımıyla ortaya çıkan olumluluk anlamının da daha kesin bir olumluluğa tekabül ettiği görüşündedir (ödemeyecek değilim = elbette ödeyeceğim). Aşağıda verilen olumsuz bildirimlerde olası görülmeyen durumun yanında onu olgusalılık düzeyinden düşüren düşük olasılıklı bir başka durum vardır. Konuşur düşük olasılıklı durumu da bildiğini göstererek olumsuz yapıda inancını bildirir.

#### 1.5.1.1. -Ur degül

*KE*'den seçilen örnekte, geleceğe yönelik gerekçelendirilmiş inanç –*Ur degül* ile işaretlenmiştir.

(1) *kaḫmuñ gendülerine ve tavarlarına âfet uğradı ve 'avratlarına tã'ün ölümü uğradı pes sergerdân oldılar meger benî İsrâ'ilden esir varımış bir 'avrat eyitdi ve ol peygâmbarlar soyundan idi siz işbu belâdan **kurtulur degülsiz** mādām kim tãbüt sizüñ içinüzde ola içinüzden çıkaruñuz ki ol 'avrat işâretile bir kañlı getürdiler ve tãbüti anuñ üzere koyup iki ökiz koşdılar (558/3-8)*

Konuşur, kavmin yaşadığı kötü olayların tabuttan kaynaklandığını düşünür. Tabutta peygamber soyundan biri olduğu gerekçesiyle yaşadıkları belalardan kurtulamayacaklarını söyler. Ancak devamında kavme bir öneride bulunur. Bu nedenle ifadenin yüksek düzeyde olgusalılık bildirdiğini söyleyemeyiz. Ancak ifade epistemik skalada 0'a yakın bir değer aralığındadır.

#### 1.5.1.2. -Asl degül

-*Asl degül*'e alternatif olarak –*mAyA* ve –*mAyIsAr* olumsuz çekimleri düşünülebilir, fakat bu kullanım anlam farkı yaratmaktadır. İkisi de gelecek zamana atıfta bulunsa da –*A*'nın olumsuzunda bir temenni, dileme, isteme anlamı sezdirilir. –*mAyIsAr*'ın birinci şahısla çekiminde daha yüksek değerde olgusalılık bildirilirken, –*Asl degül* yapısının genelde *hiç* zarfıyla kullanımı görülür. Bu da skalada olgusalığa yaklaştırmak için zarfa ihtiyaç duyulan biir yapı olduğunu gösterir. –*Asl*'nin sıfat-fiil işlevinden dolayı olumsuzluk için *degül* tercih ediliyor olabilir. Çünkü aynı şekilde diğer bir kullanım da –*mIş degül*'dir. Bununla birlikte –*mAmIş* kullanımı da görülür. Demir (2015: 228) çalışmasında bu yapının “geleceğe yönelik

gerçekleşmesi imkansız” durumlar için kullanıldığını belirtir. –*AsT*’yı olasılık değeri bakımından –*AcAk* ile eş değer kabul eder.

(1) *İdrīs aña eyitdi baña habar oldı kim sen melekü'l-mevt katında ağırlıklusun benüm için şefâ'at eylegil ve digil kim benüm ecelümi soñ kılsun kim ben şükürüm arturam ve 'ibâdet çok kılam ol ferişte eyitdi kaçan ecel gelse tañrı ta'âlâ hîç soña komaz İdrīs eyitdi anı bilürven velîkin benüm gönlüm için işlegil pes ol ferişte anı kanadı üzere götürdi göge çıkardı ve gün doğusu yirde kodı andan melekü'l-mevte geldi eyitdi benüm senüñ katuñda bir hâcetüm var melekü'l-mevt eyitdi işleyem gücüm yiterse ol ferişte eyitdi âdem oğlanunda benüm bir dostum var beni saña şefâ'ata dutdı kim anuñ ecelin soñ kılasın eyitdi ol benüm elümde degüldür velîkin aña ecelin bildürem kim ne vaqt ölesidür yarağ eylene ve nefesine hâzır ola pes melekü'l-mevt anuñ dīvânına bakdı ve eyitdi sen bir gişi söylersin kim hîç ölesi **degül** ve andan yine eyitdi bu gişi kim dırsın günü doğacağ yirde ölesidür (90/4-13)*

Yukarıdaki örnekte *ölesi degül* “ölmeyecek” şeklinde düşünülebilir. Çünkü konuşur gün doğacak yerde bulunmasının olanaksızlığını düşünerek ölmesinin de olası bir durum olmadığı görüşündedir. Devamında melek o kişiyi (İdris peygamber) tam olarak orada bıraktığını söyler ve gidip baktığında ölmüştür. Olayların gelişimine bakıldığında melekler gerçekleşmesi olası bir durum olmasına rağmen İdris peygamberin ölmesini çok düşük olasılıkla bildirirler. Ölmesi durumu düşük olasılık, ölmemesi durumu ise burada olgusalığa yakın olarak okunabilir.

(2) *Mürîed bin Sa'd eyitdi ve ol müsülmân olmuş ve Hüd peygāmbara ĩmān getürmişdi ve ol eyitdi **va'l-lāhi** siz gendü du 'añuzıla yağmurlanası **degülsiz** velîkin eger peygāmbaruñuz Hūda muñ 'Ī olup tañrıya dönerseñüz yağmurlanasız (118/13-16)*

Yukarıda konuşur ifadesinde *va'l-lāhi* ile yargısını güçlendirerek olgusalığa yaklaştıır. Konuşurun ifadesi “Allah’a and olsun ki siz kendi duanızla yağmurlanacak değilsiniz ancak Hüd peygambere bağlanıp tanrıya dönerseniz yağmurlanacaksınız” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Diğer *degülsiz* ile kurulan olumsuzluk bildirimlerinde de görüldüğü gibi burda da inanca dayalı olası görülmeyen durumu olası hale getirmek için bir seçenek sunulur, yol gösterilir.

### 1.5.1.3. -*IsAr degül*

KE’de çok sık rastlanmayan –*IsAr degül* kullanımı geleceğin belirsizliğine karşılık güçlü bir kararlılık bildirimini işaretler.

*tañrı eyitdi yā Mūsā giçi nesene benüm buyruğumula giçi olmaz eger bular giçi işde baña muñ□ ‘ olmazlarısa ulu işde dağı olısarlar degül (448/15-2)*

KE’den alınan bu örnekte Tanrı konuşur ve buyruğuyla küçük şeylerin küçük olmadığını, halkın eğer küçük şeylerde itaat etmezlerse büyük işte de itaat etmeyeceklerini söyler. Bağlamda görüldüğü gibi küçük işte itaat etmemeleri varsayımına bağlı olarak daha kuvvetli bir şekilde

büyük işte de itaat etmeyeceklerini –*IsAr degül* tercihiyle işaretler. –*mAyIsAr*'a göre konuşurun kararlılık bildiriminde bulunduğu ve ifadesinin sorumluluğunu daha çok üstlendiği söylenebilir.

## 1.5.2. Morfolojik İşaretleyiciler

### 1.5.2.1. -mAyIsAr

Olumsuzluk eki ve EAT'de yaygın olarak kullanılan –*IsAr* ekinden oluşan yapı olası görülmeyen durumları işaretler.

(1) *şeytān eyitdi eger İbrāhīm kavmın bu kezde fitne kılumazısam ayruķ ebed azdurmayısarvan* (186/10-12)

Konuşurun ifadesi “Eğer İbrahim kavmini bu kez de fitneleyemezsem artık sonsuza kadar yoldan çıkaramayacağım” şeklinde okunabilir. Bildirim gelecekte sonsuz bir zamana atıfta bulunur. İmkansızlık anlamını kazanmasında geleceğe yönelik olumsuzluk bildiriminin yapılması ve bunun *ebed* zaman zarfı ile kuvvetlendirilmesi etkilidir. Kiefer'in (1987: 88) de belirttiği gibi zaman zarfları önermenin olgusalılık derecesini etkilemektedir. Örneğin “her zaman” önermenin geçerlilik süresini genişletirken “dün” geçmiş bir zaman diliminde kısıtlar. *KE*'de sıkça kullanılan *illā*, *hiç*, *tamam* gibi sözcükler epistemik kiplik bildiren ifadeyi skala üzerinde 0'a ya da 1'e yaklaştırır.

## 1.5.3. Kalıplaşmış Yapılar

### 1.5.3.1. ...kandan...kandan

*KE*'de *kandan* karşılığı olarak “nereden, nerede (olmayacak bir iş ya da durum için)” karşılığı verilir. Kullanımına göre hazırlanan metin sözlüğünde de belirtildiği gibi olmayacağına inanılan, konuşurun imkansız olarak değerlendirdiği durumları işaretler.

(1) *benī İsrā'illü eyitdi birazacuk nesne senden dilerven Buht Naşır eyitdi ne nesenedür benī İsrā'illü eyitdi eger sen melik olursañ baña muṭī' olasin Buht Naşır eyitdi beni maşharaya mı dutarsın meliklik **ķandan** ben **ķandan** benī İsrā'illü aġladı ve eyitdi bilürin kim sen melik olasisın ve seniñ hükmüñ revān olasıdur* (702/1-6)

Verilen örnekte *maşharaya mı dutarsın* evet/hayır soru formunda olup bir soru ifadesinden çok inanmama durumunu vurgulamak için kullanılmıştır. TT'de “dalga geçmek, kandırmakla” karşılanabilir. Konuşur, kendisine yöneltilen ifadeyi gerçekdışı bulduğunu belirtir. *maşharaya al-* ve *maşharaya dut-* kullanımlarının –*mI* ile kullanımı epistemik değer taşıırken inanmamak anlamında kullanımı oldukça yaygındır. Devamında yer alan gerçekleşmeyecek durumlar için kullanılan bir yapıya da hazırlık oluşturmuştur. Konuşur “meliklik *ķandan* ben *ķandan*”

ifadesiyle melik olacağına inanmadığını ve imkansız gördüğünü bildirir. Sözlük anlamı olarak *kandan* için “nerede” karşılığı verilir. Bu yapı epistemik skalada 0’a yakın bir değer işaretlemektedir.

## 1.6. HENÜZ GERÇEKLEŞMEMİŞ OLGUSALLIK

*-IsAr*, *-A*, *-AsI* ve *-AcAk* dilbilgisi kitaplarında geleceğe yönelik olarak değerlendirilen biçimbirimlerin kiplik kategorisinde mi yoksa zaman işaretleyicisi olarak mı kabul edileceği tartışmalıdır. Bu konuyla ilgili tartışmalar “Zaman ve Kiplik” başlığının altında değerlendirilmiştir.

*-IsAr*, *-A*, *-AsI* ve *-AcAk* ekleri, genelde geleceğe atıfta buldukları kabul görürken kiplik değer olarak zamana yönelik bildirimden ziyade emir, inanç, niyet, olasılık, tasarı, serzeniş vb. anlam alanlarını işaretleyebilmektedir. Söz konusu ekler *-DI* eki de ilave edilerek bu başlık altında olasılık işaretleyicisi olarak değerlendirilecektir.

Geleceğe yönelik epistemik anlam bildiriminde konuşur olgusallık dışı dünya ve sözceleme anındaki olgusal dünya arasında bir mesafeye atıfta bulunur. Bu tür ifadelerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsizdir (Frawley 1992: 387). Comrie’nin (2001: 64-65) de belirttiği gibi geleceğe yönelik bildirim tahminidir, tahmin olduğu için de gerçekleşmesi çeşitli nedenlerle engellenebilir. Tahmin bildiriminin olgusal dünyayla örtüşüp örtüşmediği atıfta bulunulan zamanda öğrenilse de burada önemli olan konuşurun yargı süreci ve tercihidir. Konuşur açısından geleceğin bilinmezliğiyle konuşma anının bilinmezliği aynı ya da farklı derecelerde olabilir. Salt olarak gelecek bildirimi ve kiplik işaretleyicisi olarak kullanımını ayırt etmek oldukça zordur. Ancak Aslan Demir’in (2008: 45) de çalışmasında yer verdiği gibi, ikisinin birlikte bir biçimbirimle işaretlenmesi mümkündür.

Bu çalışmada geleceğe yönelişin olgusallık değerinin sorgulanmasında, temel alınan bilgi ve konuşma arka planı ölçüt olarak kullanılmıştır. Bu başlık altında değerlendirilen ifadeler, Palmer’in (2001) varsayımsal kiplik kategorisinden farklıdır. Palmer, zaman olarak konuşma anına atıfta bulunan işaretleyiciyi varsayımsal olarak kabul eder: *Bu saatlerde evde olacak* (Çünkü her gün bu saatlerde evde olur). Burada *-AcAk* geleceğe yönelik değildir, konuşma anına atıfta bulunarak tahmin bildirir, önermenin konumlandığı zaman dilimi de konuşma anıyla paraleldir.

### 1.6.1. Morfolojik İşaretleyiciler

#### 1.6.1.1. *-IsAr*

EAT gelecek zaman işaretleyicisi *-IsAr* yapısının kökeni için farklı görüşler vardır. Tekin (1994: 13-14) *-İğsa-* ile biten fiil gövdesine *-r* geniş zaman ekinin gelmesiyle oluştuğunu ve

kalıplaştığını belirtir. Fiil gövdesindeki *-iğsa-* yapısında, *-sa-* “istemek” anlamı taşır; *su(w)sa* vb. İstek ve gelecek zaman anlam ilişkisini de bu etimolojiye tanık gösterir. Uygur (2007: 1194-1195) birden fazla heceden oluşmasına dayanarak çok parçalı bir yapıya sahip olduğunu ve bünyesinde bir tasviri fiil bulunduğunu söyler. Bu açıklamalarını temel alarak zarf-fiil eki + (tasvir) fiili + zaman eki şeklinde çözümler. *-IsAr* biçimbiriminin geliştiği fiil kökünü isteme, niyetlenme, düşünme bildiren *sa-* olarak verir. Rentzsch de (2015: 202) Uygur ile benzer şekilde bir yardımcı fiil yapısından geliştiği görüşündedir. Zarf-fiil eki ve *sa-* “saymak, hesap etmek” sözcüğünün sınırlararası *-(X)r* ile kalıplaşmasıyla oluştuğunu belirtir. Bu yorumu yaparken *sa-*’nın 11. yüzyıldan beri koşul ve isteme kökenine dayandığını varsayar.

(1) *ḡūṭī Süleymān katında ötdi eyitdi bilür misiz kim ne dir eyitdiler kim yok eyitdi eydür kim her diri ölişer ve her yeñi eskişerdür* (613/5-8)

Örnekte *-IsAr* geçmişten gelen tecrübe ve geleceğe yönelik inancı içeren geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Konuşur burada papağandır ve her dirinin öleceğini ve her yeni şeyin eskiyeceğini söyler. Bu yargıyı yanlışlayan bir durum yaşanmadığı sürece olgusal kabul edilebilecek bir ifadedir. Fakat salt bir gelecek zaman bildirim olmadığı için kiplik işaretleyicisi olarak olgusal dışı dünyada değerlendirilmesi bu örnekteki işlevini daha açık hale getirecektir. İfadede planlanmış ya da kanıtlanabilecek bir durum anlatılmaz. Konuşur kendi yaklaşımıyla bir değerlendirme yapar. Bu değerlendirmenin konuşurun inancı doğrultusunda kararlılıkla yapılması, diğer yandan kanıtlanamayan bir durumu bildirmesi sonucu oluşan belirsizlik nedeniyle epistemik skala üzerinde “henüz gerçekleşmemiş olgusalılık” aralığında yer alır. Dindar bir alıcı için bu ifade olgusal kabul edilebilir, fakat inançtan bağımsız olarak değerlendirildiğinde olgusal dışı dünyaya atıfta bulunur.

#### 1.6.1.2.-AsI

*-AsI*’nın kökeniyle ilgili olarak Tekin (1994: 18-19) Rabguzi’de “kesin, kaçınılmaz gelecek zaman” anlamlı *-ğası* isim-fiil (participium) ekinin varlığına işaret eder. *-A*’nın zarf-fiil eki kabul edilemeyeceğini, zarf-fiil eki olduğu durumda gelecek bildirimine gelişmesinin açıklanamayacağını belirtir, etimolojisini *-ga* gelecek zaman eki ile 3. şahıs iyelik eki olarak verir.

*-AsI* da, ihtimal-kurgu başlığı altında ele alınan *-A* gibi EAT’de sıfat-fiil işlevinde ve ana cümlenin yüklemde emir-istek, gereklilik, geleceğe yönelik olasılık bildiriminde kullanılmaktadır. Yüklemde kullanılmadığında *-AsI* sıfat-fiil eki olarak kullanılırken üçüncü şahısta *-DUr* ve birinci şahıs ekleri *-van*, *-vuz* ile birlikte, ikinci şahısta geleceğe yönelik yargı bildiriminde kullanılmıştır. İkinci şahısla *ol-* (3 kez) *vir-* (1 kez), *var-* (1 kez) fiilleriyle



kullanımı görülür, örnekleri oldukça azdır. Başka yapılarla çekimine bakıldığında *-dI* ve *-IdI* ile kullanımında karşıolgusallık bildirir. Geniş kullanım alanına sahip *-A* ile karşılaştırdığımızda ise *\*-A+Dur* şeklinde kullanımı görülmez. Ayrıca ikinci şahısta benzer gibi görünen fakat anlam farkı yaratan *ol-a-sın*<sup>95</sup> kullanımı isteme ağırlıklı olarak kullanılırken *ol-ası-sın* kararlılık, yüksek olasılık ve inanç bildirmektedir. Bu iki kullanımın anlam farkını açık bir şekilde görmek için şu örnek verilebilir:

(1) *benī Īsrā'īllū eyitdi birazacuk nesne senden dilerven Buht Naşır eyitdi ne nesenedür benī Īsrā'īllū eyitdi eger sen melik olursañ baña muñī' olasin Buht Naşır eyitdi beni masharaya mı dutarsın meliklik kandan ben kandan benī Īsrā'īllū ağladı ve eyitdi bilürin kim sen melik olasısın ve senüñ hükümüñ revān olasıdur ammā benüm dilegümi virgil Buhta Naşır eyitdi dilegüñi virem eger melik olursam (702/1-6)*

Bağlamda Buht Naşır'a büyük iyilikler yapılır, fakat karşılığında bir şey veremediği için üzülür. Bunun üzerine konuşur olası bir durum üzerine isteğini bildirir. Bu olası duruma yönelik inancını *bil-* yüklemli cümle ve *-AsI* yapısıyla aktarır. Gerçekleşeceğine inanmayan Buht Naşır ise *-A* tercihiyle dileğini vermek istediğini bildirir. Koşul yapısı ve *-A* tercihi “tahmininin gerçekleşmesi durumunda dileğini vermek istiyorum” olarak okunabilir. Ayrıca *-A* kullanımının zayıf inanç ve *-AsI*'ya göre nispeten olgusallığa uzaklık bildiriminde bulunduğu da bu örnekte açıkça görülmektedir. *Bil-* yüklemine bağlı yan cümlede kullanılan yüklemleştiriciler ayrıca incelenebilir. Ancak bu örnekte *bil-* gibi yüksek değerde olgusallık bildiren bir işaretleyiciyle uyumlu olarak kullanılması ayrıca önem taşımaktadır.

(2) *rāhib eyitdi ol yılanı depeledüñ mi oğlan eyitdi belī rāhib sende iş vardur bellū sen bilinesin ve mübtelā olasısın ammā bilindiğüñ vaktın beni kimseye eydü virmegil (936/5-8)*

Konuşur kanıtlardan yola çıkarak güçlü tahmin bildiriminde bulunur. İfade “açıktır ki sen bilineceksin ve fena şeylere düşkün olacaksın” şeklinde okunabilir. Konuşurun bilinme ve fena şeylere düşkün olma durumunu derecelendirdiği düşünülebilir. Fena şeylere düşkün olacağını yüksek olasılıkla, fakat tanınmasını düşük olasılıkla işaretler.

(3) *Fir'avn Mısır tabīblerin dirüp ol rencüñ dermānın sormışıdı eyitmişlerdi kim iy melik bunuñ dermānı deñizden olasıdur deñiz içinden bir ādem gibi nesene dutulup ve anuñ yarından alup bunuñ teni alasına dürtülesi ve bu gey olasıdur (354/4-7)*

*KE*'de *olasıdur* epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılmakta ve güçlü tahmin bildirmektedir. Yukarıdaki örnekte Fir'avn Mısır'daki tabipleri toplayarak kızının hastalığına derman sorar. Tabipler denizden insan gibi bir nesnenin tutulup kızın tenindeki sedef hastalığına

<sup>95</sup> *Kim* tümleyicisinden sonra “olursun, olabilirsin” anlamlarında okunabilir.

sürüleceğini ve iyi olacağını söylerler. Tabipler, tecrübe ve bilgileriyle yargıda bulunurlar. Bu nedenle olgusalığa yakın kuvvetli olasılık bildiren –AsI ile tercih edilir.

(4) *honsalār eyitdi ben seni bir ‘ālime kulağuzlayayın ol şartıla kim anı depelemeyesin eyitdi olsun pes andan inanmalıklık aldı ve habar virdi kim benüm katumda bir ‘ālim ‘avrat var pes Tālūt alup vardı kaçan ‘avrat kapusına irdiler honsalār eyitdi öñdin ben gireyin kim ol seni göricek korqasıdur pes girdi ol ‘avrata eyitdi iy senüñ katuñda ben hürmetlü degül miven ve sen ölümden kırtarup gendü katuma getirmediim mi ‘avrat eyitdi belī honsalār eyitdi imdi benüm senüñ katuñda bir hācetüm var işbu Tālūtdur geldi senden tevbe şorar pes ‘avrat düşdi korqudan uşşı girdi bir sâ‘atdan soñra honsalār aña eyitdi işbu seni öldürmek dilemez senden tevbe şora geldi (570-571/10-4)*

Sofracıbaşlar, bilgili bir kadın olduğunu söyler ve Talut’la birlikte kapısına giderler. Konuşur tecrübelerine dayanarak ya da önceden edindiği bilgiye göre kadının korkacağını tahmin eder. Devamında da alınan tedbire rağmen kadın korkar. Kapıya geldiklerinde gerçekleşeceği düşünülen durum burada dilsel düzeyde varsayımsaldır. Ancak gerçekleşeceğine yönelik güçlü inanç bildirimi –AsI ile yapılır.

#### 1.6.1.3. -(X)r

EAT döneminde –ur, –ür, –ar, –er ve –r şeklinde kullanılan ek, zamanla düzlük yuvarlaklık uyumuna girerek –ır, –ir olarak da kullanılmaya başlanmıştır. TT’de geniş zaman bildirimiyle öne çıkar, ancak anlam alanı olarak geleceğe atıfta bulunur. Geniş zamanın içinde ayrı ayrı, geçmiş-konuşma anı zamanı, gelecek zaman ve geçmişle geleceği içine alan bir zaman dilimi tasarlanabilir. Ergin (2004: 291) geniş zaman bildiren eklerin en önemli özelliğinin kesinlik bildirmemesi olduğunu belirtir. Çünkü geniş zaman “olabilen” ve “olabilecek olan” hareketleri bildirir. Bu nedenle ihtimal anlamı taşır. Bu anlam alanı özellikle gelecek zamana atıfta bulduklarında açıkça görülür. Ergin, geniş zaman ekleriyle anlatılan gelecek zamanı diğerlerinden ayırır ve “kesin gelecek değil, ihtimal bildiren gelecek zaman” olarak nitelendirir.

(1) *pes Tālūt bir zamān eglendi ve Dāvūdı depelemege tedbīr kııurdu bir gün kaşd eyledi kim vara anı helāk kııla bu habarı bir er Tālūt kıızına kim Dāvūduñ ‘avratıdur eydü virdi pes ‘avrat Dāvūda eyitdi işbu gıce sen depelenürsin Dāvūd eyitdi beni kim depeler eyitdi atam eyitdi hıç aña suçum degdi mü ‘avrat eyitdi hālā baña bir yalansuz gışi habar virdi gel sen işbu gıce gāyib ol kim anuñ gırçeklıgın bilesin (567-568/13-4)*

Bağlamda konuşur Talut’un Dāvūd’u öldüreceğini başkasından öğrenir. Bunu “sen bu gece öldürüleceksin” aktarımıyla dolaylı öğrendiği bilginin sorumluluğunu alarak Dāvūd’a bildirir. Dāvūd inanmayınca bilginin kaynağını da belirterek önermenin güvenilirliğini artırır. Örnekte konuşurun bilgisine güvenerek konuşması, alıcıyı ikna etmek için bilginin kaynağının güvenilir olduğunu belirtmesi –Ir ile kuvvetli inanç ve yüksek olasılık işaretlendiğini gösterir. Geleceğe yönelik bildirimde –AsI’ya göre olgusalığa daha yakındır.

(2) *Yūnus haṭīb olup bularuñ içinde durdı ve eyitdi vay size eger işbu üç gün içinde ĩmān getirmezseñiz size ‘azāb iner ve ol sizüñ soñ ‘öziñüzdür ve anuñ nişānı oldur kim sizüñ beñziñüz dōne pes kaçan irtelediler bularuñ levni ayruksıdı pes birbirine eyitdi görür misiz şol Yūnus didügi bizüm üstümüze iniser eger işbu dün ol bizüm içümüzde dünerrise ‘azābdan ĩmin olduk eger dünemezise bilüñ bellü bize ‘azāb iner (867/9-15)*

Örnekte Yunus kavmini Tanrı’ya inanmaya çağırır. Eğer üç gün içinde inanmazlarsa azap ineceğini bildirir. Azabın ineceğı ile ilgili ilk iz benizlerinin renginin değışmesidir. Kavim uyandığında benizlerinin renginin değıştiğini görür. Devamında kiplik taşıyan ifade “Yunus’un dediğı üzerimize incek, eğer o bu gece aramızda gecelerse azaptan kurtulduk, eğer gecelemesse bilin açıktır ki azap incek” olarak TT’ye aktarılabilir. Atıfta bulunulan yakın gelecektir ve olayın gerçekleşeceğı ile ilgili izler vardır. Konuşur ifadesini *bellü* ile de kuvvetlendirerek yüksek olasılık bildiren bir yargıda bulunur. Burada *bellü* “Bize azap iner/inecek” ifadesinin tamamını etkiler.

#### 1.6.1.4. -DI

Sıklıkla geçmiş işaretleyicisi olarak işlev gören *-DI* konuşma anına ya da geleceğe atıfta bulunabilmektedir. *-DI* olayın sınırlarını vermeden bildirimde bulunur. Olgusalık değıeri açısından yüksek olasılık bildirir. Rentzsch, TT’de *-(E)r* ve *-(y)EcEk*’le karşılaştırıldığında *-DI*’nın kararlılık bildiriimiyle bu işaretleyicilerden ayrıldığı görüşündedir (2010b: 273-274). Çalışmamızda tespit ettiğimiz kadarıyla EAT’de *-IsAr*, *-A*, *-AsI*, *-(X)r* biçimbirimleri için de aynı durum söz konusudur.

(1) *eyitdiler yā ‘Ömer Muḥammedden soñra ḥalīfa sensin ve anuñ aşḥābesinin imdi biz dilerüz kim senden birkaç nesene şoravuz eger bilürseñ ve bize andan ḥabar virürseñ bellü bildük kim islām dīni ḥaḫdur ve Muḥammed peygāmbardur ve eger ol nesnelerden bize ḥabar virmeziseñ bildük kim islām dīni bāıldur ve Muḥammed peygāmbar degül (879/3-8)*

Örnekteki *bellü bil-* kullanımı ayrıca kaplamsal olarak epistemik kiplik bildiren işaretleyiciler içinde değıerlendirilmiştir. Burada konuşurun *-DI* tercihine odaklanılarak yüksek olasılık ve kararlılık bildiriimi yaptığı görülür. Konuşur, Yahudilerin temsilcisidir. Temsilcinin ifadesi “Muhammed’den sonra halife sensin ve onun sahabelerindensin. Şimdi sana bir şeyler sormak dileriz. Eğer bilirsen ve sorularımızı cevaplırsan açıkça bileceğiz, emin olacağız ki İslam dini haktır ve Muhammed peygamberidir. Eğer bu vesveseye sebep olan soruları cevaplamazsan inanacağız ki İslam dini batıldır ve Muhammed peygamber değıildir” şeklinde aktarılabilir. Ana cümlede *-DI* kullanımı ve kaplamsal epistemik kiplik işaretleyicisi kabul ettiğimiz *bellü* ile kuvvetlendirilmesi konuşurun kuvvetli inancını göstermektedir. Ayrıca *KE*’de *bellü bil-* kullanımı “emin olmak” ile karşılanabilir. İki olası durum için oluşturulan ifadeler karşılaştırıldığında konuşurun İslam dinine inanmaya yönelik oluşturduğu ifadede *bellü* zarfını

tercih etmesi onun bu inanca eğilimi olduğunu, fakat şüphelerini gidermek için soru sormaya ihtiyaç duyduğunu gösterir. Geleceğe yönelen yargının gerçekleşeceğine dair kuvvetli inanç ve kararlılık *-DI* ile işaretlenir. *-DI*'nin olayın sınırlarını bildirmemesi bu anlam alanına işaret edebilme imkânı verir.

## 1.6.2. Morfosentaktik İşaretleyiciler

### 1.6.2.1. -sA gerek

EAT dönemi gelecek zaman ve gereklilik işaretleyicisi *-sA gerek* (Özkan 2000b: 144, Timurtaş 2005: 150, Gülsevin 2007: 100-105, Uyğur 2007: 1193) geleceğe atıfta bulunduğu; gerçekleşmesi beklenen, umulan, dış koşulların da gerçekleşmesini gerektirdiği gelecek anlamlarını bildirir. Özkan, bu yapıyı *şart kipi + gerek(dür)* olarak çözümler ve “gereklilik kipi” olarak ele alır, gereklilik dışında gelecek zaman bildirdiğini de açıklamalarına ekler. EAT’de *-sA gerek* birincil olarak gereklilik kipliği içinde ele alınırken bugün bazı Türk dillerinde tamamıyla epistemik kiplik işaretleyicisi haline gelmiştir (Rentzsch 2015).

(1) *Nūh eyitdi girgil pes hımār kalkıdı yine girmede Nūh eyitdi yañıluḡ ve unıduḡ kim girgil eger şeytān senüñleyise daḡı kaçan böyle dise ibl is ol hımāruñ kuyruḡın ḡodı pes ol gemiye giricek bile girdi pes Nūh eyitdi iy tañrı düşmanı seni bunda kim givürdi ol eyitdi sen eyitmedüñ mi kim gir eger şeytān bileyise daḡı Nūh eyitdi çıkḡıl iy tañrı düşmanı ol eyitdi çıkmazvan ve beni bile götürseñ gerek<sup>96</sup> (105/5-10)*

Verilen örnekte gerçekleşmesi yüksek olasılıkla işaretlenen durum, yükümlülüğün anlam alanıyla desteklenmiştir. Diyalog şu şekilde TT’ye aktarılabilir:

- Ey Tanrı düşmanı seni buraya kim soktu?
- Şeytan’la olsan bile gir diye sen söylemedin mi?
- Ey Tanrı düşmanı çık!
- Çıkmam beni de götüreceksin.

Kiplikle işaretlenen ifadenin öncesinde verilen durumlar, şeytanın da götürülmesi gerektiği önermesini olgusalığa yaklaştırır. Şeytan, Nuh’un “eğer şeytan seninleyse de gir” ifadesi üzerine eşeğin kuyruğunda gemiye biner. Nuh onu kimin soktuğunu sorduğunda kendi ifadesini tanık gösterir. Ahlaki koşullara göre verilen söz tutulmalıdır. Günümüz Türkçesine aktarımında *-mAll* da kullanılabilir. Ancak *-mAll*’nın geleceğe yönelik durumlar için kullanıldığı bağlamlarda *-sA gerek*’le ilişkilendirilebilir.

TT’de *-sA gerek* öznelşerek tamamen epistemik kipliğin alanında konumlanmıştır. Fakat yine *-mAll* gibi *ol-* fiiline ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca her ikisi de görünüş işaretleyicilerine doğrudan eklenememektedir: *Gitmiş olsa gerek, Gitmiş olmalı*. Gelecek ve gereklilik anlamını kaybederek tamamıyla epistemik kipliğin alanına gelişmiştir. Bu gelişimde gereklilik

<sup>96</sup> TT’de *-sA gerek* gereklilik/tahmin bildirmektedir (Adamoviç 1985: 279).

işaretleyicisi olarak *-mAll*'nin ortaya çıkmasının etkili olduğu söylenebilir. EAT döneminin sonlarında ortaya çıkan *-mAll* sıfat-fiil eki işlevindeyken, Osmanlıcada bugünkü anlam alanıyla kullanılmaya başlanmıştır (Ergin 2004: 313).

(2) *tañrı eyitdi li'z-zekeri mislu hazzı'l-unseyeyni [IV/11] ya'nı bir ere iki kız ülüsince virmek gerek* (59/1-3)

*KE*'de *-mAk gerek* kullanımı açıkça görüldüğü gibi gereklilik/zorunluluğun alanını işaretlemektedir. Geleceğe yönelik bildirimde bulunmaz, bu nedenle geleceğin taşıdığı belirsizlik ve olasılık anlamlarını içermez. Bu iki gereklilik yapısı arasındaki anlam alanı farklılığı *-sA*'nın açtığı varsayımsal dünyadan kaynaklanıyor olabilir. Kiplik bildirimi açısından *-mAk gerek*'in sınırları daha belirginken *-sA gerek* farklı anlam alanlarını da kapsamaktadır.

## IV. BÖLÜM

### 1. KAPLAMSAL OLARAK EPİSTEMİK KIPLİK BİLDİREN İŞARETLEYİCİLER

Evidensiyellik bildiren sözlüksel işaretleyiciler kaplamsal<sup>97</sup> olarak epistemik kiplik bildiriminde bulunabilir. Bu tür ifadelerde delile işaret etme epistemik yargı için temel oluşturmaktadır. Etimoloji yorumlarını göz önünde bulundurarak en çok kullanımına rastlanan ve sözlüklerde genel olarak ilk sırada verilen anlamın birincil olduğunu kabul edersek bu tür işaretleyiciler birincil epistemik kiplik işaretleyicileri değildirler. Fakat bu sözcükler kaplamalarında epistemik anlam içeriğini de bulundurlar.

#### 1.1. BELLÜ

Tietze (2002: 238), *bellü* maddebaşına “bilinen, muayyen, tanınmış” karşılıklarını verir, sözcüğü *bel* “işaret” + isimden sıfat yapan *-li* şeklinde çözümler. Ayrıca “bellüdür (...)” kullanımını “aşıkâr”, *belli başlı* ikilemesini “başlıca”, *belli belirsiz* “farkedilmeyecek kadar az veya yavaş”, *belli et-* “göstermek” olarak anlamlandırır. Uygurcada *belgü* “belgi, işaret, fal, nişan”, *belgür-* “belirmek, görünmek, göstermek”, *belgülüg* “belirli, görünen, alametli, tanınan” (Caferoğlu 1968: 38, Gabain 2007: 267) sözcükleriyle ilişkili görünmektedir. Tietze’nin belirlediği isim kökünden farklı, Gabain *belgü*’yü *bel-* fiil kökü ve *-gü* fiilden isim yapım ekiyle, *belgür-*’ü de *bel-* fiil kökü ve *-gür-* fiilden fiil yapım ekiyle açıklar. Sözcük tanımlarına ve kullanımlarına bakıldığında dış dünyaya dayanan anlam alanını işaretleyen bir fiil olarak kullanılırken öznelleşerek çıkarımsal epistemik kipliğin alanını işaretler hale geldiği görülür. Epistemik bildirimlerde cümlenin tamamını etkileyen zarf olarak görev alan *belli* birincil anlamda evidensiyellik işaretlemektedir. Fakat kaplamsal epistemik kiplik işaretleyicisi olarak konuşurun olgusalılık açısından önermeye yaklaşımını bildirir (TT’de kullanımı için bk. Hirik 2014: 162-163). Bir delilin varlığına işaret eden sözcük yargının güvenilirliğini artırmaktadır. *KE*’nin sözlük bölümünde birincil epistemik kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirdiğimiz (*la-cirem*, *bayık* vb.) sözcüklerin tanımında verilmiştir. Bu sözcükler eş anlamlı değil, yakın anlamlı olarak değerlendirilmelidir. *Bellü*, EAT’den TT’ye doğru yüksek olasılıktan öznelleşerek düşük olasılık değerine doğru gelişim gösterir. Örneğin günümüz Türkçesinde inanılmayan bir durum karşısında sadece “belli” cevabıyla aslında hiçbir delilin olmadığı, anlatılana güvenilmediği, duruma inanılmadığı bildirilir. *Bellü* sözcüğü *KE*’de sıfat işlevinde de kullanılmaktadır, ancak sıfatlar epistemik kipliğin alanına girmediği için sıfat kullanım örnekleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

<sup>97</sup> *Extension* karşılığı olarak kullanılmıştır (bk. Temel Kavramlar).

İkincil epistemik kiplik işaretleyicisi olması sebebiyle söz diziminde farklı pozisyonlarda kullanılması da beklenen bir durumdur. Bu başlık altında diğer epistemik kiplik işaretleyicileri gibi cümle başında kullanımları ele alınmıştır.

(1) *birbirine eyitdi görür misiz şol Yunus didügi bizüm üstümüze iniser eger işbu dün ol bizüm içümüzde dünerise 'azābdan ĩmin olduk eger dünemezise bilüñ bellü bize 'azāb iner kaçan kırkıncı gice oldı ve Yunus bularuñ beñzi döndügin gördi ve 'azāb inesin bildi (867/12-16)*

Azap ineceği önermesini işaretleyen *bellü* için “açıktır ki, muhakkak ki” karşılıkları verilebilir. Örnek “Görüyor musunuz Yunus’un dediği üstümüze inecek. Eğer o bizim içimizde gecelerse azaptan korunduk. Eğer gecelemezse bilin muhakkak bize azap iner/inecek.” şeklinde TT’ye aktarılabilir. Yukarıda incelenen epistemik kiplik işaretleyicilerini de dahil ederek incelenmesi örneğin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Sırasıyla *-IsAr* epistemik kiplik işaretleyicisi olacağına inanılan bir durumu bildirir. Ancak bu durumun gerçekleşmemesi için bir olası durum da söz konusudur. Devamında yine geleceğe atıfta bulunan *-DI* koşula bağlı olarak yüksek olasılık işaretler. Devamında *bellü* ve *-(X)r* kullanımı ile konuşur *-DI* ile yakın değerde olgusallık ifade eder.

*KE*'de tespit edilen başka bir kullanım ise *bellü bil-*'dir. *Bellü bil-* günümüz Türkçesi anlamıyla “emin olmak” şeklinde okunabilir.

(2) *eyitdiler yā 'Ömer Muḥammedden şoñra ḥalīfa sensin ve anuñ aşḥābesisin imdi biz dilerüz kim senden birkaç nesene şoravuz eger bilürseñ ve bize andan ḥabar virürseñ bellü bildük kim islām dīni ḥaḫdur ve Muḥammed peygāmbardur ve eger ol nesnelerden bize ḥabar virmeziseñ bildük kim islām dīni bāıldur ve Muḥammed peygāambar degül (879/3-8)*

(3) *yā 'Alī bellü bildüm kim işbu ümmetüñ 'ālimi sensin (894/7-8)*

Yukarıdaki örneklerde *bellü bil-*'den sonra gelen önermelerin olgusallığına yönelik kuvvetli inanç bildirilir. Sırasıyla ilk örnekte geleceğe yönelik kuvvetli inanç bildirimini *-DI* ile yapılır ve *bellü* ile delillerin varlığına işaret edilerek olgusallık düzeyi artırılır. Diğer örnekte ise konuşma anına atıfta bulunularak kuvvetli inanç bildirilir.

## 1.2. BENZE-

*Benze-* < *bengiz+e* gelişimi tasarlanan sözcük “öyle görünüyor, öyle anlaşılıyor” anlamında görsel duyuyla algılanan bir delile işaret eden evidensiyellik işaretleyicisidir. Clauson (1972: 352) bu gelişimi kabul eder, fakat “andırmak (resemble)” ile aralarında semantik ilişkinin çok az olduğunu belirtir. Ancak pragmatik düzlemde bu fiilin anlam içeriğinde bilgi açık bir şekilde

sezdirilir. Konuşur, gözlemediği durumu önceden sahip olduğu kesin ya da eksik bilgiyle ilişkilendirerek aralarında bir bağ kurar. İfadede kanıtlar ön plandadır ve önemlidirler.

Sözlük anlamı ve kullanımlarında karşımıza çıkan bir anlam alanı da iki şey arasında duyu organlarıyla algılanabilen özellikleri temel alarak ilişki kurmaktır. Bu ilişkide söz konusu şeylerin aynı şey olmadığı bilgisi alıcıya verilir. İki şey arasında belirli özellikleri açısından ilişki kurma; Clauson'un örneklerinde de gösterdiği gibi birincil anlam olarak görünmektedir ve yaygın olmayanı bilinenle ilişkilendirerek somutlaştırma işlevinde kullanılır. Clauson 15. yüzyılda “sanki (it is as if...)” kullanımının olduğuna da yer verir.

(1) *işbu kuş su üstinde çevrülüre beñzer diyüp ol araya kondılar* (161-162/15-2)

Yukarıdaki örnekte konuşur kuşun uçuşuna bakarak bir tahminde bulunur. Burada kendinden emin olmadığını ve yargısının sorumluluğunu tamamen almadığını gösteren yüklemdeki *benze-* fiilidir. *Kuş su üstünde uçuyor/uçar* şeklinde kiplik işaretleyicisini kaldırdığımızda anlam farkı açıktır. Konuşur ifadede yüksek olasılık bildirir. Yargının oluşumunda konuşurun o an gördükleri ve geçmişte edindiği bilgisi etkilidir.

(2) *işbu Cercise yavlağ beñzer pes yir yirin eyitdiler yavlağ beñzer melik eyitdi oldur görmez misiz işbu yıyısı çirkinliğin Cercis eyitdi ben Cercisven* (920-921/15-2)

İfade bir kişinin belirli özelliklerini ön plana çıkararak ilişki kurmaya yöneliktir. Bağlamda gördüğü kişinin Cercis olup olmadığından emin olmayan konuşur “Cercise çok benziyor” der, fakat bu ifade içeriğinde Cercis olmayabilir anlamı da vardır. Bağlamda Cercis'in öldüğü düşünülmektedir. Bu nedenle konuşur Cercis olamayacağını ancak gördüğü kişinin bir yandan onun özelliklerini bulundurduğunu düşünür ve tereddüde düşer. Devamında diğer konuşurun kanıt sunarak kendinden emin yargısı da kendinden önceki ifadenin şüphe, olasılık bildirim olduğu doğrudur.

Sonuç olarak *benze-* birincil olarak evidensiyellik bildiren bir fiil olarak kabul edilebilir. Duyularla algılanan bir delile işaret etmektedir. Ancak zamanla epistemik kipliğin anlam alanını da kapsar hale gelmiştir.

### 1.3. VA'L-LĀHĪ

Palmer (2001: 99), deontik kiplik ve epistemik kiplik arasındaki kavramsal ilişki içinde *istemek, söz vermek, yemin etmek* vb. fiillerin hem epistemik hem de deontik anlamda kullanılabileceği görüşündedir. Geleceğe yönelik yemin etme ve söz verme ifadelerini epistemik, şimdi ya da geniş zaman içerikli ifadeleri ise deontik olarak değerlendirmiştir:

*I promise you he's here* (deontik), *I promise you he'll come* (epistemik)

*I swear he's here* (deontik), *I swear I will give it to you* (epistemik)



Arapça kökenli *va'l-lāhi* sözcüğü “Allah için, Allah hakkı için” (Devellioğlu 1970: 1366) ve “Allah’a yemin olsun ki” anlamlarına gelmektedir (*KL*). İfadenin güvenilirliğini artırarak konuşurun kuvvetli inancını bildirir. Sebzecioğlu (2004: 29-30) “İnandırma Kipi” başlığı altında verdiği *va'l-lāhi*'nin kiplik anlam taşıdığını belirtir, ancak açıklama yapmaz. Semantik açıdan sözcük epistemik anlam taşımaz ve pragmatik düzeyde ortaya çıkar. Bu nedenle kapsamsal epistemik kiplik işaretleyicisi olarak ele alınacaktır.

(1) *Suddī yāz kıldı kim Refkā 'Işıla Ya 'kūb[a] bir qarından ikiz yüklü oldı kaçan müddet tamām oldı ol iki ana qarında savaşıdılar Ya 'kūb diledi kim 'Işdan öñ çıka 'Iş eyitdi va'l-lāhi eger benden öñ çıkarsañ arķuru gelem ve oñat gelemeyem anamı depeleyem pes Ya 'kūb şoñ kaldı (254/11-15)*

Örnekte görüldüğü gibi *va'l-lāhi* cümlelerin başında yer alır ve tüm ifadeyi etkiler. Yakub ve Iys arasındaki tartışmada Iys “Vallahi eğer benden önce çıkarsan ters gelirim ve düzgün gelemem, anamı öldürürüm” der. Konuşur geleceğin belirsizliğine karşın *va'l-lāhi* ile ifadesini olgusalığa yaklaştırır. Devamında Yakub’un sona kalması ifadenin olgusallık değerinin yüksek olduğunu doğrulamaktadır.

Geçmişe ya da konuşma anına yönelen ifadelerde “doğru söylüyorum, ifadem güvenilir” anlamını alıcıya sezdirirerek olgusal kabul edilebilecek ifadelerde kullanılırken, gelecek zamanda yargının gerçekleşeceğine dair kuvvetli inanç bildirir.

Farklı şekillerde derecelendirilebilen sözcük *va'l-lāhi bi'l-lāhi* ve *neşhedu bi'l-lāhi* kullanımlarıyla benzerdir. Bu kullanımlar *KE*'de bir kez geçer ve konuşurun ifadesinin güvenilir olduğunu işaretler.

## 2. AKTARMA İFADELERİNDE EPİSTEMİK KIPLİK

Yukarıda, Bölüm I’de evidensiyellik ve epistemik kipliğin örtüştüğü durumlar değerlendirilmişti. Ancak *KE*’de, aktarma ifadelerinin farklı türleri kullanılmış ve metin esas olarak aktarma ifadeleri üzerine kurulmuştur. Bu nedenle aktarma ifadelerinde epistemik kipliğin ayrı bir başlık altında örneklerle incelenmesi faydalı olacaktır.

Willet (1988: 57, 61) genel bir sınıflandırmayla aktarma yapılarını kendi içinde başkasından duyma türleri (ikincil ya da üçüncül) ve folklorik aktarmalar şeklinde ayırır ve aktarma işaretleyicilerinin konuşmayla ilgili fiillerden geliştiğini belirtir. Bazen aktarma ifadelerinin “görünüşe göre, anlaşılan vb.” anlamlarda kullanılarak dolaylılığı da işaretlediğine dikkat çeker. Bu sınıflandırmayı temel alarak aktarma ifadelerini ikiye ayırarak ele alabiliriz. İlk olarak bilinçli özne bilgiyi başkasından duyduğunu işaretler, fakat tereddüt bildirmez (örn. *eyitdi*). İkinci durumda ise bilgiyi başkası aracılığıyla edindiğini ve bu bilginin gerçekliğine karşı tereddüdü olduğu için başkasının ağzından aktarmayı tercih ettiğini, güvenilmezliğini, önermeye inandığını ya da inanmadığını işaretleyebilir (bk. Aikhenvald 2004: 180). Bazen de bu durum birçok kişinin ifade ettiği bir yargı olması sebebiyle gerçekliğe nispeten yakın kabul edilir (örn. *hikâyetdür*).

Evidensiyelliğin bir alt ulamı olarak sınıflandırılan aktarma ifadeleri, belirtildiği gibi *KE*’de sıkça başvurulan bir anlatım şeklidir. Aktarma yapısı tercihi, aktarmanın kaynağının bulunup bulunmaması (folklorik ya da duymaya dayalı), aktaran açısından kaynağın güvenilirliği, ifadeye karşı aktaranın tutumu vb. durumlara bağlıdır. Eserde geçen *eyitdi*, *eyitmişlerdür*, *rivayet kılındı*, *habar viridi*, *habar değdi*, *hadis kıldı*, *hikâyetdür*, *hikâyet-i marufdur*, *hikâyet kıldı*, *dimişler*, *zıkr olındı*, *bildürdi* vb. evidensiyellik taşıyan ifadelerde pragmatik düzlemde evidensiyelliğe epistemik anlamın eşlik ettiği görülür.

Aşağıda görüleceği gibi konuşurun morfolojik ve sözlüksel seçimleri aktarılan ifadenin kaynağına, kaynağın ifadede yer alıp almayacağı tercihinin ve önermeye yaklaşımına bağlıdır. Örneğin aktaran, ifadeyle arasındaki mesafeyi açarak ifadenin sorumluluğunu almamak ve üçüncü el bilgi olduğunu işaretlemek için *rivayet kıldı X-dAn* ya da kaynağı bilinmeyen bildirimler için *hikâyet kılın-* gibi edilgen bir yapıyı tercih edebilir veya *aktarma fiili* + *-mİş+dUr* ve *-mİş+lAr+dUr* biçimlerinin oluşturduğu belirsizlik anlam alanını kullanabilir. Ancak *hikâyet kılın-* kullanıldığında, konuşur tarafından kabul gören bir olay anlamı belirgindir ve bir söyleyenin varlığı *eyitmişlerdür*’e göre daha çok sezdirilir. Bu nedenle *hikâyet kılın-* birleştiği, *rivayet kılındı* ve *eyitmişlerdür*’den daha güvenilir bir aktarım ifadesidir. *Rivayet kılın-* ve *hikâyet kılın-* arasındaki fark, edilgenlikten çıkarıldıklarında daha açık olarak görülür. *Eyit-*, *hikâyet kıl-* ve *rivayet kıl-* kullanımlarını ifadenin kaynağı açısından karşılaştırdığımızda ise *hikâyet kıl-* ve *eyit-*’in çoğunlukla ikinci el bilgi için tercih edilirken, *rivayet kıl-* (*rivayet*

*kıldı X+dAn* “birisinden aktarma”) kullanımı ise ifadenin başka aktaranlarının varlığını, yani ifadenin üçüncü el bir bilgi olduğunu gösterir (bk. Aikhenvald 2004: 178-179). *KE*’de *hikāyet kılın-* bir kez *rivayet kıl-* ile benzer kullanılmıştır.

(1) *ol iki kızuñ birisi adı Hanūnā ve birisi adı Safūrā Mūsā ‘avratıdı kaçan ol sözi söylediler Mūsā buları esirgedi ve ol arada bir dañı kıyu varıdı ve ağzına bir kaya urulmuşıdı ve bir ulu bölük ādem dirgenürdiler ve ol kıyu ağzından anı götürürdiler tā kim tavar suvaralar üstāz Ebū Sa‘īd ‘Abdu’l-Melik bin Ebī ‘Osmān Vā‘iz **hikāyet kıldı** kim ol kıyu çopanlar su dartıp koyun suvarduğı kıyu katında kalmış kıyu idi pes Mūsā yalnuzın ol taşu götürdi ve bularuñ koğasın aldı ve eyitdi getirüñ koynuñuzu (363/8-14)*

Yukarıdaki örnekte *hikāyet kıldı* yargısının kaynak konuşuru *üstāz* sıfatıyla işaretlenir. Bu, aktaranın ifadenin kaynağına güvendiği biçiminde yorumlanabilir. Konuşur, bu bilgi içerikli ifadeyi aktarırken *hikāyet kıldı* seçimiyle verdiği bilginin olgusallık değeri hakkındaki yaklaşımını bildirerek yüksek bir değerle işaretler.

EAT’de *eyit-*, *de-* ya da *di-*, bugün TT’de *söyle-* ve *de-* fiilleri aktarma ifadelerinde epistemik kiplik açısından genel olarak nötr değer taşırlar. Bu fiiller, tek başlarına ifadenin doğruluğuna ya da güvenilir olmadığına yönelik açık bir bilgi veya konuşurun yorumunu içermezler. Konuşurun yorumunu içermedikleri için ifadenin kimden aktarıldığına bağlı olarak kaynak kişi ile yargı arasındaki bağı korur. Buna göre kaynak kişi güvenilir ise ifade güvenilirdir. Diğer yandan konuşurun bu fiillerle aktarımı tercih etmesi, kendini ifadeye dahil etmemesi yargıyı teyit etmediği şeklinde de okunabilir. Konuşur aktardığı ifadeye inanmamıştır ya da ifadenin doğruluğundan emin değildir. Konuşurun objektif bir aktarım mı yaptığı yoksa önermeyle arasına mesafe koyarak yaklaşımını mı bildirdiği bağlamdan çıkarılabilir. Düşük olasılık bildiren aktarma yapılarına göre burada söz konusu olan fiiller daha güvenilirdirler. Birlikte kullanıldıkları morfolojik işaretleyiciler açısından *KE*’de diğer aktarım yapıları sadece *-DI* ile kullanılırken *eyit-* ve *söyle-* hem *-DI* hem de *-mİş* ile kullanılır.

Aşağıdaki örnekte *eyit-*, *söyle-*, *habar vir-* ve *hadis kıl-*, *zikir eyle-* kullanımlarının epistemik kiplik okumaları yapılacaktır.

(2) *gir[ü] Ādemi uçmağa ilede ve anuñ içinde ebed kıala muşannif **eyitdi habar virdi** baña Bākil İbnü Erkam İbnü Aħmed Bākil **eyitdi hadīs kıldı** baña Aħmed İbnü Merzūk ol **eyitdi hadīs kıldı** baña Muħammed İbnü Yezīd ol **eyitdi hadīs kıldı** baña Ya‘kūb bin Sufyān ol **eyitdi hadīs kıldı** baña ‘Abbās bin Velīd ol **eyitdi söyledi** baña Münebbih bin ‘Osmān Münebbih eyitdi işitdüm Vazīni bin ‘Atādan kim **zikir eyledi** kim Ādem peygambar **eyitdi** biz bir dölidük uçmağ dölinden bir yazuğdan ötrü ol sarāydan bizi iblīs bulın eyledi dünyā sarāyına getürdi (56/1-7)*

*Hadis kıl-* birleşik fiilindeki *hadis* sözcüğü “yeni, haber” anlamlarındadır (*KL*). Zamanla anlam alanı daralarak sadece peygamberlerle ilişkili kullanılmaya başlanmıştır. *KE*’de peygamberlere ait olmayan ifadelerde de kullanılır (bk. 242/9-11). Yukarıdaki örnekte Adem peygamberden

işitilen bir olay isim isim kaynağı verilerek aktarılır. Aktarımı yapan konuşurların farklı tercihleri görülür. Örneğin ‘Abbās bin Velīd aktarıken kaynak kişiyi bildirerek “söyledi”, Muhammed İbnü Yezīd “hadīş kıldı”yı tercih eder. ‘Osmān Münebbih, Vazīni bin ‘Aṭā’dan Adem peygamberin anlattığı olayı duyar ve ‘Abbās bin Velīd’e söyler. *Eyit-* ile karşılaştırınca *hadis kıl-* burada konuşurun önermeyi onayladığı ve güvendiği anlam alanını içerir. *Eyit-* ve *hadis kıl-* kullanımları evidensiyellik açısından aynı şekilde ifadenin aktarmaya dayalı olduğunu bildirseler de epistemik değerleri farklıdır. Evidensiyellik işaretlerken *eyitti* epistemik açıdan nötr değerdeyken *hadis kıldı* bilginin güvenilirliğini artıran ve gerçekliğe yaklaştıran bir değer taşır. *KE*’de *hadis kıl-* sadece *-DI* ile kullanılır ve kaynak kişinin adı verilir. *Hadis kıl-* “yeni bilgi aktarmak, haber vermek, anlatmak, yakın zamandaki haberleri aktarmak” anlamlarında kullanılır (*hadş* maddebaşı için bk. Steingass 1884: 267). Bu anlam alanında düşünüldüğünde konuşur için aktarımda *hadis kıl-* ve *habar vir-* kullanımlarının anlamca benzer olduğu söylenebilir. Aktarılan ifadenin yeni bir haber olarak algılanması nötr aktarımlara göre güvenilirliğinin yüksek olduğunu gösterir. Zamanla peygamberlerle ilgili olayların ve sözlerin aktarımında kullanılır hale gelmesi de bu güvenilirlikle ilişkilendirilebilir.

(3) *tañrı Nūḥa vahiy kıldı kim ayruḡ yir yüzine tūfān inesi degül-durur* (112/6-7)

*Vah(i)y kıl-* “vahiy ulaştırmak, halka aktarmak, Allah’ın emirlerini halka anlatmak” anlamlarında kullanılır. İfadenin kaynağı Tanrı’dır. Vahiy yoluyla Tanrı, peygamberin ağzından halkla konuşur. Bu nedenle inanca dayanan *vahiy kıl-* ile bildirilen bu önermelerin olgusallık değeri yüksektir. Yukarıda verilen örnek “Tanrı Nuh’a artık yer yüzüne tufan inmeyeceğini vahiy kıldı” şeklinde TT’ye aktarılabilir. Burada yapılan iş, Tanrı’nın sözlerini Nuh aracılığıyla insanlara bildirmesidir. *De-* nötr değerdeyken *vah(i)y kıl-* Tanrı’ya özgü bir konuşma yoludur, Tanrı da gerçekleri söyler. *Vah(i)y kıl-* benzeri kullanılan diğer bir işaretleyiciyse *kıssa kıl-*’dır. Bu eylemi gerçekleştiren Tanrı ya da peygamberlerdir. Ayrıca metne göre kıssalar, güvenilir anlatılardır.

(4) *Mücāhid eyitdi baña şöyle zikr olındı kim Fir‘avn buyurup kāmıṣı yardururdi ve bıçaḡlar gibi eyleyüp yir üzere dikerleridi* (348/9-11)

*Zikr olun-* karşılığı *KE*’de “anılmak” verilir. Ancak yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi ayrıca “söylenmek, anlatılmak, bahsedilmek vb.” anlamlarda da kullanılır. İfadenin kaynak kişisini vermek istemeyen konuşur, duyduğunu edilgen yapıyı kullanarak aktarır. *Zikr olun-* karşılığı olarak bu örnek için “anlatıldı, söylendi” verilebilir: “Bana Fir‘avn’un emir vererek kāmıṣı yardırdığı ve bıçak gibi yaparak yeryüzüne diktirdiği anlatıldı.” Mücāhid, burada ifadenin

sorumluluğunu almadığını, hatta *eyitti*'ye göre ifadeyle arasına daha büyük bir mesafe koyduğunu bildirir.

Dini metinlerde duyuma dayalı anlatımın kullanılmasını Givon (1982: 30, 34-35), olaya tanık olunmaması ağızdan ağıza söylenerek uzun bir zincirle nesilden nesile aktarılmasıyla açıklar. Bu tür ifadeleri konuşurun doğrudan içinde olduğu durumlar gibi en yüksek kesinlikle derecelendirir. Çünkü aksini gösterecek bir kanıt yoktur.

(5) *hüdhüd eyitti bir nesene bildüm kim sen anı bilmezidün uş Sabādan gelüp bir gerçek habar getürdüm anda bir 'avrat buldum ol kavmuñ meligidür ve anuñ adı Belķisdür dañu eydilmiş kim anuñ adı Belkamedür anası adı Şerāhıldür atası adı Şerħdur* (651/1-4)

“Hüdhüd kuşu eyitti” diyerek konuşur ya da anlatıcı ifadeyi kaynak kişiden aktarır. Bu kullanım Aikhenvald'e göre tereddüt bildirmeyen bir ifade olarak yorumlanabilir. Morfolojik işaretleyici tercihiyle ilgili Willet (1988: 75) Türkçede doğrudan kanıtla sahip konuşurun *-DI*, dolaylı kanıtta ise *-mİş*'i kullandığını belirtir. Bu örnekte olduğu gibi Willet'in görüşü *-DI*'nin bütün kullanımlarını kapsamamaktadır. Johanson'un da belirttiği gibi genel bilgi düzeyinde olan tarihi vakalar için de *-DI* kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar genel kabul bildirimini olarak değerlendirilebilir. *Eydilmiş* tercihi ise konuşur ifadeyle arasında bir mesafe açar ve üçüncül bir kaynağa atıfta bulunur. Bu kullanımda hem edilgenlik hem de *-mİş* kullanımı güvenilirliği düşürür. *Eydilmiş* “Böyle de bir söylenti var” şeklinde okunabilir.

Bunlara ek olarak *bildürdi* kullanımı da aktarma ifadeleri içinde ele alınabilir. *KE*'de *bildürdi* “(birini) tanıtmak, (gerçekleri) anlatmak ya da söylemek, bilgi vermek, bilgi sahibi olmasını sağlamak, öğretmek vb.” anlamlarında kullanılır ve aktarım ifadelerinin güvenilirliğini artırır.

*KE*'den seçtiğimiz aktarma ifadelerini skala üzerine şu şekilde yerleştirebiliriz:

1	←					0
<b>kesinlik- yüksek güvenilirlik</b> <i>vahiy kıldı, kışşa kıldı, bildürdi</i>	<b>orta güvenilirlik</b> <i>habar virdi, habar değdi, hadis kıldı</i>	<b>zayıf güvenilirlik</b> <i>hikāyet-i maruñdur, hikāyet(i)dür(ur)</i>	<b>nötr</b> <i>eyitti, söyledi, didi(ler)</i>	<b>nispeten zayıf güvenilirlik</b> <i>rivayet kıldı, hikāyet kılınıd rivāyetdür</i>	<b>düşük güvenilirlik</b> <i>rivayet kılınıd, eyitmişler, dimişler, eydilmiş, zikr olınıd</i>	

### 3. KOŞUL İFADELERİNDE EPİSTEMİK KIPLİK

Koşul cümleleri, ana cümle ve ona bağlı olan yan cümle olmak üzere iki ögeden oluşur. Bu iki öge ise ana cümle ve yan cümlede kullanılan morfolojik birimler açısından üçe ayrılır: 1. Yan cümlede (öncül) zaman/kip/görünüş ekleriyle *-sA'*nın kullanımı ve ana cümlede *-Ar/ -AcAk*, 2. Yan cümlede *-sA'*nın kullanımı ve ana cümlede *-Ar/ -AcAk/ -ArdI*, 3. Yan cümlede geçmişe yönelik *-sAydI* kullanımı ve ana cümlede *-AcAkDI, -ArdI* birlikte kullanımı (Ruhi vd. 2000: 22). Bu başlık altında ilk iki türdeki cümleler ele alınacak, üçüncü tür ifadeler karşıolgusallık içinde değerlendirilecektir.

Lyons (1977: 805-806) koşul ifadelerinin epistemik anlam taşıyabileceğini açıkça belirtir ve aksi düşünceleri reddeder. Örnek olarak *If it may be raining, you should take your umbrella* ifadesini verir. Bu ifadeyi nesnel epistemik kiplik olarak değerlendirir, fakat İngilizcede yaygın bir kullanım olmadığına dikkat çeker. Açıklamasında bu ifadenin yerine *If there is a possibility of rain you should take your umbrella* kullanımının daha yaygın olduğuna ve öznel epistemik kiplik bildirdiğine yer verir. Lyons'ın verdiği ilk ifade hava durumu tahminlerine dayandığı için nesnel epistemik kiplik, ikinci ifade ise tamamıyla konuşurun tam olarak bilgi sahibi olmadığı bir duruma yönelik oluşturduğu bir yargı olduğu için öznel epistemik kiplik bildirir.

Koşul ifadelerinde yan cümle varsayıma dayalı bir dünya oluşturur, bu varsayımla ilişkili olarak ana cümle tüm erişilebilir olası dünyalara yönelik bildirimde bulunur. Von Fintel (2006: 11-12) bunu *eğer Robin arabayı yolun ortasına park ederse para cezası ödemek zorunda* biçiminde Türkçeleştirdiğimiz cümlelerin İngilizcesi üzerinden açıklar. Bu örnekte, Robin'in arabasını yolun ortasına bıraktığı epistemik olarak erişilebilir dünyalarda (epistemically accessible world), ana cümlede bildirilen sonucun gerçek olduğunu kabul eder. Yan cümledeki varsayımsal durumun gerçekleşmesi durumunda Robin'in ceza ödeyeceği yükümlülüğün kaynakları tarafından da desteklenir. İfade yorumlanırken konuşurun, Robin'in her zaman kurallara uyan birisi olduğunu bildiği varsayılır ve kanunlara göre yolun ortasına park etmek para cezası gerektirir.

Yaygın olan yan cümlede bir koşul bildirimi kullanımının yanı sıra aynı durum üzerine iki farklı koşul ifadesi de üretilebilir: *ödevlerini yaparsa, çok kitap okursa sınıfı geçebilir. KE'den seçtiğimiz bir örneği ise şu şekilde ele alabiliriz:*

(1) *kaçan tañrı ta'ālā ulu nişān göstermek ve kullarıñ korkusun kıtı kılmak dilese güneşüñ kamusı ol deñize batar eyle olıcağ gündüz karañu olur yıldızlar kamu görünür gün dutılmağınuñ gāyeti ol-durur* (34-35/14-2)

Bağlama göre konuşur, önceden bilgi sahibi olduğu güneş tutulmasını yorumlar. Konuşur iki koşul durumu oluşturur: “Tanrı büyük bir işaret göstermek ve kullarının korkusunu artırmak istese”. Ana cümledeki yargı bu koşul durumlarının gerçekleştiği bütün erişilebilir olası dünyalarda<sup>98</sup> olgusal olarak kabul edilir (bk. Kratzer 2012: 98). Ana cümlede yüklemde  $-(X)r$  ile bakış noktası işaretlenir. Buna göre konuşur, yargısının geçmişten-sözceleme anını da içine alarak-geleceğe her an gerçekleşebileceğini belirtir. Koşul ifadesinin tamamı “Tanrı kullarına bir işaret vermek ve korkularını artırmak istediği erişilebilir olası dünyalarda güneşin denize batması durumu gerçek kabul edilir” olarak okunabilir. Koşul cümlesinin devamında ifadeyle ilişkili durumları anlatmak için *eyle olıcak* kalıp ifadesi kullanılır. Bu kullanım, öncesinde yer alan önermenin olgusal dünyayla örtüşmesi durumunda gerçekleşebilecek olayları başlatır, gerçekleşeceği düşünülen olaylar tecrübeye dayanan tahminlerdir. Tecrübeye dayanan ve yüksek güvenilirlikle ifade edilen bu yargıların aksi görülmediği durumda olgusal kabul edilir. Yukarıda görüldüğü gibi epistemik anlam taşıyan koşul cümlelerinde ana cümle ve yan cümle arasında bir ilişki olduğunun varsayılması beklenir (Sweetser 1984: 174). Konuşma arka planı ve bu ilişki çerçevesinde ifadenin olgusallık derecesi sorgulanır. Örneğin Türkçe koşul cümlelerinde, yardımcı unsurun görevi varsayımsal bir dünya oluşturmaktır ve tek başına gerçeklik değeri taşımaz, ancak ana cümleyle birlikte gerçekliği tartışılabilen bir önerme oluşturur (Rentzsch 2015: 208). Bu nedenle epistemik kiplik açısından cümlelerin tamamının değerlendirilmesi gerekir. Bir bütün olarak incelenen ifade bağlama göre farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin; *Eğer bu yoldan gidersen evi bulamazsın* (Kesinlikle böyle düşünüyorum, Muhtemelen öyle olacak vb.). Comrie koşul ifadelerinde ana cümle ve yan cümle arasında mantıksal bir ilişki olması gerektiği görüşünü desteklerken her zaman sebep sonuç ilişkisinin bulunamayacağını bu görüşe ekler. Aralarında mantıksal ilişki kurulamayan ifadelerde ana cümle ile yan cümle arasında güçlü bir bağ bulunmaz, ifadeler birbirleriyle ilgisizdir. Örneğin konuşur inanmadığı bir durumu ifade ederken *Eğer o (sen) sınavdan 100 aldıysa(n), benim adım da Pınar değil*, diyebilir ya da imkansızlık bildirim örneği olarak *Eğer bir gün kediler havlarsa, o da bu eve girebilir* cümlesi verilebilir (bk. Comrie 1986: 80). Verilen örneklerde görüldüğü gibi konuşur bu kullanımları olgusallık bildirmediğine inandığı için tercih eder.

Türkçe koşul cümlelerinde genel olarak yardımcı unsur başta ana cümle sonda yer alır. Comrie (1986: 83) Türkçede bu söz diziminin katı bir kural olarak uygulandığını diğer dillerde ise ana unsurla yardımcı unsurun yer değiştirebileceğini söyler. Comrie, Türkçede yargı bildiren fiilin

<sup>98</sup> Kratzer (2012), çalışmada *erişilebilir olası dünya* olarak atıfta bulunduğumuz durumlar için *accessible worlds* ifadesini kullanmaktadır. Bununla ilgili olarak Kiefer (1987: 70-71), belirli koşullarda karşılanan olası dünyaların *accessible possible worlds* olarak adlandırıldığını ve bütün kiplik bildirimlerinin bu erişilebilir dünyalarla sınırlandırılabilceğini belirtir.

sonda yer alması durumunun yan cümlelerin ana cümleden önce gelmesini zorunlu kılarken, çekimli fiilin sonda bulunmadığı dillerde ise yargının olgusal olmadığını önceden bildirmek amacıyla yan cümlelerin önce geldiğini belirtir. Fakat Türkçe için söz dizimi konuşma dilinde değişiklik gösterebilir. Örneğin Aygen-Tosun (1997: 35) *ancak, ama* vb. bağlaçlarla yargının koşuldan önce yer aldığı koşula bağlı yargı bildirildiğini belirtir: *içerim ama şeker yoksa* ya da yaygın koşul işaretleyicisi *eğer* ile *gelirim eğer istersen*. Bu tür kullanımların Türkçedeki koşul ifadelerindeki yeri tartışılabilir. Tercih edilen söz dizimi vurgulama ya da konuşurun zihnindeki açığa çıkarma sürecindeki sıralamayla ilişkilendirilebilir. Tezin kapsamı gereği koşul cümlelerinin tipolojik yapısı ve dünya dillerindeki yeri tartışılmayacak, koşul ifadeleri bir bütün kabul edilerek epistemik değeri üzerinde durulacaktır.

Yukarıda belirtildiği gibi kiplik bildiren ifadelerde şahıs çekimi anlamı etkilemektedir. Bununla ilgili olarak Günay (2014: 539) koşul cümlelerinin 3. şahıs çekiminde ve edilgen yapıda çıkarımsal epistemik kiplik, diğer şahıslarla çekiminde ise devinim ve deontik kiplik bildirebileceği görüşündedir. Örneklendirmek için verdiği ifadeleri şu şekilde değerlendirebiliriz:

*Hava güzel olursa pikniğe gidilir.* (epistemik kiplik)

*Hava güzel olursa pikniğe gidebilirsin/gidersin.* (deontik kiplik)

İlk ifade havanın güzel olması durumunda pikniğe gitme olasılığının ortaya çıktığı anlatılırken ikinci ifade havanın güzel olması durumunda pikniğe gitmesine izin verildiği anlatılır. Ancak koşul olarak bildirilen varsayımsal duruma bağlılık yargıya olasılık anlamı kazandırmaktadır. Bu nedenle epistemik kiplik işaretleyicisi kullanılsa da ifade epistemik anlam taşır. İkinci ifade ise epistemik anlamın kapsamında deontik kiplik olarak değerlendirilebilir. Günay, açıkça işaretlenmiş kiplik unsurlarını değerlendirdiği için ifadeyi sadece yükümlülük bildirimiyile açıklar. Ancak ikinci ifade bağlama göre dilsel düzeye yansımaya destekleyici epistemik kiplik işaretleyicileriyle *belki gidersin* ya da *bence gidersin* gibi okunabilir.

Kiefer (1987: 74), konuşurun yaklaşımının ifadeye yer almasının cümleyi betimsellikten çıkardığını, bu nedenle epistemik kiplik işaretleyicisi taşıyan bir cümlelerin yan cümle olarak koşul ifadelerinde kullanılmayacağını belirtir. Örneğin sözlüksel işaretleyici bulunduran *\*(Eğer) o muhtemelen gelirse...* vb. Kiefer'in görüşünü destekleyen, *KE*'den alınan aşağıdaki bir örnek şu şekildedir:

(2) *bir ün geldi kim yā Loqmān diler misin kim tañrı seni yir yüzinde halīfa kıla kim ādemiler içinde `adl eyleyesin ve haq buyurasın pes Loqmān ol üne cevāb virdi ve eyitdi eger tañrım beni erklü kılsa salığı ihtiyār kılam ve belāyı ihtiyār kılmayam yok eger elbette beni ādemiler üzere halīfa kılsa sem `ān ve tā `aten fermān anuñ (734/7-11)*



İfadeyi günümüz Türkçesine şu şekilde aktarabiliriz: “Bir ses geldi: -Ya Loqmān, insanlar içinde doğruyu buyurman ve adaleti sağlaman için tanrı seni yeryüzünde halife kılsın ister misin? Sonra Loqmān sese cevap verdi ve söyledi: -Eğer tanrım bana seçim yapma yetkisi verirse sağlığı seçerim ve belayı seçmem, yok eğer illa beni insanlar üzerine halife kılacaksa başım üstüne, emir onundur.” Yan cümlede, epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanımında güçlü bir olasılık değerine sahip *elbette* kullanılır, yan cümledeki koşulun gerçekleştiği durumda ne olabileceği de sonuç cümlesinde verilir. Burada *elbette* kullanımı “illa, ısrarla, kesin” olarak anlamlandırılabilir. Ancak *elbette* sözlüksel işaretleyicisi bu ifadede isteme anlam alanını kuvvetlendirdiği için epistemik kiplik işaretlemez. Aynı şekilde yan cümlede epistemik, deontik ve dinamik bildirimde bulunabilen *eğer (...)* *gelebilirse (...)* gibi bir morfolojik işaretleyici varsa bu açık bir şekilde diğer kiplik alanlarını işaretler. Örneğin:

(3) *peygāmbar 'as eyitdi eger dilerseñiz devr itdügin añlayasız felege baquñ kim bir kez bu yaña ve bir kez ol yaña gezinür eger felekden añlayumazsañuz ol aq yol kim gökdedür aña baquñ bir kez ol yaña ve bir kez bu yaña varur* (34/5-8)

Bu ifadede, epistemik bildirimler için de kullanılan *-UmA-* yeterliğin olumsuzunu işaretlemektedir.

Koşul ifadelerinin bir bütün olarak ele alınması, yan cümlede epistemik kiplik işaretleyicisi bulunamaması gibi görüşlerden farklı olarak Aygen (1997: 39)<sup>99</sup> yan cümlede ifade edilen durumun gerçekleşme olasılığına yönelir ve epistemik kiplik değerini sorgularken yan cümledeki yüklemine bakarak skala değeri belirler. Örneğin *Ahmet geldiyse, problemi o çözer* ifadesinde yan cümlede kullanılan *-DI-*’yi “kesin kip işaretleyicisi” olarak nitelendirir ve onun yüksek olasılık bildirdiğini söyler. Benzer şekilde *-mİş*, *-Iyor*, *-yAcAK*, *-Ir/-Ar* çekimlerini değerlendirir. Ancak bu çalışmada yan cümleler sonuç cümlesinde bildirilen olasılığın koşulunu ifade eden ve erişilebilir dünyaları sınırlayan birimler olarak ele alınmıştır (bk. von Stechow 2006, Kratzer 2012). Bu nedenle yan cümlelerin epistemik değeri olup olmadığı tartışılmayacaktır.

Koşul ifadeleri için ayrı bir epistemik skala oluşturulabilir. Örnek oluşturması açısından Declerck (2011: 37) İngilizcede koşul bildirimlerini epistemik açıdan şu şekilde sınıflandırır:

**a.** Olgusallık: *If I had a problem, I always went to my grandmother* vb. ‘olgusal’ şart cümlesiyle bildirilir.

**b.** Gerçeğin güçlü varsayımı: *If the work will be done anyhow, I might as well have a lie down or If, as you say, you were late this morning, I would like to do some overtime this afternoon* cümlesindeki gibi *eğer* koşul cümlesi ‘kapalı’ ise, yani koşulun yerine getirilmesi konuşmacı tarafından kabul edildiğinde ifade edilir.

**c.** Olabilirlik: *If he calls me i will feel relieved* vb. ‘açık’ koşul cümlesiyle ifade edilir.

<sup>99</sup> Benzer bir inceleme için bk. Gürkan 2016: 92.

d. Olanaksızlık: *I'd be relieved if she phoned, Call the police if someone should try to break in* ya da *I'd be very angry if she were to disturb me tomorrow* vb. 'geçici/belirsiz' (tentative) koşul cümlesiyle ifade edilir.

e. Karşıolgusalılık: *If I were you...* veya *If I had been there at the time...* vb. karşıolgusal şart cümleleriyle ifade edilir.

Koşul ifadeleri içinde verilen karşıolgusal koşul bildirimleri epistemik açıdan varsayımsal koşul ifadelerinden farklı yorumlanır. Ruhi vd. (2000: 22-24) varsayımsal koşul ifadeleriyle gerçek karşıtı ya da karşıolgusal ifadelerin öncüllerine bakılarak birbirinden ayrılan özelliklerinin belirlenebileceğini görüşündedir. Buna göre; örneğin varsayımsal koşul ifadelerinin öncülleri doğruluk ya da gerçeklik değeri taşımazken karşıolgusal ifadelerin öncülleri gerçeklik hakkında bilgi verir. Öncülünde genel bilginin yer aldığı koşul ifadelerinde ise doğrudan gerçeklik değeri vardır: *Eğer Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı kazandıysa bu ulusumuzun sayesinde*. Burada yeni bilgi söz konusu değildir, genel kabule dayanan bilgi yer aldığı için olgusal bir bildirim olarak değerlendirilebilir.

Koşul ifadelerinin epistemik anlam taşıması çerçevesinde *şayet* sözcüğü de ele alınabilir. Farsça kökenli *şayet* > *şāyed* "belki, ola ki, muhtemelen" (Golkarian 2006: 281) anlamlarını bildirirken Türkçede yaygın koşul işaretleyicisi "eğer" gibi kullanılması nedeniyle Türkçe sözlükte sadece "eğer" anlamı ve bağlaç işlevi verilmiştir. Yine Farsça kökenli olan "eğer" verici dilde de koşul cümlelerinde kullanılan bir edat işlevindedir. Bu da gösteriyor ki sözlüksel olarak olasılık anlamı bildiren bir sözcük koşul ifadelerinde kullanılan bir bağlaca gelişebilir. Bu durumu koşul ifadelerinde kullanılan edatın, varsayımsal bir dünya açmasıyla ve erişilebilir olasılıklar dünyasına işaret etmesiyle ilişkilendirebiliriz.

Türkçedeki koşul yapısına uygun olarak ifade edilen koşul bildirimlerinin dışında Aygen-Tosun (1997: 38), cümlenin yüklemi epistemik kiplik işaretleyen bir ekle çekimlenmişse dilsel düzeyde gösterilmemiş sezdirime dayalı bir koşul ifadesi olduğu görüşündedir (bk. Sweetser 1984: 79-80). Örnek olarak *Ahmet bugün gelebilirdi* ifadesini verir. Yanında verilebilecek koşul ifadeleri içinse *Ahmet isteseydi, yağmur yağmasaydı* vb. koşullarını verir. Yanında örtük olarak yer aldığı düşünülen koşul ifadeleri aslında bağlam içinde yer alabilecek, arka planı oluşturan yorumlamalardan oluşur. Bağlamı çeşitli şekillerde koşul ifadesi biçiminde dilbilgisel düzeyde aktarabiliriz. Ancak burada söz konusu konuşurun tercihidir. Konuşurun nasıl bir söz diziminde hangi işaretleyicileri seçtiği kiplik bildirimler için önemlidir. İfadelerin incelenmesinde, öncelikle işaretleme yolu, daha sonra da bu tercihe yönlendiren güç sorgulanır. Koşul ve diğer epistemik kiplik bildiren ifadeler, olası dünyalarda değerlendirilebilir, fakat işaretleme yolları ve işlerin durumu açısından farklılık gösterir. *Eğer eve giderse görebilir* ile *görebilir* ifadelerini karşılaştırdığımızda *görebilir* diyen konuşur eve gideceği ihtimalini dile getirir, bununla birlikte

başka olası durumların varlığını da sezdirir. Bu seçimde koşul ifadesi gibi erişilebilir dünyaları sınırlandırarak olası bir duruma indirgenmez, söz konusu kişinin eve gitme olasılığını etkileyen faktörleri de kapsar. Ayrıca ifadenin dayanağı, konuşurun görebilme olasılığının olduğu bu durumun gerçekleşmesinde genel bilgisi, mantıksal çıkarımı ve ihtimal dahilinde olması gibi bilgi türlerine sahip olması ya da hiçbir bilgisinin olmamasıdır. Koşul ifadesinde ise belirli bir olası dünya çizilir, durum daha belirgindir. Eğer epistemik ifadelerin sezdirimsel olarak koşul ifadesi taşıdığı kabul edilirse, örtük birçok koşul ifadesinden söz edilmesi gerekir. Koşula bağlı durumlar olgusallık dışı dünyanın sadece bir parçası olarak düşünülebilir. Çünkü koşul bildiriminde konuşur, ana cümledeki yargının olgusallık durumunu etkileyen diğer durumlardan soyutlayarak bir ya da birden fazla koşula bağlar.

Koşul bildirimlerinde yan cümlede, yukarıda belirtildiği gibi, *-sA* kullanılır. *-sA* biçim biriminin zamansal değeri yoktur, ancak zaman, görünüş ve kiplik işaretleyicileriyle birlikte kullanılabilir. Bu işaretleyicilerle birlikte *-sA*'nın başlıca işlevleri; şart-koşul, dilek bildirimi ve varsayımsal bir dünya açmaktır. Bu işlevlere ek olarak bağlama göre olasılık bildirebilir: *Ya Ayşe ise!* (kapı çalıyor ve Ayşe'nin gelmesi olası bir durum ama gelmesi istenmiyor). Şart-koşul bildirimi varsayımsallık bildirimi ile ilişkili olarak düşünülebilir. Örneğin yan cümlede geçmiş zaman ve geniş zamanla çekimlendiğinde, hakkında yeterince bilgi sahibi olunmayan bir durum için sırasıyla olasılıksal (...*geldiyse*...) ve varsayımsal (...*gelirse*...) bir durum oluşturur. Her iki cümle de olgusallık dışı dünyayı temel alan kiplik dünyaya yönelir. Ancak yargı bildirimi olmadığı için ana cümleye ihtiyaç vardır.

Yılmaz (2005: 113) *-sA* biçim birimini koşul bildiren bir işaretleyici genel yargısının dışında varsayımsal yüklem oluşturan bir işaretleyici olarak değerlendirir. Tamamıyla kiplik işaretleyen bir biçim birim olarak tanımlar ve epistemik kiplik bildirdiği sözcelerde iki duruma atıfta bulunduğu görüşünü savunur. Bunlardan ilki konuşurun sözcedeki konumunu yani bakış açısını bildirmesi diğeri ise gerçeklik değeri açısından sözcenin olgusallık seviyesidir.

Epistemik kiplik hakkındaki tezinde Hirik (2014: 123) ise *-sA* (...) *-Ir* birlikteliğinin şart ifadesi olarak değerlendirilmesine rağmen temelinde olasılık anlamının olduğunu belirtir. Bu ifadeleri yaptığı sınıflandırmaya göre “yakın olasılık” olarak derecelendirir. Olasılık bildiriminin sağlamlasının yapılabilmesi için ana cümlenin başına epistemik kiplik bildiren büyük ihtimalle, kesin, muhtemelen gibi sözcüksel işaretleyicilerin getirilmesini önerir.

Örnek oluşturması açısından *KE*'den seçilen örnekler şu şekilde epistemik açıdan dercelendirilebilir:

#### a. Olgusallığa yakınlık

Bu başlık altında değerlendirilen ifadeler olgusal değildir, ancak varsayımın oluşturduğu dünya içinde gerçekmiş gibi algılanarak güçlü olgusallığa yakınlık bildirir.

(1) *yā Loḳmān ḥākimlik k̄az̄īl̄ığı neçün kab̄ul kılmazın Loḳmān eyitdi anuñ için kim ḥalīfa ve ḥākim yollaruñ düşvārında yörür ve menzilleruñ katırağı içindedür eger doğru yolca varurisa kurtuldu ve eger yol azarisa uçmaḳ yolundan azdı* (734/11-15)

Örnekte Loḳmān'a hakimlik ve kadılığı neden kabul etmezsin diye sorulur, cevap olarak halife ve hakimin daha zor yollarda yürüdüğünü ve menzillerin en sert i içinde olduklarını söyler ve koşul ifadelerini bu bağlamla ilişkili olarak verir: “Eğer doğru yolu takip ederek varırlarsa kurtuldular ve eğer yollarını şaşırırlarsa cennet yolundan çıktılar”. Bu örnekte -DI epistemik değer olarak olgusallığa yakınlık-kesinlik işaretlemektedir. Konuşur koşulun yerine getirildiğini varsayar.

(2) *Ebū Hüreyre eyitdi Dāvūda gökden bir nāme indi ve ol altun mührile [mühür]lenmişidi ve anuñ içinde on üç mes'ele varıdı pes tañrı ta'ālā aña vahy kıldı kim ol mes'eleleri oḅluñ Süleymāndan sorgül eger cevāb virürse ol senden soñra ḥalīfadur* (604/3-7)

Koşul cümlelerinde olgusallığa yakınlığı işaretleme yollarından biri de sonuç cümlesinde -DI kullanımınıdır. Yukarıdaki ifade TT'ye “Ebū Hüreyre söyledi: -Dāvūd'a gökten bir mektup indi ve mektup altın mühürle mühürlenmişti. Mektubun içinde on üç konu vardı. Sonra Tanrı vahiy kıldı: -O konuları oḅluñ Süleymān'a sor. Eğer cevap verirse o senden sonra halifedir” şeklinde aktarılabilir. Yan cümlede verilen Süleyman'ın sorulara cevap verdiği erişilebilir bütün dünyalarda babasından sonra halife olması durumu olgusal kabul edilir. Sonuç bildirimine geleceğe yönelik kullanılmasına olmasına rağmen dilbilgisel olarak gösterilmemiştir. Bu nedenle *ḥalīfadur* kullanımının olgusallığa yaklaşmak için tercih edildiği düşünülebilir.

### b. Gerçeğin güçlü varsayımı

Gerçeğin güçlü varsayımı ile derecelendirilen ifadelerde yan cümle -DI+*şahıs eki* +*sA* yapısıyla kabul edilmiş, bilinen bir duruma dayalı koşul bildirilir. Sonuç cümlesinde epistemik skala değeri -DI'ya göre düşük -A, -IsAr, -AsI kullanılır. Ancak yan cümlede bilinen bir durum koşul olarak sunulduğu için sonuç cümlesindeki yargının gerçekleşme olasılığı yüksektir.

(1) *Bulūkiyā sen tevrīt okı ben alayın pes 'Affān ilerü vardı kim Süleymānuñ yüzügin barmağından çıkara ol ejdehā aña eyitdi tañrıya yavlaḳ alplık kılduñ eger sen benüm üstüme tañrı adlarıla ḡālib olduñsa ben senüñ üstüne tañrınuñ kuvvatı birle ḡālib olam pes nice kim ejdehā 'Affāna karşı ağzından od saçarıdı 'Affān tañrınuñ ulu adların okudu od aña hīç kār kılmaz* (747/1-6)

Yukarıdaki örnekte koşul cümlesi “Eğer sen bana Tanrı adıyla galip geldiyse ben de tanrının kuvveti ile galip geleceğim.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Yan cümledeki ifadenin kaynağı öncesinde gözlemlenen “tevit okuma” olayıdır. Gerçek bir duruma dayandığı yan cümledeki -DI işaretleyicisiyle bildirilir. Ancak yan cümlede kullanılan -DI eki varsayımsal dünya oluşturan -sA'dan sonra kullanılsaydı karşıolgusal koşul cümlesi olacaktı.

Burada olgusallığa dayanan bir durumun varsayımsal dünyaya taşındığı görünür. Bu nedenle “gerçeğin güçlü varsayımı” adlandırması uygun görülmüştür.

### c. Olabilirlik

Yukarıda verilen “gerçeğin güçlü varsayımı”yla karşılaştırıldığında nispeten olgusallıktan uzak ifadelerdir. Yan cümle, varsayımsal bir dünya oluşturur ve ana cümle tahmin bildirir. Konuşurun yargısının temelini kanıtlar oluşturur, açık bir bilgi yoktur. Yan cümle yapısal olarak olgusallığa yakın koşul ifadelerindeki gibi oluşturulsa da ana cümlenin yüklemine düşük olasılık işaretleyicileri kullanılır.

(1) *yil bekçileri eyitdiler yâ rabbi dutmağa gücümüz yetmez eger bu düzene eserse yir yüzindeki cümle helâk kıla pes tañrı ta ‘âlâ ‘akım yiline vahiy kıldı kim girü döngil (121/4-6)*

İfade “Yel bekçileri; ya rabbi tutmaya gücümüz yetmez, eğer bu düzene eserse yeryüzündeki her şeyi helak kılacak dedi.” olarak günümüz Türkçesine aktarılabilir. Konuşur, Tanrı buyruğuyla yerinden çıkan yele bakarak yukarıda verilen koşul cümlesini oluşturur. Ana cümledeki yargı mantık yürütmeye dayalıdır. Yel bekçileri, esen yelin yeryüzündeki düzeni yok edeceği olasılığını ifade eder. Önceden edinilen bir tecrübe ya da bilgi yoktur. Bu nedenle ifadenin epistemik skala değeri “olabilirlik” ile ilişkilendirilmiştir.

### d. Olanaksızlık

Olanaksız ifadelerde yan cümle *-mAz+sA +şahıs eki* yapısıyla, ana cümle ise isteme ve emir işaretleyicileriyle kurulur. Varsayımsal dünyayla ilişkili olarak verilen ana cümlede kararlılık, güçlü isteme bildirilir. Bu nedenle geleceğe yönelen diğer sonuç cümlelerinden ayrılırlar.

(1) *bir şeytân âdem şüretile benî İsrâ’ilde bir kavma geldi ve eyitdi sizi bir hazîneye kulağuzlayayın kim yiyüp dükedmeyesiz eyitdiler olsun ol şeytân eyitdi Süleymānuñ tahtı altın kazuñ ve bularuñıla bile vardı ve ol yiri gösterdi gendü bir yaña durdı pes aña eyitdiler sen dañı yakın gel ol eyitdi varmasvan velîkin işbunda durayın eger bulmazsañız beni depeleñ yakın gelmediği olıdı kim şeytân ol kürsiye yakın gelicek göynerdi (92/11-15)*

Örnekte şeytan, İsrail oğullarına bir hazinenin yerini göstermek için onlarla birlikte gider. Kendisi gösterdiği yerden uzak durur ve “Eğer bulamazsanız beni tepeleyin.” der. Konuşur ana cümlede bildirdiği yargısını sadece şahıs ekiyle çekimleyerek kendinden emin olduğunu gösterir. Burada yan cümlenin olumsuz bir yapıyla kurulması, ana cümlede emir yapısının kullanılması ve bağlamda “bulacaksınız” inancının verilmesi bu tür örnekler için farklı epistemik okuma gerektirir. Bu koşul ifadesini üreten konuşur aslında olası görmediği bir durumu ve güçlü inancını bildirir.

EAT’de kullanılan koşul ifadeleri için daha geniş bir skala oluşturulabilir. Bu çalışmada, seçilen örnekler üzerinde yapılan incelemeyle epistemik kiplik işaretleme yollarından biri olarak kullanılabilmesine ve kendi içinde farklı skala değerlerine sahip olduklarına dikkat çekilmek istenmiştir. Aşağıda karşılgusal ifadeler ayrıca yorumlanacaktır.

#### 4. KISAS-I ENBİYA'DA KARŞIOLGUSAL İFADELER

Koşul cümlelerinin bir alt ulamı olarak karşıolgusal ifadelerin Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından itibaren kullanıldığı görülür. Köktürkçedeki karşıolgusallık bildirimlerini Tekin (2003: 192) “Gerçeğe Aykırı Şartlar” başlığı altında değerlendirir.

KT K 10 *kül tigin yok erser kop ölteçi ertigiz*

“Prens Kül olmasaydı hepiniz ölecek idiniz”

Kül Tigin anıtında geçen bu ifade; yan cümlelerin bildirdiği koşul gerçek olsaydı, ana cümlede verilen sonuç olgusal kabul edilecekti. Geçmişte, olgusal duruma karşılık oluşturulan olgusallık dışı durumla ilgili konuşma anında her şey belirgindir, fakat olmaması varsayımına yönelik bir tahmin bildirimi yapılır.

Aslan (2007: 9) istek kipliğini ele aldığı çalışmasında, karşıolgusal ifadelerden geçmişte gerçekleşme olasılığı olan, fakat gerçekleşmeyen ya da konuşma anında geçmişe atıf yaparak isteme bildirimi oluşturan yapılar olarak bahseder. Ayrıca bu işaretleyicilerin zaman zaman geleceğe yönelik istek, endişe ve tereddüt bildiriminde bulunduğunu da vurgular: *-sAyDI, -sAymIş, -(y)AyDI, -(y)AymIş*.

Türkiye Türkçesinde *keşke, eğer* gibi yapılar karşıolgusal bildirimler oluşturabilen sözlüksel işaretleyicilerdir. Fakat her zaman kullanılması gerekmez. Bazı durumlarda *keşke* ya da *eğer* sezdirime dayalıdır, asıl rolü morfolojik işaretleyici üstlenir. Morfolojik işaretleyiciler hakkında genel olarak şunlar söylenebilir: *-AcAk+DI* yapısı yaygın olarak kullanılır. Yan cümlede *-DıysA* varsayımsal koşul ifadeleri kurarken *-sAyDI* karşıolgusal dünya kurar (Ruhi<sup>100</sup> vd. 2000: 22). Burada *-sA* biçimbiriminin iki türlü kullanımı olduğu görülür: şart cümlesi tümleyicisi ve olgusallık dışı işaretleyicisi (Kornfilt 1997: 368, Cinque 2002: 52). Cinque, pozisyonuna bakarak işlevinin belirlenebileceğini belirterek şart tümleyicisi kullanımında *-sA*'nın görünüş işaretleyicilerinden sonra geldiğini belirtir. Karşıolgusal dilek ve istekler için ise yaygın bir kullanım *-(y)AyDI* yapısıdır (Menz 2010: 589). İstek eki ve geçmiş zaman ekinden oluşan bu yapı *-sA(y)DI* yapısıyla aynı anlamda kullanılır. *-(y)AyDI* biçimi ağızlarda görülürken, yazı dilinde *-sA(y)DI* biçimi yaygındır. Genel olarak *-sA(y)DI* ve *keşke*'nin birlikte kullanımı tercih edilir, fakat *-(y)AyDI*'nin *keşke* ile kullanımı daha azdır. Görüldüğü gibi yan cümlede *-DI* dizimde önce yer aldığı *-sA*'nın kurduğu olgusallık dışı dünyanın kapsamına girer, sonda yer alırsa olasılıksal dünyayı geçmişte konumlandırır. Epistemik anlam taşıyan bu yapıları

<sup>100</sup> Bu çalışmada *counterfactuality* karşılığı olarak kullanılan “karşıolgusallık” için Aygen-Tosun (1997: 39) “hipotezsel” ya da “olgusallık karşıtı”, Ruhi vd. (2000) “gerçek karşıtlığı” karşılıklarını kullanmışlardır. Bu çalışmada olgusal dünyaya paralel olarak çizilen ve aslında olgusallık dışı dünyanın bir parçası olarak değerlendirilebilen, gerçekleşmediği bilinen olası durumlar için kullanılan “karşıolgusallık” terimi tercih edilmiştir.

Comrie (1986: 88-89) en yüksek varsayım, yani en düşük olgusal bildirim olarak değerlendirir.

*KE*'de genel olarak *ger*, *eger*, *kaşki* sözcükleri ve varyantları ile başlayan ifadelerin karşılığusal bir dünya oluşturduğu görülür. Aşağıda *KE*'de kullanılan karşılığusal bildirimler ele alınacaktır:

**a. eger (...) –sA-dU+şahıs eki, (...) A-dU+şahıs eki**

Aşağıdaki ifadelerde geçmişte konumlandırılan varsayımsal dünyaya bağlı olarak geçmişte, olgusal dünyaya paralel olgusal dışı dünyada bir durum oluşturulur. Bu durum olasıdır fakat konuşma anında artık gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bilinir.

(1) *tañrı ta'ālā eyitdi eger sizi daħı indürsedüm ve ol nefsi kim bulara virdüm size virsedüm siz daħı bular işledügin işleyedüñüz* (93/9-11)

“Tanrı söyledi: -Eğer sizi de indirseydim ve bunlara verdiğim o nefsi size de verseydim siz de bunların yaptığını yapacaktınız.”

(2) *senüñ kavmuñ belādan inleşdi ve çağırışup eyitdiler eger ölsedük diñlenedük* (522/8-10)

“Senin kavmin beladan inleştii ve çağırarak söylediler: -Eğer ölseydik dinlenecektik.”

(3) *eger iy od sovuğ olğıl didükden soñra İbrāhīmi selāmat dutğıl dimesedi İbrāhīm od sovuğından ölesidi* (151/2-4)

“Eğer ey ateş soğuk ol dedikten sonra İbrahimi güvende tut demeseydi, İbrahim o soğuktan ölecekti.”

**b. kâşke kim ...-A-dU+şahıs eki**

Farsça *kâşke* sözcüğü “ne olurdu” anlamında kullanılır ve konuşur bu işaretleyiciyle geleceğe yönelik istekte bulunabildiği gibi, gerçekleşmesi mümkün olmayan mevcut durumun zıttını istediğini de bildirebilir.

(1) *Eyyüb eyitdi ilāhī bu baña 'arz eyledüğüñ işlerden yavlağ 'acizven iy kâşke kim yir yarıladı ve ben aşağı geçedüm* (329/12-14)

“Eyyüb söyledi: -Allah'ım bu bana sunduğun işler karşısında çok acizim, Ey! Keşke yer yarılıysaydı ve ben aşağı geçseydim.”

(2) *Mūsā eyitdi yā rabbi kâşke kim ben ol ümmeti görevidüm tañrı eyitdi sen anları görmezsin eger dileriseñ ünlerin saña işitdüreyin* (428/1-3)

“Musa söyledi: -Ya Rabbim keşke ben o ümmeti görseydim. Tanrı söyledi: -Sen onları sen onları gör(e)mezsin eğer istersen seslerini sana işittireyim.”

(3) *iy kâşke kim öleyidük diñlenevidük işbu belādan kurtulayıduğ* (522/7-9)

“Ey keşke ölseydik, dinlenseydik, bu beladan kurtulsaydık.”

(4) *gök içinde bir ferişte var ve her gün kığırur iy kâşki halk yaradılmayadı* (43/9-11)



“Gök içinde bir melek var ve her gün bağıır: -Ey! Keşke halk yaratılmasaydı.”

**c. kâşke ...mi(s)-se-dU+şahıs eki**

Bu yapı; *keşke* sözcüğü, dolaylılık, varsayım işaretleyicisi, geçmiş zaman ve şahıs ekinden oluşmaktadır. *-sA* ve *-dU* kullanımı *keşke* ile birlikte ifadeyi olgusal dışı dünyaya taşır, karşıolgusal bir ifade oluşturur.

(1) *Mūsā dīñledi ol çok hayır kim tañrı ta ‘ālā Muhammede ve anuñ ümmetine virmişdür eyitdi iy kâşke kim ben Muhammed ümmetindenmissedüm* (430/11-14)

“Mūsā dinledi, Tanrı Muhammed’e ve onun ümmetine çok hayır vermiştir ve söyledi: -Ey! Keşke ben Muhammed’in ümmetinden olmuş olsaydım.”

Konuşur, ümmetindenmiş olarak anılan kişilerden olmayı diler. Gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durum ifade edilir ve geçmişte olası bir dünya açan *-sA-dUm* ile karşıolgusallık bildirir.

(2) *iy kâşk biz Mışırda ölmüşmisseyidük yā işbu beriyyede kırılmış olayduk kim oğlumuz kızımız ve mālumuz tavarumuz ol kavma bulun olısar* (503/3-5)

“Ey! Keşke biz Mısır’da ölmüş olsaydık ya bu Beriyye’de kırılmış olsaydık, oğlumuz, kızımız ve malımız, davarımız o kavme esir olacak.”

Yukarıdaki örnekte *-mişmisseyidük* ve *-miş olayduk* yapılarının aynı işlevde kullanıldığı açıkça görülür. *Öl-müş-müş* yapısı olgusal dışı dünyaya *-sA* ile taşınır, *-dU* ile de karşıolgusallık bildirimine haline gelir. İlk *-miş* görünüş işaretlerken ikincisi dolaylılık bildirir.

**d. kâşke ...ma-dIk+mı-sA-dI**

Bu yapı; *keşke* sözcüğü, olumsuzluk eki, sıfat-fiil eki, soru parçacığı, varsayım işaretleyicisi ve geçmişte atıfta bulunan *-dI* ekinden oluşur.

(1) *Süleymān eyitdi bilür misiz ne dir eyitdiler yok Süleymān eyitdi eydür kim iy kâşke işbu halk yaradılmadukmısadı* (613/1-3)

“Süleymān söyledi: -Ne der bilir misiniz? Cevap verdiler: -Yok. Süleyman konuştu: - Ey! Keşke bu halk yaratılmasaydı der.”

Yukarıdaki örnekte yer alan ifadede söylem sırasında halk yaratılmıştır ve geçmişte gerçekleşmiş bir olayın aksine bir olasılıktan söz edilmektedir. Halk yaratılmayabilirdi. Bu olasılıksal durumun istenmesi durumu *keşkenin* çizdiği karşıolgusal dünyada isteme ve olasılık anlamının birlikte ortaya çıktığını gösterir. İsteme durumu genel olarak gelecekle ilişkilendirilir. Çünkü gerçekleşmesi istenilen bir durum için isteme anlam alanını içeren bir ifade üretilir,

ancak geçmişte konumlandırılarak *yaratılmamış olsaydı* gibi değiştirilemez olgusal bir duruma yönelik de kullanılır.

**e. yoksa ...-A-ler-i-dI**

Karşıolgusal ifadelerde *yok-sA* bağlacı burada “aksi takdirde” anlamında varsayımsal bir olasılık dünyası açmak amacıyla kullanılır, öncesinde belirtilen olgusal ya da olgusalığa yakın görülen durumun gerçek olmadığı durumda olası görülen yargı bildirilir.

(1) *Yemlîhâ eyitdi hele sizi şehirde isterleridi kim hâçlar için kurbân eyleyedüñüz **yoksa** sizi depeleyeleridi andan şoñra bilmezim nekim tañrı diledise size oldı* (905/1-4)

“Yemlîhâ söyledi: -Hele putlara kurban vereceğiniz için sizi şehirde istiyorlardı yoksa sizi öldüreceklerdi. Ondan sonrasını bilmiyorum, Tanrı ne istediye başınıza geldi.”

Örnekte konuşur geçmişe dönük olarak olgusal olan istenme durumuna paralel olarak öldürülme olasılığını verir.

**f. noladı ...-AdI**

Aşağıdaki örnekte *noladı* <*ne ol-A-dI* yapısı *keşke* gibi bir işlevde kullanılmıştır. Bu ifade geçmişte konumlandırılan istek ve olgusalığa uzak olduğunu bildiren epistemik anlamın birlikte görüldüğü bir ifadedir. *Noladı*'ya bağlı yargılar karşıolgusalığa uygun şekilde çekimlenmiştir. Konuşma anında mevcut olmayan durumlar üzerine söylenen ifade, söz konusu durumların gerçek olmasının doğuracağı sonuçların konuşur tarafından istendiğini bildirir.

(1) *Lûṭ eyitdi iy **noladı** kim benim size kuvvatum yitedi yâ dahı bir berk yirüm **oladı oturadum*** (210-211/14-1)

“Lûṭ söyledi: -Ey! Ne olurdu ki benim size kuvvetim yetseydi ya da korunaklı bir yerim olsaydı da otursaydım.”

İfadeden konuşurun gücünün yetmediği ve kendini korumak için güvenli bir yerinin de olmadığı anlamı çıkarılır. Geçmişte ve konuşma anında mümkün olmayan durumlardır.

## 5. SORU

Dillerde soru anlamı; soru zamirleri, fiillerin farklı çekimlenmesi ya da soru parçacıklarıyla işaretlenebilir. Soru cümle kategorisi, konuşurun yaklaşımının tamamını dışarıda bırakmaz. Bu nedenle soru ifadelerinin kiplik anlamlar taşıyabileceği gözardı edilmemelidir. Kiefer (1987: 79) genel olarak tüm soru türlerinin semantik yapısı için “ben bilmek istiyorum” okumasını formüleştirebilir. Ancak soru ifadeleri üzerinde yapılan okumalar soruların türüne göre değişebilir. Örneğin bazı dillerde, soru yapılarının ve olumsuz yapıların ifadenin gerçekliği üzerinde etkisi yokken bazı dillerde ayırıcı rol üstlenir. Soru yapısının olgusalığa etki etmediği dillerde gerçekleşen olaylar hakkındaki sorular olgusal (realis), hipotetik durumlar hakkındaki sorular

genellikle olgusallık dışı (irrealis) olarak değerlendirilir. Benzer şekilde negatif yapılar pozitif karşıtları gibi olgusal-olgusalılık dışı ayrımını gösterebilirler (Mithun 1995: 380). Yani ifadenin soru yapısında olması doğrudan olgusalılık dışı dünyada değerlendirmemiz için yeterli değildir. Palmer (2001: 52-54), soru ifadelerinin bazı dillerde epistemik kiplik bildirdiğini belirterek, soru ifadelerinde farklı derecelerdeki olasılıklar için ayrı işaretleyicilerin kullanılmadığını fakat konuşurun bilgi eksikliğini gösterdiğini söyler. Ayrıca bazı soru işaretleyicisi bulundurmayan ifadeler de soru anlamı taşıyabilmektedir: *Varıp varmadığını merak ediyorum* (I wonder if he arrive).<sup>101</sup> Ya da soru ifadesi şüphe bildirim için kullanılabilir: *Onu bekliyoruz ama gelecek mi?* Soru ya da diğer cümle türlerinin konuşurun yaklaşımını gösterdiği açıktır. Ancak konuşurun tutumunu bildirme şekli cümle türlerine göre farklılık gösterir. Cümle türleri açısından olgusal kabul ettiğimiz bildirme ifadelerinde, konuşur alternatif görüşlerin tamamını dışarıda tutarak tereddütsüz, önermeyi gerçek kabul eder: *O okula gitti*. Soru cümlesinde alternatif görüşleri göz önünde bulundurarak, olumlu yaklaşımının gerçekliği konusunda konuşur şüphe duymaya başlar: *O okula gitmedi mi?* (Doherty 1983: 20). Bu tür kullanımlarda konuşurun soru ifadesinde yer alan önermeye yönelik tereddüdünü, tercih ettiği söz dizimi ve soru parçacığı ile işaretlediği söylenebilir.

Corcu (2003: 79-80) epistemik kiplik bildiren zarfların deontik kiplik üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, güven bildirmeyen /iddiasız zarflarla (*herhalde, galiba, belki, sanırım*'ı da bu gruba dahil eder) birincil deontik kiplik bildiren *gerek/-mAll*'nın kullanımı için verdiği örneklerin soruyla yer değiştirebileceğini belirtir. Birlikte kullanımları sonucu iddia bildirim değil, tahmin bildirim ortaya çıkar. Bunun sonucunda belirsizlik soru anlamını da beraberinde getirir; *Sanırım postaneye uğramam gerekiyor (değil mi?)* Konuşur doğrulanmayı bekleyen bilgisini sunar, kendinden emin değildir.

Lyons (1977: 753-755) “evet-hayır” ya da Türkçe için *mi* ile işaretlenen sorular ve soru zamirleri ile yapılan soru türlerini karşılaştırır. Bu karşılaştırmaya göre *Kapıdaki kimdir?* sorusu kapıda bekleyen kişinin ismine yönelik bilgiyi sorgularken, *O evli mi?* sorusu ise “o evlidir ya da o evli değildir” ayrımının basit önermeler birleşiminden oluştuğunu kabul ederek sorgulama yapar. Soru sorarken her zaman konuşur alıcıdan bir cevap beklemez. Örneğin *Kapının açık olup olmadığını merak ediyorum* ya da *Kapı açık mı değil mi bilmiyorum* veya *Kapı açık mı?* sorusu işlerin durumu ile ilgili konuşurun şüphesini dile getirir. Buna karşılık alıcı ifadeye uygun cevap verebilir ve alıcı konuşurun şüphesini giderebilir.

Bu başlık altında *KE*'den seçilen soru bildirimleri değerlendirilecektir.

<sup>101</sup> Palmer'ın verdiği diğer örneğin Türkçeye aktarımında soru işaretleyicisi yüzey yapıya çıkar: *Bana yardım edebilir misin, merak ediyorum* (I wonder you can help me).

## 5.1. (...) Mİ KİM (...)

Farsçanın etkisiyle görülen *mi* + *tümleyici* kullanımına *KE*'de oldukça sık rastlanır:

(1) *ol kavm Dāvūd oğluna işāret kıldı kim gişi viribi[di] tā atañı varup dağda depelesün kaçan Dāvūd bu habarı işitdi ol yoldaşın viribidi ve eyitdi kim hīç oğul gördüñ mi kim atasın depeleye oğlı eyitdi sen hīç peygāmbār gördüñ mi kim yazuķ işleye ve tevbesi kabūl olmaya andan ol yalavaç eyitdi eger anuñ helāk olmağına tañrı destūr virdise helāk olur bu işi senden olmasın (598/2-5)*

“O kavim Dāvūd’un oğluna bir kişi göndererek atasını dağda öldürmesi için bir işaret verdi. Dāvūd bu haberi işittiği zaman, yol arkadaşını gönderdi ve söyledi: - Hiç atasını öldüren evlat gördün mü? Oğlu söyledi: -Sen hiç günah işleyen ve tövbesi kabul olmayan peygamber gördün mü? Sonra o peygamber söyledi: -Eğer onun helak olmasına Tanrı izin verirse helak olur, bu işi sen yapma.”

Örnekte “Hiç atasını öldüren evlat gördün mü?” ve “Sen hiç günah işleyen ve tövbesi kabul olmayan peygamber gördün mü?” sorularıyla imkansız görülen bir durum ifade edilir. Bu kullanımda *hiç* ve *gör-* sözcükleri de imkansızlık anlamının ortaya çıkmasında rol oynar. “Hiç gördün mü?” kullanımı bu bağlamda, “oğlunun atasını öldürmesi” önermesinin yanlışlığına atıfta bulunur. Aksi bir durum tecrübe edilmediği sürece önermenin yanlışlığı kabul edilir. İmkansız görülen bu duruma karşılık Dāvūd’un oğlu “Sen hiç günah işleyen ve tövbesi kabul olmayan peygamber gördün mü?” sorusuyla bu durumun imkansız görülmesine rağmen gerçekleştirdiğini ve konuşurun tereddüte düştüğünü gösterir. Her iki soru ifadesi de inanca dayalıdır. Bu örnek “hiç gördün mü” kalıp ifadesiyle aşağıdaki kullanımlardan ayrılır ve imkansızlık bildirimini yapar. Verilen diğer örneklerde ise konuşur önerme hakkındaki tereddüdünü bildirir.

(2) *Süleymān eyitdi işbu karıncalar benden neçün korkutduñ bilmez midüñ kim ‘ādil peygāmbārvan neçü[n] eyitdüñ kim sakınuñ tā Süleymān ve anuñ çerisi sizi basup uşatmasın karınca eyitdi işitmedüñ mi kim sözümü kim eyitdüm bular bilmez kavmdur (619/1-4)*

“Süleymān söyledi: -Bu karıncaları neden korkuttun, benim adil bir peygamber olduğumu bilmez miydin, niçin Süleymān ve onun askerlerinden sakının sizin üzerinize basıp kırmasın dedin? Karınca söyledi: -Bunlar bilgisiz bir kavimdir sözümü işitmedin mi?”

## 5.2. Mİ

(1) *Süleymān eyitdi kim destūr virdi kim girdüñ eyitdi bu sarāy issi kim kamu ‘ālem anuñ mülkidür pes Süleymān ditredi ve bildi kim melekü'l-mevtür pes eyitdi sen melekü'l-mevt misin ol eyitdi belī (681-682/12-3)*

“Süleymān söyledi: -Kim izin verdi (de) sana girdin? Söyledi: -Bu saray sahibi ki bütün alem onun mülküdür. Süleymān titredi ve anladı ki ölüm meleğidir, sonra söyledi: -Sen ölüm meleği misin? Söyledi: -Evet.”

Örnekte konuşur bir çıkarımda bulunur ve bunun üzerine çıkarımından emin olmak için soruyla yargısını teyit etmesi için alıcıya iletir. Sorunun yöneltildiği alıcı, konuşurun bilgisi dahilinde bir çıkarımda bulunarak bilgisinin olgusal olup olmadığı konusundaki tereddüdünü algılar ve yanıtlar. Konuşur yargısından şüphe duymasaydı ve kendinden emin olsaydı, çıkarımını soru yapısı içinde değil, bildirme cümlesiyle ifade etmesi beklenirdi.

(2) *Ṭālūt başın yakın dutdı pes Eşmüyāl kuds yağından anuñ başına dürttdi andan eyitdi sen benī İsrā'ıl meliğisin kim tañrı baña buyurdı Ṭālūt eyitdi ben mi Eşmüyāl eyitdi belī* (551-552/14-2)

“Ṭālūt başını yakın tuttu, sonra Eşmüyāl kutsal yağdan onun başına sürdü, söyledi: -Tanrı bana İsrail oğullarının meliği(nin) (sen) olduğunu buyurdu. Ṭālūt söyledi: -Ben mi? Eşmüyāl söyledi: -Evet”

Diyalogda Ṭālūt İsrailoğullarının meliği olduğu ifadesine karşılık inanamama durumunu ve şüphesini “ben mi” sorusuyla bildirir. Ṭālūt, kendisinin melik olması durumunu mümkün görmemektedir. Bu nedenle ifadenin gerçekliğine yönelik şüphe duyar.

Görüldüğü gibi Türkçe için özellikle *mi* soru parçacığıyla işaretlenen ifadelerin konuşurun tereddüt, şüphe yaklaşımını bildirdiği açıktır.

3) *pes Ṭālūt bir zamān eglendi ve Dāvūdi depelemege tedbīr kılurdi bir gün kaçd eyledi kim vara anı helāk kıla bu habarı bir er Ṭālūt kızına kim Dāvūduñ 'avratıdur eydü virdi pes 'avrat Dāvūda eyitdi işbu gice sen depelenürsin Dāvūd eyitdi beni kim depeler eyitdi atam eyitdi hīç aña suçum degdi mü 'avrat eyitdi hālā baña bir yalansuz gişi habar virdi gel sen işbu gice gāyib ol kim anuñ girçekliğin bilesin* (567-568/13-4)

“Sonra Ṭālūt biraz bekledi ve Dāvūd’u öldürmeye çare arıyordu. Birgün onu yok etmeye niyetlendi. Bu haberi bir kişi Dāvūd’un karısı olan Ṭālūt’un kızına söyleyiverdi. Sonra kadın Dāvūd’a söyledi: -Bu gece seni öldürecekler. Dāvūd söyledi: -Beni kim öldürür? (karısı) söyledi: -Atam. (Dāvūd) söyledi: -Hiç ona kusurum oldu mu? eşi söyledi: -Şimdi bana yalansız (güvenilir) bir kişi haber verdi. Gel sen bu gece gizlen ki onun gerçekliğini öğren.”

Yukarıda bağlam içinde verilen “Hiç ona kusurum oldu mu?” sorusu Dāvūd’un eşinin söylediği Ṭālūt tarafından öldürüleceği bildirimine tereddütle yaklaştığını gösterir. Konuşur inanmak için gerekçelendirmeye çalışır. Devamında eşinin, bilginin kaynağının güvenilir olduğunu belirtmesi ve ifadenin gerçekliğini öğrenmesi için gizlenmesi önerisi de Dāvūd’un tereddüt ve şüphe bildirimini doğrular.

### 5.3. (...) Mİ YOKSA (...)

Soru parçacığından sonra kullanılan *yoksa* şüphe ve olası durumları bildirmek amacıyla kullanılır. Bu bağlaç iki olası durumun ifade edilmesine imkan sağlar. Yukarıda incelenen *mi*

soru parçacığının kullanıldığı ifadelerden farklı olarak konuşur bir doğrulama beklemez, tasarladığı iki olası durumun olgusal dünyadaki karşılığını sorgular. Aşağıdaki ifadelerde görüleceği gibi konuşur belirli bir bilgisinin olduğunu ve olasılıklar dünyasını iki olası dünyaya indirgeyebildiğini işaretler. Fakat devamında bunların sadece konuşurun kendi yaklaşımına göre olabilecek durumlar olduğu görülür.

(1) *tañrı ta 'ālā Buhta Naşrı kuşlar içinde kerkeze döndürdi ve yılkuar içinde öküze döndürdi ve yırtıcılar içinde arslana döndürdi andan tañrı ta 'ālā pāzişahlığın aña girü verdi pes İmān getirdi ve ādemileri tañrıya kığırdı Veheb İbni Münebbih[e] sordılar kim Buhta Naşr mü'min **midü yoksa** kâfir Veheb eyitdi kitāb ehli ulular ihtilāf kılmuşdur bir niceler eydür ol İmān üzere öldi bir nicesi eyitdi kâfirin öldi (710/6-9)*

“Tanrı, Buhta Naşr’ı kuşlar içinde akbabaya döndürdü ve hayvan sürüsü içinde öküze döndürdü, yırtıcılar içinde arslana döndürdü, sonra Tanrı padişahlığını ona geri verdi. İman getirdi ve insanları Tanrıya (inanmaya) çağırdı. Buhta Naşr mümin miydi kafir mi? diye Veheb İbni Münebbih’e sordular. Veheb söyledi: -Kitap ehli ulular anlaşmazlığa düşmüştür. Bir kısmı inanarak öldüğünü bir kısmı kafir olarak öldüğünü söyler.”

(2) *ol kal'alar kavmi eyitdi emīre 'l-mü'minīn kimdür eyitdiler kim 'Irākda halīfadur pes ol kal'a kavmi eyitdi yigit **midür yoksa** koca (771/5-7)*

“O kaleler kavmi sordu: - Müminlerin emiri kimdir? Cevap verdiler: -Irak’da halifedir. Sonra o kale kavmi sordu: -Genç midir yoksa yaşlı mıdır?”

Yukarıda verilen önermelerde olası görülen iki durum sorgulanır. Bilgi eksikliğinden dolayı tereddüte düştüğü bir durumda konuşurun olası durumları bildirmek için *yoksa...* *mI*<sup>102</sup>’yi kullandığı görülür. Bu şekilde olasılıklar dünyası daraltılır ve olgusallığı mümkün görülen durumlar ifade edilir. İfadelerde *yoksa* öncesinde yer alan olasılığın olmaması durumunda diğer olası durumun verilmesi için varsayıma dayalı dünyalar oluşturur.

İfadeleri sadece soru işaretleyicisiyle değerlendirdiğimizde konuşur yine bir tahminde bulunur. Fakat devamında *mI*’ya kadar bildirilen önermeden olgusallığa daha uzak değerde başka bir önerme sunar. Bu ifadenin söz dizimsel yapısının da kendi içinde olası durumları skala üzerinde farklı konumlandığı düşünülebilir. İlk akla gelen birinci önermenin olgusallık değerinin yüksek olduğudur. Daha sonra ilk önermenin gerçek olmadığı durumda diğer düşük olasılıklı önerme değerlendirilir. TT’de de *yoksa* ile başlayan soru ifadeleri gerçek olduğu düşünülen duruma karşı tereddüt yaşandığında gerçekleşmesi düşük olasılıklı önerme için kullanılır. Örneğin *Ali geldi* beklenen durum ve Ali’nin gelmemesi ise karşı olası durumdur. Konuşur ayakta kapıda göremeyince “Yoksa gelmedi mi?” diyerek gelmesi yüksek olasılıklı durumu varken yine de gelmeme düşük olasılıklı durum gerçekleşmiş olabilir imasında

<sup>102</sup> *mi...yoksa...mi* yapısıyla kurulan TT’deki epistemik kiplik örnekleri için bk. Bacanlı 2006: 41.

bulunabilir. Kısaca *yoksa* ile başlayan ifade, aslında başında yer alan varsayımsal dünyanın olmaması koşuluyla devreye girer.

#### 5.4. ‘ACAB (...) Mİ Kİ

*Erki*> *ki* gelişimi kabul gören *ki* (Çağatay 1963, Korkmaz 1995) *mi* ile kombinasyonunda tereddüt ve olasılık bildirir. Çağatay’ın söz dizimsel açıdan sonda yer alan Türkçe *ki*’nin Farsça *ki* gibi kullanıldığı ile ilgili görüşleri tartışılabilir. Muharrem Ergin’den (2004: 342) alıntılacağı *Portakal ki en iyi meyvedir kışın yetişir* cümlesinde *ki*’nin aslında ET’de kullanılan *erki*’den geliştiğini göstermek için değiştirerek “Portakal en iyi meyvedir ki kışın yetişir” cümlesini oluşturur. Bu ifadede kullanılan *ki*’nin Farsça *ki*’yi taklit eden Türkçe *ki* olduğunu söyler. Uygurcadan sonraki dönemlerde bu *ki*’nin Farsça *ki* ile karışarak vurguya bağlı söz dizimsel değişiklikler gösterdiğini savunur. Fiilden sonra gelen *ki*’ler Çağatay’a göre eski *erki* kalıntılarıdır (Çağatay 1963: 249). Ayrıca anlambilim açısından çekimli fiillerden sonra ve soru parçacığından sonra kullanımında tahmin, şüphe, pekiştirme, açıklama ve aşırılık anlamlarını işaretlediği görüşü vardır (Korkmaz 2003: 1082-1083, Tokatlı 2005:134). Bu görüşler tartışmaya açık olsa da TT’de soru parçacığından sonra gelen *ki*’nin *erki*’ye dayandığı ve şüphe bildirmesi için kullanıldığı açıktır. Günümüz Türkçesine ait örnekler başka bir çalışmada ayrıntılı olarak incelenebilir.

(1) *Lūṭ ol ferīstelere eyitdi işbu sa’āt bu kavmi (6) helāk kīluṅ pes cebra’īl eyitdi bularuṅ şubḥa degin va’desi kıldı Lūṭ eyitdi ‘acab şubḥ yakın degül mi ki nitekim eyitdi inne mev’idehumu’ş-şubḥu eleyse’ş-şubḥu bīkarībin andan cebra’īl Lūṭa buyurdi kim ehliṅ ve ‘ayālūṅ al ve dūn içinde çık git hīç kimseye kıyağırmaṅ kaçan seher oldı (212/6-10)*

“Lūṭ meleklerle söyledi: -Hemen bu kavmi helak edin. Sonra Cebra’īl söyledi: -Bunların sabaha kadar zamanı var. Lūṭ söyledi: -Acaba sabah yakın değil mi ki? Nitekim söyledi (...) cebra’īl Lūṭ’a halkını ve ailesini alıp gece gitmesini ve kimse için kaygılanmamasını söyledi.”

Bu önermede *degül mi* dilbilgisel olarak olumsuz yapıda ifadeler kurarken epistemik açıdan konuşurun pozitif tutumunu dile getirir. Konuşur, sabahın yakın olduğunu düşünürken tereddüde düşmüştür. Bu ifadede ‘*acab (...) mi* birlikte kullanımı ve devamında *mi*’den sonra gelerek ifadeye olasılık, tereddüt anlamları veren *ki* konuşurun şüphesini bildiren işaretleyicilerdir. Konuşur burada alıcıya yönelik bir soru bildiriminde bulunmaz, kendi bilgisiyle ilgili şüphesini ifade eder. Bu epistemik kiplik işaretleyicilerinin birlikte kullanılabilmesi uyumlu olduklarını, ancak olgusal açıdan eş değer olmadığını düşündürür. İfadedeki işaretleyicileri tek tek değerlendirdiğimizde sadece *mi* ile kurulduğunda *mi ki*’ye göre olgusalığa daha yakındır. Cümle başında kullanılan ‘*acab* ise soru ifadesinde şüphe anlamıyla yorumlanır. *KE*’nin sözlüğünde “garip, ilginç, tuhaf” anlamları verilir. Bu

anamlardan hareketle sözcüğün anlam alanının epistemik kiplik alanına geliştiği söylenebilir. Konuşurun bilgisine aykırı görünen ya da olan durumlar konuşur için tuhaftır ve dengesizlik yaratan durumlar, mevcut bilgisi ile karşılaştığı durum arasında kalan konuşurun şüphe duymasına sebep olur. EAT’de *acab* sözcüğü sadece soru ifadelerinde “şüphe duymak, merak etmek” anlamlarıyla yorumlanırken, TT’de EAT’de yaygın olarak kullanılan “tuhaf, ilginç” anlamları kaybolur ve zarf göreviyle soru cümlelerinde şüphe, merak bildirmek amacıyla kullanılır.<sup>103</sup>

### 5.5. ‘ACAB (...) OLA MI

Aşağıda verilen örneklerde önermenin soru cümlesine yerleştirilerek soru ifadelerinde epistemik yorumlamalara izin veren ‘*acab*’ sözcüğü ve *ola* yapısıyla işaretlendiği görülür. *Ol-a* yapısında yer alan –A geniş bir kullanım alanına sahiptir ve bu çalışmada “İhtimal-Kurgu İfadeleri” altında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

(1) *Yemlîhâ şehir kapısına baktı kapunun üstünde imân ehli mü'minler nişânın gördi pes tañladı uğurlayın sağdan solundan baktı anı koyup dahı bir kapuya vardı gördi kim anuñ üzere dahı imân ehli nişâni yazılmış pes hayâla düşdi ve eyitdi ‘acab işbu bizüm şehir degül ola mı ve çok yiñi kavm gördi kim bundan ilerü buları hîç görmiş degüldi pes gezüp tañladı ve hayâla düşdi eyitdi ‘acab yoksa hayrân oldum ola mı diyü şehriñ girü evvel geldügi kapısına vardı (905-906/12-3)*

“Yemlîhâ şehir kapısına baktı kapının üstünde iman ehli müminlerin işaretini gördü sonra şaşırды gizlice sağından solundan baktı, onu koyup (başka) bir kapıya vardı. O kapı üzerinde de iman ehli işareti olduğunu gördü. Sonra düşündü ve söyledi: - Acaba bu bizim şehrimiz olmayabilir mi? ve hiç görmediği birçok yeni kavim gördü. Sonra gezerken şaşırды ve düşündü, söyledi: - Acaba (yolu) şaşırmış olabilir miyim diyerek ilk girdiği kapıya geri gitti.”

Yukarıda verilen örnekte aynı yapı kullanılarak alternatif olası durumlar oluşturulduğu görülür. Bu iki olası durum *yoksa* ile birbiriyle ilişkilendirilir. Önergeleri işaretleyen *ola mı* birlikteliği “olabilir mi” şeklinde TT’ye aktarılabilir. Yukarıda incelenen soru yapılarıyla karşılaştırıldığında olgusalığa daha uzaktır. Konuşurun gördükleri tecrübesine ve bilgisine uymamaktadır. Bilişsel açıdan yaşadığı bu dengesizlik olası durumları düşünmesine neden olur. İlk soru ifadesinde kullanılan *degül ola mı* konuşurun aslında kendi şehirleri olduğunu düşündüğünü, fakat gördükleri karşısında şüpheye düşerek olmaması durumunu da mümkün gördüğünü gösterir. İki soru ifadesinin de *hayâla düşdi*’den sonra verilmesine ve *hayal etmenin* olmayan bir şeyi zihinde canlandırma eylemi olmasına dayanarak birleşik fiil “düşünmek” olarak aktarılmıştır.

<sup>103</sup> *acaba* TT’de daha çok tereddüt, şüphe bildirir hale gelmiştir (bk. Dilaçar 1971: 107).



## 5.6. Mİ DİRSİZ

Önceden olgusal varsayılan bir durumun şüpheyile olası durum haline gelmesi *KE*'de *mi dirsiz* ile bildirilmektedir. İfadenin içerdiği *gökten iner* önermesine yönelik konuşur yaklaşımını değiştirir ve olgusalıktan uzaklaşır.

(1) *tañrı ta'ālā 'İsāya vahy kıldı kim ben virdüğüm rızkı ve honı yoksullara yidürgil baylara yidürmegil pes ol iş baylara katı geldi hattā kim aña gümān getürdiler ve çok halkı gümān bırağdılar ve eytdiler uşbu honı hağıkat gökden iner mi dirsiz didiler girü küfre döndiler* (844/10-13)

“Tanrı İsa’ya vahiy kıldı: -Verdiğim rızkı ve yemeği yoksullara yedir, zenginlere yedirme. Sonra bu durum zenginlere ağır geldi hatta (sofrayı Tanrı’nın gönderdiğinden) şüphe ettiler ve halkı şüphede bıraktılar, söylediler: -Bu sofraya gerçekten gökten iner mi dersiniz? Dediler, geri küfre döndüler.”

Soru ifadesinde konuşur inancıyla ilgili şüphesini dile getirir. Bu örnekte *mi dirsiz* tercihi “Siz böyle diyorsunuz ama acaba öyle mi?” anlamında öncesinde herkesin inandığı bir duruma gönderme yapar. Sadece *mi* ile işaretlenen soru ifadelerine göre bu yapılarda epistemik anlamın daha açık olduğu söylenebilir. Konuşur kendi kendine de *mi ki* derken, şüphesi hakkında başkalarını da sorgulamaya davet etmek için *mi dirsiz* diyebilir.

## SONUÇ

Buraya kadar yazılanların da gösterdiği üzere Eski Anadolu Türkçesinde epistemik kiplik, sözlüksel, morfolojik, morfosentaktik ve söz dizimsel araçlarla işaretlenebilmektedir. Araştırmaya konu dönemde büyük ölçüde TT'den farklı işaretleyiciler kullanıldığı ilgili bölümlerde gösterilmeye çalışılmıştır: *bayık, la-cirem, kirtin-* vb. Hem EAT döneminde hem de günümüzde biçimsel olarak hemen hemen aynı olmakla birlikte farklı skala değerine sahip işaretleyiciler de vardır: *belkim, -sa gerek*. Çalışmada envantere dayalı olarak epistemik skala oluşturulmuş ve epistemik kiplik işaretleyicileri bu skala üzerinde konumlandırılmıştır. Tezde belirlenen epistemik skalada işaretleyicilerin zaman içinde düşük olasılığa gelişme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu eğilim, dilbilimdeki epistemik anlamın tarihsel süreçte fiziksel dünyadan konuşurun iç dünyasına yönelik anlam değişimleriyle ortaya çıktığı görüşüyle ilişkilendirilmiş, belirlenen anlam değişimleri epistemik kiplik araştırmalarındaki genel eğilimlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Örnek olarak *belkim, san-* vb. kullanımlar öznelğin epistemik kiplik işaretleyicisinde zamanla artması sonucunda olgusallıktan uzaklaştığını göstermek için sunulmuştur. Ayrıca TT'de epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılan, fakat EAT'de diğer kiplik alanları işaretleyen unsurlar karşılaştırıldığında olumsuz biçimlerin olumlu biçimlerden daha önce epistemik kipliğe geliştiği görülmüştür. Örnek olarak *-Abil-* EAT'de deontik kiplik işaretlerken, *-UmA-* epistemik bildirimde bulunabilmektedir. TT'de ise *-Abil-*, epistemik kiplik işaretleyicisine gelişmiştir.

EAT'de kullanılan sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicilerinin kiplik incelemelerinde belirtilene uygun olarak genelde ifadenin başında yer aldığı görülür. Bu nedenle farklı pozisyonlarıyla sözcüğün çok anlamlılıkları arasında ilişki kurulabilir (bk. *dürüst, bellü* vb.). Bununla birlikte cümle içinde kullanımlarında işaretleyicilerin çoğu zaman sadece kendinden sonra gelen sözcüğü niteleyerek epistemik anlam taşımadığı görülmüştür.

Kiplik çalışmalarında ileri sürülen deontik kipliğin birincil olduğu ve epistemik kipliğin daha sonradan geliştiği görüşünü destekleyen örnekler de tespit edilmiştir: *-Abil-* bu dönemde olasılık anlamı taşımazken TT'de anlam alanını genişletmiştir. *-Abil-* kullanımının bu dönemde yeterli bildirmesi deontik kiplikten türediğini açıkça gösterir. Yine *um-* fiili "istemek" anlam alanını genişleterek "sanmak, tahmin etmek" anlamlarını da kapsar hale gelmiştir.

Yapılan epistemik okumalarda görüldüğü gibi, şahıs bildirimleri de anlamı büyük ölçüde etkilemektedir. Farklı şahıslarda çekimlenen *bilür, bilürin, sanurvan, sanursın* vb. kullanımlar epistemik açıdan değerlendirilmiş ve işaret ettikleri anlam alanları açıklanmıştır.

*KE'*de yaygın bir şekilde yüklemleştirici olarak kullanılan *durur > -DUr* biçimbiriminin sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicileriyle birlikte kullanımı sonucunda ya da dilbilgiselleşme sürecinde TT'de epistemik anlam alanına gelişmiş olabileceği görüşü ileri sürülmüştür.

Evidensiyellik ve epistemik kiplik ilişkisi üzerine görüşler değerlendirilmiş evidensiyellik işaretleyicilerinin kapsamsal olarak epistemik kiplik bildirebileceği *KE*'den seçilen örnekler yardımıyla gösterilmiştir. Çalışmada diğer epistemik kiplik incelemelerinde değinilmeyen aktarma ifadeleri ayrıca değerlendirilmiş, aktarma sözcüklerinin kendi içinde farklı epistemik değerler taşıdıkları örneklerle ortaya konulmuştur.

Çalışmada, epistemik kiplik incelemelerinde tartışılan koşul ifadeleri, karşıolgusal ifadeler ve soru bildirimlerinin de epistemik kiplik kategorisi içinde değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilerek bu ifadelerin *KE*'den seçilen farklı kullanım örnekleri incelenmiştir. Koşul ifadeleri, Bölüm 3'te oluşturulan epistemik skalanın dışında tutulmuş, bu ifadeler için ayrı skala oluşturulmuştur. Soru ifadelerinde derecelendirilmeye gidilmemiş; şüphe, tereddüt, olasılık bildirimleri olarak kabul edilmiştir.

*KE*'deki soru ifadeleri değerlendirildiğinde “evet-hayır” ve seçimli yanıtlar isteyen ... *mX* (*yoksa*) ... *mX* tipi sorularının epistemik değer taşıdığı ve bu tür soru cümlelerinin sözlüksel işaretleyicilerle desteklenerek farklı işaretleme yollarının kullanıldığı görülmüştür. Özellikle soru cümlesinin başında yaygın olarak kullanılan *acab* ile konuşurun koşul ifadelerinde olduğu gibi alıcıya olgusalıkdışı bir durumdan bahsedileceği mesajını verdiği tespit edilmiştir. Zamanla *acab*'ın soru cümlelerindeki rolü diğer anlam alanlarının önüne geçmiş ve TT'de şüphe bildirimleri için kullanılabilir hale gelmiştir.

Bölüm 4'te, aktarma ifadeleri ve kapsamsal olarak epistemik kiplik bildiren evidensiyellik işaretleyicileri ayrı bir başlık altında incelenirse de evidensiyellik ve epistemik kiplik ilişkisinde değinilen evidensiyelliğin doğasında epistemik kipliği zorunlu olarak taşıdığı görüşü savunulmamıştır. Her ikisinin de işaretlendiği ya da sadece birinin işaretlendiği örneklerin bulunması zaman zaman örtüşükleri görüşünün daha uygun olduğunu göstermektedir. Diğer yandan süreç içinde görev değişimleri ya da işlev genişlemesi olabileceği göz önünde bulundurularak art zamanlı incelemelerin yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Örneğin *-mİş*'ın tarihsel metinlerde karşımıza sınır sonrasılık ve evidensiyellik işaretleyicisi olarak çıkması ve bugün aynı zamanda epistemik kiplik işaretleyen bir unsur olarak kullanımı işlev alanının genişlediğini gösterir.

Sonuç olarak bu çalışmada genel kiplik incelemelerine ve alandaki tartışmalara değinilerek bu bilgiler ışığında EAT dönemindeki epistemik kiplik işaretleme yolları, işaretleyen unsurlar ve anlam gelişmeleri hakkında yeni bulgular ortaya konulmuştur.

## KAYNAKLAR

- Abik, Ayşehan Deniz (2014). Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘bolay ki’ Sözü Üzerine. *Discussions on Turkology*. Ed. Öztürk Emiroğlu vd. Warsaw: University of Warsaw. 664-679.
- Adamović, Milan (1985). *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. Leiden: E. J. Brill.
- Ağca, Ferruh (2016). Tarihsel Türk Dili Alanlarında Morfosentaktik Beklenti Kipliği: (b)ol(g)a() ki(m) ...fiil + -(g)A() + (ŞhsEkl). *Türkbilig* 31: 79-95.
- Aijmer, Karin (1985). The Semantic Development of will. *Historical Semantics, Historical Word-Formation*. Ed. Jacek Fisiak. Berlin: Mouton Publishers. 11-21.
- Aikhenvald, Alexandra (2006). *Evidentiality*. Oxford: University Press.
- Aksan, Doğan (1999). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yay.
- Aksu Koç, Ayhan ve Dan I. Slobin (1986). Psychological Account of the Development and Use of Evidentials in Turkish. *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology Volume XX*. Ed. Wallace Chafe ve Johanna Nichols. USA: Ablex Publishing Corporation. 159-167.
- Altuğ, Taylan (2013). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: YKY.
- Arat, Reşid Rahmeti (1974). *Kutadgu Bilig* II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig* III. *İndex*. Haz. Kemal Eraslan, Osman Sertkaya, ve Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik, Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- Aslan, Sema (2012). Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri. *bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 63: 11-30.
- Ata, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi. Karahanlı Türkçesi (Rylands Nüshası)*. Giriş-Metin-Notlar-Dizin. Ankara:TDK Yay.
- Ayer, Alfred Jules (2010). *Dil, Doğruluk ve Mantık*. Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Metis Yay.
- Aygen-Tosun, Gülşat (1997). Türkçe’de Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri. *XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler*. Ankara: ODTÜ. 35-45.
- Bacanlı, Eyüp (2006). Türkçe’deki dolaylılık işaretleyicilerinin pragmatik anlamları (Pragmatics of the Turkish indirective markers). *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3/1: 35-47.

- Bacanlı, Eyüp (2008). Türkiye Türkçesindeki -miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarında zamansal atıf (Temporal reference and the Turkish suffix -miş). *bilig* 44: 1-24.
- Bacanlı, Eyüp (2010) Altay Türkçesindeki -atan ekinin görünüş-zamansal ve kiplik anlamları (Aspectotemporal and modal meanings of the Altay suffix -atan). *bilig* 55: 71-92.
- Bacanlı, Eyüp (2011) Inflectional Suppletion in Turkic Languages. *Folia Linguistica Historica* 32: 1-42.
- Baç, Murat (2011). Epistemoloji, *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*. İstanbul: İnsan Yay. 21-48
- Balcı, Ayla (2012). *Genel Dilbilim I*. Ed. Sumru Özsoy, Zeynep Erk Emeksiz. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Barbiers, S., F. Beukema ve W. van der Wurff. (Ed.) (2002). *Modality and its Interaction with the Verbal System*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Boogaart, Ronny ve Rada Trnavac (2011). Imperfective aspect and epistemic modality. *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality*. Ed. Patard, Adeline and Frank Brisard. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 217–248.
- Boye, Kasper (2010). Evidence for what? Evidentiality and scope. *Database on Evidentiality in European Languages STUF-Language Typology and Universals* 63/4. Ed. Wiemer, Björn& Stathi, Katerina. Berlin: Akademie Verlag. 290-307.
- Boye, Kasper (2012). *Epistemic Meaning, A Crosslinguistic and Functional-Cognitive Study*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Brisard, Frank (2002). The English present. *Grounding: The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Berlin: Mouton de Gruyter. 251-297.
- Brisard, Frank, ve Adeline Patard (2011). Cognitive approaches to tense, aspect and epistemic modality. *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 1-17.
- Bulak, Şahap (2011). *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz, S.30, s. 71-97.
- Bybee, Joan ve Suzanne Fleischman (1995). Modality in grammar and discourse: An introductory essay. *Modality in Grammar and Discourse*. Ed. Bybee, Joan, Fleischman, Suzanne. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.1–14.
- Bybee, Joan (1985). *Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.

- Bybee, Joan, Revere Perkins ve William Pagliuca (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bybee, Joan ve William Pagliuca (1985). Cross-Linguistic Comparison and the Development of Grammatical Meaning. *Historical Semantic and Historical Word-Formation*. Ed. Jacek Fisiak. Berlin: De Gruyter. 59-85.
- Cappelli, Gloria (2007). I reckon I know how Leonardo da Vinci must have felt..., *Epistemicity, evidentiality and English verbs of cognitive attitude*. Pari: Pari Publishing.
- Cevizci, Ahmet (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Cinque, Guglielmo (2002). A Note on Mood, Modality, Tense and Aspect Affixes in Turkish. *The Verb in Turkish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 47-59.
- Clauson, Gerard (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Coates, Jennifer (1983). *The Semantics of Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Coates, Jennifer (1995). The Expression of Root and Epistemic Possibility in English, *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Language* (eds. J. Bybee ve R. Perkins – . Pagliuca), Chicago, University of Chicago Press: 17-53.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems (Cambridge Textbooks in Linguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press
- Comrie, Bernard (2009). Conditionals: a typology. *On Conditionals*. Ed. Elizabeth Closs Traugott vd. Cambridge: University Press. 77– 99.
- Corcu, Demet (2003). The scope of epistemic modal adverbs on deontic necessity in Turkish and English. *Proceedings of ESSLLI'03 Workshop 'The Meaning and Implementation of Discourse Particles. 15th European Summer School in Logic, Language and Information*. Ed. Manfred Stede ve Henk Zeevat. Vienna: Technical University of Vienna. 73-81.
- Corcu, Demet (2004). Non-assertive Epistemic Adverbs and Deontic Necessity. (basılmamış makale).
- Cornillie, Bert (2009). Evidentiality and epistemic modality on the close relationship between two diferent categories. *Functions of Language* 16/1. 44–62.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell Publishing.
- Csató, Éva Agnes (2000). Turkish mış- and ımış-items. Dimensions of a functional analysis. *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Ed. Lars Johanson & Bo Utas. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 29-44.

- Çağatay, Saadet (1963). Türkçede ki<erki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*: 245-250.
- Çüçen, Abdulkadir (2012). *Bilim Felsefesine Giriş*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Çürük, M. Selcen (2010). Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 7/2: 57-72.
- Çürük, Selcen (2013). *Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiyası'nda Olumsuzluk*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Dahl, Östen (1985). *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell.
- De Haan, Ferdinand (1997). *The interaction of negation and modality a typological study*. New York: Garland Publishing.
- De Haan, Ferdinand (1999). Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18: 83-101.
- Declerck, Renaat (2011). The definition of Modality. *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality*. Ed. Adeline Patard, Frank Brisard. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 21-44.
- Demir, Gökhan Yavuz (2015). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. İstanbul: İthaki Yay.
- Demir, İmdat (2015). *Türkçede Perifrazis (Fiil Çekim Kategorisi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demir, Nurettin (2012). Türkçede Evidensiyellik. *bilig* 62: 97-118.
- Demir, Nurettin ve Sema Aslan (2010). Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A. *Turkish Studies* 5/4: 276-290.
- Demirtaş, Ahmet (2008). Dede Korkut Hikayelerinde “Gerek” Kelimesi İle Kurulu Cümleler. *Turkish Studies* 3/1: 14-21.
- Deny, John (1921). *Grammaire de langue turque (dialecte osmanli)*. Paris: Leroux.
- Devellioğlu, Ferit (1970). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Dilaçar, Agop (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *TDAY Belleten*: 83-145.
- Dilçin, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- DLT: = Mahmud El-Kaşgari (2007). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Doherty, Monika (1983). *Questions and Answers*. Ed.Kiefer, Ferenc ve D. Dordrecht, Holland: Reidel Publishing Company.
- Eckmann, János (2003). *Çağatayca El Kitabı*. Çev: Günay Karaağaç. Ankara: Akçağ Yay.
- Ediskun, Haydar (1988). *Türk Dilbilgisi: Sesbilgisi, biçimbilgisi, cümlebilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Egan, Andy ve Brian Weatherson (2011). *Epistemic Modality*. New York: Oxford University Press.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri – Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Ergin, Muharrem (2006). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Erguvanlı Taylan, Eser (1997). Türkçe'de Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: -DI Biçimbirimi [The Relationship between Aspect, Tense and Modality in Turkish: the Morpheme -DI]. *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ed. D. Zeyrek ve Ş. Ruhi. Ankara: ODTU Yay. 1-13)
- Erk Emeksiz, Zeynep (2008). Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller. *Dil Dergisi* 41: 55-66.
- Erkman Akerson, Fatma ve S. N. Şeyda Ozil (2015). *Türkçede Niteleme*, Ankara: TDK Yay.
- Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*. Broadway, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- Giannakidou, Anastasia (2016). Evaluative Subjunctive and Nonveridicality. *Mood, Aspect, Modality Revisited New Answers to Old Questions*. Ed. Joanna Blaszczak, Anastasia Giannakidou, Dorota Klimek-Jankowska, Krzysztof Migdalski. Chicago: The University of Chicago Press. 177-217.
- Givon, Talmy (1973). The time-axis phenomenon. *Language* 49: 890-925.
- Givon, Talmy (1982). Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language* 6/1: 23-49.
- Golkarian, Ghadir (2006). *Farsça-Türkçe Sözlük*. Tabriz: Akhtar Publication.
- Göksel, Aslı ve Celia Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge Publishing.
- Grünberg, Teo (2011). Mantık ve Gerçeklik. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*. İstanbul: İnsan Yay. 253-260.
- GTS = *Güncel Türkçe Sözlük*. TDK. [Erişim tarihi: 8 Haziran 2017]
- Gülsevin, Gürer (2002). Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine. *İlmi Araştırmalar XIII*. 35-50.
- Gülsevin, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yay.
- Günay, Nesrin (2014). Türkçe'de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları. *International Journal of Language Academy* 2/4: 529-545.



- Gürkan, Duygu Ö. (2016). *Türkçede Belirteç İşlevli Bağımsız Cümleler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1962). *Sa'lebî'nin Kısâsu'l-Enbiyâsı'nın Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi II XII.185-204*.
- Tepe, Harun (2011). Doğruluk Üzerine Kavramsal Çözümleme. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*. İstanbul: İnsan Yay. 215-221.
- Haspelmath, Martin (2010). Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language* 86/3: 663-687.
- Hawthorne, John (2012). Knowledge and epistemic necessity. *Philosophical Studies* 158: 493-501.
- Heine, Bernd (1995). Agent-Oriented vs. Epistemic Modality: Some Observations on German Modals. *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 17-54.
- Hennemann, Anja (2012). The epistemic and evidential use of Spanish modal adverbs and verbs of cognitive attitude. *Folia Linguistica* 46/1: 133-170.
- Hirik, Seçil (2013). Olasılık Bildiren Kipliklerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Görünümü. *Dil Araştırmaları* 12: 139-161
- Hirik, Seçil (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Iatridou, Sabine (2000). The Gramatical Ingredients of Counterfactuality. *Linguistic Inquiry* 31/2 Spring, 231-270.
- İmer, Kamile, Kocaman, Ahmet ve A. Sumru Özsoy (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Johanson, Lars (1971). Aspekt im Türkischen. *Studia Turcica Upsaliensia I*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Johanson, Lars (1994). Türkeitürkische Aspektotempora. *Tense systems in European languages*. Ed. Rolf Thieroff ve Joachim. Ballweg. Tübingen: Niemeyer. 247-266.
- Johanson, Lars (2000a). Viewpoint operators in European languages. *Tense and aspect in the languages of Europe*. Ed. Östen Dahl. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- Johanson, Lars (2000b). Turkic indirectives, Evidentials. *Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Ed. Lars Johanson ve Bo Utas. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 61-87.
- Johanson, Lars (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in Evidentiality: Typological Studies in Language* 54. Ed. A. Aikhenvald ve R. Dixon. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 273-290.
- Johanson, Lars (2016). *Türkçede Görünüş*. Çev. Nurettin Demir. Ankara: Grafiker Yay.

- Kant, Immanuel (1929). *Critique of Pure Reason*. Çev. Norman Kemp Smith. London: Macmillan and Co.
- Kant, Immanuel (2004). *Kritik der reinen Vernunft*. The Project Gutenberg. [eBook]
- Kara, Funda (2011). "Bil-" Tasvir Fiilinin İşlevleri. *Turkish Studies* 6/1: 1381-1397.
- Karabağ, İmran (2000). Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C:II/ 585. 275-278.
- Karaçay, Timur (2006). Olasılığın Matematiksel Temelleri. *Mantık, Matematik ve Felsefe IV.Ulusal Sempozyumu, Foça*. Ed. İku. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi. 10-20.
- Karademir, Fevzi (2012). Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine. *Turkish Studies* 7/4: 2091-2138.
- Karakoç, Birsal (2005). Das finite Verbalsystem im Nogaischen. *Turcologica* 58. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Karakoç, Birsal (2013). Types of copular clauses following ki in Old Ottoman Turkish. *Turkic Languages* 17. 38-64.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Kaufmann, Stefan vd. (2006). Formal approaches to modality. *The Expression of Modality*. Ed. William Frawley. Berlin: Mouton de Gruyter. 71-107.
- Kerimoğlu, Caner (2010). On the Epistemic Modality Markers in Turkey Turkish : Uncertainty. *Turkish Studies* 5/4 Fall: 434-478.
- Kerimoğlu, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor yay.
- Kerslake, Celia (1996). The semantics of possibility in Turkish. *Current issues in Turkish linguistics*. Ed. Bengisu Rona. Ankara: Hitit. 85-103.
- Kılıç, Filiz (2004). *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.
- Kiefer, Ferenc (1984). Focus and modality. *Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik* 24: 55-81.
- Kiefer, Ferenc (1987). On Defining Modality. *Folia Linguistica* 21: 67-94.
- KL = Kubbealtı Lugatı <http://kubbealtilugati.com> [Erişim tarihi: 8 Haziran 2017].
- Kleinmichel, Sigrid (1997). Zu ekan und -kin im Usbekischen. *Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag*. Ed. Kellner-Heinkele, Barbara ve Peter Zieme. Wiesbaden: Harrassowitz. 103-126.
- Kocaman, Ahmet (1981). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1980-1981: 81-85.

- Korkmaz, Zeynep (1968). Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı. *Necati Lugat Armağanı*. Ankara: TTK Yay. 389-395.
- Korkmaz, Zeynep (1973). *Marzubānnāme Tercümesi*. Ankara: AÜ DTCTF Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: TDK Yay.
- Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. New York: Routledge.
- Kratzer, A. (1991). Modality. *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. Ed: von Stechow, A., Wunderlich. Berlin: D.De Gryuter. 639-650.
- Kratzer, A. (2012). *Modals and Conditionals*. Oxford: University Press.
- Kumakiri, Taku (2013). Epistemic Modality and Conditional Sentence: On the Presentative Particle of an Arabic Dialect of Tunis (Tunisia). *Tokyo University Linguistic Papers (TULIP)* 33. 155-173.
- Kuvancı, Cenani (2012). *din dili din oyunu mu?*. İstanbul: İz Yay.
- Küçük Murat (2010). Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait (M.1401) Satır Arası İlk Kur'an Tercümesinde Yapı Bilgisi-Tercüme Tekniği-Söz Varlığı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih –Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17: 121-147.
- Küçük, Sabahattin (1987). Türkçe'de Şüphe Bildiren "ki" Edatı Üzerine. *Türk Dili Dergisi* 426: 367-372.
- Langacker, Ronald (2011). The English Present: Temporal Coincidence vs. Epistemic Immediacy. *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality*. Ed. Adeline Patard ve Frank Brisard. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 45-86.
- Locke, John (2001). *An Essay Concerning Human Understanding, Kitchener*. Ontario: Batoche Books. [eBook]
- Lyons, John (1977). *Semantics II*. Cambridge: University Press.
- Mansuroğlu, Mecdut (1958). Türkçede -gay / -gey Eki ve Türemeleri. *John Deny Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 171-183.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988). *Tarihi Türk Şiveleri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Mehdiyev, Nebi (2011). Epistemoloji Sözlüğü. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*. İstanbul: İnsan Yay. 260-266.
- Menz, Astrid (2003). Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi. *bilig* 24: 23-44.
- Menz, Astrid (2010). Mood in Turkish. *Mood in the Languages of Europe*. Ed. Björn Rothstein ve Rolf Thieroff. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 584-602.

- Merhan, Aziz ve Funda Şan (2016). *Eski Anadolu Türkçesi, Notlar ve Metinler*. İstanbul: Bilgesu Yay.
- Mes'ud Bin Ahmed, (1991). *Süheyl ü Nevbahâr. İnceleme-Metin-Sözlük*. Haz. Cem Dilçin. Ankara: AKM Yay.
- Mithun, Marianne (1995). On the Relativity of Irreality. *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 367-388.
- Nuyts, Jan (2001a). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Nuyts, Jan (2001b). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics* 33: 383-400.
- Nuyts, Jan (2006). Modality: Overview and Linguistic Issues. *Modality*. Ed. William Frawley. Berlin: Mouton de Gruyter. 1-26.
- Ölmez, Mehmet (2012). *Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Öz Özcan, Aynur (2009). Özbek ve Türkiye Türkçesinde "kesinlik" Bildiren Modal Sözcükler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 9: 447-458.
- Özcan, Hanifi (2014). *Epistemolojik Açıdan İman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Özkan, Mustafa (2000a). Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde ki ve kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* 25-28 Eylül. Çeşme-İzmir.
- Özkan, Mustafa (2000b). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Öztürk, Fatih Sultan Mehmet (2011). Quine, Doğallaştırılmış Epistemoloji ve Epistemolojinin Normatif Yönü. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*. İstanbul: İnsan Yay. 227-252.
- Palmer, F. Robert (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. Robert (1990). *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Palmer, F. Robert (1995). Negation and the Modals of Possibility and Necessity. *Modality in Grammar and Discourse*. Ed. J. Bybee and S. Fleischman. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 453-472.
- Palmer, F. Robert (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, Anna (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*. Amsterdam: Elsevier.
- Papafragou, Anna (2006). Epistemic modality and truth conditions. *Lingua* 116: 1688-1702.
- Papafragou, Anna ve Ozge Ozturk (2007). Children's Acquisition of Epistemic Modality. *Proceedings of the 2nd Conference on Generative Approaches to Language Acquisition*

- North America (GALANA)*. Ed. Alyona Belikova, Luisa Meroni ve Mari Umeda. Somerville: Cascadilla Proceedings Project. 320-327.
- Plungian, Vladimir A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33: 349-357.
- Quirk, Randolph vd. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Radden, Günter (2009). Affirmative and negated modality. *Nuevas Perspectivas en Lingüística Cognitiva/New Perspectives in Cognitive Linguistics (=Quaderns de Filologia Estudis Lingüistics XIV)*. Ed. M.Amparo Olivares ve Eusebio Llácer. Universitat de València. 169-192.
- Rentzsch, Julian (2010a). Modality in Turkic between arbitrariness, grammaticality and lexicality, *The Szeged conference, Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics (Studia Uralo-Altaica 49)*. Szeged: Department of Altaic Studies. 469–482.
- Rentzsch, Julian (2010b). Why Turkic -DI is not [+PAST]. *Trans-Turkic studies. Festschrift in honour of Marcel Erdal (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 49)*. Ed. Kappler, Matthias & Kirchner, Mark & Zieme, Peter. 267–279.
- Rentzsch, Julian (2011). Modality in the Baburnama. *Turkic Languages* 15/1: 78–123.
- Rentzsch, Julian (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *bilig* 67: 129-168.
- Rentzsch, Julian (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Ruhi, Şükriye, Zeyrek, Deniz ve Osam, Necdet (1997). Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri üzerine bazı gözlemler. *Dilbilim Araştırmaları*. Ed. K. İmer vd. Ankara: Kebîkeç Yay. 105-111.
- Ruhi, Şükriye, Ümit Deniz Turan ve Deniz Zeyrek (2000). Koşul tuncelerinde varsayımsallık ve gerçek karşıtlığı. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. 19-29.
- Ruhi, Şükriye (2002). The Modal Adverbs mutlaka and kesinlikle in the Context of Directives and Deontic Modality in Turkish. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Anadolu University Journal of Social Sciences* 2. 19-38.
- Runes, Dagobert D. vd. (ed.) (1942). *The Dictionary of Philosophy*. New York: Philosophical Library.
- Sami, Şemseddin (2010). *Kamus-ı Türki*. Haz. Paşa Yavuzaslan. Ankara: TDK Yay.
- Sargın, Meltem (2014). Türkçede verilen bilginin kaynağına ilişkin tutumu belirten dilsel düzenekler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/16: 366-393.

- Savaşır, İskender (1986). Habits and Abilities in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics*. Ed. Dan Isaac Slobin ve Karl Zimmer. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 137-146.
- Schönig, Claus (1997). Finite Prädikationen und Textstruktur im Babur-name. *Turcologica* 31. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sebzecioğlu, Turgay (2004). Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri. *Dil Dergisi* 124: 18-33.
- Seçkin, Pelin (2014). Anlama ve Anlatma Sürecinde “Kip” ve Kiplik”, *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 7: 7-16.
- Steingass, Francis Joseph (1884). *The student's Arabic-English dictionary: Companion volume to the author's English-Arabic dictionary*. London: Allen.
- Steingass, Francis Joseph (1998). *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Beirut ve Lebanon: Typopress.
- Sweetser, Eve (1984). *Semantic structure and semantic change: A cognitive linguistic study of modality, perception, speech acts, and logical relations*. PHD dissertation. Berkeley: University of California.
- Sweetser, Eve (2002). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Peking: University Press.
- Şahin, Hatice (2015). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ yay.
- Taleghani, Azita (2008). *Modality, Aspect and Negation in Persian*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tavangar, Manoochehr, Mohammad Amouzadeh (2009). Subjective Modality and Tense in Persian. *Language Sciences* 31. 853-873.
- Tekin, Talat (1967). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, Talat (1994). *Türkoloji Eleştirileri*. Ankara: Doruk Yay.
- Tekin, Talat (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Temürcü, Ceyhun (2011). Grounding in terms of anchoring relations, Epistemic associations of ‘present continuous’ marking in Turkish. *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 109-136.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Cilt 1 A-E). İstanbul: Simurg Yay.
- Tietze, Andreas (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Cilt 2 F-J). İstanbul: OAW.

- Timurtaş, Faruk K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi IV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- Torun, Yeter (2013). *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Traugott, Elizabeth (1989). On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change. *Language* 65/1. Linguistic Society of America. 31-55.
- Traugott, Elizabeth (1995). Subjectification in grammaticalisation, *Subjectivity and Subjectivisation: Linguistic Perspectives*. Ed. D. Stein ve S. Wright. Cambridge: Cambridge University. 31-54.
- Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yay.
- Underhill, Robert (1986). Turkish. *Studies in Turkish Linguistics*. Ed. Dan Isaac Slobin ve Karl Zimmer. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 7-21.
- Uyğur, Sinan (2007). -()IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 Fall. 1193-1196.
- Uzun, Leyla ve Zeynep Erk Emeksiz (2006). Irrealis Modality and specificity in Turkish discourse. *Advanced studies in Turkish linguistics*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay.
- Uzun, Nadir Engin (2004). Dilbilgisinin Temel Kavramları. *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi* 39. İstanbul.
- Üşenmez, Emek (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- van der Auwera, Johan ve Vladimir A. Plungian (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistic Typology* 2. 79-124.
- Vardar, Berke vd. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Veld, Neslihan Özmen (2006). Anlamsal ve Edimsel Düzlemde Türkçede Tanıtsallık. *Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/2.
- von Gabain, Annamaria (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yay.
- von Stechow, Kai (2006). Modality and Language. *Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Donald M. Borcherdt. Detroit: MacMillan Reference.
- Wärnsby, Anna (2006). *(De)Coding Modality, The Case of Must, May, Maste and Kan*. Stockholm: Lund University.
- Willett, Thomas (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. *Studies in Language* 12. 51-97.

- Wollaston, Arthur N. (1882). *An English-Persian Dictionary*. London: Sampson Low, Marston and Company.
- Wolterstorff, Nicholas (1996). *John Locke and Ethics of Beliefs*. Cambridge: University Press.
- Yalçinkaya, Ezgi (2015). *Orhon Yazıtlarında Kiplik İfadeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Yavaş, Feryal (1980). *On the Meaning of the Tense and Aspect Markers in Turkish*. PHD Dissertation. University of Kansas.
- Yavaş, Feryal (1982). The Turkish Aorist. *Glossa* 16: 40-53.
- Yılmaz, Emine (2014a). Ferec ba'deş-şidde, Behcetü'l Hadâyık ve Kısas-ı Enbiya Temelinde Eski Anadolu Türkçesinin Sözvarlığına Katkılar: I. *Eva Agnes Csato Armağanı, Tucology and Linguistics*. Ed. Nurettin Demir, Astrid Menz ve Birsal Karakoç. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay. 469-479.
- Yılmaz, Emine (2014b). Ferec ba'deş-şidde, Behcetü'l Hadâyık ve Kısas-ı Enbiya Temelinde Eski Anadolu Türkçesinin Sözvarlığına Katkılar: II. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*. Ed. Faruk Yıldırım ve Nurettin Demir. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi. 321-326.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2005). Bir Sa'lebi Çevirisi: Kısas-ı Enbiya. *International Journal of Central Asian Studies* 10/ 1. *Mustafa Canpolat Armağanı*. 1-8.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2009). Kısas-ı Enbiya'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözvarlığına Katkılar I. *Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth. International Journal of Central Asian Studies* 13. Ed. Emine Yılmaz, Süer Eker, Nurettin Demir. 495-517. Korea.
- Yılmaz, Selim (2005). Türkçede "Varsayım-Olasılık-Şart" Bildiren Söylemler (Fransızca bağlantılı bir inceleme). *Sözlü Dil Yapısı*, İstanbul: Multilingual Yay.



## DİZİN

- a posteriori, 32, 94, 104
- a priori, 26, 31, 32, 33, 92, 94
- ahlaki zorunluluk, 27
- aletik, 98
- aletik belirsizlik, 79, 81
- aletik kipliğe
  - aletik kipliğe, 79
- aletik kiplik, 23, 73, 79, 80, 81, 98
  - aletik kipliğin, 80
- aletik olasılık, 80
- aletik zorunluluk, 79, 80
  - aletik zorunluluğa, 79
  - aletik zorunluluktan, 79
- amaçsal, 72
  - amaçsallık, 72
- anlambilimsel çatı ulamları, 41, 71
  - anlambilimsel çatı ulamlarına, 100
- Arapça, 38, 114, 128, 135, 139, 146, 148, 149, 150, 186
- arka plan, 14, 72
  - arka planda, 20, 159, 167
  - arka plandadır, 134
  - arka planı, 51, 72, 73, 176, 192, 196
  - arka planın, 71
  - arka planında, 33, 72, 155
  - arka planlar, 72
- bağdaşıcılık, 14
- bağlamcılık, 14
- bakış açısı kipliği, 55
- bildirme kipleri, 41, 43
- bilgi, 13, 14, 16, 18, 19, 22, 26, 29, 31, 32, 33, 39, 40, 46, 48, 50, 52, 53, 57, 61, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 103, 104, 128, 130,

- 134, 143, 144, 145, 146, 155, 156, 157, 168, 170, 176, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 198, 199, 204
- bilginin, 14, 19, 20, 22, 23, 31, 32, 33, 42, 53, 54, 61, 67, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 98, 104, 133, 143, 163, 179, 187, 188, 189, 195, 206, 224
- bilgisiyle, 73, 131, 138, 144, 155, 209
- bilgiye, 31, 32
- bilgiyi, 31, 32, 37, 84, 87, 88, 90, 91, 92, 104, 164, 187, 204
- BK, 35, 36, 166
- Çağatayca, 34, 135, 217
- Çağataycada, 34, 39, 40
- Çağataycadaki, 136
- çıkarm, 5, 23, 24, 27, 32, 52, 56, 57, 58, 61, 65, 68, 90, 91, 92, 97, 101, 102, 103, 104, 116, 117, 125, 131, 133, 143, 144, 145, 151, 157, 172
- çıkarımsal, 55, 68, 69, 83, 85, 88, 90, 91, 92, 141, 145, 153, 172, 183, 193
- çıkarımsallığın, 91
- çıkarımsallık, 52, 69, 91, 113, 138, 145
- çıkarımsallıkla, 116, 143
- çıkarımsallıkta, 55
- deontik kiplik, 30, 52, 53, 60, 73, 75, 77, 78, 105, 113, 115, 118, 148, 185, 193, 204, 211
- deontik kipliğin, 30, 45, 75, 76, 79, 105, 148, 211
- deontik kiplikle, 23
- deontik kiplikten, 53, 105, 106, 211
- dışsal, 72
- dilek kipleri, 41, 49
- dinamik kiplik, 5, 73, 75, 112, 169
- dinamik kipliğin, 75
- DLT, 11, 34, 37, 131, 133, 140, 152, 217
- doğru, 19, 20, 21, 26, 27, 29, 31, 57, 60, 65, 68, 72, 87, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 114, 115, 124, 130, 131, 140, 142, 144, 150, 158, 164, 167, 171, 183, 186, 197
- doğruluğu, 16, 24, 25, 27, 31, 83, 86, 90, 101, 112, 119, 163
- doğruluğunu, 22, 31, 87, 128, 131, 146, 164
- doğruluk, 22, 25, 26, 68, 71, 79, 88, 93, 119, 195
- dolaylılık, 18, 55, 56, 65, 66, 68, 82, 88, 90, 94, 143, 202, 214, 215

- EAT, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 60, 115, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 147, 148, 150, 153, 158, 167, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 188, 199, 209, 211, 213
- eğilim-yaradılış kipliği, 73
- epistemik, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 75, 78, 89, 90, 98, 100, 102, 103, 105, 114, 115, 116, 117, 119, 127, 128, 163, 168, 195, 207, 211
- epistemik anlam, 24, 30, 39, 51, 53, 57, 59, 61, 62, 83, 87, 89, 94, 96, 98, 106, 110, 111, 112, 113, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 127, 144, 150, 165, 170, 175, 183, 186, 191, 193, 200, 211, 212
- epistemik anlama, 61, 124, 166
- epistemik anlamda, 165, 168
- epistemik anlamı, 89, 96, 97
- epistemik anlamın, 53, 56, 89, 105, 122, 125, 168, 193, 211
- epistemik dayanak, 82
- epistemik değer, 13, 39, 53, 64, 82, 83, 91, 97, 106, 112, 113, 117, 123, 134, 139, 147, 158, 162, 165, 167, 168, 175, 197, 212
- epistemik değeri, 5, 92, 193, 194
- epistemik değeriyle, 169
- epistemik değerleri, 110, 189
- epistemik doğrulama, 82
- epistemik dünya, 99, 168
- epistemik kiplik, 5, 6, 12, 13, 15, 16, 18, 22, 23, 24, 30, 35, 36, 50, 52, 53, 55, 58, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 122, 125, 126, 127, 128, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 159, 160, 161, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 175, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 204, 209, 211, 212, 213
- epistemik kipliğe, 60, 75, 96, 102, 106, 121, 134, 160, 167, 211
- epistemik kipliği, 82, 88, 91, 96, 97, 98, 99, 212
- epistemik kipliğin, 24, 36, 54, 56, 64, 65, 75, 78, 82, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 97, 99, 101, 103, 105, 123, 127, 128, 133, 145, 148, 152, 181, 183, 184, 185, 187
- epistemik kiplikle, 84, 86, 93, 147
- epistemik kiplikte, 54, 80, 91, 99, 102
- epistemik olasılığın, 102, 117

- epistemik olasılık, 75, 80, 98, 101, 102, 103, 112, 117, 118, 119
- epistemik olasılığın, 101
  - epistemik olasılıkla, 101
  - epistemik olasılıktan, 35
- epistemik skala, 6, 105, 107, 110, 113, 116, 120, 177, 195, 198, 211
- epistemik skalada, 43, 127, 146, 170, 175, 211
  - epistemik skalaya, 92
- epistemik zorunluluk, 60, 75, 81, 98, 101, 102, 103, 104, 118, 153
- epistemisite, 82
- epistemoloji, 8, 22, 31, 215, 221, 222
- erişilebilir dünya, 72
- erişilebilirlik, 28
- ET, 11, 17, 33, 34, 37, 40, 55, 135, 159, 163, 165, 167, 208
- evidensiyellik, 9, 16, 42, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 94, 150, 183, 189, 212, 217
- farsça, 38, 113, 114, 125, 127, 128, 135, 139, 140, 142, 144, 146, 148, 149, 165, 195, 201, 208, 218
- fiziksel zorunluluk, 27
- gelecekçilik, 73
- gerçekdışılık, 25, 100
- gerçeklik, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 34, 45, 57, 59, 61, 63, 64, 65, 68, 76, 79, 81, 82, 83, 92, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 108, 111, 113, 114, 133, 134, 142, 143, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 163, 192, 195, 197
- gereklilik, 72, 100
- gönüllülük, 72, 73
- görünüş, 13, 16, 42, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 65, 68, 69, 70, 88, 92, 120, 181, 191, 196, 200, 202, 215
- gts, 11, 124, 133, 149, 158, 160, 162, 164, 218
- günümüz türkçesi, 26
- haber kipleri, 49
- içerme hipotezi, 51
- içsel, 72
- ihtimal, 72
- ihtimal-kurgu, 23
- inanç, 5, 19, 20, 21, 30, 31, 32, 52, 58, 60, 63, 73, 96, 97, 104, 128, 129, 144, 146, 147, 148, 164, 172, 175, 177, 178, 179, 180, 184, 186

istek, 41, 42, 43, 46, 47, 49, 60, 61, 72, 73, 74, 75, 122, 125, 126, 133, 135, 136, 137, 146, 157,  
 160, 166, 177, 200, 203  
 isteme kipliği, 73  
 işlerin durumu, 52, 73  
 izin, 4, 23, 64, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 82, 97, 116, 152, 166, 167, 193, 205, 206, 209  
 kaplam, 15, 30  
 karahanlı, 33, 36, 37, 136, 140, 214  
 karluk-uygur, 55  
 karşıolgusal, 13, 28, 29, 30, 45, 107, 128, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 212  
 karşıolgusalılık, 25  
 katılımcı dışı kiplik, 74  
 katılımcı içi kiplik, 74  
 kılıcı odaklı kiplik, 74, 75  
 Kıpçak, 56  
 kip, 6, 41, 42, 44, 45, 47, 49, 76, 77, 112, 114, 191, 194  
 kiplik, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37,  
 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 69,  
 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 89, 90, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106,  
 107, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 122, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 143,  
 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 157, 160, 161, 170, 171, 175, 176, 177, 179, 183,  
 185, 191, 192, 196, 197, 203, 204, 207, 213, 215, 223  
 kiplik kategorisi, 12  
 kiplik mantık, 23  
 konuşur odaklı, 74  
 konuşur odaklı kiplik, 75  
 kök kiplik, 73, 75, 76, 77, 167  
 KT, 35, 36, 38, 200  
 kültigin, 40  
 mantıksal zorunluluk, 27, 103  
 matematiksel zorunluluk, 27  
 nesnel, 28, 31, 40, 83, 90, 97, 98, 99, 101, 102, 113, 124, 148, 172, 191  
 nesnel epistemik kiplik, 98, 99, 113, 148, 191  
 nesnel epistemik olasılık, 98  
 nesnel epistemik zorunluluk, 98  
 nesnellik, 74, 106

- nesnelliği, 90, 98
- Nogayca, 34
- olabilirlik, 72
- olası dünya, 8, 27
- olasılık, 5, 6, 23, 24, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 70, 71, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 87, 89, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 125, 126, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 150, 151, 153, 154, 155, 166, 167, 168, 169, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 208, 209, 211, 212
- olay kipliği, 23, 55, 73, 114
- olgunluk, 25
- olgunluk dışı, 16, 28, 29, 30, 39, 45, 59, 61, 71, 72, 76, 100, 104, 106, 107, 108, 128, 146, 147, 149, 150, 155, 161, 175, 177, 196, 200, 201, 202, 204
- Osmanlıca, 40, 217
- Osmanlıcadan, 40
- önerme, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 41, 53, 56, 61, 63, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 96, 99, 104, 117, 140, 154, 160, 161, 163, 168, 171, 192, 205, 207
- Özbekçe, 34
- öznel epistemik kiplik, 97, 98, 102, 145, 191
- öznelik, 24, 43, 52, 54, 83, 97, 101, 112, 114, 115, 116, 127, 128, 131, 133, 143, 148, 172
- sınır sonrası, 55, 65, 66, 88, 138
- sınır sonrasılık, 54, 65, 66, 67, 68, 213
- sınır sonrasılığın, 54, 66
- TS, 11, 17, 124, 130, 133, 143, 149, 150, 159
- TT, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 33, 35, 36, 37, 49, 53, 56, 59, 60, 62, 69, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 136, 138, 139, 140, 145, 148, 149, 150, 151, 154, 157, 158, 160, 162, 165, 168, 175, 179, 180, 181, 183, 184, 188, 189, 197, 207, 208, 209, 211, 212
- Tunyukuk, 36, 39, 40
- Uygurca, 34, 38
- üst kategori, 49
- varsayım, 21, 23, 43, 55, 56, 60, 62, 66, 77, 90, 99, 101, 102, 104, 105, 114, 115, 116, 118, 151, 201, 202
- varsayım kipliği, 23
- varsayımsal, 57

varsayımsal epistemik kiplik, 32, 152, 156

yargı, 20, 23, 29, 31, 39, 60, 76, 78, 85, 89, 91, 93, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 112, 113, 127,  
131, 137, 142, 151, 176, 177, 183, 187, 188, 191, 192, 193, 196, 198, 203

yeterlilik, 75

YTS, 11, 127, 129, 140

yükümlülük, 72, 73

zaman, 13, 16, 18, 27, 29, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,  
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 76, 78, 82, 83, 85, 88, 89, 90, 92, 98, 105, 106, 108,  
111, 113, 117, 119, 120, 125, 134, 135, 153, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 186, 191, 192,  
196, 200, 202, 204, 205, 211, 212

zorunlu, 21, 26, 27, 32, 68, 72, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 93, 94, 101, 110, 193, 212

zorunluluk, 8, 26, 71, 79, 102, 103

**EK 1: TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 05/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: MELİKE ÜZÜM

Öğrenci No: N11242790

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ

Statüsü:  Y.Lisans  Doktora  Bütünleşik Dr.**DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI**

Uygundur.

  
 Prof. Dr. NURETTİN DEMİR

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976360

Faks: 0-3122992147

E-posta: [sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr](mailto:sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr)



## EK 2: DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU



HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/07/2017

Tez Başlığı / Konusu: Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 210 sayfalık kısmına ilişkin, 05/06/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ..... 'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: MELİKE ÜZÜM

Öğrenci No: N11242790

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ

Statüsü:  Y.Lisans  Doktora  Bütünleşik Dr.

### DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. NURETTİN DEMİR